

LITURGIKUS LEXIKON

LITURGIKUS LEXIKON

SZERKESZTETTÉK:

DR. KUHÁR FLÓRIS

ÉS

DR. RADÓ POLIKÁRP

BENCÉS FŐISKOLAI
TANÁROK

KOMÁROM, 1933.

A Liturgikus Lexikon munkatársai :

F. M. : Dr. Faludi Marcellin, főiskolai tanár, Pannonhalma.

G. G. : Gál Geláz, főiskolai tanár, magister chori, Pannonhalma.

K. F. : Dr. Kühár Flóris, főiskolai tanár, egy. m. tanár, Pannonhalma.

R. P. : Dr. Radó Polikárp, főiskolai tanár, Pannonhalma.

Sz. F. : Dr. Szunyogh X. Ferenc, főgimn. tanár, Budapest.

Előszó.

A katolikus lelkiélet ma világszerte az „Üdvözítő forrásai“ felé fordult. Nálunk is sok örömdetes jel mutatja azt, hogy a hívek a nagy hitvédőknek harangszavát megértették és az Egyház kapujához eljutván, most már tovább kíváncsiak be a templomba, egész az oltárig. A szószék és gyóntatószék is odavezeti a hívőt az istentiszteletnek, imádásnak, áldozatnak liturgiájához. A hitvédelemnek dolga volt az, hogy elhárítsa azokat az akadályokat, melyek a mai ember értelmét visszatartották a hitet kereső úton. Amikor a lélek a hitet megtalálta, akkor a hitből való életet keresi. Megvalósul rajta a zsoltáros szava és mint a szarvas eped az éltető vízforrások után, melyek a keresztfá tövéből erednek és a szentmisében és a szentségekben áradnak tova az Egyház évszázadain át, hogy az ember életet, bőségesebb életet igyon belőlük. Azonban ez az út is tele van gátakkal, melyek az embernek az oltárig való jutását nehezítik. Az Egyház ősi liturgiája ma már holt nyelven szól az Istenhez és a hívekhez. Érzései, eszméi, bármennyire az örök embernek örökké Istent óhajtó szívéből szálljanak is fel, mégis a holt nyelv miatt nehezen válnak a mai ember érzéseivé, eszméivé. A liturgia fölépítése, szerkezete, részei, jelképes beszéde majdnem kétezeréves múltnak ősi hagyományait őrzi, szimbolumai, dramatikus cselekményei, ünnepei sokak számára lezárt könyvvé lettek.

Amikor ezt a Liturgikus Lexikont a magyar hívek kezébe adjuk, tesszük azzal a szándékkal, hogy a mai ember számára megnyissuk az Egyház liturgiájának lezárt könyvét, megértessük ezen könyv képeit, a szertartásokat, azoknak sokszor jelképes, titkokra mutató beszédét; segíteni akarjuk a hívőket abban, hogy a liturgia „isteni színjátékában” megértő lélekkel vehessen részt. A Lexikon=alakot is azért választottuk, mert így reményünk szerint gyorsabban és könnyebben adhatunk a felmerülő kétségekben felvilágosítást, a nehézségekben utmutatást. Hála Istennek, ma már elsőrendű szakmunkák szolgálják nálunk is a liturgia megértését, mint pl. Mihályfi Ákos nagyszerű művei. A mi célunk nem az volt, hogy ezekkel vetekedjünk, hanem az, hogy a mai liturgikus tudomány megbízható eredményeit könnyen hozzáférhetővé tegyük a nagyközönség számára. Ebben a munkánkban a tudományt hasznosítani, a liturgia megértését előmozdítani óhajtottuk és ezért a tant a gyakorlattal párosítottuk. Felhasználtuk a mai liturgiának leírása mellett a történelmet is, hogy a multtal a jelent magyarázzuk. A mult, a történet nem öncél számunkra, csak eszköz. A magyar olvasót tartottuk szemünk előtt: úgy válogattuk össze anyagunkat, hogy a mai hívő kérdéseire adjon választ. Ezért igyekeztünk a szertartások szabályait is megismertetni és az egyházi énekekre vonatkozó tudnivalókat összegyűjteni. Az egyes kérdéseket a magyar címszóknál fejtettük ki, ha találunk rájuk érthető magyar megjelölést; a meghonosodott idegen (latin, görög) szavakat magyaros alakjukban használjuk (pl. szentlecke, szentmise); a görög szavakat pedig új=görög formájukban iktattuk be a sorrendbe. A liturgia történetében vagy tudományában kiváló személyeket elvből nem tárgyaltuk külön címszók alatt, mert célunk a liturgia tárgyi megértése volt. A rájuk vonatkozó adatokat röviden beleszótuk a velük összefüggő tárgyi címszók kifejtésébe.

Ép ezért mellőztük azokat az idegen szavakat is, melyekkel valaha egy-egy a liturgiához tartozó fogalmat jelöltek ugyan, de ma már nem használatosak és így inkább csak szótári jelentőségük volna. A liturgiával kapcsolatos művészettörténeti, stílustörténeti kérdéseket is csak annyiban érintettük, amennyiben célunkhoz szükséges volt. A mai liturgiát egész kiterjedésében igyekeztünk ismertetni, ezért nem zárkozhattunk el a keleti liturgiáktól sem. Ezzel is a római Egyház szellemét akartuk kifejezésre juttatni, mely sokszor kifejezte már az istentisztelet ezen ősi módjai iránt való szeretetét, megbecsülését.

A Liturgikus Lexikon megírása és összeállítása, mivel nálunk ez az első ily természetű vállalkozás, sokszor nehéz feladatok elé állított bennünket. Tudatában vagyunk annak, hogy munkánkban lesznek hiányok és tökéletesíteni valók. Olvasóink, kritikussaink javító megjegyzéseit ezért előre is köszönettel fogadjuk. Mégis az a remény ösztönzött nehéz munkánkban, hogy vele némiképp előmozdítjuk az istentisztelet megértését, ezáltal pedig az Egyháznak, Krisztus Jegyesének Istent imádó, a mi megszentelésünket munkáló szívéhez visszük közelebb olvasóinkat. Ezzel a kívánsággal bocsátjuk utjára a Liturgikus Lexikont.

Pannonhalma, 1932. november 15-én, Nagy Sz. Gertrud ünnepén.

A szerkesztők.

A Liturgikus Lexikon rövidítései:

eh.-i	= egyházi	Lit.	= liturgia
Eh.	= Egyház	nyug.	= nyugati
kat.	= katolikus	róm.	= római
kel.	= keleti	rk.	= római katolikus
ker.	= keresztény	sz.	= szent
Ker.-ség	= kereszténység	szd.	= század
lit.	= liturgikus		

A címszót a szövegben mindig nagybetűvel, kezdőbetűjén idézzük, pl. Egyházi év = E. — Az **Q** utalójel, mely azt jelenti, hogy az utána következő címszó, címszavak megnézésével a tárgyról több felvilágosítást nyerhetünk.

Az A és Á, E és É, továbbá O és Ó betűk a Lexikon szavainak belürendben való elhelyezésénél egy értékűeknek számítanak, pl. Átok — Atrium — Áttétel. Az O és az U betű viszont mindig O, ill. U után következik.

A, Á.

Abacus ¶ credentia.

Abbas arámul = atya, ¶ apát.

Abc a liturgiában. A ¶ templomszentelés alkal-
mával a püspök a hamuval behintett padlón ¶ And-
ráskereszt alakban pásztorbotjával kiírja a görög és
latin abc összes betűit a birtokbavétel jeléül. Azt is
kifejezi, hogy a ker. templomban az egész kinyilat-
koztatást hirdetik, és hogy célja az ember eljuttatása a
Kezdethez és Véghez, az Alpha és Omegá-hoz. A
nagy-pénteki Lamentációk egyes versei előtt a hé-
ber abc megfelelő betűit éneklik. K. F.

Abessziniai rítus az ¶ alexandriai rítus válfaja, mely
Ethiopia, vagy Abesszinia monophysita ker.-ei, vala-
mint a közülük rk. hitre tértek között használatos.
Nyelve a délsémita geez, v. ethióp nyelv. Fő mise-
formuláréja a „12 apostol Lit.-ja.“ ¶ Kel. rítusok. *R. P.*

Ablutió ¶ öblítés.

Ablutiós bor 1. az a bor, amellyel a pap a misé-
ben a sz. vér vétele után a kelyhet kiöblíti. 2. A.
bornak hívjuk azt a bort is, amelyet a 13. század óta
egyes helyeken az áldozás után nyújtottak a híveknek
és amelyet ma már csak a nagyobb eh.-i rendek fel-
adásánál adnak a szentelési misében az újonnan fel-
szentelteknek az áldozás után. ¶ Oblítés. F. M.

Abrenuntiatio, a keresztségi szertartások azon része,
melyben a keresztelendő (ma az ő nevében a kereszt-
szülő) ellene mond a Sátánnak, az ő pompájának,

(azaz a diadalmenetében való részvételnek és a világ hiúságainak) és az ő cselekedeteinek, azaz a bűnöknek. Nagyon régi, a 2. szd.-ban már szövege szerint is meglevő, Kel.-en gazdagon kiépített szertartás. ¶ *Kezsertség.* K. F.

Absolutio ad tumbam, (= koporsónal való feloldozás) rendesen gyászmisék végén a holttestet jelképező koporsó felett végzett általános feloldozás. E szertartásnál mondandó imádságok kezdőszava miatt ¶ *liberának* is nevezik, amely mindig kötelező, ha a holttest a templomban jelen van. Már a 9—10. szd.-ban szokásban volt. Főpapok és uralkodók holtteste felett ötszörös A.-t szoktak végezni. ¶ *Temetés.* F. M.

Absolutio generalis ¶ *generális absolutio* a III. rendieknél.

Abusus, visszaélés, az érvényben levő lit. törvények elleni észszerűtlen szokás, amelynek megszüntetése a püspök kötelessége. A rituskongregáció megtűri azokat az A.-t, amelyek a Lit. tényegét nem érintik és a népnél közkedveltek, úgyhogy megszüntetésük botrányt okozna, a többieket megszüntetendőknek mondja.

F. M.

A cappella. Minden hangszeres zenekíséret nélkül csupán énekhangokat alkalmazó stílus. ¶ *Cappella* = énekkar.

G. G.

Accentus. Az áldozópap, a diákonus és subdiákonus kíséret nélküli szólóénekének régi neve. G. G.

Accessus. A pap miséje előtt előkészítő imádságokat mond. Ezt az előkészületet mondjuk A.-nak. A 11. szd.-tól kezdve különböző zsoltárokat mondtak erre a célra. Az A. mai alakját és mai imádságait az V. Pius pápa által kiadott missale hozza először. ¶ *Misekönyv története.* F. M.

Acclamatio ¶ *akklamáció*.

Actio, a. m. cselekvés, a róm.-aknál az áldozat bemutatását jelentő műszó. Ily értelemben használja a ker. Lit. is, midőn egyjelentésűvé teszi a ¶ *kánon*

nal. „Incipit canon actionis“ a. m. kezdődik az áldozatbemutatás kánonja. A mai misekönyvben a ¶ Communicantes előtt áll: „Infra actionem“, az A., azaz áldozatbemutatás idején. ¶ Kánon. *K. F.*

A cuncis a leggyakrabban használt általános ¶ megemlékezés ¶ Collectája; Gyertyaszentelőtől Feketevasárnapig, Szentháromságtól Adventig a napi misék 2-ik könyörgése, ha nincs különleges megemlékezés. Szövegében az N. betűnél a templom védőszentjét kell említeni.

Addai és Mar Lit.-ja v. Addaeus (= Thaddaeus, Tádé) és Maris apostolok Lit.-ja, a ¶ szír ritus keleti családjának klasszikus miseformulája. 4 olvasmány van helye benne: Mózes törvénye, a próféták, az apostoli levelek, és az evangélium. Legkirívóbb sajátága, hogy Jézus konszekrációs szavai egészen hiányoznak belőle; a keleti szír egyesültek (a ¶ káld és egyesült ¶ malabár keresztények) bevették őket, de a szövegösszefüggés megzavarásával. ¶ Szír ritus. *R. P.*

Ad libitum a pap tetszése szerint választandó imádság (¶ collecta) olyan vásár-, ünnep- vagy köznapokon, amikor a szt. mise gyűjtőimádságánál főbb könyörgés mondandó és nincs parancsolt megemlékezés. *F. M.*

Adoratio (imádás; eredeti jelentése: arcra borulás) az Istennek és egyedül neki kijáró istentiszteleti cselekmény, melynek tartalma az Isten végtelen fölségének, szentségének stb. elismerése, magasztalása, a neki való hálaadás. A. illeti a *háromszemélyű egy Istent*, lényegének egységében és a személyek háromságában, tehát az *Atyát, Fiút és Szentlélek Istent*. Ez az A. a ¶ Cultus patriae főcselekménye. Az A. célpontja, formális tárgya mindig az Istennek, a Szentháromság valamely személyének végtelen fölsége; anyagi tárgya, melyen keresztül imádjuk az isteni fölséget, lehet az istenséggel lényeges állagi kapcsolatban, vagy járulékos kapcsolatban. Lényeges kapcsolatban (unio hypostatica) van Krisztus emberi természete a Fiúisten sze-

mélyével. Ezért abszolút A. illeti az Oltáriszentségben is (¶ Szentségimádás). Amely tárgy csak járulékos vagy erkölcsi kapcsolatban van az Istennel, azt *relativ*, viszonylagos A. illeti (pl. ¶ kereszt imádása, az Istenre, a három személyre vonatkozó szentképek). ¶ Cultus. A.-nak nevezzük röviden a Szentségimádást is. (A. Sanctissimi.) K. F.

Adoratio crucis = ¶ Keresztimádás.

Adoratio sanctissimi = ¶ Szentségimádás.

Ádvent 1. = Ürjövet; az a lit. idő, amely karácsony ünnepét megelőzi. Eredetileg az 5. szd-ban a karácsonyt megelőző böjti idő volt, mely alatt nov. 11-től, Sz. Márton ünnepétől kezdve szerdán, pénteken és szombaton böjtöltek. Ez a szokás nyilván a husvétot megelőző nagyböjtöt utánozta. Galliából a 6. szd-ban Rómába is elkerült, ahol azonban már lit. idő lett belőle: a Sacram. ¶ Gelasianum már 5 ádventvasárnapi misét tartalmaz. A ¶ gallikán ritusban csak a böjt volt meg, lit. idő nem lett az Á.-ból. A ¶ mozarab és ¶ ambrozián Lit.-ban ellenben megvolt ez is, de 6 vasárnappal, tehát egészen a nagyböjt mintájára. A római Lit.-ban VII. Sz. Gergely pápa (1073–1085) állapította meg, hogy 4 ádventi vasárnap legyen. A kel. Egyház nem ismeri az Á.-t, mint lit. időt, de nov. 14-től kezdve böjtöt tart karácsony előtt a 8. szd óta. 2. Az Á. mint lit. idő, az Úrnak hármassal eljövetelét tartja szem előtt. Az első eljövetel az Úr *történeli* eljövetele, tehát megtestesülése és születése. Ezért a Lit. elmondja az Á.-ban a megtestesülés történetét az angyali üzenettől az Úr születéséig. A második az Úr *eszkatologikus* (= világvégi) eljövetele, melyet az Á. szintén erősen hangsúlyoz, mert az Á. vasárnapjai valamikor az egyházi év végén voltak (mint a Gelasianumban). Ezért az Izajásból vett olvasmányok a zsolozsmában főleg a Messiás diadalmas országát írják le, mely a világ végén fog elkövetkezni, ezért van az utolsó ítélet evangéliuma Á. I. vas.-án, sőt még ka-

rácsony vigiliáján is az oratio erre utal. A harmadik az Úr *kegyelmi* eljövetele, amellyel az egyén lelkét veszi birtokába. 3. Az Á. lit. szabályai a nagyböjthez hasonlítanak. Elmarad a ¶ Gloria in excelsis, a zsoltoszmában a ¶ Te Deum, a ¶ preces feriales-t térdelve végzik, a szín a viola, az orgona használata korlátozott, a szerpapok ¶ planeta plicatá-t öltönek. Az alleluja azonban megmarad. Böjt manap Á.-ban a nyug. rítusban nincs. ¶ Gaudete vasárnap. Hajnali mise. R. P.

Adventi hajnali mise ¶ Hajnali mise.

Aeol hangnem ¶ Egyházi hangnemek.

Aérion, (= levegő), vagy nefelé (= felhő) a neve annak a legnagyobb kehelyterítőnek, mely a görög rítusban a kelyhet és a ¶ diskost együtt elfödi. R. P.

Affines, affinales modi ¶ Egyházi hangnemek.

Afrikai rítus latin nyelvű ¶ nyug. rítus, mely a római birodalom Africa proconsularis tartományában virágzott, ahol a 2. szd óta szép ker. élet folyt. Tertullianus, Sz. Cyprián, Sz. Ágoston, milevei Optatus stb. műveiben elszórt számos célzás van az Á. A vandálok 5. szd-i, majd az arabok 7. szd-i végleges hódítása után az Á. lit. könyveivel s a kereszténységgel együtt teljesen eltűnt. R. P.

Agapé = szeretetlakoma. A szt. misének és vele kapcsolatosan a szeretetlakomának a kialakulására vonatkozólag többféle nézet alakult ki. Egyesek szerint az apostolok Krisztust követve vacsora után vették az Eucharisziát; mások szerint a zsinagógai mindennapi istentisztelet szertartásai közé illesztették be az apostolok az Eucharisziának lakomával kapcsolatos megülését. Bizonyosnak látszik Szt. Pálnak a korinthusiakhoz írt I. leveléből, hogy az Eucharisziát vacsora után ülték meg. Később áttették az egész szertartást a reggeli időre, amikor először az eucharisziát végezték és utána volt a szeretetlakoma, vagy Á. Majd a kettőt elválasztották egymástól és a lakoma egyszerű szeretetlakoma lett, me-

lyet a hitközség a szegények számára rendezett. Sz. F.

Agenda. E névvel jelölték a szentatyák idejében a latinoknál a zsolozsmát, az egyháznak akkori közimáját és a szentmisét is. Ezenkívül A-nak nevezték még a mai rituálék őseit is, vagyis azokat a feljegyzéseket, amelyeket a szentségek és szentelmények kiszolgáltatásának a körmenetek és temetések végzésének szertartásairól az egyes papok maguk készítettek maguknak. Tulajdonképpen kivonatok voltak a sacramentariumokból és pontifikálékból. ¶ Rituale, sacramentarium, pontificalé. F. M.

Agiasmos (hagiasmos = megszentelés) a ¶ bizánci ritusban a vízszentelés neve. Minden keresztelés előtt van a kis A.; vízkereszt ünnepén a nagy A. (¶ vízkereszt). ¶ Keresztvízszentelés, vízszentelés. R. P.

Agnus Dei, a szentmisének a ¶ kenyérszegésre követekező része. A pap háromszor ismételi mellét verve: Isten báránya, ki elveszed a világ bűneit, irgalmazz nekünk (harmadszor: adj nekünk békét). A gyászmisében a könyörgés: adj nekik nyugalmat. I. Sergius pápa (687—701) vette fel a róm. misébe. A nagy-szombati misében elmarad. Ünnepeíyes misében a kar is énekl. Eredetileg csak a kar énekelte a kenyérszegés alatt. Mint a szentáldozásra előkészítő könyörgés, a bűnbánat és bizalmas remény fölkeltésére szolgál. ¶ Szentmise, — szertartásai, — története. K. F.

Agnus Dei éneklése. Pax Domini és a hozzátartozó felelet után következik az A. Mind a három könyörgést egy, két vagy négy kántor kezdi és a csillagtól a kórus folytatja; vagy pedig a három tételt váltakozva éneklik a kántorok és a kórus, úgyhogy a végén a dona nobis pacem-et, a gyászmisében csak a sempiternam-ot, valamennyien éneklik. Dallamaik a 10—15. szd-okból valók. ¶ Formatani képletei: a a a az 1., 5., 6., 18. misékben. Ide sorozzuk a 3. és a 17. miséét is, amelyeknél csak a 2. A. kezdőszótagjának van más dallama, a b a: 2., 4., 8., 9., 10.,

12—16. misékben, a a b: 7. misében és a b c: 11. misében. Szöveg és dallam bensőséges, néha élénk (1., 3., 5., 7., 11., 15. misékben) előadást kíván. *G. G.*

Agnus Dei mint szentelmény, viasz darabok, amelyekre az Isten Bárányának képe van rányomva. A pápa szenteli meg őket minden hét évben, rendszeren husvétvasárnapját követő csütörtökön, amelyeket aztán a rákövetkező szombaton osztanak ki a híveknek. E szentelmény eredetét azon 12. szd előtti szokásra kell visszavezetnünk, amikor a megszentelt husvétí gyertyát darabolták fel és osztották ki a híveknek. *F. M.*

Ájtatosság ¶ **Népájtatosság.**

Ajtónálló (ostiarius) a neve a kisebb rendek alsó fokán álló klerikusnak. Az ősb=Eh. gyakorlati szükséglete hozta létre az intézményt, hogy avatatlanok az Eh.-ba be ne jussanak. Feladatuk az ajtó őrzése. Szentelésükkor ma is a templomkulcsokat érintik, majd kinyitják a templomajtót és harangoznak (csengetnek).

K. F.

Akklamáció (acclamatio) tulajdonképpen a hódolat és tisztelet lit. kifejezése, amilyen pl. a püspökszentelés végén az újonnan fölszentelt püspöknek a fölszentelő püspökhöz intézett „ad multos annos” köszöntése. A. továbbá a lit. gyakrabban előforduló rövid imaformulák (felkiáltások), amelyek az áhitat ébrentartására vallásos érzelmeket fejeznek ki. Ilyenek a zsolozsmában a ¶ versiculusok, továbbá az ¶ „Amen” ¶ „Alleluja”, „Deo gratias” (Hála legyen az Istennek!) és a lit. köszöntés: „Az Úr legyen veletek” („Dominus vobiscum”) is. *F. M.*

Akoluthia a ¶ bizánci rítusban jelenti 1. általában a szertartás rendjét, 2. a zsolozsmát. *R. P.*

Akolythus a nyug. egyházban az ¶ alszerpapokét követő kisebb rend (A=atus). A 3. szd.-ban már ismeretes. Feladata eredetileg a segédkezés, szolgálat a szerpapok és alszerpapok teendőinél. A név jelentése is: más után járó, szolga. Régebben a pápai

misében konszekrált ostyarészt vitték a főbbi róm. templomba. Később a gyertyákat vitték és gyujtották meg a szertartásokban. Ez mai feladatuk is. Ezért magyar nevük: gyertyavivő. Szentelésüknél hosszabb imádság és intés után gyertyát és ampolnát nyújt át nekik a szentelő. Hivataluknak megfelelően Krisztus világosságát kell életükkel kifejezniök. *K. F.*

Alak ¶ Szentségek alakja.

Alany ¶ Szentségek alanya.

Alapa ¶ arcülítés.

Alaphang ¶ Egyházi hangnemek.

Alapítványi misék, (missae fundatae) azok a misék, amelyeket valamely alapítvány jövedelméből, vagy kamataiból az alapító levélben megjelölt helyen és meghatározott napon kell elvégezni. A biztos pénzintézetnél elhelyezendő alapítványi tőke nagyságát ez egyházmegye főpásztora állapítja meg. Alapítványtételről négy eredeti, hivatalos okiratot, alapítólevelet kell kiállítani, amely pontosan körvonalazza az elmondandó misék számát és egyéb körülményeit. Ezt az okiratot aláírja a templom lelkésze vagy igazgatója, a templomatyja és két tanu. Az alapítványt elfogadja és jóváhagyja az egyházmegye főpásztora. Az alapítvány jóváhagyása után az alapítólevél egy eredeti példányát illetékezés végett be kell nyújtani az illetékes adóhivatalnál, egy másik eredeti példányt ki kell adni az alapítványt tevőnek, a harmadik és negyedik példányt a főpásztori, illetve lelkészi levéltárban kell megőrizni. Ha valamely ok miatt az alapítványi tőke jövedelme nem elég az összes vállalt kötelezettségek elvégzésére, akkor a római apostoli szentszék az A. M. számát csökkentheti vagy teljesen meg is szüntetheti és ilyenkor a pápa legfőbb joghatóságánál fogva az elmaradt misék gyümölcseit pótolja az Eh. kegyelmi kincstárából, úgyhogy az alapítók ebben az esetben sem szenvednek semmiféle lelki kárt. *F. M.*

Alba ¶ miseing.

Áldás ¶ Szentelmények fölosztása, Újmisés áldás, Haldoklóknak adott áldás, Szentségi áldás.

Áldások felosztása. a) *Egyházi áldások* (benedictio ecclesiastica) az áldást adót tekintve lehetnek papi, püspöki és pápai áldások. Hatásukat tekintve vannak egyszerű, a személyek és dolgok lényegét meg nem változtató áldások és szentelő áldások, melyek a személyt és dolgot megszenteltté avatják. Ezeket szenteléseknek (consecrationes) vagy ¶ avatásoknak nevezük. b) *Világi áldás* (benedictio laicalis) nem szentelvény. Lehetnek igen üdvös hatásai, de ezekről nincs semmi biztosítékunk, míg az eh.-i áldás hatását biztosítja az Eh.-nak Krisztustól nyert küldetése és hatalma.

Sz. F.

Áldozás (communio, kinonia) az Oltáriszentség vétele, ¶ Á. a római misében, Á. a kel. misében, Á. a misén kívül, két szín alatt való Á.

Áldozás a kel. misében. Eredetileg mindenki jobb kezébe kapta a sz. kenyeret, de ez már a 9. szd-ban megszűnt. A diakonus az áldozónak ajkához emelte a kelyhet a sz. vérrel: ez a szokás még a 9. szd-ban megvolt. Manap a diakonusok még ezen ritus szerint áldoznak. A hívők manap a papság áldozása után a sz. ikonokat (képeket) az ¶ ikonostasison megcsókolják és a sz. kapuban állva áldoznak. A pap a sz ¶ kánnal, melyben néhány csepp sz. vér és az átváltott kenyér háromszögletű darabkája van, megáldoztatja két szín alatt a hívőket, miközben mondja: „Istennek szolgája, N. magához veszi Jézus Krisztusnak, Urunknak, Istenünknek és Üdvözítőnknek becses és egészen szent testét és véré, bűneinek bocsánatára és az örök életre. Amen.“ A latin szertartásuaknak az eh.-i Törvénykönyv (can. 866 §. 1.) megengedi, hogy görög-kath. templomban bármikor áldozhatnak és megfordítva a görög-kath.-oknak a latin ritusú áldozást. R.P.

Áldozás a róm. misében. Á. a szentmisének harmadik főrésze, melyben a pap az Úr testét és véré

veszi magához lelkének táplálására és ha vannak áldozók, nekik az Úr testét nyújtja a szent ostya színe alatt. Mint miserészt az *Á-t* a *¶* Pater nosterrel kezdődő imádságok és szertartások készítik elő, melyek a hívek számára is *Á.-i* előkészületül szolgálhatnak. Közvetlen előkészületre szolgál a pap *Á.-ára* a békecsók után két imádság (Domine Jesu, Perceptio corporis), melyek a 13. szd-ban kerültek a Misekönyvbe. A pap a mennyei kenyeret akarván magához venni (Panem caelestem) a *¶* Domine non sum dignus mondja mellét verve háromszor. Majd „Corpus Domini nostri Jesu Christi“ etc szavak kíséretében magához veszi az Úr testét. Rövid hálaadás és a Quid retribuam imádság után a kehellyel keresztet vet magára és a sz. vért kiissza, miután a Sanguis Domini etc. szavakat mondja. Ha a hívek közül valaki áldozni akar, a minster csenget, elmondja a Confiteort, a pap a Misereatur és Indulgentiam imádságokkal feloldozást ad, az Agnus Dei után háromszor mondja: Domine non sum dignus — és a Corpus Domini formula elmondása alatt az ostyával keresztet vetve a hívőket megáldoztatja. Majd a kelyhet borral, továbbá borral és vízzel öblíti (*¶* Oblítés). A *¶* Communio és *¶* Postcommunio miserészek az *Á.-ért* való hálaadáshoz tartoznak. Az *Á.* kezdettől fogva hozzá tartozik a szentmisehez, a pap *Á.-a* mint a szentmise szükséges (de nem lényeges) kiegészítő része. Az áldozat lényegét a két szín alatt való *¶* consecratio biztosítja. A régebbi Lit-kban a kísérő imádságok hiányoztak, a kórus az áldozás alatt zsoltárt énekelt (*¶* Communio). A mai kísérőimádságok a középkorban kerültek a Misekönyvbe. *K. F.*

Áldozás misén kívül volt már az ősegyházban is, mert a betegekhez és a fogságban synylődő hitvallókhoz elvitték az Úr testét. A többi hívő azonban a szentmisében áldozott. A szentmisén kívül való *Á.* mai szertartása az *Á.* előtti részben ugyanaz, mint a hívek-

nek mise alatt való Á-ánál. Á. után a pap az *O sacrum convivium* ¶ antifónát mondja, utána a *Panem de caelo* ¶ versiculust és a szentségi könyörgést (*Deus qui nobis*: husvétii időben: *Spiritum nobis*). A ¶ ciboriumot, melyből áldoztatott, visszateszi a szentség-házba és kereszttetéssel áldást oszt. A 863. can. előírja, hogy a hiveket buzdítani kell a szentmisében való áldozásra, anélkül, hogy a misén kívül való áldozást tiltaná. K. F.

Áldozat majdnem minden vallásformában megtalálható istentiszteleti (latreuticus) tény, mellyel az ember értékes tárgyat Istenének bemutatva jelképes cselekménnyel kifejezi az Isten (mint teremtetője és főjava) iránt való hódolatos önátadását. Az Á. lényege szerint jelképes cselekmény, melyben meg kell különböztetni a *jelet* (signum) és a *jelentést, jelentett valóságot*. Az Á.-hoz, mint *jelhez* hozzátartozik: 1. *értékes tárgy*, élő vagy élettelen, melyet értékes volta alkalmassá tesz az Isten iránt való hódolat kifejezésére; 2. a tárgynak istentiszteleti célra való *felajánlása* (oblatio), átadása, 3. *jelképes cselekménnyel*. Ez a jelképes cselekmény az egyes vallásformákban különbözik. Meghatározása a vallási közösség fejéhez tartozik. Leggyakrabban a tárgynak a szent helyre, oltárra való tévése, felemelése, megáldása, az ital kiöntése, a tömjén elégetése stb. Helytelen az a felfogás, mely az Á.-i tárgy lerontását (destructio), megsemmisítését, az élő Á.-ok megölését az Á.-i cselekmény lényeges jegyének tartja. Az élők megölése csak előfeltétele volt a legtöbb vallásban annak, hogy az Á.-i tárgy ételalakban kerüljön az oltárra, hogy vére ráöntessék az oltárra. Az ószövetségi Á.-ok külső ritusát az Isten szabályozta Mózes által. Az Á.-i tárgyak lerontása ott sem volt általános (pl. a kenyér Á.); az engesztelő Á.-ban a vér kiöntése volt a lényeges (Zsid. 9, 22. az ószövetségi Á.-ra vonatkozik). Az Újszövetség Á.-t Krisztus mutatta be, önmagát (Á.-i tárgy) a kereszten vérént ontva (jelképes

cselekmény) az Atyának testvéreiért *átadva*. Ezt az *Á.*-t a szentmisében a jelképes cselekmény módosításával újítja meg, *vérontás nélkül* mutatva be a kereszt *Á.*-a emlékére (¶ Memoria) saját testét és véré. Az *Á.* által *jelzett* valóság az, hogy az ember Istennek magát hódolattal, szeretettel átadja, vele egyesülni kíván (ennek jele az *Á.*-ban étkezéssel való részvétel). Ez nyilatkozik meg az *Á.* céljaiban. Az *Á.* főcélja Istennek megfelelő tisztelet (¶ Cultus) adása; gyakran Isten magasztalása az ő szabadító tetteire való *emlékezés* (pl. husvéti bárány) és *hálaadás* (¶ eucharistia) által; Isten *engesztelése* a bűnökért és az ember *kéréseinek* előterjesztése. K.F.

Áldozóasztal vagy áldozópad templomainknak azon helye, ahol a híveknek az áldozáskor az Oltáriszentséget nyújtják; tehát rendesen vagy az ¶ oltárkorlát, vagy a szentélyt a hajótól elválasztó korlát a ¶ „cancellus”. F. M.

Áldozócsüörtők a magyar neve az Úr mennybe-
menetele (Ascensio Domini) ünnepének, mert 1918-ig ezen a napon zárult a husvéti áldozás ideje. Husvét után 40. napon, csüörtökön van, mert e napon történt a mennybemenetel. A 3. szd-ban még nincsen nyoma *Á.*-nek, Tertullianus, Origenes, Cyprianus nem említik ünnepjegyzékeikben. A 4. szd-ban pedig már mindenütt megült ünnep. Ezt az magyarázza, hogy a konstantinusi béke (313) után Helena császárnő a mennybemenetel helyén gyönyörű bazilikát épített. Aetheria zarándoknő (¶ jeruzsálemi ritus) a 4. szd-ban résztvett e napon az ünnepi körmenetben. A körmenet a késő középkorig *Á.* jellemző sajátága maradt. — ¶ Nagyhét. R. P.

Áldozópad ¶ áldozóasztal.

Áldozópap (presbyter, sacerdos) az Újszövetség áldozatának bemutatására és a szentségek kiszolgáltatására az ¶ eh.-i rend szentségével felszentelt férfiú, aki az eh.-i rend hierarchiájában a ¶ püspök után követ-

kezik. Az Á. Krisztus főpapi hatalmában részesül a szentségi jellegű ¶ papszentelésben, mely eltörölhetetlen jegyet nyom lelkére és szentségi kegyelemben részesíti. A nagyobb rendek többi tagjával együtt köteles a zsolozsma-mondásra és a papi nőtlenségre. Az Eh.-ban a püspökkel együtt és neki alárendelten az Á. a legfontosabb lit. személy, közvetítő Isten és emberek közt, aki az Eh. nevében mutatja be az Istennek a szentmiseáldozatot, vezeti az Eh. liturgikus ájtatosságait, rendes kiszolgáltatója a keresztség, oltárszentség, bűnbánat (ehhez a rendi hatalmon kívül joghatóságra is szorul), utolsó kenet szentségeinek, rendkívüli kiszolgáltatója a bérnálásnak, az Eh. hivatalos képviselője a házasságkötésnél. Az Á. jogosítva van a legtöbb ¶ áldás és ¶ szentelmény végzésére. Az igehirdetéssel (¶ Prédikáció, ¶ Homilia) is belekapcsolódik az Eh. Lit.-ájába. Az Á.-i rend Krisztus alapításából (az utolsó vacsorán) mindig megvolt az Eh.-ban. A Lit. vezetésében az ős-Eh.-ban kötve volt a püspökhöz, vele együtt misézett (¶ együttmisezés) v. őt helyettesítette. A plébániák kialakulásával (6. szd) és a magánmise (¶ csendesmise) fejlődésével lit. szerepe jobban önállósult. ¶ Eh.-i rend, Papszentelés, eh.-i ruhák, Pap. K. F.

Áldoztatás helye rendszerint a *templom* és minden oly hely, ahol a szentmise bemutatása meg van engedve. Tábori mise alkalmával a szabadban is lehet áldozni. ¶ Viaticumban bárhol részesíthető, aki halálveszedelemben van; a betegek otthon is megáldoztathatók. Ajánlatos, hogy a husvéti áldozást a hívek saját plébániájukon végezzék. K. F.

Áldoztatás ideje az év bármely napja, kivéve ¶ nagypénteket, melyen csak a ¶ Viaticum kiszolgáltatása van megengedve. ¶ Nagyszombaton csak a sz.-misében, vagy közvetlen utána lehet áldozni. Áldozni azon órákban lehet, melyekben misézni lehet (hajnal-tól d. u. 1 óráig, hacsak észszerű ok nem engedi meg

a későbbi áldozást. A Viaticum bármely órában kiszolgáltatható. *K. F.*

Áldoztató kehely ☩ kehely.

Alexandriai ritus a kereszténnyé lett Egyiptom fővárosának Lit.-ja, mely földrajzi zártágánál fogva egész Egyiptomban elterjedt. Előfutárai a 3. v. 4. szd-i Der Balyzeh kolostor papyrusán talált lit. töredékekben és a 355 körül élt egyiptomi ☩ Serapion, Thmuis püspökének anaforájában található meg. Mai formája nagyjából az 5. szd-ban már megvolt és a 7. szd-tól kezdve Sz. Márk evangelistát kezdték szerzőjének tartani (ezért Márk-Lit.-nak is nevezték). A. A.-t a 12. szd-ig használták, ekkor az egyiptomiaknál a ☩ bizánci ritus kiszorította. Nyelve görög. ☩ Epiklesis-e a régi formákban a konszekráció előtt van. Válfajai: az ☩ abessziniai és a ☩ kopt ritus. *R. P.*

Aliturgikus ☩ liturgiátlan.

Állandó miseénekek a ☩ Kyrie, ☩ Gloria, ☩ Credo, ☩ Sanctus, ☩ Benedictus és ☩ Agnus Dei. A ☩ Graduale függelékében (Ordinarium Missae) megtalálhatók. Bármelyik mise szabadon választható, sőt különböző számú misékből vett részeket is énekelhetünk ugyanazon misében. Csak a ☩ ferális misék énekeit nem szabad vasárnapi vagy ünnepi miséken előadnunk. *G. G.*

Állandó ünnep ☩ Festum.

Állás, liturgikus. A lit. imádságokat vagy állva, vagy térdelve végezzük. A L. A.-t a tisztelet és hódolat nyilvánításának kell tekintenünk. Nálunk magasabb rangú embertársunkat felállással köszöntjük. Éppen ezért az állás különösen is illik a paphoz, aki mint a hívek képviselője és helyettese lép az Isten elé, aki közvetítő az Isten és emberek közt. Ezért mutatja be állva a sz. mise áldozatot és szolgáltatja ki állva a szentségeket (kivéve a bűnbánat szentségét, amikor a pap mint ítélőbíró ül) és a szentelményeket.

Egyes szerzetekben a papi zsolozsma zsoltárait is állva imádkozzák. *F. M.*

Alleluja két szóból (allelu, hallelu és Jahve) összetett zsidó szó. Jelentése: dicsérjétek az Istent. A katolikus Lit. zsidó eredetiben használja a szót, amely ma már inkább a diadalnak, örömnök kifejezése. A husvéti időben használjuk a leggyakrabban az **A-i**, ami a zsidó eredetre vezethető vissza. A husvéti bárány elköltésénél ugyanis a hallel-zsoltárokat (112—117. zsoltárok) mondták az egyiptomi fogságból való szabadulás feletti örömük kifejezésére. Krisztus felátadása számunkra is a legnagyobb fogságból, a bűn és sátán fogságából való szabadulás záloga. A kat. Lit.-ban a 4. szd elején már biztosan használták, de valószínű, hogy már jóval korábban is. *F. M.*

Alleluja-vers. Az 5. szd óta valószínűleg jeruzsálemi hatásra a római mise Gradualeja után énekelt A. utolsó hangjának ¶ melizmáira szerkesztett szöveg. A nem bőíti misékben van A. A husvéti időszakban az u. n. nagy A. pótolja a Gradualét. A nagy A. középkori eredetű. *F. M.*

Alleluja éneklése ¶ Graduale éneklése.

Állomás ¶ Statio.

Alma Redemptoris Mater ¶ Antiphonae B. M. V.

Alszerpap (subdiaconus, gör.: hypodiakonos) a ¶ szerpapi rend után következő, a 12. szd. óta jogilag a nagyobb rendek közé tartozó ¶ eh-i rend, melynek tagjai a zsolozsma-mondásra s a caelibatusra vannak kötelezve. Feladatuk a Lit.-ban való segédkezés, a ¶ szentlecke éneklése, az ¶ oltárterítők és ¶ corporalék mcsása. Az A-i rend valószínűleg azért keletkezett a róm. Eh.-ban, mert a szerpapok szentírási hetes számához ragaszkodtak, viszont ennyien az eh-i szolgálatot nem láthatták el. 251-ben Cornelius pápa említi őket először a róm. klerus tagjaiként. Hivatalukban rendszerint a szerpapoknak voltak alárendelve, mint az ő szolgálói. Szentelésükkor, (mely a kisebb

rendekéhez hasonló) nevük szólítása és a Minden-szentek litániája után a kelyhet és paténát, majd az ampolnát érintik, aztán felveszik a ¶ unicellát és a manipulust, átveszik a ¶ Lectionariumot és mind-járt segédkeznek a püspök miséjében. *K. F.*

Általános feloldozás ¶ generális absolutio a III. rendieknél.

Általános gyónás, a Lit.-ban a pap vagy a hívek által förtendő bevallása bűnös voltuknak a ¶ Confiteor szövegével. A ¶ lépcsőimádságban, a hívek áldozása előtt, a ¶ Completorium elején van Á. Á jelenti továbbá azt a gyónást, melyben valaki — mivel pontos és részletes bűnvallomást tenni nem tud (pl. egy néma) csak általában fejezi ki bűnös voltát, hogy szentségi feloldozást nyerjen. — ¶ Apologia. *K. F.*

Altare ¶ oltár

Altare privilegium ¶ oltárkiváltság

Ambitus. A korális dallam hangterjedelme. A dallam A.-a terjedhet 1. az illető hangnem alaphangjától az oktáváig, esetleg lent vagy fönt egy hanggal az oktáván túl (tonus perfectus); 2. az alaphangtól nem is egészen az oktáváig (tonus imperfectus); 3. az autentikus és a párhuzamos plagális hangnemnek együttes hangterjedelmén belül (pl. A-tól d'-ig) mozoghat (tonus mixtus). *G. G.*

Ambo neve a görög anabaino = felmenni igéből származik és jelenti azt az emelvényt, amelyről a lektor az Eh. ókorában a lit. olvasmányokat, szentleckét és evangéliumot felolvasta. Az Á. őse egyúttal a mai szószéknek is. (Ítt énekelték a graduale és tractus szólórészeit is.) Helye a szentélyt a templom hajójától elválasztó korlátnál volt. Szimmetria kedvéért sok helyen két A.-t állítottak fel. *F. M.*

Ambrozian korális. Lényegében azonos a gregorián korálissal: hangrendszere, hangnemei, ritmikája, dallamképzési szabályai ugyanazok. Csak a jellege más: fejeletlenebb és csiszolatlanabb emennél. Amikor a gre-

gorián korális a 7—8 szd-ban kiszorította az A.-t, a milánói egyházmegye I. Hadrianus pápa engedélye alapján megtartotta az A. éneklési módját. G. G.

Ambrozián ritus a Milánóból kiinduló és valamikor Északitáliában és az Alpeseiken túl elterjedt latinnyelvű nyug. ritus neve. Eredete ismeretlen (v. ö. ¶ gallikán ritus). Az 5. szd-ban már megvolt; 8—9. szd-ból reánk maradt lit. könyvei már róm. hatásokra mutatnak. A 16. szd-ban Borromei Sz. Károly még jobban a ¶ római ritushoz alakította, de azóta is az egész milanoi egyházmegyében és a svájci Tessin kantonban ezen ritust követik. A mise „ingressa”-val kezdődik (= ¶ in-troitus) (késői római hatás előtte a ¶ lépcsőima); a nép üdvözlése (Dominus vobiscum) után a ¶ Gloria in excelsis és háromszoros Kyrie eleison, majd az „oratio super populum”-ot mondják (= a nép fölötti ima). Ószövetségi olvasmány (prophetia), Újszövetségi szentlecke és az evangélium következik — közöttük a zsoltárokból vett „psalmellus” (megfelel a ¶ graduálnak). Az evangélium után három Kyrie eleison, majd ima („oratio super sindenem” = a letakart adományok fölött mondott ima) következik. A *felajánlás* nagymiséken most is 3 férfi és 3 nő közreműködésével történik, akik kenyeret és bort hoznak az oltár-rácshoz, mialatt az „antiphona ad offertorium” (= a felajánlás antifónáját) éneklik, majd a pap az „oratio super oblata”-t (= az adományok fölötti imát) mondja. Az *áldozati cselekmény* a ¶ praefatióval kezdődik, mely minden misében más, utána már a 9. szd óta a római ¶ Kánon következik. Nagycsütörtökön és nagyszombaton azonban kánon nélkül, az ősi gallikán szokás szerint van az átváltozás ritusa. Különlegesség csupán, hogy közvetlen átváltozás előtt van a kézmosás. Az *áldozás* ritusa már inkább a régi gallikán ritushoz hasonlít: a kánon vége után van az ostya megtörése, alatta a kar a „confractoriumot” (kenyértörés énekét) énekli. Ezután jön a ¶ Pater noster,

majd a békecsók és az áldozás, melynek karéneke a „transitorium“. Az utolsó áldás előtt újra háromszoros Kyrie eleison van, majd az elbocsátás „Procedamus in pace“ (=menjünk békében) fejezi be a misét. **¶ Nyug. rit.**ok. *R. P.*

Amen a lit. imádságnak leggyakrabban használt befejező szava, amelyet minden Lit.-ban zsidó eredetiben használnak. Jelentése ma is az, mint amilyen jelentésben az Úr Jézus is használta beszédeiben: „Bizony úgy van, úgy legyen“. A ker. Lit.-ban az apostolok kora óta van használatban. Izajás prófétánál az A. mint Istennek jelzője is szerepel („Elohé amen“) és annyit jelent, mint az ígéreteihez hű Isten. *F. M.*

Amictus ¶ vállkendő.

Ámpolna ¶ misekanna.

Anafora = a feláldozás 1. a kel. misének főrésze: az átváltozás, a tulajdonképeni áldozati cselekmény, mely a római ¶ kánonnak felel meg. Leírása a ¶ bizánci ritus szerint. 2. A ¶ szír ritusban az áldozati adományokat fedő ¶ aérionnak is ez a neve. *R. P.*

Analogium 1. az ¶ ambonak középkori neve. 2. Az olvasókönyv állványa. *R. P.*

Anamnesis (megemlékezés) a ¶ kánonnak az átváltoztatás után következő része (¶ Unde et memores). Mivel az Úr parancsára az Eh.-nak a szentmisét az ő emlékeztetése kell bemutatnia, az Eh. kezdettől fogva kifejezésre juttatja a Lit.-ban ezen parancs teljesítését. Az A. megvan az összes Lit.-kban. Már ¶ Hippolytusnál (3. szd eleje), ¶ Serápiónnál, a ¶ Clementinus Lit.-ban megtalálható. Helye is állandó a Lit.-kban. *Alakja* kétféle. Az egyik az Úr halálára, feltámadására való emlékeztetést fejezi ki, a másik I. Kor. 11, 26. alapján az Úr halálának hirdetését. *Tartalmilag* Nyug.-on rendszerint az Úr haláláról, feltámadásáról, mennybemeneteléről van a megemlékezés, Kel.-en gyakran az Úr életének egyéb mozzanatairól is a megtestesüléstől kezdve. A be-

mutatás, felajánlás lényét is kifejezésre juttatja (offerimus). Az A. némileg elhomályosult a ¶ szir, ¶ gallikán, ¶ mozarab rit.*kban, de lényege szerint ott is megtalálható. Az A. a szentmise megértésének a kulcsa. Az átváltozás által saját halálát megjelenítő Krisztussal egyesült Eh. az Üdvözítő keresztfáldozatára emlékezve mutatja be a szentmisét, mint emlékfáldozatot (¶ memoria). *Casel: Das Mysteriengedächtnis.* Jb. f. LW. 6. (1926) 113 sk. K. F.

Ancus ¶ Neuma.

Andráskereszt × alakú kereszt. Nevét Sz. András apostoltól vette, akit ilyen alakú keresztire feszítettek föl a hagyomány szerint. K. F.

András, sz. ünnepe ¶ Apostolok ünnepei.

Angyali ének. ¶ Gloria in excelsis neve.

Angyalmise 1. a karácsonyi éjféli misének a neve, melynek evangéliuma az angyalok megjelenését mondja el a pásztorok előtt. 2. A dec. 17—23 között mondható adventi Rorate mise neve, mert az evangélium Gábiel arkangyal küldéséről szól. K. F.

Angyalok ünnepei. 1. Legrégibb az Eh.-ban Sz. Mihály arkangyal ünnepe, kinek tisztelete nagyon régi. Már N. Konstantin a Bosporus mellett fekvő Hestiai hegységen a Michaélion-t építtette tiszteletére, Nyugaton szept. 29-én (eredetileg 30-án) már a 6. szd. óta megvan (a ¶ Leonianumban) Sz. Mihály ünnepe; ez a Via Salaria melletti ősi Sz. Mihály templom felszentelésének évfordulója. A május 8-iki „Apparitio S. Michaelis Archangeli“ (= Sz. Mihály arkangyal megjelenése) az apuliai Monte Gargano-n levő híres Sz. Mihály templom felszentelésének évfordulója. A ¶ bizánci ritus nov. 8-án üli az ünnepet, ez a búcsúja a konstantinápolyi Sz. Mihály templomnak, melyet Arcadius császár thermáinak helyén építettek. 2. Itália egyes vidékein a 10. szd óta volt Gábiel arkangyalnak március 24-én (Firenze), valamint a 11. szd óta Ráfáel arkangyalnak október

24-én ünnepe (Ívreaában). XV. Benedek 1921-ben e két ünnepet az egész Eh.-ra kiterjesztette. 3. A 16. szd elején Spanyolországban és Franciaországban az *örzöangyaloknak* is volt ünnepük. V. Pál 1608-ban az egész Eh.-ban megengedte a megülését, X. Kelemen 1670-ben október 2-ára mint kötelező ünnepet írta elő. R. P.

Anna, sz. ünnepe. Sz. Mária szülei Joachim és Anna, az apokrif „Protoevangelium Jacobi“ szerint. A 6. szd-ban Konstantinápolyban Justinus császár építtet A. tiszteletére templomot, ünnepe szept. 9-én volt és van. Nyugaton tartózkodó módon viselkedtek A. tiszteletével szemben; csak VI. Orbán pápa engedte meg az angoloknak 1378-ban tiszteletét. XIII. Gergely júl. 26-ára rendelte el A. ünnepét. R. P.

Anniversarium ¶ évforduló.

Annulus ¶ gyűrű.

Annuntiatio ¶ Gyümölcsoltó Boldogasszony latin neve.

Anonymus Cuspiniani = ¶ Kalendarium Bucherianum.

Antependium az a lepel, mellyel az oltár előrészét eltakarjuk. Hivatalos neve a lit. könyvekben és leirásokban pallium. A történelem folyamán nagy gondot fordítottak arra, hogy minél díszesebb legyen az A. Használtak selyem, damaszt és brokát, sőt arany és ezüst lemezekből készült A-t is. A mai lit. törvények is előírják az A-t, amelynek színe egyezze meg a nap lit. színével. F. M.

Antepianus, (Pius előtti) római ritus, mely a 16. szd. nagy reformátora, V. Sz. Pius pápa előtt volt használatban. V. Pius 1568-ban a római breviáriumot, 1570-ben a római Misekönyvet adta ki, erősen megtisztítva a 14. és 15. szd-i hibáktól. Minden egyházmegyének és rendnek el kellett ezen új *postpianus* (Pius utáni) ritust fogadni, csak 200 évnél korábbi eredetű régi könyveket tarthattak meg. Az antepianus

ritust megtartó főpásztorok kisebb jelentőségű változtatásokat még eszközölhetnek a Lit.-ban, a postpianust követők már nem. *R. P.*

Anticipálás, szokás alapján keletkezett azon jog, mely szerint a zsolozsmának ¶ matutinum és ¶ laudes nevű része már előtte való nap délutánján elvégezhető. Karban végzendő zsolozsmázásnál az állandó A. csak az apostoli szentszék engedélyével lehetséges. Az A. magánzsolozsmázásnál a mai jog szerint télen-nyáron egyaránt 2 órákor, karban azonban a nyári hónapokban legkorábban d. u. 4 órákor kezdődhetik. Egyes papi társulatok a Szentszék külön engedélyével korábban, így pl. az Unio Cleri pro Missionibus tagjai már déli 12 órákor is kezdhetik a másnapi matutinum és laudes mondását, ha az aznapi officiumot teljesen elvégezték. *F. M.*

Antidoron (helyettesítő ajándék) a ¶ bizánci ritusban annak a nem konszekrált kenyérdarabjának a neve, melyet a pap eredetileg csak a nem áldozók részére osztogatott. Manap mindenki kap belőle. Más neve *eulogia* s e néven a kora középkorban Nyugaton is osztogatták. *R. P.*

Antifóna (antiphona) a zsoltárokból vagy más szentírási könyvekből, vagy a szentek életéből vett mondatok, amelyek a zsolozsmánál és a sz. misénél is a zsoltárokat és canticumokat bevezetik és bezárlják. 1. Eredetileg az A. a zsoltárok verseinek felváltva való éneklését jelentette. A. = ellenének, váltakozó ének, mely már az Ószövetségben is szokásban volt. Keleten antiochiai Szt. Ignác honosította meg. Ezt az éneklési módot Sz. Ambrus vette át Keletről és vezette be először Milánóban, innen terjedt el lassan egész Nyugaton. 2. A zsoltárokat bevezető és bezáró A. az ószöv. zsoltáréneklésnél szokásos hangszeres előjátékból fejlődött. Szintén Sz. Ambrus révén terjedt el az Eh.-ban. Annyi legalább is biztos, hogy Sz. Benedek regulájában olvashatunk erről az A.-ról

és hogy Sz. Gergelynek Antiphonariumában már teljesen kifejlődött formájában szerepel. Nagyobb ünnepeken az ünnepi öröm és hangulat kifejezésére az egyes zsoltárok elején is és végén is a teljes A.-t énekelték, azaz az A.-t megismételték (megduplázták). Ezeket az ünnepeket már Durandus idejében (13. szd. vége) éppen ezért is ¶ duplex ünnepeknek hívták. A sz. misének egyes részeinél (introitus), ahol ma már csak a zsoltár első versét imádkozzuk, a hozzátartozó A.-t e vers előtt is és utána is elmondjuk. F. M.

Antifona éneklése. Festum ¶ duplex-kor a zsoltár előtt és után egészen el kell énekelni. Hasonlóképpen az ¶ O-antifonákat karácsony előtt a hétköznapi officiumban is egészen el kell énekelni a Magnificat előtt és után. Ilyenkor a csillagig az előénekes intonál. ¶ Semiduplex ünnepektől rangban lefelé a zsoltár előtt csak a csillagig terjedő részt kell énekelni, a zsoltár éneklése után pedig az egészet. G. G.

Antifonárium ¶ Énekes könyvek.

Antiliturgikus szertartások azok, melyek a Lit. előírásaival vagy szellemével ellenkeznek. ¶ Abusus.

Antimension a kel. rítusok oltárterítője: felső lapja Jézus eltemetését ábrázolja, alsó felére egy kis zsákba ereklyéket varrnak bele. Ez a nyug. rítusok oltárkövének felel meg. — ¶ Trapeza. R. P.

Antimodernista eskü-t kell X. Pius Sacrorum Antistitum rendelete alapján (1910. IX. 1.) letenniök a felszentelt papoknak, továbbá hivatalba lépésük alkalmával a teológiai tanároknak, hittanároknak, hitszónokoknak, lelkészeknek, hogy a modernizmus tévedéseivel szemben igaz hitükről bizonyosságot tegyenek. K. F.

Antiochiai rítus. Antiochia a 3. szd. óta pátriárka székhelye és a sziriai, pontusi, kappadokiai püspökök egyházi középpontja volt. Saját rítusa fejlődött ki, melynek maradványai az apostoli Konstitúciók Lit.-

jában (¶ Clementinus Lit.). továbbá az ¶ Athanáz Lit.-ban és Sz. Chrysostomus homiliáiban vannak meg. Hatása — különösen a perikópák kiválasztásában — Rómáig, Galliáig és Konstantinápolyig terjedt, de csakhamar kiszorította a ¶ jeruzsálemi, majd ezt a ¶ bizánci rítus, úgyhogy az A.-t ma egészében nem is ismerjük. — ¶ Kel. rítusok. *R. P.*

Antiochiai szír rítus vagy tiszta szír rítus a monophysitismustól megtisztított ¶ jakobita rítus, mellyel a jakobitáknak az Egyházzal 1781-ben egyesült része él. — ¶ Szír rítus. *R. P.*

Antiphona ¶ Antifóna.

Antiphonae B. M. V. (= Szűz Mária antifónái). A ¶ completorium végén, karban végzett zsoltosmá-nál pedig mindannyiszor, ahányszor a karima után a kórusról eltávoznak, elmondják Szűz Mária tiszteletére az eh-i év szakának megfelelő nagy antifónát. 1. A négy A. közül a legrégibb a „Salve Regina“ (Mennyszágnak királynéja) kezdetű és a mai jog szerint Szentháromság vasárnapjától ádventig mondandó A. Szerzője Hermannus Contractus reichenau bencés szerzetes († 1054). IX. Sz. Lajos udvari kápolnája részére készült, de még a 11. szd.-ban eléggé elterjedt másfelé is. Sz. Bernát fűzte ezen A. végéhez a speyeri dómban e fohászt: „O clemens, o pia, o dulcis Virgo Maria“. A 16. szd. óta ezeket az A.-kat ¶ Szűz Mária kis officiuma helyett mondjuk. 2. Ádvent 1. vasárnapjától február 2-ig az „Alma Redemptoris Mater“ (Üdvözítőnknek szent Anyja) kezdetű A.-t mondjuk. Szerzője általános nézet szerint ugyanaz mint a Salve Regina szerzője. Tartalma miatt teljesen az ádventi és karácsonyi időhöz illik. 3. Február 2-től nagyszerdáig az „Ave regina caelorum“ (Mennyszágnak királynéja, angyaloknak sz. asszonya) kezdetű A.-t imádkozzuk, amelynek szerzője ismeretlen. 4. Végül a husvétii időben a „Regina caeli laetare“ (Mennynek Királyné Asszonya) kez-

detű A.-t imádkozzuk, amelynek eredetét Durandus († 1334) Nagy Sz. Gergely idejére teszi, amikor is egy Mária-képpel tartott körmeneten 3 angyal énekelte volna a Mária-kép előtt ezt az A.-t, a „moles Hadriani“-n (a mai Angyalvár Rómában) pedig ugyanakkor megjelent volna Sz. Mihály főangyal. E legendából biztos annyi, hogy már a 13. szd.-ban is nagyon réginek tartották a „Regina caeli“ A.-t. F. M.

Antiphonarius sc. liber, v. antiphonarium, v. antiphonale nyug. ¶ lit. könyv, mely a mise és a zsolozsma antifonait és responsoriumait tartalmazta. A 9. szd.-ban ketté vált: a mise énekeit a ¶ *Graduale* vette fel, a zsolozsmáé az A.-ban maradt. A legrégiebbek: a monzai *Graduale*, a rheinai A. és Pamelius A.-ja a 8. szd.-ból. A ¶ római ritus hivatalos A.-t és *Graduáléját* 1614/15-ben adták ki (Editio ¶ *Medicaea*), X. Pius a solesmesi énekrestauráció alapján újra kiadta 1908-ban. — ¶ Énekeskönyvek. R. P.

Antiphonarius cento Nagy Sz. Gergely pápa (590—604) műve, aki ebben a könyvben gyűjtötte össze az addig használt dallamokat, egységes szempontok szerint átdolgozta és rendezte. Ettől kezdve az egész nyugati Eh.-ban megindul a róla gregoriának nevezett lit. ének egységesítése és szorgos művelése. A 11. szd.-tól kezdve már az egész latin szertartású kereszténység a Gergely-féle korálist énekli. — ¶ Gregorián ének, Énekeskönyvek. G. G.

Anyag ¶ Szentségek anyaga.

Anyagyház ¶ Mater.

Anyakönyv. Az Eh. a trienti zsinat (1545—1564) óta négyféle A.-t ismer: kereszteltek, megbármáltak, házasságok és meghaltak A.-t. A mai jog szerint az A. vezetése a plébános kötelessége, az adatok pontosságáért és az A. épségéért ő felelős. Lehetőleg tűzmentes szekrényben, száraz helyen, jól elzárva kell őket őrizni, mint nagyon fontos, hivatalos okiratokat.

A keresztek anyakönyvezése már ősrégi szokás az Eh.-ban, összefügg a katechumenátus intézményével: a keresztségre jelentkező katechumenok nevét bejegyezték egy könyvbe. — Az eh.-i Törvénykönyv (1918 óta) egy ötödik A.-t is előír: a liber de statu animarum-ot, amely eh.-i statisztikai nyilvántartó. *F.M.*

Apát 1. egy monostornak életfogytiglan választott és benedikált (¶ apátavatás) feje, ki a ¶ főpapi jelek viselésére jogosult. 2. Nálunk egyes világi papokat is kitüntetnek A. címmel, melyet egy elenyészett A.-ság után kap; lit. jogait a Szentszék rendelkezései és az általános szokásjog állapítja meg.

R. P.

Apátavatás szertartását már Sz. Benedek († 543) a nyugati szerzetesség atyja ismerte és Nagy Sz. Gergely (590—604) is említi. A jelenlegi ritus egy vizsgálattal kezdődik, melynél az apostoli Szentszék szentelési meghatalmazását olvassák fel és a jelölt hűségesküet tesz le. A vizsgálat alatt két asszisztáló apát az avatandó két oldalán foglal helyet, akit — miután a püspökkel elmondta a lépcsőimát — kápolnája oltárához vezetnek, ahol elmondja a sz. misét az allelujáig, illetve a tractus utolsó verséig, vagy bezárolag a sequentiáig. Ezután következik a tulajdonképeni avatás. A jelöltet a püspök elé vezetik s ott a földre borul, amíg elmondják felette a hét bűnbánati zsoltárt és a mindenszentek litániáját. Előbbiek figyelmeztetik a jelöltet, hogy őszinte bánattal szakítson a világgal és őrizze meg alázatosságát új hivatalában. Az ezt követő imák már az új állásában tekintik az apátot, amelyet alattvalóival szemben foglal el; legyen eszmény és példakép s vezesse alattvalóit szóval és cselekedettel az égi jutalom felé. Ezért hívják le rá az isteni áldás teljességét és elnyeri az apát az isteni kegyelmi erő átvitelének jelét kézrátétellel. Az eucharisztikus imát még két, hasonló tartalmú ima követi, mire a szabályoknak, pásztorbotnak és gyűrűnek át-

adása következik. Az offertoriumnál az új apát természetesen adományokat mutat be (¶ naturáliák felajánlása), két nagy gyertyát, két kenyeret és két hordóska bort és azután a két apát közt a térdeplőn követi a püspök miséjét. Nem mondja ki azonban a consecratio szavait és csak egy szín alatt áldozik. Az utolsó áldás után átadják neki a mitrát és a keztyűket. A szentelési szertartás végén a kórusra vezelik. Átmenve a templomra nem oszt áldást. Közben a Te Deumot éneklük. Fogadja a szerzetesek tisztelgését a trónuson ülve; ez a „homagium“. Az „ad multos annos“ (sok évig!) kívánság eléneklése fejezi be az avatást. Sz. F.

Apátnőavatás szertartását már a mozarab ritusú ¶ Liber ordinum ismeri, amely Spanyolországban a 7—12. szd-ig használatban volt. A mostani rítus csaknem ugyanaz, mint az ¶ apátavatásnál, még a kézrátétel is megtörténik az új apátnőnél. Hiányzik a bűnbánati zsoltár elmondása, a pásztorbot átadása és a gyűrű átadása. Amennyiben az apátnő még nem kapta volna fel a fátyolt a püspöktől, úgy a szentelés végén kapja meg. Az Inthronizatio után Te Deum éneklése közben zárdája kórusára vezetik az apátnőt, aki ottmarad mindaddig, amíg a püspök ünnepélyes áldással befejezi a szent cselekményt. Sz. F.

Apertio aurium=fülmegnyitás, keresztelési szertartás, mely a siketnéma gyógyítását (Mt. 7, 32 sk.) utánozza. A pap hamuból nyálával sarat csinál, ezzel érinti a keresztelendő fülét és orrát, mondva: Effeta, azaz nyilatkozzál meg. Az A. ¶ exorcisticus hatású. Sz. Ambrus említi először a 4. szd-ban. K. F.

Apodipnon a nyug. ¶ completoriumnak, esti imának megfelelő kel. zsolozsmarész. R. P.

Apologia (védekezés) az általános bűnvallomás neve, melyet a miséző pap a 8. szd-tól kezdve végez a nyug. Lit.-ban. Hosszú és különböző szövegű A.-k

maradtak reánk; ezek a pap magánelőkészületéhez tartoztak. Ilyen A. ¶ Confiteor is. R. P.

Apolysis = az elbocsátás neve a ¶ bizánci rítusban. Az A. imádságát az előkészítés (¶ proskomidi) a mise és az imaórák végén mondja a pap. R. P.

Apostoli áldás ¶ Articulus mortis.

Apostoli hitvallás (symbolum apostolicum, hiszek egy, symbolum), a kat. hit tartalmának ősi, valószínűleg az apostoli időkből származó összefoglalása, mely hármas tagozásában (Atya, Fiú, Szentlélek) tizenkét ágazatra oszlik. Eredetileg a keresztség alakjához kapcsolt megvallása a hitnek — a keresztelő kérdéseire való felelet módján. Keleten, valószínűleg arám nyelven fogalmazták először. Krisztus életének, halálának történelmi tényként (pl. „Poncius Pilátus alatt”) való említése a doketizmus, a legrégebbi eretnekség ellen irányul (1. szd). Alapja volt a katechumenek hitoktatásának. Tartalmi elemei szövegtörténetileg összegyűjthetők Sz. Justinus († 167), sz. Irenaeus († 202), Tertullianus († 225 után) műveiből. Kérdés-felelet alakban megtalálható a Canones Hippolyti-ben. Jelen alakja Rómában keletkezett. Rufinusnál (4. szd) teljesen megtalálható. Az ős-Eh.-ban a keresztelés előtti ünnepélyes formában történt az A. átadása és felmondása. (¶ Traditio, ¶ Redditio symboli), Az A.-ból fejlődtek a többi Hitvallások. A mai Lit.-ban a gyermekek és felnőttek keresztelése alkalmával imádkozzák az ¶ apertio aurium előtt; kérdés-alakban mondja a pap rövidítve a keresztelés előtt; a kérdésekre a keresztszülő igennel felel. A papszentelésnél áldozás után mondják el a felszenteltet. Az exorcismus szertartásában is imádkozza a pap az A.-t, mely a hívőknek a Mi-atyánk és Üdvözlégymellett leggyakrabban mondott imádsága. ¶ Hitvallás, Credo. K. F.

Apostolok ünnepei. A legrégebbi A. közé tartoznak ¶ Péter és Pál ünnepei és a ¶ Cathedra Petri ünnepek. A többi A. a következők: 1. Sz. Fülöp és

Jakab ünnepe (az ifjabb Jakab, aki az újszöv. levelet írta és 63-ig Jeruzsálem püspöke volt), május 1-én. Ez az ünnep az 556–574 között épített római „12 apostol bazilikája” (ma „Dodici Apostoli”) templom felszentelésének évfordulója. Ott van ez a két apostol eltemetve. 2. Sz. *András* ünnepe nov. 30-án van a 4. szd óta. 357 márc. 3-án a görögországi Patrasból a konstantinápolyi Apostol bazilikába vitték ereklyéit és ekkor is jegyezték fel a hagyományokat haláláról. Nov. 30 mint halála napja valószínűleg történeti dátum, mert a kel. és nyug. kalendáriumokban egyaránt e napot találjuk. 3. Sz. *Jakab* (idősebb, Zebedeus fia, Sz. János testvére) apostol ünnepe júl. 25-én. Őt I. Herodes Agrippa király 41–43 között Jeruzsálemben lefejeztette (Ap. csel. 12, 1–4). A 6. szd-ig holtteste Jeruzsálemben volt, de a 9. szd-ban már a spanyolországi Compostellában tisztelték; valószínűleg a 7. szd-i arab hódítás elől mentették Spanyolországba. Nyugaton a 9. szd óta tisztelték; júl. 25-ét mint a Translatio (átvitel) napját ülték meg, de biztos történeti alap nélkül. 4. Sz. *Simon és Júdás Tádé* apostolok ünnepe okt. 28-án. A hagyomány (Ps. Abdias) szerint együtt működtek 13 évig Perzsiában és együtt haltak vértanuhalált. Ez magyarázza meg, miért tisztelik őket együtt. Az ünnep dátumára eddig semmi magyarázatot nem tudunk. 5. Sz. *Bertalan* apostol ünnepe aug. 24-én van. A hagyomány szerint Mezopotámiában és Parthiában működött; ereklyéi sokat vándoroltak Keleten, míg 838-ban Beneventumba kerültek, egy részük pedig a Tiberis-szigetre. Az átvitel napja aug. 24. 6. Sz. *Mátyás* apostol ünnepe febr. 24-én van. Őt jelölték ki sorshúzás útján az áruló helyére. Ereklyéit Helena császárné a 4. szd-ban Rómába és Trierbe vitette. 7. Sz. *Tamás* ünnepe dec. 21-én van. A 4. szd-i írók szerint Indiában működött, ahonnan ereklyéit már a 4. szd-ban Edessába vitték. 1258-ban Chios szigetére,

majd Nyugatra, Ortonába kerültek. Adátum választása az átvitel napjától függött. 8. Az apostolok közé számlítandó Sz. Barnabás is (Rituskongr. 4080 nr). Főleg Cyprus szigetén működött, ahol 482-ben találták meg ereklyéit. A 9. szd. óta jún. 11-én van ünnepe. Sz. Máté és János ünnepeit ¶ Evangélisták ünnepei.

Apostolus. 1. A sz. apostolok neve; görögül = „küldött”; 2. az újszöv.-i apostolleveleket tartalmazó Szentírás-kódex neve, melyből az istentiszteletnél olvastak; 3. az apostollevelekből vett újszöv. olvasmányoknak régi neve. R. P.

Apostropha ¶ Neuma.

Applicatio pro populo (a misének népért való mondása) a püspök és plébános kötelessége az év vasárnapjain és ünnepein (kb. 80-szor) híveiért a szentmisét felajánlani. K. F.

Aprószentek ünnepe. A Jézus helyett Heródes által Betlehemben lemészárolt 2 éven aluli fiúgyermekeket az Eh. vértanúkként tiszteli (¶ vérkereszttség). Ünneptük e napon először a 6. szd.-i karthagói kalendáriumban fordul elő, majd a gallikán mozarab és római lit. könyvekben. Az ünnep jellege bánatos: viola szín, a zsoltoszmában nincs Te Deum, a misében nincs Gloria; amint a középkor elgondolta (Durandus), azért, mert haláluk után nem juthattak rögtön az égbe, hanem meg kellett Jézus halálát várni. Ha vasárnapra esik, ünnepi jellege van (piros szín stb.). ¶ István első vértanú ünnepe. R. P.

Apsis (exedra) az ősker. bazilikastílusú templomoknak rendszeren félkörben végződő szentélye. A templom hajójától korlát, a ¶ cancellus választotta el. Az oltár az A.-nak a hajó felé eső végében volt, míg az oltárral szemben a félkörű fal mellett a püspök ¶ cathedrája, trónusa állott, ettől kétoldalt a falak mentén a papságnak ülőhelye. Több hajóval rendelkező templomoknál előfordult, hogy a mellékhajókat is külön A.-kal látták el. F. M.

Ara ☩ oltár.

Arab ritus 1. tulajdonképen nem önálló lit. típus, mert semmi egyéb, mint az arab nyelvre fordított *római Lit.* Használatát 1624-ben VIII. Orbán engedte meg a Perzsiában arabul beszélő keresztények között működő kármelitáknak. 2. A ☩ melchita ritus manap szintén az arab nyelvet használja; ennyiben ezt is nevezik, helytelenül, A.-nak. — ☩ Lit. nyelvek. R. P.

Arany 1. egyes lit. edények (☩ kehely, paténa, ☩ ciborium, ☩ lunula) gyakori anyaga. 2. A.-t szentelnek helyenkint ☩ Vizkeresztkor tömjénnel és mirrhával együtt. K. F.

Aranymise 1. a fölszenteléstől vagy újmiséstől (primiciától) számított ötven év elteltével az 50-ik évfordulón mondott sz. mise. Primiciae mintájára hívják secunditiae-nek is. A jubiláló pap a misében mondhat önmagáért is könyörgést. 2. Késői középkorban szokásos misesorozat (7 mise, missa aurea) a Bold. Szűz tiszteletére, amelyet nagy szükség idején mondtak. 3. Advent kántorszerdáján mondott ☩ hajnali mise. F. M.

Aranyrózsa aranyból készült és balzsammal megtöltött rózsa, amelyet a pápa nagybőjt negyedik (laetare) vasárnapján áld meg ünnepélyesen mise előtt a sekrestyében; majd az oltárhoz viszi és onnan mise után újra visszaviszi a sekrestyébe. Ezt az A.-t vagy megőrzik a következő évig, vagy pedig a pápa kitüntetésképen elküldi valamely kiváló személynek. Már a 12. szd.-ban szokásban volt, hogy a pápa ☩ Laetare vasárnapján a stációs körmeneten A.-t tartott kezében, amelyet aztán Róma város prefektusának adott. F. M.

Aranyszájú Sz. János Liturgiája ☩ Chrysostomus Lit.-ja.

Aranszin ☩ liturgikus színek.

Archiabbas = Pápát, 1514-ben Tolnai Máté pannonhalmi apát kapja először ezt a címet, mely

azóta főbb bencés=rendi kongregációban meghonosodott. *R. P.*

Archidiaconus, a. m. főszerep, az ő=Eh.=ban a szerepök feje, aki a szegénygondozást látta el. A káptalani intézményben: főesperes, aki a püspöknek a főpapi misében és az Eh.=megye kormányzásában segédkezik. A Lit.=ban ma főleg az eh.=i rend feladásánál segédkezik. *K. F.*

Archiepiscopus ¶ Érsek.

Archimandrita a kel. ritusoknál valamely monostor apátjának a neve. Ezt a címet azonban manap kitüntetésből világi papoknak is megadják. *R. P.*

Archipresbyter (főpresbyter) az ő=Eh.=ban az áldozópapok testületének feje. A Lit.=ban a főpapi (püspöki, apáti) misében asszisztáló áldozópap, aki pluvialében segédkezik a főpap mellett (presbyter assistens). *K. F.*

Arculütés (alapa) az a szertartás, hogy a püspök bérnálásakor a megbérnálnak arcát gyengéden megüti (érinti), miközben e szavakat mondja: Béke veled. E szertartás magyarázata, hogy az ősegyházban a püspök megcsókolta a megbérnáltat. *F. M.*

Articulus mortis halálküzdelem, a halál közeli veszedelme, agonia ideje. Az Eh. minden papnak megadja a jogot, hogy a haldoklót az apostoli áldásban részesítse. Ezzel az áldással a halál bekövetkezésekor teljes búcsú jár, ha a haldokló Isten akaratában megnyugodva fogadja a halált és kimondja Jézus nevét, ha teheti. A haldoklás alatt mondják a ¶ „commendatio animae” imáit; sok helyen szentelt gyertyát gyújtanak és adnak a haldokló kezébe, amely mint szentelmény, az Eh. imádsága révén kegyelmeket biztosít a haldokló számára. *F. M.*

Arundo a nagyszombati szertartásoknál használatos nádból készült gyertyatartó a hármasság gyertya számára. E gyertyákat az újonnan szentelt tűzből a szerep gyújtja meg, miközben a „Lumen Christi”-t („Krisz-

tus világossága“) énekli, — ¶ Nagyszombat. F. M.

Ascensio = mennybemenetel, ¶ Áldozócsüörtök latin neve.

Asperges (Hints meg engem Uram), így kezdődik az ének, mely a híveknek ¶ szenteltvízzel való meghintését kíséri a szentmise előtt. A pap az antifónát énekli, utána háromszor meghinti az oltárt, majd magát és a segédletet s utána a népet; egyes helyeken az egész templomot körüljárja, közben a Miserere-zsoltárt imádkozza. Az A. a kora középkori kolostorokban vált szokássá, ahol a vasárnapi nagymise előtt az egész kolostort körmenetben bejárták és az oratók kíséretében szenteltvízzel meghintették. A toursi püspök 858-ban már plébániái számára is előírta, azóta mindenütt a mise előtt körüljárták körmenetben a templomot. A körmenet a középkor végén megszűnik. R. P.

Aspersorium (aspergile, aspergilles, aspergilium) szenteltvízhintő. A szenteltvízzel való meghintéshez kezdetben izsóp ágakat használtak, mint még ma is a templomszentelésnél; sőt volt idő, amikor állatok farkát is használták. De már a korai középkorban ismerték a kis rúd végére helyezett, ályuggatott és belül szivaccsal ellátott fémgömbből álló A.-t. Ma is ez az A. van legjobban elterjedve. F. M.

Assumptio B. M. V. = Mária mennybevétele. ¶ Nagyboldogasszony.

Asteriscus. Minden zsoltár vers az A.-al körülbelül két egyenlő részre van osztva. Közvetlenül előtte énekeli a zsoltárdallam mediátióját. Az A.-nál nem szabad hosszú szünetet tartani. G. G.

Asszisztencia (a. m. segédlet) az ünnepélyes nagymisében segédkezők (szerpap, alszerpap, szertartó, akolythusok, thuriferek) gyűjtőneve. K. F.

Asteriskos a ¶ bizánci rítusban két egymásra keresztalakban illesztett arany félkörív, melyet a ¶ diskosra helyeznek, hogy a diskosvélum ne keverje össze

a szabályosan felvágoti áldozati kenyér darabkáit. *R. P.*

Asztali áldás étkezés előtt és után mondott imádság, mely időszakonként változó zsoltárrészből, könyörgésből és az elüljáró által adott áldásból áll. Étkezés után hálaadás van. Használatos szerzetekben, szemináriumokban, egyszerűsítve magánházakban is. Az A. megvolt a zsidóknál és a rómaiaknál is más formában. A keresztény élet szempontjából nagyon ajánlatos az A. magánházakban való végzése. *K. F.*

Athanáz-féle hitvallás (Symbolum Athanasianum, kezdete: *Quicumque vult salvus esse*) a Szentháromság és a megtestesülés dogmáját kifejtő, a chalcedoni zsinat (451) után ismeretlen szerzőtől eredő hitvallás. A vasárnapi **¶** Primában mondják, hogy a vasárnap lit. jellegét általa is kifejezésre juttassák (az Úr Jézusnak, Szentháromságnak ünneplése). *K. F.*

Athanáz Lit.-ja, egy monophysita, szír nyelven a 15. szd.-ban írt miseformula, mely azonban a régi **¶** antiochiai ritusnak leszármazottja és emléke. *R. P.*

Átírás modern hangjegyekre. A rendes korális hangjegyeket nyolcadhangjeggyel szokás jelölni, a nyújtott hangjegyeket pedig negyed-hangjeggyel. A **¶** quilismát rendszeresen úgy jelölik, hogy a nyolcadhangjegy fölé — jelet tesznek. A liqueskáló hangjegyeket a benécs kiadványok kisebb alakú nyolcadokkal, P. Wagner fizenhatodokkal jelöli. A ritmikailag összetartozó kettős és hármas csoportokat az átírásnál is feltüntetjük úgy, hogy az összetartozó nyolcadhangjegyeket vízszintes vonással kötjük össze. *G. G.*

Átlényegülés **¶** Consecratio a misében.

Átok **¶** Kiközösítés.

Atrium névvel jelöljük különösen a nyug. őskeresztény bazilikáknak oszlopos folyosókkal körülvett előcsarnokát, amelynek díszé a középen levő kút (cantharus) volt. A kút a híveknél szokásos szimbolikus mosakodásokhoz szolgáltatta a vizet. Az A.-ban tartózkodtak az istentisztelet alatt a katechumenok, ez volt

a nyilvános vezeklők és bűnbánók helye. A 6. és 7. szd-ban egyre jobban elterjed az a szokás is, hogy a hívek ide temetkeztek. *F. M.*

Áttétel, officium (azaz a zsoltosma és sz. mise) át-tétele. Szabály, hogy egy napon csak egy ünnepről vagy lit. napról vehető az officium. Ha tehát egy napra több ünnep vagy lit. nap esik, akkor az elsőbbrangú ünnepekről lesz az officium, a többit vagy át kell helyezni későbbi napra, vagy megemlékezés történik róluk, vagy abban az évben teljesen elmaradnak. Az Á.-nek több faja van. Így ha valamely vasárnapi officiumnak nem jut már vasárnap, akkor ezt az officiumot előző szombaton kell megünnepelni. Ez az ú. n. dominica anticipata; vagy ha a vasárnapot kiszorítja 1. vagy 2. osztályú ünnep, akkor a rákövetkező hétnak első szabad napján elmondandó a vasárnapi mise (dominica reposita). Az akadályozott 1. és 2. osztályú ünnepek officiuma mindig átteendő. *F. M.*

Attentio ¶ Figyelem.

Átváltoztatás a. m. ¶ Consecratio a misében.

Átvitel, (Translatio) ereklyék átvitele az őskeresztényeknél gyakran előforduló ünnepség. A vértanúk ünnepeinek kifejlődésével ereklyéiket addigi sírjukból körmenetileg átvitték a tiszteletükre emelt templomokba, hogy ott díszsírhelyet adjanak nekik; ez a díszsírhely legtöbbször az oltár volt. Az ereklyék átvitelének nincsen meghatározott, kötelező szertartása. A középkorban nagy eh.-i ünnepségekkel végezték. Sok szentnek ünnepe, ha nem tudták halálának évforduló-napját, az Á. napjára került. (pl. ¶ Apostolok ünnepei). *F. M.*

Authentikus hangnemek ¶ Eh.-i hangnemek.

Avatás jelenti általában a személyeken végzett szenteléseket és áldásokat. Az eh.-i rend szentsége által történő Á.-t helyesebben szentelésnek mondjuk (pl. papszentelés). Szoros értelemben vett avatás a személyek nem szentségi ¶ Consecratio-ja, mely által az avatott személy valamikép az istentisztelet számára lesz

lefoglalva (¶ Szűz, szerzetes, ¶ apát, ¶ apátnő, A.). A.-nak mondják néhol az ¶ Egyházkelő-t, másutt a menyasszonynak az esküvő után szokásos bevezetését a templomba. ¶ Szentelmény, ¶ szentelés. K. F.

Ave Maria. A 13. szd.-tól kezdve terjed el az Eh.-ban az a szokás, hogy a Miatyánk után az Üdvözlég Mária-t is imádkozzuk. Ez az imádság három tételből áll: 1. az Angyal köszöntése („az Úr van teveled”-ig), 2. Erzsébet köszöntése („áldott a te méhednek gyümölcse”-ig), 3. az Eh. könyörgése („Jézus”-tól végig). A 16. szd. első felében az A. zárószavai még: a te méhednek gyümölcse, Jézus Krisztus. Amen.” De még ebben az időben kezdenek Szűz Mária köszöntéséhez könyörgést is csatolni: „Asszonyunk Szűz Mária, Istennek sz. Anyja, imádkozzál érettünk bűnösökért. Amen”; a többi („most és halálunk óráján”) csak a 16. szd. második felében csatolták az A.-hoz, amikor V. Pius pápa rendeletére 1568 óta a zsoltosima imaóráinak elején az A. mondása is kötelezővé lett. Magában a zsoltosimában, a sz. misében ma sem mondjuk a Miatyánk után az A.-t. F. M.

Ave Maris stella (Üdvözlég tenger csillaga), valószínűleg Paulus Diaconus által írt ősrégi, szépséges Mária-himnusz a 8. szd.-ból. K. F.

Ave Regina Caelorum ¶ Antiphonae B. M. V.
Azyma ¶ kenyér, ostya.

B.

B (si vagy sa) hang a korálisnak egyetlen módosító jele, a h-t fél hanggal lejjebb szállítja. Nemcsak arra a h-ra érvényes, amely előtt áll, hanem az egész szóra. Ha a szón belül feloldójel vagy szünetjel van, akkor h éneklendő. A sor elején közvetlenül a kulcs mellé írt B az egész darabra érvényes. Erre a szigorú **Q** diatonika mellett azért van szükség, hogy h-f vagy f-h dallammenet esetén elkerüljük a kellemetlen disszonanciákat (diabolus in musica). Így a h-f szűkített kvintból a b-f tiszta kvint, az f-h bővített kvarttból az f-b tiszta kvartt lesz.

G. G.

Baculus **Q** Pásztorbot.

Balázsáldást, a torokbajok és más bajok ellen adja az Eh. febr. 3-án, ferdekereszt alakban összekötött két gyertyát tartva a nyakhoz, áldó imádságot mondva. Sz. Balázs püspök és vértanú egy fiút gyógyított meg, aki halszállkától esett a megfulladás veszélyébe. A görög Eh. már a 6. szd-ban a torokbajok ellen Sz. Balázst hívta segítségül. Nyugaton a 12. szd-ban látjuk ennek első nyomát. A mai formula a 16. szd-ból való.

K. F.

Baldachin 1. négy vagy legalább is két rúdra erősített mennyezet, sátor, amely fehér selyem, vagy félselyem szövethől készült. A mennyezet szélét aranyrojtok díszítik. Ha az Oltáriszentséget akár körmenetben körhordozzák, akár beteghez vagy egyik oltártól a másikhoz viszik, B. alatt kell vinni. Nálunk szokásjog alapján a betegek áldoztatásánál a B. nem használta-

tos. A megyéspüspököknek és tényleges (szerzetes) apátoknak is joguk van, hogy trónusuk felett B. legyen. Az oltáriszentség trónusához az Instructio Clementina szerint szintén hozzátartozik a B. B. alatt vihetők a sz. kereszt és Krisztus kínszenvedése más eszközeinek ereklyéi is. 2. B. a neve a ciborium oltár fölött emelkedő négy oszlopon nyugvó tetőnek is. ¶ Ciborium=oltár. F. M.

Balteus ¶ öv.

Bánat ¶ Bűnbánat.

Baptismus ¶ Kereszttség.

Baptisterium ¶ Keresztelő kápolna.

Bárány, sz. (agios amnos) a ¶ bizánci rítusban az áldozati kenyérből kivágott rész, melyet a pap a misében konsekrált. ¶ Prosfora. R. P.

Barbarizmus. A humanizmus B.-nak tekintette a korálisban azt, hogy hangsúlytalan szótagon hangjegycsoportok vannak s azokat egészen törölte vagy önkényesen hangsúlyos szótagra helyezte át. G. G.

Barkaszentelés ¶ Virágvasárnap.

Barnabás ünnepe ¶ Apostolok ünnepei.

Basilius Lit.-ja, a ¶ bizánci rítusnak e régebbi miseformulája Kappadokia Lit.-ja volt és részben N. Sz. Basilius († 379) a szerzője, bár nem mai formájában. Manap csak a nagybőjt vasárnapjain (kivéve virágvasárnapot), nagycsütörtökön, husvét, karácsony és pünkösd vigiliáján és a szent ünnepén (jan. 1. Keleten) használják. R. P.

Bazilika névvel jelölünk egyes lit. kiváltságokkal és jogokkal kitüntetett és felruházott temp'omokat. B. rangjára csak a pápa emelhet templomokat. Kétféle B. különböztetendő meg. Vannak nagy (B. majores) és kis (B. minores) B.-k. Nagy B. összesen négy van Rómában. Ezek: az Üdvözítőről vagy Sz. Jánosról nevezett ¶ Laterán, amely a pápának székesegyháza; a Sz. Péter temploma, a falakon kívül fekvő Sz. Pál és a S. Maria Maggiore B.-ja. Ezekben a

B.-ban kezdődik a sz. év, a nagy jubileum éve, azért mindegyiknek van ú. n. sz. *kapuja*, amelyet a jubileum-év kezdetén a pápa, illetve megbízásából valamely bíboros bont ki és amelyet a jubileumi év végén ugyancsak a pápa vagy a megbízott bíboros falaz be. A jubileumi búcsú elnyeréséhez e négy B.-nek meglátogatása szükséges. Mind a négynek van ezenkívül ú. n. *pápai oltára*, amelyen csak a pápa misézhet, mások pedig csak a pápának kifejezett engedélyével. Ezenkívül a kis B.-k összes kiváltságai-val is fel vannak ruházva. Patriárkai B.-eknek is nevezik őket, mert a lateráni a nyugati Eh. patriárkájának (a pápának), a vatikáni Sz. Péter templom a konstantinápolyi, a Sz. Pál az alexandriai és a Maria Maggiore az antiochiai patriárkának temploma. Kis B. Rómában kilenc van, Rómán kívül számos templomnak adta meg a pápa a B. címét és kiváltságait. Ezek a kiváltságok a következők: körmeneteken a B.-k papsága előtt a kereszt után ¶ conopoeumot (selyemszövetű sátozt), magas rudon csengetyűt visznek, a B. kanonokai pedig a ¶ cappa magnában vesznek részt a körmeneten. Az Assisiben levő Sz. Ferenc B.-t és a Porciunkula templomot a pápák szintén patriárkai B.-vá emelték és pápai oltárral ruházták fel, amiért e két templom bizonyos szempontból a négy római nagy B.-hoz számítható. F. M.

Befejezés (conclusio) a lit. imádságoknál majdnem mindig Krisztust említi, aki közvetítő Isten és az emberek közt. A B. rendes alakja: „A mi Urunk Jézus Krisztus által, aki Veled él és uralkodik a Szentlélekkel egyetemben Isten mindörökre örökké“. Vagy rövid formája: „A mi Urunk Jézus Krisztus által“. Ha a lit. ima első felében megemléltette a Fiúistent, akkor a B. így módosul: Ugyanazon a mi Urunk... Ha az imát a Fiúistenhez intézzük, akkor B.-e ez lesz: Ki élsz és uralkodol az Atyával és Szentlélekkel egyetemben... vagy rövid formájában: Ki élsz

és uralkodol mindörökkön örökké... Ha a Szentlélek-
ről is történt megemlékezés az imádságban, akkor a
B. így hangzik: A mi Urunk... ugyanazon Szent-
lélekkel egyetemben... A lit. imádság B.-e mindig
a Szentháromság dicsérete, ¶ doxologia. A bizánci
ritusban ¶ ekphonesis. — ¶ Conclusio éneklése.
F. M.

Békecsók ¶ csók.

Bemenet ¶ Introitus, Isodos.

Benedicamus Domino = „áldjuk az Urat“ (fele-
let: Deo gratias, hála Istennek) a misének elbocsátó
formulája ¶ Ite missa helyett, valahányszor színes
misében nincs ¶ Gloria. Ez a szokás a 11. szd.-ban
kezdődik. A B.-t a pap az oltár felé fordulva mondja.
Ez az állandó záróformája a ¶ zsolozsma imaóráinak
is. — ¶ Elbocsátás. K. F.

Benedictio ¶ áldás.

Bencés ritmus ¶ Ritmus.

Benedictionale nyug. ¶ lit. könyv, melyben a ¶
gallikán ritusban a Pater noster után adott főpapi ál-
dásoknak ünnepek szerint változó szövege van. Mivel
ez az áldás a ¶ gallo-római ritusba bekerült, a B.-ok
számosak. Légrégibb a freisingi B. (8–9. szd.).
A Pontificalé-k keletkezése idejében a B.-kat gyak-
ran egybeolvaszlják amazokkal; ilyen pl. a híres can-
terbury-i B. a 11. szd.-ból. R. P.

Benedictio nuptiarum ¶ nászáldás.

Benedictus 1. Zakariásnak, Ker. Sz. János aty-
jának hálaéneke, amelyet Ker. Sz. János születésé-
nél mondott. Kezdőszavai: „Benedictus Dominus
Deus Israel“ (Áldott legyen az Úr, Izrael Istene).
Sz. Benedek ideje óta a ¶ laudesnek is része; a
legszebb dicséret és dicsőítés, amellyel Krisztust kö-
szönhetjük. 2. A ¶ „Sanctus“ szövegének második
része, melyet a kar nagymisékben az Úrfölmutatás
után énekelhet csak. Kezdő szavai: „B. qui venit in no-
mine Domini“. (Áldott, ki az Úr nevében jő). F. M.

Benedictus éneke. A B. liturgiai, történeti és dal-
lami szempontból is egységes egészet alkot a **¶ Sanctus**-sal. Ezért a vatikáni Graduale előszavában nem
említi azt, hogy a B.-t az Úrfelmutatás után kell éne-
kelni. Ez szokássá a terjedelmesebb többszólamú mi-
sék miatt vált, amit végül is a Rítuskongr. 1921. jan.
14.-i döntése törvényerőre emelt s kötelezően kiter-
jesztett a korális misékre is. Énekelheti az egész kar,
vagy a Domini-ig a félkar, illetőleg az előénekesek,
s a Hosanna-tól végig az egész kar. G. G.

Bérmálás szentsége (confirmatio = megerősítés; B.
a szláv bermati szóból; gör.: chrisma, myron = olaj;
sphragis = pecsét) az a szentség, melyben a kiszol-
gáltató kézrátétele és kenete által Isten a megkeresz-
telt embert a lelki élet nagykorúságára megerősíti, hogy
hitét állhatatosan megvallja és hite szerint éljen. A
B.-sal közölték az apostolok az Úr Jézus által meg-
ígért Szentlélek kegyelmeinek bőségét és az ő hét
ajándékát, midőn a már megkeresztelt hívekre rátet-
ték kezüket, hogy beteljenek Szentlélekkel (Ap. csel.
8, 15-16 és 19, 6.). 1. A B. kiszolgáltatója az ós-
Eh.-ban rendszerint a püspök, de az áldozópapok
is bérmáltak főleg Kel.-en, ahol ez a szokás megma-
radt máig, azért is, mert a B.-t rendszerint mindjárt
a keresztség után szolgáltatják ki. Nyug.-on már
N. Sz. Gergely (590—604) is megengedte Szardinia
papjainak, hogy püspök hiányában bérmálhassanak.
Az Eh.-i Törvénykönyv (782. can.) szerint a B. ren-
des kiszolgáltatója a püspök; rendkívüli kiszolgáltatója
lehet áldozópap is, akinek vagy a jog, vagy pápai
engedély ad erre felhatalmazást. A bíborosoknak,
nullius apátoknak (pl. a pannonhalmi főapát), az apos-
toli vikáriusoknak és prefektusoknak a jog ad bér-
máló hatalmat.

2. A B. anyaga: a kézrátétel a püspök által szen-
telt **¶** krizmával való kenéssel egybekapcsolva. A kenés
kereszthalakban történik. Ezekben egyesül most a B.

kiszolgáltatásának három eleme, melyekről már ¶ Hippolytus beszél; a kézrátétel, a szentelt olajjal (olcum eucharistiae = a hálaadással szentelt olaj) való kenése a fejnek és a kereszttel való megjelölés (¶ consignatio). Használóan írja le a B.-t Tertullianus (de bapt. c. 8.). A B. *alakja*: azon szavak, melyeket a püspök a kézrátételkor mond. Ezek régen külfölkéek voltak; ma is mások Kel.-en („a Szentlélek ajándékának peccsétje”) és mások a ¶ Pontificale Romanumban („megjelöllek a kereszttel és megerősítek az üdvösség krizmájával az Atyának és Fiúnak stb.).

3. A B. *Lit.-ja* közvetlenül a keresztséghez kapcsolódott a régi Eh.-ban; Kel.-en ma is. Nyug.-on elvált a keresztségtől. A bérmláló, rendszerint szentmise után egy imádságot mond a Szentlélekről, majd versiculusokat: Adjutorium etc. Kitarja karjait a bérmlálkozók felé, a Szentlélek hét ajándékát esdile rájuk. Ezután sorba megbérmlálja és végül gyengéden arculüti (¶ alapa) őket. A kar antifona-éneke, néhány versiculus után a befejező könyörgés és a bérmláló áldása következik. A B.-nál *bérmanevet* kap a bérmlálkozó és vele egynemű *bérmaszülő* érinti a kiszolgáltatás alkalmával.

4. A B. *hatásai*: gyarapítja a keresztség által adott megszentelő kegyelmet, a lelki harchoz, a hívő élethez szükséges segítő kegyelmet ad, a Szentlélek hét ajándékával gazdagítja a lelket és elörölhetetlen jegyet (¶ sphragis, character) nyom a lélekbe. A B. *alánya* minden megkeresztelt hívő; a nyug. Eh.-ban azok szoktak bérmlálkozni, akik vallásoktatásban már részesültek, ha az elemi iskolát nem is fejezték még be. Spanyolországban és a latin Délamerikában a gyermekeket csecsemő korukban bérmlálják meg. A B. nem ismételhető; felvételéhez, mivel az ¶ élők *sentségeihez* tartozik, a megszentelő kegyelem állapota szükséges. A B. feladható az első áldozás előtt is. K.F.

Bertalan ünnepe ¶ Apostolok ünnepei.

Betegek látogatása a papnak, főleg a lelkipásztornak komoly kötelessége. A ¶ Rituale a ¶ Viaticum és az ¶ utolsó kenet kiszolgáltatásán kívül is szép és gazdag szertartásokat tartalmaz a B.-ára (Rit. Strigoniense Tit. V. c. 3), a haldoklók segítésére (U. o. c. 4), a beteg gyermekek megáldására (U. o. c. 8).
¶ Commendatio animae. K. F.

Betegek olaja ¶ olajok.

Betét. Az offertorium eléneklése után, ha az idő engedi, előadható egy approbált szövegű latin ¶ mo-tetta. Benedictus után pedig még egy, az Öltári-szentségre vonatkozó moletta. G. G.

Betlehem-i jászol felállítása templomainkban a sz. család, pásztorok alakjaival nagyon elterjedt szokás az Eh.-ban. Vízkeresztig vagy gyertyaszentelőig díszíti templomainkat. Eredete összefügg a középkor derekán kifejlődő ünnepi játékokkal, amelyekben az ünnep eseményét színpadiasan mutatták be a híveknek. A S. Maria Maggiore bazilikában már a 6–7. szd.-ban volt jászol-kápolna (ad praesepe) az eredetinek hitt B.-lal. A 11. szd.-ban már biztosan vannak karácsonyi pásztorjátékok, amelyeknél jászolt is használtak. A 13. szd.-ban a mai B.-nál szinte nélkülözhetetlen ökröt és szamarat is említik. Asszisi sz. Ferenc szintén állított fel B.-t, amit lelki fiai, a ferencrendiek követtek és nagyon terjesztettek. Míg az első szd.-okban élő személyek szerepeltek a B. mellett, addig a 15. szd.-tól kezdve a B. klasszikus hazájában, Olaszországban, majd másutt is élettelen figurákat alkalmaztak. F. M.

Biblia ¶ Szentírás a Lit.-ban

Binatio (kétmise engedélye) jelenti azt a tényt, amikor valamely pap az egyházmegye főpásztorától nyert engedély folytán egyes napokon kétszer misézik. A főpásztorok engedélyt adhatnak, hogy vasárnapokon és kötelező ünnepeken, ha kevés a pap és így a hívek egy része (50–60 ember) mise nélkül maradna, egy pap két misét is

mondhasson. A X. Pius pápa által eltörölt ünnepekre a megyés főpásztor a Szentszék felhatalmazásával adhat B.-ra engedélyt. A második miséért misepénzt elfogadni nem szabad. Legújabbban Mexikóban napi három misemondásra adtak engedélyt. ¶ Polyлитurgikus napok. F. M.

Biretum papsapka, a klérus liturgikus fejdísz. Négy-szögű alakjáról quadratusnak is mondják. Eredete a 10. szd végére tehető, mai formája a három vagy négy szarvszerű kiemelkedéssel a 17. szd. elejére nyúlik vissza. A B. anyaga nincsen előírva, lehet gyapjú, vászon vagy selyem. A pápa fehér, a bíborosok vörös, a püspökök és egyes nagyobb prelátusok viola B.-t viselnek, a többi papé feketeszínű. A szokásjog azonban ezen előírásen sokat változtatott. F. M.

Biritualismus ¶ Kettős rítus használata.

Bistropa ¶ Neuma.

Bizánci rítus 1. *Eredete.* Bizáncnak, v. N. Konstantin óta, aki székhelyévé tette, Konstantinápolynak nem volt eredetileg saját külön kifejlett ritusa, hanem az ¶ antiochiai rítus hatása alatt állt. Mikor mint az új császári székhelynek világi és egyházi tekintélye rohamosan emelkedett, csakhamar önálló ritusa fejlődött ki. Kappadokiából származott első miseformulája: a ¶ Basilius Lit., melyet azonban az év legtöbb napján a ¶ Chrysostomus Lit. szorított ki. Bizonyos napokon a N. Sz. ¶ Gergely Lit.-jét használták, mely előszentelték miséje. A 3 miseformula először a 8—9. szd-ban található meg a vatikáni Codex Barberinusban: ebben a Chrysostomus és Gergely Lit. még névtelen. A B.-ra nagy hatással volt a képmorbolás korában a ¶ jeruzsálemi rítus melynek lelkes pártfogói voltak a bizánci Studion-kolostor szerzetesei. A nagyhét ünneplésében pl. a B. teljesen a jeruzsálemit követte. A B. a középkor végéig fejlődött még.

2. *Elterjedése.* A B. Bizánc politikai emelkedésével igen nagyfontosságú lett, mert lassan a legtöbb

régi kel. ritust kiszorította. Különösen Photios első egyházszakadása (867), majd Kerularios Mihály végleges schismája (1054) után lett mindig nagyobb a bizánci „egyetemes pátriárkák“ egyházi hatalma. Hogy Rómával szemben is egységes frontot alkothassanak, a középkor folyamán a 13. szd. végéig a görögnyelvű ker.=ek között mindenütt: az antiochiai, jeruzsálemi és alexandriai pátriárkátusokban a B. lett egyeduralkodó. A 6–7. szd.-ban, mikor a bizánci császárság Rómát és Délitáliát visszaszerezte, hatását Nyugaton is érezte: pl. a Kisasszony, Gyümölcsoltó és Nagyboldogasszony ünnepének átvétele a 7. szd.-ban, sőt a B. elterjedt Délitáliában is (¶olasz=görög ritus). Még nagyobb lett a B. fontossága, azzal az óriási missziós munkával, mely Sz. Cirill és Metód térítőknak a krími kazárok között s a szlávoknál folytatott térítésével kezdődött. Az egész keleti szláv nyelvterület a nyelvileg elszlávosodott bolgárokkal együtt a B.-t vette át. Minthogy Bizánc, Rómával ellentétben, nem ragaszkodott a lit. nyelv kizárólagosságához, a B.-t sok nyelvre lefordítva használják: arab nyelven a ¶ melchiták, saját nyelvükön a ¶ georgiaiak, a ¶ szlávok, a ¶ románok. A legújabb korban az orosz missziók német, leti, eszt, finn, tatár, török, kínai, japán nyelvre, sőt indián és eszkimó dialektusokra fordították a B.-t.

3. *Leírása.* A róm. ritus után a Ker.=ségben legjobban elterjedt B. mise Lit.-jának lefolyása ez (a szerkezet ugyanaz a Basilius és a Chrysostomus Lit.-ban, csak az imaszövegek nem azonosak): A pap és a diakonus, ha föbben vannak, több pap (¶ együtt misézés), előkészítő imák mondása közben felöltöznek. a) Ezután elkezdődik a hosszas ¶ *proskomidi*, a kenyér és bor előkészítése a ¶ prothesis asztalán. A pap a kenyeret felvágja és elhelyezi bonyolult módon a ¶ diszkosz=tányérokán, majd megfüstöli a kenyeret és a bort. Miután az oblatákat az ¶ aérionnal letakarták, az oblatához megy és elkezdődik b) az *előmise*. A diáko-

nus a szentélyt a hajótól elválasztó ¶ ikonostasis főkapuja előtt állva, litániát énekel, melyre a kar Kyrie eleisonnal felel. Közben a pap az oltárnál állva csendes imát mond és csak a záró ¶ ekphonesist éneкли. A kar ezután egy énekrészt énekel (1. antifóna v. az 1. ¶ Typikon). Ugyaníly módon egy rövid litánia következik és újabb énekrész. Majd harmadszor ugyanúgy a rövid litánia és karének. Ezután a kis bemenet (mikra ¶ isodos) következik: az evangéliumos könyvet ünnepélyes menetben a templom közepére viszik, mi alatt a kar ¶ tropariont és a ¶ trisagiont éneкли. Ezután egy lektor a szentleckét olvassa fel. A diákonus megfűstöli a szentélyt és a népet, utána az ¶ ambón eléneкли az evangéliumot, majd a főkapu előtt az ¶ ektenisnek nevezett litániát. A katechumenok elküldése után megkezdődik c) a hívők miséje, mégpedig újabb litániával, mely után a felajánlás kezdődik. A kar a ¶ cherubikon-t éneкли és annak éneklése alatt a pap megfűstöli az oltárt, a szentélyt, a népet. Majd a prothesisről ünnepélyes körmenetben („a nagy bemenet”) az oblatákat körülviszik a templomban és a szent kapun át az oltárra teszik. Ezután a régi ¶ Diptychákat helyettesítő litánia, majd a békecsók szertartása és a nicea-konstantinápolyi hitvallás (¶ Credo) elmondása következik. Most kezdődik a tulajdonképeni áldozati cselekmény: az ¶ anafora, mely a róm. Kánonnak felel meg. A pap megáldja a népet és vele szembefordulva éneкли az ősi bevezető dialogust: „Fel a szívekkel“, majd: „Adjunk hálát a mi Urunknak“, de a latin praefationak megfelelő részt halkán recitálja, csak a végét mondja hangosan, mire a kar a „Szent, szent, szent“-et (Sanctus) éneкли. Rövid halk ima után a pap hangosan éneкли az átváltozás szavait a kenyér és a bor fölött. Majd csendesen elmondja az ¶ anamnésis és az ¶ epiklésis imáját. Majd közbenjáró imákat mond a holtakért és az élőkért: a kar Máriát dicsérő éneket zeng (¶ megalynarion), mely

után a pap ünnepélyes ekphonesissal az anaforát bevégezi. A diakonus újabb litániája után az Úr imádása következik (¶ Miatyánk záradéka), majd az áldozás ritusa. A pap felemeli a sz. kenyeret és mondja: „A szent² dolgokat a szenteknek.” Majd a ¶ kionikon karéneke közben 4 részre fõri, egy részét a kelyhebe ejti, melybe még egy kis melegvizet (zeon) önt. Miután a pap (papok) és a diakonus áldozott, a diakonus a sz. kapuban állva a kelyhet magasra emeli és a népet ¶ áldozásra hívja, mialatt a kar tropariont énekel. A sz. színek megmaradt részét a prothesisen elteszik. A hálaadás a diakonus egy rövid litániájából s a papnak az ikonostasis elõtt mondott imájából áll. A Lit. végén szétosztják az ¶ eulogiákat. *R. P.*

B. M. V. = Beata Maria Virgo, a ¶ lit. könyvekben gyakran használt rövidítés, a. m. Boldogságos Szûz Mária. *R. P.*

Bobbioi misekönyv, ¶ Missale Bobiense.

Boldoggáavatás, Beatificatio a Rituskongregáció által lefolytatott eljárás, melynek eredményeképpen a pápa a jámbor életükkel kiváló, haláluk után csodákkal tündöklõ hívek életszentségét elismeri és megengedi, hogy nyilvános tiszteletben részesülhessenek, de csak bizonyos határok közt. A B. eredetileg nem különbözött a ¶ szenttéavatástól. Amikor III. Sándor 1171-ben a szenttéavatást a Szentszék hatáskörébe vonta, egyes püspökök saját megyéjükben továbbra is gyakorolták a régi jogot. Így vált el a B. a szenttéavatástól. 1634-ben VIII. Orbán a B.-t is a Szentszéknek tartotta fenn. Az Eh. Törvénykönyv L. 4. p. 2., 1999. s. köv. kánonokban szabályozza az eljárást, melyet az egyházmegyei hatóság vizsgálata elõz meg. A szentszéki vizsgálat kiterjeszkedik az elhunyt erényeire és csodáira: hosszas és alapos kutatás és bizonyítás után következik a pápa döntése a B.-ra. A B. rendszerint a Sz. Péter-templomban történik. Felolvassák a B.-i brevét, ezután a Tedeumot énekel.

lik, a boldoggáavatott képéről az oltáron lehull a lepel, ereklyéi is láthatókká válnak, megkezdődik a püspöki mise, melyben a boldogról szóló könyörgést mondják. A boldogok tisztelete egyes helyekhez, egyházmegyéhez, szerzeteshez kötött, pápai engedély nélkül nem lehetnek országnak, erkölcsi testületeknek, szenthelyeknek patronusai. *K. F.*

Boldogságos Szűz ünnepei ¶ Mária ünnepek. ¶

Bolgár-görög ritus a 9. sz.-ban a bizánciak által megtérített bolgárok ritusa, mely ószláv nyelven végzett ¶ bizánci ritus. Schismában vannak mai napig; csak mintegy 6000 egyesültet számlálnak. *R. P.*

Bor ¶ Misebor.

Bor felajánlása ¶ Naturáliák felajánlása.

Borszentelés kétféle van: 1. Sz. János ev. ünnepén, dec. 27.-én. A kánai menyekzöről (Ján. 2) szóló evangélium után a pap a 22. zs.-t mondja, majd három könyörgéssel kéri az Urat a bor megáldására, hivatkozva arra, hogy a bor Krisztusra, az igaz szőlőtőre figyelmezteti a hívőt. Ez a B. a középkorban Németországban keletkezett; részben régi pogány szokások leküzdésére. 2. Belegek számára is szentel az Eh. bort; ez nincs naphoz kötve. Szertartása az ¶ Esztergomi Rituale függelékében. *K. F.*

Böjt eredete ¶ Nagyböjt, Péntek megülvése.

Böjt, szentségi (jejunium sacramentale) azt jelenti, hogy éjfél-től kezdve a sz. áldozásig semmit sem szabad enni és inni. A Sz. B. lényeges testi előkészület a sz. áldozáshoz, eredete eh.-i parancson alapszik. Lényege, hogy az első táplálék, amit magunkhoz veszünk, az oltáriszentség. Ezért az étel vagy ital legkisebb mennyisége is megszegné a Sz. B.-t. Nem szolgál mentségül az sem, ha véletlenül vagy öntudatlanul nyeltünk le valamit. Amit nem étel vagy ital alakjában veszünk magunkhoz, hanem pl. nyálka v. belégzés formájában, nem szegi meg a Sz. B.-t. Halálveszedelemben nem kötelez; akik egy hónapon át

betegek már, azok gyóntatójuk engedelmével hetenkint 2-szer áldozhatnak akkor is, ha előtte valami folyadékot v. orvosságot vettek magukhoz. Úgyszintén megszűnik a Sz. B. kötelezettsége parancsolt (husvéti) áldozásnál akkor is, ha valaki testi gyöngeség vagy betegség miatt nem tudna éhgyomorral maradni. A gyengébb szervezetű papok megfelelő ok alapján a Sz. Officiumtól kaphatnak oly engedélyt, hogy folyadék alakban némi táplálékot vehessenek magukhoz a mise előtt. Sürgős esetben a püspök is adhat ily engedélyt. F. M.

Bőjtelő (Septuagesima ideje) a róm. rítusban jelenleg a ¶ nagybőjt előkészületi ideje. Három vasárnap: Septuagesima (Hetvened), Sexagesima (Hatvanad), Quinquagesima (Ötvened) előzi meg a nagybőjt I. vasárnapját. A három vasárnap megülése Rómában, valószínűleg N. sz. Gergely (590—604) pápasága alatt kezdődött. Narses, a bizánci császár hadvezére 554-ben elfoglalta Rómát, mely ekkor egy ideig békében volt és lit. életét, a stációs templomok látogatását újra elkezdhette. A népvándorlás szomorú bizonytalansága tovább tartott: 568 óta a longobardok nyugtalanították folyton Rómát és környékét. Ezért tartottak a 6. szd-tól kezdve az azon időben leginkább tisztelt három római szentnél stációs=napot, könyörgő körmenetet és bűnbánati napot. *Hetvened* vasárnap Róma legnépszerűbb fiatal szentjének, Sz. Lőrincnek a falakon kívül fekvő templomában volt. Az introitus a város szorongattatásait tükrözi „Körülvesznek engem a halál fájdalmai . . . szorongattatásomban az Úrhoz kiáltok . . .”; az oratio elismeri, hogy „méltán lakolunk bűneinkért”. *Hatvanad* vasárnapot a falakon kívül fekvő Sz. Pál bazilikában ülték; az introitus segítségért esd: „Ébredj fel, miért alszol, Uram? . . . miért feledkezel meg szorongattatásunkról”, az oratio azt kéri, hogy „minden bajjal szemben a nemzetek tanítója (Sz. Pál) legyen oltalmazónk”. *Ötvened* vasárnap Róma fővédőjének, Sz. Péternek templomában találja egybegyűlve a hí-

veket, kik azt kérik: „Légy az én védelmezőm, Istenem és menedékhelyem“ (introitus) és: „Oltalmaz meg minden bajtól“ (oratio). B. a következő századokban a 6. szd-i lit. szövegek épségbenmaradása mellett a nagybőjt előkészületi ideje lett. Lit. szabályai ugyanazok, mint az ¶ adventnek, azon különbséggel, hogy B.-ben nincs már alleluja. Az alleluját a középkorban dramatikus módon búcsúztatták el: pl. az alleluját jelképező bábut eltemették (Toul-i székesegyház, 15. szd.) R. P.

Bradshaw Society, teljes nevén Henry Bradshaw Society = Bradshaw Társaság, régi lit. kéziratokat és ősnymtatványokat ad ki Londonban 1890 óta. R. P.

Brandeum annak a kis kendőnek neve, melyet az őskeresztények a vértanúk sírjára tettek; azután ereklyének tekintették és az oltárra is tették. R. P.

Breviarium reform X. Pius alatt ¶ Divino afflatu.

Breviarium Romanum ¶ Breviárium szerkezete, története.

Breviarium szerkezete. A B. négy részre oszlik, amelyek a négy évszokról vannak elnevezve. A téli rész advent I. vasárnapjával kezdődik és tart a nagybőjt I. vasárnapjáig, a tavaszi rész Szentháromság ünnepéig, a nyári rész szeptember első vasárnapjáig, az őszi rész advent első vasárnapjáig tart. Az egyes részek felosztása a következő: a zsolozsma végzésének sorrendje az ordinarium, a 150 zsoltár a hét napjaira elosztva, a vásár- és köznapok olvasmányai (Proprium de tempore), az ünnepek és szentek saját officiumai (Proprium sanctorum), a szentek közös officiumai (Commune sanctorum), különböző ájtatosságok és az egyes egyházmegyék saját officiumai. (Proprium dioeceseos). A napi officium több imaórára oszlik, melyek: éjjeli imaóra (¶ matutinum). a ¶ laudes, ¶ prima, ¶ tertia, ¶ sexta, ¶ nona, ¶ vesperae és ¶ completorium. — ¶ Breviárium története, zsolozsma.

Breviárium története. Br. névvel jelöljük ma a nyug. vagy latin Eh.-ban azt a lit. könyvet, amelyből az Eh.-tól erre kötelezett személyek a ¶ zsolozsmát imádkozzák. Eredetileg e szó B. rövid jegyzéket, kivonatot, majd statisztikai feljegyzést, eh.-atyáknál gyakran rövid tartalmat, összefoglalást, lit. használatban pedig bő ¶ directoriumot jelentett, amely a karima vagy sz. mise végzésének szabályait tartalmazta az egész év vagy annak egyes részei számára, mindenütt feltüntetve az elmondandó imádságok, olvasmányok kezdő szavait is. Az egész, tehát teljes, imaszöveget a 12. szd-ig nem foglalták össze egy könyvbe, hanem a zsolozsma végzésére is több könyvre volt szükség, így első sorban a zoltárokat tartalmazó ¶ psalteriumra, az olvasmányok számára pedig a Szentírára, szentek életére, ¶ homiliariumra és még az ¶ antifónákat, ¶ responsoriumokat tartalmazó könyvekre is. A 12. szd-tól kezdve azonban, mivel a zsolozsmában az olvasmányok nem voltak már oly terjedelmek, mint azelőtt, mindent, amit imádkozni kellett, összefoglaltak egy könyvbe, anélkül, hogy a korábbi B.-ot, azaz a zsolozsma szabályait, rubrikáit tartalmazó directoriumot, a zsolozsma rendjét meg kellett volna változtatni. Így keletkezett az a könyv, amely a teljes napi officiumot, napi zsolozsmát tartalmazta és a korábbi szd-okban végzendő karimához viszonyítva mégis csak rövidítés, tehát „breviarium” volt.

Búcsú az ideigtartó büntetések elengedése a ¶ gyónáson kívül. A ¶ bűnbánat szentsége eltörli a halálos bünt és annak főbüntetését, az örök kárhozatot. A bünt az Isten ideigtartó büntetéseivel sújtja, melyeket a szentgyónásban rendszerint nem enged el teljesen. Az igazi bűnbánat és az elégtétel buzgó végzése hozzájárul ezek elengedéséhez. Az Eh. úgy siet hívei segítségére, hogy a megbocsátott bűneik után fennmaradó büntetések förlésére Krisztus végtelen érdemeinek, a Bold. Sz. Szűz és az összes

szentek fölös érdemeinek kincstárából B-t engedélyez, melyet rendszerint valamely jócselekedet (zarándoklás, templomlátogatás, keresz/vevés, imádság) elvégzéséhez köt. A B. lehet *teljes*, mely az összes ideigtartó büntetések elengedését célozza; és *nem=teljes*, *rész=leges*. A részleges B.-nál megadott napok, évek száma (pl. 40 napi v. 7 évi) azt jelenti, hogy annyi büntetés eltörlését adja az Eh., amennyit az és Eh-ban szokásos vezekléssel lehetett volna annyi idő alatt szerezni. Vannak személyi, tárgyi, időhöz, vagy helyhez kötött B-k; élők számára adott és holtak javára alkalmazható B-k. B-t adhat a pápa és korlátozott mértékben a bitorosok, püspökök, megyés=apátok. A B. elnyeréséhez a kegyelem állapota, az előírt föltételek pontos és buzgó teljesítése, a fölkeltett és vissza nem vont szándék a B. elnyerésére. Az előírt imádság=szövegeken nem szabad változtatni. Hiteles fordítást kell használni. — ¶ Búcsúnap. ¶ Jubileum. *K. F.*

Búcsújárás. Az Eh.-ban már ősrégi szokás, hogy a hívek elzarándokoltak Istentől különösen is kitüntetett kegyhelyekre, ahol a kegyhely védőszentjének közbenjárására sokszor feltűnő imameghallgatásban részesültek. A nevesebb szent helyek fölkeresése a pogányoknál is szokásban volt. Már a 4. szd. végén egy Aetheria nevű spanyol nő elzarándokolt a Szentföldre (¶ jeruzsálemi rítus); a 11. szd. elején már zarándokok számára épített házakat találnak a Szentföldön és Rómában. B.-nak mondjuk ma a kegyhelyek fölkeresését, mert az Eh. számos búcsút engedélyez azoknak, akik ezen a helyeken meggyónnak, megáldoznak és a pápa szándékára imádkoznak. *F. M.*

Búcsúnap a templom ünnepélyes fölszentelésének évfordulója, valamint a ¶ templom címének vagy védőszentjének ünnepe. Ezeken a napokon mindazok, akik az illető templomban a pápa szándékára imádkoznak, gyónnak és áldoznak, búcsúban részesülnek. *F. M.*

Búcsúztató a neve azon éneknek, mellyel temetés

alkalmával a kántor a halottat hozzátartozóitól és ismerőseitől versés formában elbúcsúztatja. Ez a régi szokás helyenként sok visszaélésre adott alkalmat, gyakran sérti a jóízlésű hívek kegyeletét, alkalmat ad rendetlen nyereszkesedésre, ezért újabban az egyház-megyei zsinatok jórésze tapintatos módon való megszüntetését kívánja. *K. F.*

Bugia az a viaszgyertya, amelyet minden ünnepélyes szertartásnál kis kézi ezüst gyertyatartón visz a ☩ bugifer a püspök vagy szerzetes apát mellett. Ha a püspöknek vagy apátnak valamely könyvből olvasnia kell a B.-t mindig a könyv mellett tartják. Célja a B.-nak, hogy azzal is jelezzék, hogy a püspök az apostolok utóda és így eh.-megyéjének világossága. *F. M.*

Bugifer az a klerikus, akinek a püspöki és egyéb főpapi szertartásoknál kötelessége a főpap mellett a ☩ bugiát tartani. Helye mindig a főpap mellett van. *F. M.*

Bursa (pera, theca) három oldalról zárt táská a ☩ corporale befogadására. Ugyanolyan színű anyagból készül, mint a kehelykendő és miseruha. A betegek áldoztatásánál használatos táskát is B.-nak hívjuk. ☩ Kehely. *F. M.*

Búzaszentelő (Litaniae Majores = nagy könyörgések) az Eh. ókorában, Rómában keletkezett könyörgő körmenet egy pogány körmenet ellensúlyozására. A pogány rómaiak ugyanis ápr. 25-én ú. n. ambarvaliát tartottak, azaz körmenettel vonultak ki a városból a rételekre, hogy itt Robigus pogány isten tiszteletére áldozatot mutassanak be a termések megtartásáért (Robigo = rozsdá a gabonán). A ker. N. Konstantin óta megtartották ugyanezt a körmenetet, persze teljesen ker. szellemben. Nagy sz. Gergely ideje óta (590–604) igen ünnepélyessé lett ez a körmenet. Sz. Márk ünnepe később (a 7. szd-ban) került ápr. 25-re. Tehát e két ünnep egymással semmi összefüggésben nincsen, amiért a B. körmenetet akkor is ápr. 25-én kell megtartani, ha Sz. Márk ünnepét akármilyen ok-

ból át is kellene tenni későbbi napra. A 9. szd. óta mint magánájtatosságot, a 11. szd. óta pedig mint nyilvános szentelést hozzátartozták e körmenethez a vetések megszentelését is. Nálunk a vetések megáldását búzaszentelésnek hívják. A róm. ritus a vetések megáldását ezzel a körmenettel kapcsolatban nem ismeri. Litaniae Majores nevét azért kapta, mert ez az Eh.-ban a legrégebb, legjelentősebb könyörgő körmenet. Akiknek a zsoltosmát mondaniok kell, azoknak ezen a napon el kell mondaniok a Mindenszentek litániáját is a hozzávaló könyörgésekkel együtt. *F. M.*

Bűnbánat ideje az ősz-Eh.-ban a 4. szd.-ig nem volt meghatározva, a vezeklés néha életfogytig is tartott; a 4. szd.-tól kezdve úgy intézték, hogy a **¶** feloldozás nagycsütörtökön történjék. Később az **¶** ünnepkörök kialakulásával a böjti időszakok voltak a B. (karácsony, husvét, Galliában Keresztelő sz. János ünnepe előtt is; „három quadragesima“). Innét maradt a karácsonyi és husvétii gyónás szokása napjainkig. 1216-tól a husvétii gyónás, mint a kötelező szentáldozás előfeltétele van gyakorlatban. A gyakori gyónás ideje nincs meghatározva, a lekipásztornak módot kell adni, hogy a hívek ezt elvégezhesék (első péntek, napi mise előtt stb.) *K. F.*

Bűnbánat szentsége (Sacr. paenitentiae) az a szentség, melyben a pap birói feloldozás útján megbocsátja a keresztség után elkövetett bűnöket annak, aki azokat kellő bánattal meggyónja. A B.-ét Krisztus alapította (Ján. 20, 22—3). Az Eh.-ban kezdettől fogva megvolt; lényeges mozzanataiban nem változott, bár a bűnbánati gyakorlat az évszázadok folyamán sokat változott. 1. *Kiszolgáltatója* a felszentelt pap, akinek papi rendje és a bűnök megbocsátására illetékes hatalomtól nyert **¶** joghatósága van. *Alanya* a megkeresztelt, eszének használatára eljutott hívő. *Anyaga:* a keresztség után elkövetett bűn töredelmes megvallása; *szükséges anyaga:* a keresztség után elkövetett még kellő

képcn meg nem gyónt vagy a szentségi feloldozás által egyenesen meg nem bocsátott halálos bűn; *elég-*séges anyaga bármely, már meggyónt és megbocsátott bocsánatos bűn. *Álakja:* a pap által adott ¶ feloldozás.

2. A B.-ének *alanya által végzendő részei:* a) a szentségi gyónás, melyre lelkiismeretvizsgálattal kell előkészülni; b) a természetfölötti, igazi, a bűntől, mint a legnagyobb rossztól elforduló, azt utáló *bánat*, melynek indítóoka az Istennek, mint a végtelenül szeretetreméltó fő jónak megbántása (ez a tökéletes bánat), vagy pedig a bűnnek Istentől várható és megérdemelt örök v. ideigtartó büntetése (pokol, tisztítóház stb.) és a bűn természetfölötti szempontból vett utálatossága (a kegyelem elvesztése, az isteni képmás elrontása, az ördög rabságába való esés, az Isten iránt való hálátlanság stb.) Ez utóbbi a kevésbbé tökéletes bánat (*attritio*), mely a bűnök szentségi megbocsátásához *elég-*séges. A bánat a B.-ének legfontosabb része. A bánatnak c) az *erős fogadást* magába kell foglalnia, azt az akaratí tény, mellyel a bűnbánó erősen elhatározza, hogy többé súlyosan nem vétkezik. A halálos bűn ezen kizárása nélkül a feloldozás érvénytelen. *Kiegészítő* része a B.-ének d) az *elégtétel*, azaz valamely vezeklésre szolgáló jócselekedet (imádság, alamizsna, böjt és más önmegtagadások), melyet a bűnbánóra a gyóntató kiró, hogy az Isten megbántását némiképp jóvátegye.

3. A B.-nek Lit.-ája a *nyilvános* bűnbánatnál az *ős-Eh.-ban* az volt, hogy a vezeklők az istentisztelet idején az ¶ atriumban voltak mindaddig, míg kiszabott idejük le nem járt és csak az előmisét hallgathatták, szentségekben és áldásokban nem részesültek. A vezeklési idő végén a püspök (vagy pap) elé járultak, aki kézrátétellel és könyörgéssel részesítette őket feloldozásban (*pax* = béke, ¶ *reconciliatio*, = kibékülés, *communio*, = közösségbe-fogadás). A nem nyilvánosan végzett, u. n. *ma-*

gán bűnbánat szertartását az első szd-okból nem ismerjük. A nyilvános bűnbánat Lit.-ája a 4. szd-tól kezdve ünnepélyessé, gazdagabbá válik és a ¶ sacramentariumokban ¶ Nagycsütörtökre van helyezve. A nyilvános bűnbánat Lit.-ájából alakult ki a B.-ének mai Lit.-ája, miután az ¶ Ordines Romani a nagycsütörtöki szertartást önállósították, egyszerűsítették, a magán bűnbánatra alkalmazták. Első leírása a X. Ordo R-ban van. A mai szertartás abban áll, hogy a pap a gyóntatószékben térdelőt a gyónás megkezdése előtt megáldja, majd a gyónó elmondja bűneit, a pap kérdésekkel segíti a gyónás teljességére, üdvös intésekkel látja el és elégtételt ad, majd összetett kezekkel elmondja a *Misereatur*-t, a gyónó felé fölemelt kézzel az *Indulgentiam* imádságot és a feloldozást; utána összetett kezekkel a *Passio Domini* imádsággal fejezi be a szertartást. Ha kevés az idő, a *Misereatur*-t, *Indulgentiam*-ot és a *Passio*-t elhagyhatja.

5. A B.-ének hatása: a meggyónt (és jóhiszeműleg elhagyott) halálos és bocsánatos bűnök eltörlése, az örök büntetés elengedése, az ideigtartó büntetések elengedése legalább részben, a megszentelő kegyelem visszaadása, vagy gyarapítása, segítő kegyelmek közlése, rossz hajlamok gyöngítése, a szerzett érdemek felélése. — ¶ Gyónás, bűnbánók osztályai, exomologesis; reconciliatio, bűnbánat ideje. K. F.

Bűnbánati könyvek (libri v. canones paenitentiales) a 7. szd-tól kezdve pár szd-on át a bűnök megítélésében és az ¶ elégtétel kiszabásában a gyóntatókat irányító művek. Írországból terjedtek el az európai Eh-akban. Sz. Kolumbán, Theodorus Cantuarensis, Yorki Egbert és mások nevén kerültek forgalomba, igazi szerzőik azonban jórészt ismeretlenek. Hibáik, a fennálló fegyelemtől való eltéréseik miatt a 9. szd-i francia zsinatok (Arles, Châlons 813) élesen elítélik őket. Később javított B-ek (pl. Sz. Bonaventuráé) egész a trienti zsinatig használatban maradtak és

részben forrásai a hívek számára készült Lelkitükröknek.

K. F.

Bűnbánati zsoltárok. Tartalmuk miatt a 6., 31., 37., 50., 101., 129. és 142. zsoltárt B-nak hívjuk. Már Cassiodorus (6. szd.) említi a mai hét B-t. A korai középkorban a zsolozsmával kapcsolatban bizonyos napokon, 1194. óta a ciszterciek minden pénteken, mondták e 7 zsoltárt. Elmondásuk csak a nagybőjt minden péntekén volt mindenkire kötelező. V. Pius e kötelezettséget a magánzsolozsmázásnál, X. Pius pápa pedig a zsolozsmának karban való mondasánál is megszüntette. (¶ Divino afflatu.) A mai előírás szerint a B-k apátavatásnál, harang-, ol-tár-, templom- és teretőszentelésnél mondandók.

F. M.

Bűnbánók osztályai. A 2. szd. közepétől kezdve (Hermas) a bűnbánók a ¶ katechumenek mellett külön osztályt alkottak, nem vehettek részt a ¶ hívők miséjén, mígcsak ¶ feloldozásban nem részesültek. Az előcsarnokban tartózkodtak, az érkező híveket és a papságot térdenálva kérték közbenjárásra. Több kel.-i Eh-ban külön osztályokat alkottak köztük: a *sírók*, a *hallgatók*, a *leborulók* és *álló*k osztályát. Gregorius Thaumaturgus beszél először róluk. Valamennyi a bűnbánók papjának felügyelete alatt állt. Konstantinápolyban Nectarius pátriárka szüntette meg ezt az intézményt (390.) A nyug. Eh-ban több B. nem fejlődött ki.

K. F.

C, Cs.

Caeremonia = szertartás már a régi rómaiaknál; a szó etymonja bizonytalan. A 16. szd. (trienti zsinat) óta egyes konkrét lit. ténykedéseket, szavakat, tárgyakat jelent. Ilyenek: pl. a füstölés, áldásosztás, gyertyák (sess. XXII. c. 5.) — ¶ Szertartás. *R. P.*

Caeremoniale Episcoporum = püspökök szertartás-könyve, a középkori ¶ Ordinariumot pótló nyug. lit. könyv. A későbbi ¶ Ordines Romani-ból és Paris de Grassis († 1528) ceremoniakönyvéből állították a C-t össze; VIII. Kelemen rendelte el kötezőleg 1600-ban. Újabb kiadása 1886-ban jelent meg. A főpapnak és asszisztenciájának szertartásait (I. könyv), a templom és oltár diszítéséről szóló előírásokat (II. könyv) és XIV. Benedek óta a rangelőzésről és fiszteletadásról (III. könyv) szóló szabályokat tartalmazza. A ¶ Pontificaleval szemben a C-ban nincsenek lit. szövegek. — ¶ Lit. könyvek. *R. P.*

Caeremoniale Romanum = római szertartáskönyv; az ¶ Ordines Romani és a gyakorlat alapján 1488-ban állította össze Patricius Piccolomini. 1750-ben J. Catalani kommentárral együtt adta ki. A pápai udvar számára a egész eh-i év pápai funkcióit, a pápakoronázást, bíborosok kreálását, ¶ szenttéavatásokat tartalmazza. *R. P.*

Caligae ¶ cipő.

Calix ¶ kehely.

Camisia ¶ miscing.

Campana ¶ harang.

Campanile harangtorony.

Campanula ¶ csengő.

Cancellus a szentélyt a templom hajójától elválasztó korlát vagy az oltárt körülvevő rács. A történelem folyamán e korlátokat szép művészi díszekkel látták el, magasságuk pedig a 2–3 métert is elérte. („Lettner“). A kel. szertartású templomokban a C. helyett az ¶ ikonostasis, a képekkel ellátott fal, van.

F. M.

Candelabrum talppal ellátott és ezért felállítható tetszésszerű nagyságú ¶ gyertyatartó.

F. M.

Candelaria ¶ Gyertyaszentelő középkori neve.

Canon ¶ Kánon.

Canticum = ének. A zsolozsmában a Bibliából vett dicsőítő énekek, amelyek nem a Psalteriumból valók. Az újszövetségből három van: a ¶ Benedictus, a ¶ Magnificat és a Nunc dimittis. E három C-ot „evangeliumnak“ is nevezik a középkori lit. könyvek, mert Szt. Lukács evangéliumából vannak véve. Ezért kell a Benedictus és Magnificat elkezdésekor keresztet vetni. A ¶ Laudes negyedik zsoltára helyett az Ószövetségből vett C-ok vannak; Breviarium Monasticumban (és Maurinumban) a III. nocturnus is három C-ból áll.

R. P.

Canticumok éneklése. A ¶ Magnificat első félversének (tehát a Magnificat szónak) éneklése a 2. és 8. tonusban eltér a zsoltárok initiumától. A Magnificat többi versét, valamint a teljes Benedictust is, minden versnél a zsoltárintiummal kezdjük. Ezenkívül vannak még gazdagabb dallamai is a Magnificatnak és a Benedictusnak minden zsoltártonusban, amelyek a normáliszsoltártonusoktól az első félversekben mutatnak némi eltérést. Ezek első és másodosztályú ünnepeken használhatók. ¶ Zsoltáreneklés.

G. G.

Canto fermo, vagy canto gregoriano, a ¶ gregorián ének elasz neve.

Cantorinus Romanus ¶ Énekes könyvek.

Cantus firmus. A korális dallamok összhangosításánál az eredeti dallam, mint C. (erős, szilárd ének), az őt kísérő s váltakozó, ellentétező szóképekkel szemben változatlan maradt. — ¶ Gregorián korális. G. G.

Cantus planus. A ¶ gregorián korális neve a polifónia fellépte óta. Értelme: Szokásos, könnyen előadható, általánosan elterjedt ének, szemben a kezdetben csak elvétve hallható, nehezebb polifón énekkel. Másképp értelmezve (Elias Salamon, 13. sz. végén): egyszerű és egyenletes ének, szemben a különböző időértékkel bíró musica mensurabilisszel. G. G.

Cantus romanus. A ¶ gregorián korális neve, mert Rómából indult ki.

Cantus traditionalis. Ezt a nevet a gregorián korális a Medici-féle (¶ Medicea), vagy másként „reform”-korálisnak nevezett kiadások érvénytelenítése alkalmával kapta. G. G.

Capitulare a capitulumok (= szentírási fejezetek) jegyzéke ¶ Lectionarium.

Capitularium = capitulare.

Capitulum 1. = kis fejezet, a nyug. rítusokban a Szentírás egy része, melyet az istentiszteletre kijelöltek és olvastak; a bizánci rítusban perikópa. — ¶ Szentírás olvasása a Lit.-ban, lectionarium. 2. Capitulum néhány mondatból álló rövid olvasmány a zsoltosmának kisebb imaóráiban (¶ prima, tertia, sexta, nona) továbbá a Laudesben és vespereben. R. P.

Caput jejunii = a nagybőjt feje, azaz kezdete, a neve 1. eredetileg a nagybőjt első vasárnapjának, mint ma is az ambroziánus rítusban; 2. a 8–9. szd. óta a római rítusban a ¶ hamvazószerdának. R. P.

Cappa choralis a testet eltakaró és csuklyával ellátott köpönyeg, melyet a középkorban karimán és körme-

neteken viseltek. Belőle fejlődött a Cappa magna. Megfelel neki a monachalis szerzetesek cucullája.

F. M.

Cappa magna származását tekintve a palásttal (phuvialéval) van rokonságban. A C. az egész testet betakaró, minden oldalról zárt, hátul hosszú uszálylyal ellátott selyem ruha, amelyet nagyobb ünnepeken a bíborosok, megyéspüspökök és megyésapátok hordhatnak csak. Külön kiváltsággént használhatják a ¶ bazilikák kanonokjai is és egyes főpapok. A C. díszé a hermelinnel vagy más prémmel ellátott és az egész mellett eltakaró csuklya (caputium). A bíborosok C.-nak színe vörös, nagybőjt és ádvent valamint gyászszertartások idején viola, a püspököké mindig viola. Joghathóságuk területén kívül nem viselhetik.

F. M.

Capella pontificia, v. papale a neve, 1. a pápától végzett v. legalább hivatalos jelenlétében tartott lit. funkcióknak (mise, vesperás, szenttéavatás stb). Ezeket 1870—1929 között csak Sz. Péterben és a Sistina kápolnában tartották, bár Róma főbb templomaiban is kellene C.-áknak lenniök. Az accordo (az olaszokkal való kiegyezés) óta még nem alakult ki az új gyakorlat. 2. A pápát körülvevő asszisztencia, v. énekkar neve.

R. P.

Castrum doloris = ¶ tumba.

Casula ¶ kazula.

Casula plicata (planeta plicata) elől felgöngyölt miseruha, melyet az alszerpap és szerpap visel a lelki örömet kifejező dalmatika és tunicella helyett ádventben és nagybőjtben. Ezt a ruhát a szerpap az evangelium, az alszerpap a lecke olvasása előtt le teszi.

F. M.

Catechisatio a keresztség kiszolgáltatását megelőző utolsó vizsgálat, fülmegnyitás (¶ apertio aurium), hitvallás visszaadása (¶ redditio symboli) és ördögűzés szertartása az 5—6. szd.-ban, amit ¶ nagyszomba-

ton végeztek. A pap ezen szertartásnál a keresztlendők kettős sora közt haladt végig, mindegyiknek homlokát megjelölte keresztalakban és miközben még mindegyiknek fejére tette a kezét e szavakat mondta: „Nec te latet, satanas“. Ezt az ördögűzést követte a fülmegnyitás szertartása, amikor a pap megérintette sorban valamennyinek a fülét és ezt mondta: „Effeta!“ (Nyiljál meg!), majd a keresztlendő gyermekek helyett elmondta a hitvallást, miközben újra soraik közt végig ment és mindnek fejére rátette a kezét. F. M.

Cathedra a püspököknek széke vagy ¶ trónja. C. a pogány római halott kultuszban található halotti szék, az elhunyt ülőhelye. Egyes ker. katakombákban is megvan. A püspöki templomoknak az oltár után a legfontosabb tárgya. A C. a püspök tanszéke, ahonnan prédikál, ítélőszéke, ahonnan zsinatokon kihirdeti a törvényeket, a püspöki méltóság jelképe, ahonnan elindul a sz. mise bemutatásához. Helye ma a szentély evangéliumoldala. Az Eh. ókorában az ¶ aphisban volt a helye az oltár mögött. F. M.

Cathedra Petri ünnepek = Péter székünnepei, jan. 18-án a római, febr. 22-én az antiochiai székünnep, mert Sz. Péter mindkét város püspöki székén ült. E két ünnepen jelenleg az első pápának, Sz. Péternek, primátusát, legfőbb hatalmát ünneplik. 1. Az órómai emleknep a febr. 22-iki, amint a ¶ Kalendarium Bucherianum 354-ben feljegyezte. A pogány római vallás febr. 13–22. között ülte a „Parentalia“ nevű halotti ünnepet, melyet a család összegyűlt tagjai ünnepélyes lakmározásokkal és ki csapongásokkal ülték meg febr. 22-én: ez volt a „cara cognatio“, „charistia“ ünnepe. Ennek ellensúlyozására a római Eh. e napra tette a hagyományból különben ismeretlen dátumú Sz. Péter ¶ Nataliát, vagyis azon napot, mikor Róma püspöke lett. (Lehet, hogy vértanúságának napját ülték meg teme-

tési helyén, ahol C. volt felállítva). — 2. A *jan. 18-iki* ünnep ugyanily tartalommal a gallikán ritus ünnepe volt. Mikor a 8. szd.-tól kezdve a római ritus gallorómaivá vegyült a gallikánnal (¶ római ritus), egyszerre két ünnep volt és ezt a problémát úgy oldották meg, hogy a római C.-t elnevezték „*antiochiai*” székünnepnek. A középkorban sok helyütt csak egyiket ülték meg; IV. Pál pápa rendelte el 1558-ban mindkettő megünneplését. *R. P.*

Caudata ¶ Hangjegyek.

Cecilia egyesület. Az Általános Német Cecilia Egyesületet Witt Ferenc alapította 1868-ban. Igyekszik az Eh. lit. szellemének megfelelő zenét vinni az istentiszteletre. Felkelti a korális iránt az érdeklődést. Az Országos Magyar Cecilia Egyesület, mely 1897-ben alakult meg, ugyanezeket a célokat szolgálja. *G. G.*

Celebret az egyházi hatóságtól vagy szerzetesfőnöktől kiállított hivatalos bizonyítvány és ajánló levél, amely azt bizonyítja, hogy a birtokosa valóban felszentelt pap és ment minden olyan büntetéstől vagy szabálytalanságtól, amely miatt nem misézhetne. A templom igazgatója minden idegen paptól megkívánhatja a C. bemutatását. *F. M.*

Cephalicus ¶ Neuma.

Cerimónia ¶ Caeremonia, szertartás.

Cheironomikus hangjegyzés ¶ Hangjegyzés fejlődése.

Cherubikon = kerub-himnusz, melyet II. Jusztinián császár óta (565–578) a ¶ bizánci ritusban a hívők miséjét bevezető litánia után énekelnek. Nevét kezdőszavaitól kapta: „Mi, akik a kerubokat titokzatosan képviseljük”. *R. P.*

Chirotheca ¶ Keztyű.

Chorus ¶ Gregorián korális.

Chrizma ¶ Krizma.

Chrismale ¶ Oltárterítő.

Chrysostomus Lit.-ja a bizánci ritus klasszikus miseformulája, melyet állandóan használnak. Sz. Chrysostomus († 407) a Konstantinápolyban talált Lit.-t tényleg átszervezte, de a Ch. nem származik tőle. A Ch. leírását ¶ Bizánci ritus 3). R. P.

Ciborium 1. oszlopokon nyugvó mennyezet az oltár fölé. A Caeremoniale episcoporum szerint a főoltár felett legyen baldachin, amelyet pótol a C. Az egész Eh.-ra kötelező előírás azonban, amely a C.-t kötelezővé tenné, sohasem volt. A középkorban elég gyakran alkalmazták a C.-t, amelynek célja az oltár tisztasága volt. Tetejéről függött alá az Oltáriszentség őrzésére szánt ezüst ¶ galamb. 2. Áldozató kehely (pyxis), amelyben az áldozók számára az Oltáriszentséget őrzik. A jelen eh.-i törvények szerint a C.-nek illő és tartós anyagból (arany, ezüst, ón, réz) és belül jól aranyozottnak kell lennie, legyen jól záró fedele. A rubrika megkívánja azt is, hogy amikor a C.-ban oltáriszentség van, le kell takarni fehér köpennyel. Megáldandó, amit a templom rectora is végezhet. Neve valószínűleg az oltár fölé épített C.-tól származik vagy rendeltetésétől, mert az Oltáriszentséget tartalmazza, amely a lélek tápláléka (cibus) és az égből szállott kenyér. F. M.

Cingulum ¶ Ov.

Cinterem a temetőnek a ¶ coemeterium szóból eredő régi magyar neve.

Cipő, lit. cipő (sandalia) és a lit. harisnya (caligae) a pápának, püspöknek, bíboros-áldozópapoknak és tényleges apátoknak díszöltözete. A róm. klérus már a 6. szd.-ban használta; a 12. szd. óta már a mai szabályok érvényesek. Bíboros szerpapok nem viselhetik a lit. C.-t. A harisnya selyemből készül, a C.-nek csak a talpa van bőrből, a többi része szintén selyem. Nagypénteken és gyászmisékben nem használják a lit. C.-t. Színe a lit. napi színnel egyezik. Szimbolikus magyarázat szerint ez a lit. öltözők

azt jelzi, hogy a püspök főfeladatai közé az Isten igéjének hirdetése tartozik. *F. M.*

Circumcisio Domini = az Úr körülmetéltetése, ¶ Újév.

Clementinus Lit. az Apostoli Konstitúciók című 4. szd.-i művek 8. könyve, melyet régente helytelenül Sz. Kelemen pápának (1. szd.) tulajdonítottak. A C. az ¶ antiochiai miseritus legősibb formája. *R. P.*

Climacus ¶ Neuma.

Clivis ¶ Neuma.

Cochlear aranykanálka, aranyozott fémből készült kanálka, amelynek segítségével a pap felajánlaskor 3–6 csepp vizet vegyít a miseborhoz. Használata meg van engedve. ¶ Kanál, szt., a kel.-eknél. *F. M.*

Codex bilinguis. Pl. a Magy. Nemzeti Múzeumban a Cod. lat. 14. számú. A neumasor alatt vagy fölött még külön alfabétikus jelzés is közli a dallam hangjait. ¶ Neumairás fejlődése. *G. G.*

Coemeterium a temetőnek lit. neve, a ker. ókor óta: koiméterium = alvóhely, mivel a ker. felfogás szerint a „szenteknek halála csupán alvás” (Sz. Jeromos). — ¶ Temető. *R. P.*

Coena Domini = az Úr (utolsó) vacsorája, ¶ Nagycsütörtök.

Collecta. C.-nak nevezzük a sz. lecke előtt mondott oratiót. A C. szó értelmét illetőleg eltérők a magyarázatok. Némelyek szerint azért nevezik ezen imádságot így, mert az összegyűlt nép előtt mondják. A régi ¶ stációk alkalmával a gyülekező templomban a pap imádságot mondott a körmenet megindulása előtt s ezt C.-nak nevezték. Mások szerint azért C., mivel ezen könyörgés mintegy összefoglalja a hívőssereg imáját s a pap azt így összefoglalva terjeszti az Úr elé. A szentmisében a C.-k számához igazodik a többi oratiók száma is. A csendes misében a C.-t a következőképen mondja a pap. A

lecke oldalon egyenesen állva a misekönyv előtt, kissé a kereszt felé fordulva, meghajtja fejét s hangosan mondja Oremus, majd kiterjeszti kezeit s így hangosan mondja a könyörgéseket, amelyekben ha előfordul Jézus neve, mélyen a kereszt felé, Mária nevére és a szentek nevére a könyv felé egyszerűen meghajtja fejét. A könyörgés befejező szavainál kezeit ismét összeteszi. Ünnepeles sz. misében a miséző a papi segédlettel együtt a lecke oldalára megy. A miséző mögött a szerpap, e mögött pedig az alszerpap áll. A könyörgések alatt mindazon főhajtásokat, melyeket a misézőnek a rubrikák szerint végeznie kell, a szerpap és az alszerpap is elvégzi. Az utolsó könyörgés vége felé a szertartás-mester, vagy az egyik acolythus átadja az alszerpapnak azt a misekönyvet, amelyből ez a leckét fogja énekelni. A C. szerzői teljesen ismeretlenek. A mai róm. Lit.-ban használtak nagyrésze megvan a Sacramentarium ¶ Leonianumban, Gelasianumban, Gregorianumban.
 — ¶ Nyug. ritusok. Sz. F.

Collecta = templom = ¶ Stációs templom.

Collecták éneklése. 1. Ünnepeles dallam. Az egy hangon (pl. „a“-hangon) való recitálástól eltérünk az első kettős pontnál (metrum) (pl. a, gisz, fisz, a) s a rákövetkező vesszőnél, vagy pontos vesszőnél (flexa) (pl. a, gisz). A hosszú könyörgéseknél is csak egy metrumot és egy flexát szabad énekelni. Ha rövid az oratio, a flexa elmarad. 2. Köznapi (feriális) dallam tiszta egy hangon való recitálás: Ezt használjuk az alacsonyabb rangú ünnepeken s a requiemen, végül mikor a könyörgést megelőzi: Oremus, Flectamus genua; Levate. Használatos egy másik Tonus Ferialis, amelyet a bold. Szűz 4 záró antifonája után, szentségi áldásnál, szenteltvízhintésnél, a litániák után, temetésnél, hamu-, gyertya- és barbaszentelésnél, továbbá lábmosásnál alkalmazunk, amikor rövid ¶ conclusiót használunk s a könyörgés

mondatának és a conclusiónak végén kis terccel szálunk le. 3. Az ünnepélyes nagypénteki oratiók (melyeket nem előz meg Oremus. Flectamus genua. Levate) dallama megegyezik az egyszerű praefatio dallammal. Ezeknek dallama a misekönyv végén, a Toni Communes Missae előtt van. G. G.

Collectarius, v. — um, a zsoltosma papi imáit (¶ collectait) tartalmazó nyug. ¶ lit. könyv. Gyakran még az antifónák, a zsoltárok rendje, és capitulumok is benne voltak. A legrégibb Leofric, az angliai Exeter püspökének († 1072) C.-a. R. P.

Comes nyug. lit. könyv. Mivel szentirási olvasmányokat tartalmazott, a „paedagogus“ helytelen szolgai fordításával C.-nek. = „kísérőnek“ nevezték el. ¶ Lectionarium. R. P.

Commemoratio ¶ Megemlékezés.

Commendatio animae, a nagybetegnek haldoklása alatt mondandó imádságok. Az Eh. nem feledkeztetik meg gyermekeiről abban az órában, amely az örökkévalóság szempontjából a legfontosabb és döntő. A mindenszentek litániájával kezdődik az imádságok sorozata, amelyeknek mindegyikében a bűnök bocsánatát, irgalmas ítéletet, és a legnagyobb lelki szorongattatástól való szabadulást kér az Eh. haldokló gyermeke számára. A C. legtöbb imádsága az Eh. ókorából való, ha nem is egészen a mai formájában. F. M.

Commixtio (összekeverés) a ¶ kenyérszegés után következő miserész, melyben a pap a letört kis osztyarészt a kehelybe eresztí. A C. jelképes cselekménye utal egyrészt Krisztus feltámadására, örök életünk zálogára (ezt mondja a kísértő imádság), másrészt utánozza a szenteléseket (pl. keresztség-szentelés), melyekben két elem (olaj és víz) keverése történik. A C. igen régi szertartás. K. F.

Commune Sanctorum, a szentek közös officiuma a breviariumban (zsoltosmában), és közös miséjük a

misekönyvben. A C.-t akkor használjuk, ha valamely szentnek nincsen saját miséje és officiuma. Ilyen C. van az apostolok, vértanúk, pontifexek, hitvallók, egyháztanítók, apátok, szüzek és asszonyok részére. ¶ breviarium és misekönyv részei. *F. M.*

Communicantes (=a szentek közösségében) a ¶ kánonnak az ¶ előkről való megemlékezés után következő imádsága, mely azt fejezi ki, hogy az áldozat bemutatásában a küzdő Eh. a szentekkel egyesül és az áldozatot az ő emlékükre is bemutatja, hisz ők Krisztus fittkos testének legdicsebb tagjai. A Bold. Szűz mellett 12 apostol és 12 vértanú nevét említi a C., a vértanúkat hierarchikus sorrendben: ezek Cipriánt, Chrysogonust, Kozma és Damjánt kivéve rómaiak. A C. az eredeti római Kánonhoz tartozik. *K. F.*

Communio ¶ Áldozás.

Communio éneke. A C.-t egy, két vagy négy kántor kezdi énekelni, mielőtt a pap a szent vért magához vette. A csillagjelzéstől az egész kar éneklé végig. A C. egyszerű ¶ antifona. Dallama a legváltozatosabb az egész Gradualéban. *G. G.*

Competens (követelő) a ker. ókorban azon ¶ kátechumen, hittanuló, neve, akit már a legközelebbi husvétkor a keresztség felvételéhez engedtek. *R. P.*

Completorium a ¶ zsoltosma utolsó, esti imaóraja. Sz. Benedek († 543) előtt ismeretlen az Eh.-ban. Az ő koráig a vecsernye volt az Eh. hivatalos esti imája. A nagy rendalapító azonban a vecsernyét estéről áttette korábbi időre: még világos nappal végezték el, hogy lámpagyújtás előtt étkezessenek a szerzetesek. Így vált szükségessé egy új esti imaóra, és ezt nevezte el Sz. Benedek „Completorium”-nak, azaz befejezésnek. Beosztása is lényegében Sz. Benedek műve. Ma rövid szentírási olvasmány után általános bűnvallomás és általános feloldozás, majd egy versiculus után 3 zsoltár következik Simeonnak „Most bocsásd el Uram” kezdetű can-

ticumával, himnusszal, könyörgéssel és áldással. *F.M.*

Computus, husvét idejének kiszámítása a ¶ directorium elkészítéséhez a rubrikák által megszabott módon (computus paschalis). Az eh. i év többi mozgó ünnepe mind ehhez a dátumhoz igazodik. Az ünnepek eme sorozatának összeállításánál tekintetbe kell vennünk a hold- és a napévet. Husvét és a tőle függő összes mozgó ünnepek a holdévhez igazodnak, az állandó ünnepek, a hónapok és hetek beosztása pedig a napévhez. *F. M.*

Concelebratio = ¶ Együttmisézés.

Concentus. A kísérő szólamokkal ellátott dallamok régi neve. *G. G.*

Conclusio ¶ Befejezés.

Conclusio éneklése. Az oratio befejezése. Ha az oratiót tonus festivusban énekeljük, akkor három részből áll. Az első rész végén (tuum) van a flexa, (a, gisz), a második rész (sancti Deus) végén pedig a metrum (a, gisz, fisz). Ha az oratio Jesum Christum Filium tuum-mal végződik, akkor, mivel ez még az oratiohoz tartozik, „a” hangon éneklendő. A tuum után már csak a metrumot énekeljük. Rövid conclusionál (Qui tecum, vagy Qui vivis) a flexa elmarad. Ha a collectát köznapi dallammal énekeljük, akkor a conclusiót is ugyanúgy énekeljük. ¶ Collecták éneklése. *G. G.*

Concurrentia ¶ Ünnepek összetalálkozása.

Confessio. 1. lit. szempontból a vértanúknak (confessor) az oltár alatt elhelyezett sírjához tartozó és a sírnak előcsarnokát alkotó kamra, hogy a hívek közelebb juthassanak a szent sírjához, hogy itt tárgyakat érinthessenek a sírhoz. Itt állították fel a sírban pihenő vértanu tiszteletére égő lámpákat is. Ha a C. t a szentnek sírja alatt helyezték el, akkor nem volt más, mint a szekrényalakú oltárba vájt és ajtókkal ellátott üreg. A 8. szd.-tól kezdve az ereklyéket tartalmazó oltár-sírt, és a középkori ¶ kryptákat is,

ha szentnek sírja is volt benne, szintén C.-nek hív-
ták. — 2. Latinul: ¶ gyónás. F. M.

Confessor = ¶ Hitvalló.

Confiteor az ¶ általános gyónás szövege, mely-
ben Istennek és az ő szentjeinek a pap vagy hívő
bűnös voltát nyilvánosan megvallja az egyes bűnök
említése nélkül és kéri a feloldozást, mely nem szent-
ségi hatású. A szentmise előtt már az ősi szd-okban
szokásos volt a bűnvallomás (apologia). A C.-t,
mint formulát előírja Sz. Chrodegang († 743).
Mint imádság a C. kel.-i eredetű. Szövegébe egyes
szerzetek (bencések, ferencrendiek stb.) rendalapító-
jukat is fölveszik. A misében a Lépcsőimádsághoz
tartozik, a pap mély meghajlással mondja, a „*mea*
culpa“nál háromszor mellére üt. A minister is el-
mondja itt — és a hívek áldozásánál. A zsolozs-
mában, a ¶ Primánál és a ¶ Completorium elején
van C. — A C. után következik egy kérőimádság
(Misereatur) után az ált. feloldozás (Indulgentiam).

¶ Apologia.

K. F.

Congregatio Rituum. ¶ Lit. törvényhozás szervei.

Conopaeum ¶ Konopeum.

Consecratio = szentelés, avatás. ¶ Püspök-, pap-,
apát-, apátnő-, szűz-, templom-, harang szentelése.

K. F.

Consecratio a misében. (C. = átváltoztatás). A
szentmisének legfontosabb főrésze, a ¶ Kánonnak, ill.
¶ anaforának, középpontja, mely által a pap azon
szavaknak az ostya és kehely fölött való elmondá-
sával, melyeket az Úr Jézus mondott az utolsó va-
csorán, a kenyeret és a bort Krisztus testévé és vé-
révé változtatja. A kenyér és bor állaga Krisztus tes-
tének és vérének állagává változik át (Transsubstan-
tiatio, átlényegülés). Krisztus tehát, mint főpap és áldozat
(a trienti zsinat szerint) megjelenik az oltáron, hogy ke-
resztáldozatát megjelenítse (repraesentatio) annak emlé-
kére (memoria). A két színnek C.-ja kezdettől fogva lé-

nyeges része az eucharisztikus áldozatnak. Hogy az apostoli idők kezdetén is így mutatták be a misét, azt bizonyítja az Eucharisztia alapítástörténete Mt., Mk., Lk.-nál és I. Kor. 11, 23 sk.-nál. A Szentírás lényegében egyező, mellékes mozzanatokban eltérő leírásai u. i. már föltételezik az apostolok lit. gyakorlatát. Az Eucharisztia alapítástörténete az Úr átváltoztató szavaival (Hoc est corpus meum, Hic est calix etc.) megtalálható minden Lit.-ban, a legrégebbi anaforákban; meglétére utal Sz. Justinus (Krisztus szavait tartalmazó imádság. Apol. I. 66) és Tertullianus (A. Marc. 4, 40). A Didachében azért hiányzik, mert a hívek számára írták (titokfegyelem). A C. szövege a római ritusban általában bizonyos eltérést mutat a bibliai szövegtől, szimmetrikusabb, rövidebb, vagy hosszabb. A „mysterium fidei” a kegyel=C.-ban megvan már a clementinus Lit.-ban (4. szd.) és jelenti, hogy Krisztus vére vallásunk teljes értelemben vett mysteriuma. Latin formájában a Sacr. ¶ Gelasianum tartalmazza. — A C.-t a mai római Kánonban a *Qui pridie* vezeti be, melyben az utolsó vacsora történetét mondja el röviden a pap, és az Üdvözítőt utánzó cselekményekkel (szemét égre emeli, a kenyeret kézbeveszi és megáldja) az Úr nevében, áldozatot bemutató szándékkal mondja a C. szavait először az ostya, majd a kehely fölött. A C. szavai után letérdel, az ostyát, majd a kelyhet felmutatja (¶ Ürfelmutatás), újra letérdel. A C. szavait befejezi: *Haec quotiescunque . . .* szavakkal. A C. az Úr szavaival történik és nem az ¶ epiklesissel. K. F.

Consignatio (= megjelölés). 1. a keresztséghez és bérmláláshoz tartozó az az ősrégi szertartás, melyben a püspök a hívőt homlokán kereszttel megjelölte, mint Krisztus hívét és katonáját. A római hadsereg és a mysteriumvallások tagjait szokták égetett bélyeggel megjelölni. Ennek hasonlóságára jelölte meg

az Eh. híveit a lelki pecsétet kifejező kereszttel. A bérálásban a homlok=kenés ma is keresztalakban történik (Signo te). 2. C. a szentmisében az a szertartás, melyben a ¶ kenyérszegés után a kis ostyarásszal a szent vér fölött háromszor keresztet vet a pap és mondja: Pax Domini sit semper vobiscum. (13. szd.-i ritus). K. F.

Consignatorium (megjelölőhely) a baptisteriummal összefüggő helyiség, melyben az ősekh. ban a püspök a ¶ Consignatiót végezte. K. F.

Consuetudines ¶ Ordinarium.

Corporale négyszögű vászonkendő, amelyen a sz. misében és azonkívül Krisztus testének, az Oltáriszentségnek feküdnie kell. A széle díszíthető hímzéssel, csipkével. Első használat előtt mindig megáldandó, amit a templom igazgatója is elvégezhet. Használat után mielőtt mosásba adják, nagyobb rendben levő klerikusnak kell kimosnia. Valamikor az egész oltárlapot eltakarta és így negyedik ¶ oltárterítő volt. Egyik sarkával a kelyhet takarták le, ebből fejlődött a ¶ palla. F. M.

Cotta a bőujju és minden klerikus által viselhető ¶ karingnek (superpelliceum) leginkább Olaszországban használatos neve. F. M.

Credentia, (abacus) dobogó és lépcsők nélküli, fehér terítővel egészen a földre letakart asztal az oltár közelében a leckeoldalon. Erre az asztalra helyezik ünnepélyes misék alkalmával a fölszerelt kelyhet, ámpolnákat és az akolitusok gyertyáit. F. M.

Credo a szentmisében az apostoli hitvallás jeruzsálemi alakjának a nicaei és konstantinápolyi zsinaton a Fiúistenre és a Szentlélekre vonatkozó tételek behatóbb fogalmazásával bővített formája, melyet a római misében az evangelium (és homília) után mondanak és énekelnek. A Lit.-ába először Antiochiában vették fel 470 táján; Nyug.-on Spanyolországban a 3. toledói zsinat (589) rendeletére, hogy

az igaz hit megvallására szolgáljon az áldozat bemutatásán és az áldozás alkalmával. A francia és német Eh.-akban való elterjedése után a 11. szd.-ban a római misébe is fölvették a mai helyére. Azon misékben mondják, melyek ritusa legalább is ¶ *semi-duplex*: az Úr, a Bold. Szűz, apostolok, evangelisták, angyalok, doktorok ünnepein, és még más kiváló ünnepeken. — ¶ Apostoli hitvallás. Hitvallás. K. F.

Credo éneklése. A Credo dallamának kezdetét a pap intonálása után nem szabad megismételni. A C.-t énekelhetjük váltakozó karokkal, de egyfolytában teljes karral is előadhatjuk. Ez az egyetlen miseének, amit sohasem szabad recitálni, hanem mindig énekelni kell. G. G.

Crescendo ¶ Dinamika.

Család, szent, ünnepe új keletű az eh.-i évben. XIII. Leo pápa idejében terjedt el, aki 1893-ban az egész Eh. részére engedélyezte ezt az ünnepet, amelyet vízkereszt utáni harmadik vasárnapon ünnepeltek. 1921-ben a rituskongregáció az egész Eh.-ra kötelezővé tette, megülését pedig a vízkereszt nyolcadába eső vasárnapra helyezte át. F. M.

Csecsemők keresztsége (*paedobaptismus*, b. *parvulorum, infantium*). Mivel minden újszülött ember az eredeti bűnnel jő a világra és mivel a keresztség eszközszerűleg szükséges az üdvösségre (melyet a csecsemőnél csak a ¶ vérkeresztség, de nem a ¶ vágykeresztség pótolhat), az Eh. megparancsolja, hogy az újszülötteket minél előbb megkereszteljék. Az apostoli időkben többször van szó egész „ház”-nak, családnak megkereszteléséről, tehát valószínűleg, Cs.-ról is (Ap. csel. 10, 44; 16, 14; 18, 8;), Sz. Irenaeus, Ciprián és Hippolytus kifejezetten tanuskodtak a Cs.-ról. Általánossá a kereszténység állami elismeretése után lett; dogmatikus alapját főleg Sz. Ágoston fejtette ki az eredeti bűn tanának világos magyarázatá-

val. Lit.-ja (Ordo baptismi parvulorum) a felnőttek keresztségi szertartásaiból fejlődött úgy, hogy a keresztszülőkre hárulnak azok a részek, amelyeket a felnőtt katechumén maga végzett (¶ abrenuntiatio, redditio symboli) és az egész nagybőjt-re szétosztott szertartás egy, összefüggő cselekménnyé változott. A protestánsok megtartották a Cs.-t, kivéve egyes szektákat. A mai elpogányosodásban, főleg nagyvárosokban a lelkipásztorkodás fontos feladata, hogy a Cs.-t hangsúlyozza, előmozdítsa. ¶ kereszt-ség. K. F.

Csendes mise vagy kismise néven jelezzük azt a sz. misét, amelyben a pap nem éneklí az egyes imádságokat, hanem valamennyit csendesén imádkozza. Az nem számít, hogy a hívek énekelnek-e vagy imádkoznak alatta. Cs. alatt a kar vagy a nép énekelhet honi nyelven egyházilag jóváhagyott énekeket, nem énekelheti honi nyelven a lit. szövegeket és nem imádkozhatja hangosan honi nyelven azokat a lit. szövegeket, amelyeket a papnak csendesén kell elmondania. F. M.

Csengetés célja a Lit.-ban, hogy a hívek figyelmét felhívjuk arra, ami az oltáron történik. A lit. törvények előírják, hogy sz. misében csengessen az oltárszolgá Sanctus-kor, hisz ekkor kezdődik a sz. mise legszentebb része, átváltoztatás előtt és Úrfelmutatáskor, amely a sz. mise lényeges főrésze. Szokásjog alapján csenget az oltárszolgá a pap áldozása, sőt sok helyen a felajánlás előtt is. Ugyancsak csengővel adnak jelt a hívek áldozásakor és az Oltáriszentséggel adott áldáskor. Kötelező a Cs. ha az Oltáriszentséget beteghez viszik. Ha a főoltárnál nagymise van, vagy más szertartást végeznek, vagy ha a templomban szentségimádás van, akkor a mellékoltároknál és kismisékben nem szabad csengetni. F. M.

Csengő, (csengetyű, campanula, tintinnabulum) használata a 12. szd.-ra nyúlik vissza, amikor szokásba

jött az átváltoztatás után az Oltáriszentséget felmutatni. Kétféle Cs.-t szoktunk használni. Az egyik, nagyobb, a sekrestye ajtaja mellett van fölfüggesztve, amellyel akkor adnak jelt, amikor a pap misézni megy. A másik az oltárcsengő, amely ércből, vagy ezüsből készült. A Cs.-t nem kell megáldani. A főoltároknál manap rendesen 3 vagy 4 Cs.-ből összetett, szép akkordot alkotó csengetyűt használnak. Istentiszteletnél tilos a gong használata. *F. M.*

Csizio a naptárnak régi magyar neve, amely a Circumcisio szóból származott. T. i. míg nem volt meg a naptár mai formája, a fontosabb ünnepeket latin versbe gyűjtötték össze. A kezdő szava ennek a versnek „Cisio Janus“ volt. Cisio a circumcisiót (körülmetélést, újévet) jelentette, Janus pedig januariust. Mivel pedig a régi naptárak álomfejtéssel is foglalkoztak, a Cs. név a naptárról az álmoskönyvekre is átragadt. *F. M.*

Csók. A Lit.-ban nagyon gyakran előforduló csók a természetfölötti szeretetnek, továbbá a tiszteletnek és hódolatnak jele és kifejezése. A római Lit.-ban az ünnepélyes misében a sz. áldozás előtt szerepel a békecsók; jele a békülékeny testvéri szeretetnek. Ugyanezt jelzi az a csók is, amelyet a szentelő püspök az ujonnan főszentelt püspököknek vagy papnak. A tisztelet jele, amikor megcsókoljuk a Lit.-ban a pap, püspök kezét és az egyes szereket, vagy a pápa kezét és lábát. Ugyanezt jelzi a oltárnak gyakori és az evangéliumnak, továbbá a kehely és paténa, a megszentelt gyertya és barka megcsókolása is. Mivel a Lit.-t végző személyek Krisztus helyettesei, az oltár, a kehely, paténa és szentelt gyertya vagy barka Krisztust jelzi és Krisztus megváltói szeretetére mutat, azért minden lit. Cs.-kal a Krisztus iránti szeretetet, tiszteletet, hódolatot és hálát fejezzük ki. A Cs. használata ősrégi az Eh.-ban, visszanyúl az apostolok korába. Vallásos érzés kifejezésére a pogányok is használták. —
¶ Arculítés. *F. M.*

Csonka mise ¶ Előszenteltek miséje.

Cultus (a colere, művelni, ápolni, tisztelni igéből; = tisztelet), mai, már megszorított értelmében azon cselekményeket jelenti, melyekkel a vallás az Istent és a földi embernél magasabbrendű lényeket tiszteli. A C.-hoz tartozó cselekmények általában: imádság, imádás, áldozat, körmenetek stb. A C. a kat. vallásban tárgya és módja szerint lehet 1. C. *latritiae*, az Istennek, a Szentháromság személyeinek, Krisztusnak, (az Oltáriszentség színei alatt is) kijáró vallásos tisztelet, mely a végtelen, minden fölött való isteni fönség elismerését, a neki való hódolatot fejezi ki az *imáciával*, *áldozatbemutatással*, a C. többi tényeivel. Ez a C. csak az Istennek jár; ha teremtménynek adják, akkor bálványimádás. 2. C. *hyperduliae* az a tisztelet, melyben az Eh. a Bold. Szűzet részesíti minden szentek fölött álló istenanyai méltósága és szentsége miatt. Mivel ő is teremtmény, a C. *latritiae* cselekményeiben nem részesül (imádás, áldozat), de a többi szentekétől megkülönböztetett nyilvános és magán C.-ban. 3. C. *duliae* a szenteket és boldogokat illető vallásos tisztelet, mely életszentségük, égi dicsőségük elismeréséből fakad, életük követésére, égi közbenjárásukért való imádságra, könyörgésre sarkal. A két utóbbi C. lényegesen különbözik a C. *latritiae*től, mindkettő teremtményre irányul. Mivel azonban a Bold. Szűz és a szentek minden érdeme, szentsége Krisztus titokzatos testében való méltóságukból, az isteni kegyelem erejéből fakad, ez a két C. is ráutal az Istenre és közvetve az istentisztelethez tartozik. Az angyaloknak is C. *duliae* jár.

K. F.

Cuppa a kehelynek csészéje. Alakja a különböző építési stílusokhoz igazodik. A mai törvények szerint aranyból vagy belül aranyozott ezüsből kell lennie. — ¶ Kehely.

F. M.

Custodia az Oltáriszentség őrzésére szolgáló belül aranyozott edény. A mai jog szerint az Oltáriszent-

séget nem lehet állandóan, vagy hosszabb ideig a monstranciában tartani, hanem helyett a szentség kitételének idején kívül a C.-ban őrizendő. C.-nak hívjuk még azt a szelencét is, amelyben a Szentséget beteghez visszük. *F. M.*

Custos. 1. A korális hangjegysorok végén levő kis hangjegy, mely ugyanolyan hangmagasságban van, mint a következő sornak első hangjegye. Ezt a custos-t nem kell énekelni. Csak figyelmezteti az énekest arra a hangközre, mely a hangjegysor utolsó hangja és a következő sor első hangja között van. Ha a kulcs helyzete változik, akkor a C. a hangjegysorban is szerepel. 2. Takaró: ciborium oltároknál fordul elő és jelenti az oltármennyezetet tartó oszlopokra erősített függönyöket, amelyek az istentisztelet idején kívül az oltárt eltakarták a hívek elől. 3. A káptalani és szerzetesi templomok őrének, igazgatójának neve. Magyarul őrkanonok, őrszerzetes. *G. G.*

D.

Dalmatika a szerpapoknak különleges lit. dísz; rövid, bő ujjakkal ellátott lit. felsőruhája. Dalmáciából került Rómába, ahol a 4. szd.-ban még csak a pápának és diákonusainak van joga viselni. A 9. szd.-ban már általánosan használják a szerpapok. Főpapok ünnepekben a miseruha alatt viselnek selyem D.-t. Anyaga nincsen lit. törvények által meghatározva, de illő, hogy a miseruha anyagával egyezzen; a színe pedig mindig megegyezik a miseruha színével. Első használat előtt megáldandó, amit a templom rectora is végezhet. A D. az örömnél jele és ruhája, azért bűnbánati időben és szertartásoknál D. helyett ¶ castula plicata használandó. F. M.

Dallamrím. A dallam ismétlődése 1. mondatok v. periodusok végén, amit egyező, vagy hasonló szöveg-végződés idéz elő, vagy pedig nélkül, tehát abszolút zenei szempontból történik; 2. mondatok, mondatrészek elején; 3. a megfelelő periodusok elején is, végén is. A D. felhívja a szerkezetet, egységbe foglalja a dallamfelépítést sokféleségét s végül hangsúlyozza az alaphangnemet. G. G.

Dasia-írás ¶ Neumairás fejlődése.

Decrescendo ¶ Dinamika.

Decreta ¶ Lit. törvények.

Dedicatio ¶ Templomszentelés.

Dedicatio B. M. V. ad nives = ¶ Havi Boldogasszony.

Denticulata ¶ Hangjegyek.

Denudatio altarium = Oltárfosztás, ¶ Nagycsü-
törtök.

Diabolus in musica (= ördög a zenében) ¶ B.

Diakonikon = sekrestyeasztal, ¶ Templomakel.-nél.

Diakonus ¶ Szerpap.

Diapason ¶ Hangközök.

Diapente ¶ Hangközök.

Diastematikus hangjegyzés ¶ Neumairás fejlődése.

Diatonikus. A korális hangnemek szigorúan D.-ok,
azaz bennük 5 egész- és 2 félhangköz van. Két fél-
hangköz egymás mellett sohasem fordulhat elő. Mő-
dosító jele is csak egy van: a ¶ B. G. G.

Diatessaron 1. = négyből egy. A 2. szd.-ban ké-
szített először Tatianus a négy evangéliumból a meg-
felelő részek egybeszövésével egy evangéliumot, ezt
hívták D.-nak, v. evangéliumharmóniának. D.-t ol-
vastak a 6. szd.-ig a szír Eh.-ban a Lit. végzésénél;
a gallikán ritus Nagypénteken D.-Passiót olva-
sott. — 2. ¶ Hangközök. R. P.

Dies depositionis, 3., 7., 30. A temetés napja a
„dies depositionis.“ Az Eh. őskorában, az első szd.-ok-
ban a temetés a halál napján történt még pedig lit.
szertartással és sz. misével. Ma is van külön mise-
formula a halál, illetve temetés napjára. Ezenkívül már
az első szd.-okban szokásban volt a halottak emlékét
őrizni, róluk az istentiszteletben megemlékezni. Így
különösen a halott emlékének szentelték a 3., 7. és
30. napot. Ezt a szokást már a pogány görögök és
rómaiak is gyakorolták; a keresztények átvették a ha-
tárnapokat és e napokon az illető halottért végezték
a sz. misét. Ezen alkalmakra használt külön mise-
imákat már a ¶ Sacramentariumok tartalmazznak. Ke-
leten a 3., 9. és 40. napot ülték meg. A mai jog
szerint a 3., 7. és 30. napon mondott gyászmisék
kiváltságolt misék (¶ gyászmise). F.M.

Dies irae. Sequentia; a 13. sz.-ból vagy még

korábbról származik. Szerzőjének sokan Celano Tamás ferencst tartják. Ezt a sequentiát a gyászmisékben mondjuk. Kötelező a sequentia elmondása a halottaknapja 3 miséjében, a temetési gyászmisében és a halálévfordulón mondott és az énekes gyászmisében. Elhagyható az egyszerű hétköznapi csendes gyászmisében. Sz. F.

Differentia ¶ Zsoltáréneklés.

Dikirion és **trikirion**, kétágú és háromágú gyertyatartó, melyek Krisztus két természetét és az Isten három személyét jelképezik. A ¶ bizánci ritus miséjében az ikonostasis ajtajából ezzel ad a főpap áldást, úgyhogy kiterjesztett karjaiban tartja a két gyertyatartót és karjait utána velük keresztbe teszi. R. P.

Dinamika. A korális, mint minden művészi zene, szintén alkalmazza a D. eszközeit: az állandó hangerősség különböző fokozatait (p, mf, f és ff), a mozgó erősséget (crescendo, decrescendo) és a súlyoszerű erősséget. Használatukra nézve a legjobb irányító a jóízű és a tökéletes zenei érzék. A D. eszközeiből a kelleténél inkább kevesebbet, mint többet alkalmazzunk. G. G.

Diptychák a 4. szd. óta vagy még korábban is használt két összecusukható fa lap, v. elefántcsonttábla. Azon vértanúk, holtak és élők neveit írták rájuk, akikről a pap a misénél megemlékezett. Eredetileg a jelenlevő hívek számára olvasták a D.-t a római ritusban az élőkről és holtakról való megemlékezéskor, a bizánciban a nagy bemenet után. Később a római ritusban csak a pap számára olvasták; a 11. szd.-ban ez is megszűnt. A bizánci ritusban ma a D. helyét litánia foglalja el. Néha azonban még a diakonus olvassa a D.-t, miközben a szentélyt füstöli. A D.-ból fejlődtek a ¶ Mementó imádságok és a ¶ Necrologium. R. P.

Directorium az egyes szerzetesrendek és egyházmegyék részére kiadott és az istentiszteletek, zsoltózma

és misék rendjét és minőségét szabályozó ¶ naptár. Mivel a D. az istentisztelet rendjét autentikusan állapítja meg, mindig követni kell, kivéve ha a D. biztosan téves. A D. feltünteti az egész eh-megye vagy szerzetesrend közös és az egyes eh-ak vagy rendházak saját officiumait is. A saját officiumot kell mondania az illető eh-hoz beosztott papságnak. Idegen eh-megyében élő javadalmas pap mindig saját eh-megyéjének és templomának D.-t tartozik követni, a nem javadalmas pap követheti az idegen eh-megye D.-t. Szerzetes saját rendházának D.-t követi rendházán kívül is, ha pedig saját szerzetének más házában hosszabb ideig tartózkodik, követheti ennek a háznak D.-t. Misézésnél a misézés helyének D.-t kell követni. F. M.

Disciplina arcani, (= titokfegyelem) elnevezés a 17. szd-ból származik, amivel a 3—5. szd-ban elterjedt ama szokást jelezzük, hogy katechumenok és pogányok előtt nem beszéltek az őskeresztények a kereszténység titkainak tartalmáról és ünnepléséről. A D. tárgya volt a kereszttség, oltáriszentség, sz. mise, a Hiszekegy és Miatyánk. Erre vezethető vissza a kánonnak csendben való mondása is. Teljesen ki-fejlődve a 4. és 5. szd-ban találjuk, utána a gyermekek kereszttségének elterjedésével megszűnt. Eredete megmagyarázható a ¶ katechumenátus intézményéből és az elárulás veszélyéből a pogányok előtt. Rokonjellegű titoktartás volt a pogány ¶ mysteriumokban is ősidőktől fogva. F. M.

Diskos a bizánci rítusban a kehelytányér neve, melyre az áldozati kenyeret teszik. ¶ Asteriskos, prosfora. R. P.

Diszító neumák ¶ Neuma.

Ditonus ¶ Hangközök.

Diurnale (horae diurnae) lit. könyv, amely kényelem és könnyebb kezelés szempontjából a lit. imaórákból az évnek összes nappali imaóráit, (tehát ¶ lau-

des, prima, tertia, sexta, nona, vesperae és completorium) tartalmazza egy kötetben a breviárium négy kötetéből összegyűjtve. *F. M.*

Divino afflatu (= isteni sugalmazással) a kezdő szavai annak a nagyfontosságú bullának, amely X. Pius rendelete szerint 1913. január 1-én lépett érvénybe. A breviárium reformjának kezdetét jelenti a D. Fő változtatásai az addigi V. Pius szerinti (pianus) breviariumritusban; 1. Az officium (matutinum) megrövidítése; ezen célból a zsoltárokat divisiókra osztották, amelyek így átlag 15–20 versből állanak. A ferialis officiumban az ősi 12 zsoltár helyett csak 9 van. 2. Az egész zsoltároskönyv elmondatása egy héten: e célból a Communeből veendő zsoltárok helyett a duplex ünnepeken a ferialis zsoltárokat kell mondani. 3. Az eh. évi év vasárnapjainak visszaadta „de tempore” jellegüket: ha duplex II. classis nem esik rájuk, más ünnepről csak megemlékeznek. 4. ¶ Feria privilegiata bevezetése. 5. A duplex II. classis ünnepeket leszámítva, a Szentírás a „de tempore” részből olvasandó. *R. P.*

Dodecachordon ¶ Egyházi hangnemek.

Dokulcs ¶ Kulcsok a korálisban.

Dóm a püspöki ¶ székesegyháznak neve különösen Német- és Olaszországban. Németországban ezenkívül fontosabb templomokat is D.-nak neveznek, jellehet nem is székesegyházak. Eredetileg a püspök és a püspöki templomhoz tartozó papságnak lakóházát hívták D.-nak (domus = ház), innen vitték át az elnevezést a püspöki templomra. *F. M.*

Domináns ¶ Egyházi hangnemek.

Domine non sum dignus (Úram nem vagyok méltó) a szentmisében és a misén kívül az ¶ áldozást megelőző imádság, melyet a misében a pap háromszor ismételt mellére ütve. A kafarnaumi százados szavai ezek (Mt. 8, 8) némi módosítással; az áldozás kegyelmére való méltatlanságunknak és Krisztus szentségi

jelenlétének alázatos hittel való megvallása. A 11. sz.-ban került a Lit.-ába. K. F.

Dominica a ☩ vasárnap latin neve.

Dominica de Passione = szenvedés vasárnapja;

☩ Feketevasárnap.

Dominica in albis = ☩ Fehérvasárnap latin neve.

Dominica resurrectionis = Feltámadás vasárnapja,

☩ Husvét.

Dominica vacans, szünetelő vasárnap. A Lit. ádventől pünkösd utáni 24. vasárnapig összesen 53 vasárnapot számlál, miseszövege azonban csak 52-nek van. Ha tehát jan. 1–6-ig bezáróan valamely nap vasárnap, ennek nincsen saját miseszövege. Ezt hívjuk D.-nak. Tágabb értelemben D. az is, amely dec. 25–28-ra esik, mivel ezeken a napokon a vasárnapról semmi ☩ megemlékezés nincs. F. M.

Dominicae vagae vándorló vasárnapok és a **dominicae mobiles** a mozgó vasárnapok. Vándorló vasárnapok a vízkereszt után 3–6. vasárnap, amelyek — ha husvét nagyon korán van — pünkösd után a 23. és 24. vasárnap közt ülendők meg. A mozgó vasárnapok, amelyek a husvétól függnék és husvét szerint vagy korábban vagy később ünnepelendők. Mozgó vasárnapok hetvenedvasárnaptól a pünkösd utáni 23. vasárnapig minden vasárnap. F. M.

Dominicale valószínűleg egy kendő, amellyel az ókeresztény időben a sz. áldozáskor a nőknek le kellett fedniök a fejüket. Nem valószínű, hogy azt a gyolcskendőt is D.-nak nevezték volna, amellyel a nők a sz. áldozásnál letakarták a kezüket. (Az 585-iki auxerre-i zsinatból ugyanis ez következik.) Az Eh. ókorában ugyanis az Oltáriszentséget az áldozónak nem a nyelvére, hanem kezére tették. A nőknek ezért gyolcskendővel kellett letakarniök kezüket. Egyesek szerint ezt a kendőt is D.-nak hívták volna. F. M.

Dominicum = úri; ősker. neve 1. az Eucharisztia ünneplésének: a sz. páli **dominicum convivium**

= Úr lakomája (Úrvacsora) alapján; 2. az Úr házának. *R. P.*

Dormitio 1. = elalvás, Mária mennybevétele, azaz ¶ Nagyholdogasszony ünnepének ősi neve. 2. Az ünnepről nevezett híres jeruzsálemi kat. templom. *R. P.*

Dór hangnem ¶ Egyházi hangnemek.

Doxologia a Szentháromságot dicsőítő imádság, mely lehet a nagyobb D., D. major (a ¶ „Gloria in excelsis Deo“ a sz. misében és a kánont a Pater noster előtt lezáró D.) és a kisebb D.: Gloria Patri et Filio (Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek . . .), amellyel a zsoltosma összes zsoltárait befejezzük és amely a sz. misében is előfordul. A Szentháromságnak ilyen módon való dicséretét megtaláljuk már az apostolok leveleiben, de a kis D.-nak ezen részét: „Miképpen kezdetben vala . . .“ az 5. vagy 6. szd.-ban csatolták hozzá. D.-nak hívjuk még a zsoltosma himnuszainak befejező versszakát, amely szintén a Szentháromság dicséretét tartalmazza. Gyászistentiszteleteken és a nagyhét utolsó három napján a zsoltosmában a D. elmarad. *F. M.*

Dulia ¶ Cultus.

Duplex ünnep a zsoltosmától vette nevét, tehát történeti eredete van. Az Eh. őskorában nagy ünnepeken két éjjeli imaóra volt. Az éjszaka kezdetekor elvégezték a vigilia officiumát, éjfélkor az ünnepét. Ez az ünneplési mód megszűnt, de a D. név megmaradt és manap az ünnep rangjelzésére szolgál. Ma olyan ünnep is lehet D., amelynek sohasem volt kettős officiuma. A múltból csak annyi maradt meg, hogy D. ünnepeken a zsoltosma antifónáit kétszer mondják el, a zsoltárok előtt és után. Az ünnepek mai rangjelzése 1. és 2. osztályu D., D. majus, D., semi-duplex és simplex. *F. M.*

E, É.

Ecclesia ¶ Templom.

Effeta (arám szó, a. m. nyilatkozzál meg) az ¶ aper-
tio auriumhoz tartozó ige, melyet az Eh. a siketnéma
meggyógyításának (Mk. 7, 32) hasonlóságára használ
a keresztség szertartásainál. Jelenti, hogy a hívő ér-
zékei megnyílnak az Isten igéje és kegyelme előtt. Egy-
uttal ördögűző céllal is mondja az Eh. K. F.

Egri rituale a Samassa József érsektől 1898-ban
újra kiadott, a Pázmány-félétől (¶ esztergomi r.) lé-
nyegesen nem különböző egri egyházmegyei rituale.
Pápai jóváhagyás nélkül jelent meg, amire az E. T.
1257. kánonja előtt nem is volt szükség. ¶ Rituale.

R. P.

Egyesült keletiek ritusai. ¶ Keleti ritusok 3.

Egyházi ének ¶ Liturgikus ének.

Egyházi év=nek nevezzük a napévet, abból a szem-
pontból, ahogy az Eh. rendelkezései szerint a meg-
váltás főtényeinek folytonosan megújuló emlékciklusává
fejlődött.

Az E. kezdete visszanyúlik az 1. szd-ba. A meg-
váltás legjelentősebb tényének az apostoli Eh. Krisz-
tus feltámadását tekintette. Ezt már az első évtizedek-
ben vasárnapon ülték meg (¶ vasárnap). Természe-
tes tehát, hogy azt a napot, amely a feltámadás év-
fordulója volt, különös buzgalommal ünnepelték meg:
a vasárnap és a húsvét volt az a csíra, amelyből az
E. fája kilombosodott. Húsvét három nap emlékünne-
pét jelentette: Krisztus halálának, sírban nyugvásának

és feltámadásának emlékét. Ez az ünnep a Pascha nevet viselte. Dátumára nézve kétféle gyakorlat volt az ősker. Eh.-ban. A kisázsiai Eh.-ak az évforduló napját tartották meg. Mivel Krisztus Sz. János szerint husvét készületnapján halt meg, a kisázsiai gyakorlat szerint mindig nizan 14.-én ünnepelték Krisztus halála napját, a feltámadását tehát 16.-án. (Nizan zsidó hónap a tavaszi napéjegyenlőség utáni első újholddal kezdődik, tehát 14.-ike az első holdtölte). Kétségtelen, hogy ez a legősibb praxis, mert a ker.-ek eleinte együtt ünnepelték a husvétot a zsidókkal. Nyug.-on azonban már a 2. szd. elején a nizan 14.-ke utáni vasárnapra tették a feltámadás ünnepét, mert Krisztus vasárnap támadt fel. Ez a gyakorlat kétségtelenül megfelelőbb volt a kisázsiaiánál, mert így húsvét nem esett a hétnek különböző napjaira, s nem egy napon ünnepelték a húsvétot a zsidókkal. A 2. szd. derekán a kisázsiai (Smyrna) Sz. Polikárp Anicetus pápával békében megegyezett, de egy-két évtized múlva Viktor pápát már csak Sz. Ireneus lyoni püspök tudta visszatartani attól, hogy a Kelettel emiatt ne szakítsa meg az eh.-i közösséget. A niceai zsinat (325) végül kimondotta, hogy a nyug. dátum a kövendő. A húsvétal együtt megülték az 50.-ik napot: görögül a „Pentekostét“ (Pünkösd) Szentlélek eljövételének emléknapját. Az ős-Eh.-nak az első három szd.-ban más problémája az E. körül nem volt. — Voltak, akik már egy hetet is böjtöltek husvét előtt: ez a nagyböjt kezdete (¶ nagyböjt). A 3. szd. vége felé pedig Alexandriában már megülték az Úr születésének és keresztelésének ünnepét, melyet Epiphaniának, Megjelenésnek, neveztek (¶ Vízkereszt). Ezek azonban nem voltak általános ünnepek. Minden egyes helyen megülték a vértanúk halála napját (¶ natalis) sírjuk fölött tartott Lit.-val (¶ memoria, vértanúk ünnepei). Más általános ünnepet az első három szd. Eh.-a nem ismert.

2. Az üldözések megszűnésével (313) volt alkalom az E. kifejlődésére, amint a templomépítés, az eh.-i zene és művészet, a Lit. maga, elől az időtől kezd rohamos ütemben fejlődni. A 4. szd. elején már megvan a husvét előkészületi ideje, a ¶ nagybőjt, Rómában már a ¶ kántorbőjtöt is megülik, a szd. derekán általános Kel.-en az Epiphania ünnep. Rómában az Úr születésének emlékűnnep: ¶ Karácsony keletkezik, melynek ünneplése az 5. század közepéig az egész világon elterjed. Jeruzsálemben azután kifejlődik a nagyhét dramatizált megülése, s ez mintaképe lesz az egész ker.-ségnek (¶ jeruzsálemi rítus, nagypéntek, nagyszombat, virágvasárnap). Általános vértanu ünnep ez időben nincsen még. Az efezusi zsinat előtt (431) megvan már az egyetlen, kollektív Mária ünnep és csak a 6. szd.-ban keletkezik gyors ütemben több más (¶ Mária ünnepek). Husvét és Karácsony azután kristályosodási pont volt, amelyek köré ünnepek és előkészületi idők csoportosulnak: ¶ advent (6. szd. óta), febr. 2.-a (¶ Gyertyaszentelő), ¶ Keresztelő Sz. János ünnepe jun. 24.-én. A fejlődés megindult, s a középkor végéig számos ünnepet hozott létre.

3. Az E.-nek a polgári évtől való megkülönböztetése és mint egységes egésznek felfogása elég késői: ezt a reflexiót csak a rendszerező, spekulatív hajlamú középkor végezte el. Az E.-ről, mint rendszerről, mint egységes egészről, kimondottan a 13. szd.-ban kezdenek beszélni: cremonai Sicardus, s az ő nyomán Durandus. Az E. már szerintük is adventtel kezdődik. Az E. két ünnepkörre oszlik: a karácsonyra és a húsvéira. — ¶ Ünnepekörök, karácsonyi ü., húsvéti ü., Úr ünnepei, Mária ünnepek, vértanúk, hitvallók, szűzek ünnepei, — s a többi ünnep címzők szerint.

R. P.

Egyházi hangnemek. Nyolc eh.-i hangnemet (modus, ritkábban tonus) különböztetünk meg. Ezek:

1. d e f g a h c' d' (I. autentikus) dór. 2. A B c d e f g a (I. plagális) hypodór. 3. e f g a h c' d' e' (II. aut.) phryg. 4. B c d e f g a h (II. plag.) hypophryg. 5. f g a h c' d' e' f' (III. aut.) lyd. 6. c d e f g a h c' (III. plag.) hypolyd. 7. g a h c' d' e' f' g' (IV. aut.) mixolyd. 8. d e f g a h c' d' (IV. plag.) hypomixolyd. Minden plagális (származtatott) hangnem egy kvarrtal mélyebb a neki megfelelő autentikusnál. A nyolc hangnem hangterjedelme nagy A — egyvonásos g. Mindegyik skálában két hangnak van különösebb jelentősége: az alaphangnak, amelyet tonikának, finálisnak is nevezünk és a tenornak, amelyet dominánsnak is nevezünk. Az alaphang az autentikus sorokban az első, a plagálisokban a negyedik hang. Tehát a dórban d, a hypodórban szintén d. A domináns vagy uralkodó hang pedig az autentikus skálákban a kvint (kivéve, ha ez h-ra esnék, ilyenkor a h és b bizonytalansága miatt a 6. hang), a plagális skálákban pedig a megfelelő autentikus skála dominánsa alatt lévő terc (kivéve, ha ez h-ra esnék, ilyenkor a c hang lesz a domináns). A hangnem tenorját könnyen felismerhetjük arról, hogy a dallam leginkább a hang körül mozog, sőt sokszor hosszasan ezen a hangon marad. Az alaphang és a tenor összeköttetéséből származik a hangnem fő repercussiója. A nyolc eh.-i skálához a 16. szd.-ban még két autentikus és két plagális került hozzá. Így alakult ki a 12 skálás rendszer. (Erről legkorábban Glareanus értekezik Dodecachordonjában 1547.). Az új hangsorok: 9. a h c' d' e' f' g' a' (V. aut.) aeol. 10. e f g a h c' d' e' (V. plag.) hypoeol. 11. c d e f g a h c' (VI. aut.) ion. 12. G A H c d e f g (VI. plag.) hypotion. Ezeket a hangnemeket a d és f hangnemek felső kvintjébe történt transzpozícióinak tekintjük és modi affines vagy affinales-nek nevezzük. G. G.

Egyházi rend az a szentség, melyben a püspök kézrátétele és szavai által a fölszentelendő a maga rendi fokának megfelelő lelki hatalmat és kegyelmet

nyer az istentiszteleti cselekmények végzésére és a híveknek megszentelésére. Az E. által a hívő a hierarchia tagja lesz, mely kettős; joghatósági hierarchia és rendi hierarchia. Az E.-t megelőzi a ¶ hajkorona feladása, mely által a hívő ¶ klerikussá lesz. Az E. két tagozatra oszlik, a kisebb és nagyobb rendek tagozatára. A kisebb rendekhez tartozik az ¶ ajtónálló, lectorok, exorcisták, akolythusok rendje. Jellege szerint az ¶ alszerpapság is ide tartoznék, de kánonjogi hatásai a nagyobb rendek közé sorolják, amelyek közt rajta kívül a ¶ szerpapok, ¶ áldozópapok rendje áll. Fölöttük a papi és egyházkormányzati hatalom csúcsán álló ¶ püspöki rend. Az E. rendes *kiszolgáltatója* a püspök, az összes rendekre vonatkozólag. A mai egyházi fegyelem szerint csak püspök adja fel a nagyobb rendeket. Egyes, főleg a kisebb rendeket a Szentszéktől megbízott áldozópap is feladhatja. Az apostoli prefektusok, vikáriusok, nullius (megyés) apátok, kormányzó szerzetesapátok a jogban megjelölt határok közt adhatják fel a kisebb rendeket. Az E. *alánya* az a megkeresztelt férfi, akiben a jog által megkívánt tulajdonságok megvannak és aki ment a főszentelést gátló szabálytalanságoktól és akadályoktól. A jog főleg megfelelő tudományos és aszketikus kiképzést kíván a szentelendőktől. Az E. *anyaga* a kisebb rendeknél és az alszerpapoknál a megfelelő szerek, eszközök átadása, érintése (traditio instrumentum); a szerpapi, papi rendnél a kézrátétel és (lit. szempontból okvetlenül szükséges) a megfelelő szerek átadása. Járulékos szertartások (ruhák átadása, a pap kezeinek a katechumenolajjal való megkenése stb.) bővítik az E. anyagát. A püspöki rendre vonatkozólag ¶ Püspökszentelés. Az E. *alakját* a szentelés lényeges részéhez kapcsolódó imádságok alkotják. Az E. *hatása* a rendi fokozatnak megfelelő hatalom és fegyelem közlése. Az E. *szentsége* eltörölhetetlen jegyet nyom a lélekbe. Dogmatikai és nem lit. kérdés,

hogy a kisebb rendek és az alszerpapság szentségi jellegűek-e, vagy csak szentelmények. Történetileg biztos, hogy a szerpapi hatalomnak szétesztása folyán keletkeztek az apostoli idők után. ¶ Püspök, pap-szentelés. *K. F.*

Egyházi ruhák ¶ lit. ruhák.

Egyházi színek ¶ lit. színek.

Egyházkelő. Törvényes házasságban élő, kat. anyák megáldása szülés után. Nem parancs, csak jámbor szokás, mely bármely templomban vagy nyilvános kápolnában elvégezhető. Fehér karingbe és stólába öltözött pap, intelmek és imák után, a stólánál fogva bevezeti a templomajtóból az anyát a templomba, ahol Krisztus Urunk bemutatásáról szóló evangéliumot olvassa és végül meghinti az anyát szenteltvízzel. *Sz. F.*

Egyházzenei tanszak a Zeneművészeti Főiskolán. 1920 óta tanítják a budapesti Zeneművészeti Főiskolán a gregorián koralist. 1926.-ban pedig Harmath Artur vezetésével megalakul ugyanotti az egyházzenei és eh.-i karnagyképző tanszak. *G. G.*

Egyiptomi rítus az ¶ alexandriai rítus más neve.

Egység a liturgiában. A Lit. lényeges egységét biztosítja az egész Eh.-ban a szentmisének, szentségeknek Krisztustól alapított lényege, mely Krisztustól kezdve napjainkig megtalálható. Ezenkívül megvolt az ös-Eh.-tól kezdve bizonyos főrekvés a járulékos egysége, egyezésre, mely főleg a következőkben nyilvánult: az ünnepnapok (pl. Husvét) azonos napon való megülésében (¶ Quartodecimanusok, Martyrologium, egyes ünnepek) 2. a patriarkális Eh. szerfartásainak az egész tartományra és az általa megtérített népekre való kiterjesztésében (¶ Alexandriai, antiochiai, bizánci, római rit.) a ¶ lit. nyelv egységekre való főrekvésben. Ezen a téren Nyug-on a 3. szd.-tól kezdve a latin nyelv lépett előtérbe, később majdnem kizárólagos uralomra (kivételek: arab, szláv). A kel.-i Eh.-ak a nyelv kérdésében enge-

dékenyebbek voltak, még a ¶ bizánci is, mely az általa megtérített vagy közösségbe vont népek nyelvén engedte a Lit.-át végezni. *K. F.*

Együttmisézés (concelebratio) az a szertartás, amikor több püspök vagy pap mondja együtt a sz. mise imádságait és változtatja át egyszerre ugyanazt az ostyát és bort Krisztus testévé és vérévé. A kel. Eh.-ban még manap is jobban elterjedt szokás az E., mint a nyug. E.-ban, ahol a mai jog szerint (808. can.) csak a pap- és püspökszenteléskor miséznek az ujonnan felszentelt papok és püspök a szentelő püspökkel együtt. A latin szertartású Eh.-ban is valamikor általános volt az E. A magánmisék a ¶ gallián ritusban keletkeztek és Róma eleinte tiltakozott ellenük, a 9. szd.-ban már a pápa csak a legnagyobb ünnepeken concelebrált. Azonban, még a 13. szd. elején megvan az E., Durandus (14. szd. elején) pedig már helyteleníti. *F. M.*

Éjféli mise. A mai lit. jog szerint éjjélkor csak egy alkalommal lehet misézni: karácsonykor. Az E.-nek a mai jog szerint nagymisének kell lenni és külön pápai engedély nélkül csak a káptalani- és plébánia-templomokban mondható. Szerzetesek, vallásos társulatok, papnevelőintézetek kápolnáiban, ahol szabad állandóan Oltáriszentséget őrizni, zárt ajtók mellett karácsony éjjelén elmondható egymásután mind a három karácsonyi mise és a jelenlevők azok egyikén meg is áldozhatnak. Története ¶ karácsony. *F. M.*

Ektenis = hosszas imádság: a diakonus litániája, melyet a ¶ bizánci ritus előmiséjében az evangélium után mond. A kar Kyrie eleisonnal felel a könyörgésekre. *R. P.*

Elbocsátás. A mise vagy imaórák végén a hivatket meghatározott formulával figyelmeztették az istentiszteleti cselekmény végére és a templomból elbocsátották. Ósrégi ilyen elbocsátó formula az ¶ „Ite, missa est“, amelyet eredetileg minden misében használtak,

a 11. szd. óta azonban csak akkor, ha a misében Gloria is volt. Különben ¶ „Benedicamus Domino”-val bocsátják el a hiveket, gyászmisékben a ¶ „Requiescant in pace” használatos. — ¶ Apolysis. *F. M.*

Elégtétel ¶ Bűnbánat szentsége.

Elevatio maior, minor. Kétféle úrfelmutatást különböztetünk meg a sz. misében. 1. Az átváltoztatást követő úrfelmutatás (E. major) csak a 12. szd.-tól kezdve van szokásban, miután Berengarius Krisztusnak az oltáriszentségben való jelenlétének tanát megtámadta. 2. Ósrégi szokás azonban a Pater Noster (Miatyánk) előtt a kánon végén fölemelni a sz. osztyát a kehellyel együtt, miközben a pap ¶ doxológiát mond a Szentháromság dicsőítésére (E. minor). Egyes helyeken erre az E.-re is szoktak csöngetni. — ¶ Úrfelmutatás. *F. M.*

Elisio. Ha magánhangzóval, vagy m betűvel végződő szóra magánhangzóval kezdődő szó következik, akkor a latin verselés szerint, a két szótagot egybe vonjuk úgy, hogy az első magánhangzót nem ejtjük ki, az m betűs szótagot kihagyjuk. A vatikáni kiadású énekes könyvekben ezek a szótagok dült betűkkel vannak nyomtatva. A Rítuskongregáció 1915. május 14.-i határozata alapján ezt a szabályt az énekben is alkalmazhatjuk. *G. G.*

Előböjt = a Septuagesima ideje, ¶ Böjtelő.

Előjáték. Az egyes korális darabokhoz előkészítő orgona v. harmoniumjáték. Természetesen csak akkor stílusos, ha az illető korális énekdarab hangnemében mozog. *G. G.*

Élőkről való megemlékezés (Memento, Commemoratio vivorum) a kanonnak a ¶ Sanctus után következő második része (a Te igitur után), mely memento-val kezdődik. Benne a miséző azon élőkről emlékezik meg, akikért külön akar imádkozni (pl. szülők, rokonok, jótevők, tanítók, egyes hivek stb.) továbbá a körülállókért, azokért, kiknek szándékára

miséz. Ez a rész a ¶ Diptychák olvasásának szokásából alakult ki és került a kanonba. A ¶ holtakról való megemlékezéssel együtt a szentmise emléküladozat jellegének kisugárzása. K. F.

Élők szentségei azok a szentségek, melyek fölveteléhez a megszentelő kegyelem állapota (természetfölötti élet) szükséges: bérmlás, oltáriszentség, egyházi rend, házasság. Az utolsókenet É., ha a beteg eszméletén van és gyónhat; ha halálos bűnét meggyónni nem tudja, de legalább kevésbé tökéletes bánata van, ugyanaz a hatása, mint a holtak szentségeié. Az É.-hez való előkészület: az áldozáshoz gyónnia kell annak, aki tudja, hogy halálos bűnben van; a többenél mindenkép ajánlatos a gyónás, de tökéletes bánattal is megszerezhető a kegyelem állapota. Halálos bűnnel járulni É.-hez: ¶ szentségtörés. K. F.

Előmise a szentmise bevezető része a felajánlásig, mely főleg imádságokból, tanításból (és hitvallásból) áll. Felépítése művészi szerkezetű, szépen tagolt és fokozatosan emelkedő tartalmu. Az ős-Eh. katechumenok miséjéből fejlődött; ma teljesen összeforrott a hívők miséjével, arra utal, arra készít elő. Gondolatmenete, eszmetartalma nagyon változatos. A Lépcsőimában az oltár után való vágy és a bűnbánat szólal meg; a Kyrieiben a bűnbánat hangzik tovább, a Glóriában ehhez társul a Szentháromság magasztalása. A közös imádságok (Collecta) az Eh. kéréseit terjesztik elő. Eddig az Eh. szól az Istenhez, a következő tanítórészben az Isten szól az emberhez, először a szentleckében, majd az Evangéliumban. A közbeiktatott énekrészek (Graduale, Alleluja, Sequentia) az imádság érzésvilágát akarják ébrentartani. Méltó lezárása az E.-nek a Credo, melyben az ember az Isten ígéjére a hit megvallásával felel. Az E. kialakulása hosszabb időt vett igénybe; a tanítórészek az apostoli időkből valók, a Collecták

a róm. Eh.-ban fejlődtek, eredeti nyelvük latin. ¶ az egyes részeket. ¶ Bizánci rítus 3. K. F.

Előszentelték miséje v. csonka mise, a kel. Egyházban keletkezett misén kívüli áldoztatás. Az ősegyházban csak a mise keretén belül áldoztak, Nagy-böjttben Keleten — szombatot és vasárnapot leszámítva — nem volt sohasem mise, hogy tehát áldozhassanak, az E.-t alkották, amely semmi más mint a miséből kivett áldozás ritusa, felajánlás és átváltozás nélkül előző napokon konsekrált kenyerekkel: innen nevezték el „liturgia proigiasmenon, missa praesantificationum”-nak, azaz E.-nek. A trullanum (692) már mint régi szokást hagyta jóvá Kel.-en az E.-t. Az E. először a ¶ Gelasianumban került nagypénteken alkalmazásba, mivel akkor misét mondani meg nem engedettnek tartották, áldozni viszont akartak. A 7. szd. óta megvan a róm. rítusban nagypénteken az E. a plébánia templomokban (tituli), mint a két szín alatti áldozás ritusa a Pater nosteriől kezdve. A 8. szd. óta csak egy szín alatt áldoznak az E.-ben. A 12. szd.-ban (X. Ordo romanus) a népnek Rómában a nagypénteki E.-ben nem szabad áldozni; Középeurópában ez csak a 16. szd. után lett tilos. A nagypénteki E.-nek mai alakja (füstölés, offertóriumból vett imák, Pater noster után a sz. ostya felmutatása) a 14. szd.-ban már megvan (XIV. Ordo romanus). R. P.

Embolismus (közbevetés) a misében a ¶ Pater noster után következő, annak utolsó kérését (Libera) kifejtő imádság, mely a békéért való könyörgéssel zárul és így átvezet a ¶ békecsókhöz és az ¶ áldozáshoz. Sz. András nevét az E.-ba N. Sz. Gergely (590—604) illesztette be. K. F.

Emporium = karzat; rendes helye a templom bejárata felett, vagy a kereszthajók két végén van. A bizánci stílusú templomokban (keleten) az istentiszteleteken résztvevő nők helye. Nyugaton a 11—13. szd.-ban épült sok karzat. A gótstílu épít-

kezés eléggé elhanyagolja őket, de annál jobban felkarolja a karzatot a renaissance és barokk építkezés. Itt helyezték el az orgonát és a középkor vége óta itt tartózkodnak az énekesek is. *F. M.*

Ének ¶ lit. ének.

Énekes könyvek. X. Pius korális reformja óta a következő koráliskönyvek jelentek meg (*Editio Vaticana*), amelyeket a Rítuskongregáció hiteleseknek és tipikusoknak nyilvánított úgy, hogy minden későbbi kiadásnak szöveg és dallam tekintetében a legpontosabban kell ezekhez alkalmazkodnia:

1. *Graduale Sacrosanctae Romanae Ecclesiae.* 1907-ben jelent meg. Nevét a leggazdagabb dallamú *Graduáléktól* kapta. Benne vannak a mise összes állandó és változó énekrészei az egész eh.-i évre.

2. *Liber Antiphonarius pro diurnis horis.* A papi zsolozsmának összes részeihez — a *Matutinumot* kivéve — tartozó antifonákat, zsoltárokat, himnuszokat és versiculusokat tartalmazza. Egyes kiadók ebből *Vesperále* néven kivonatot készítettek, ami csak az év *Vesperáit* és *Completoriumait* foglalja magában.

3. *Officium defunctorum*, megjelent 1909-ben. A temetési szertartást, a halotti *Vesperát*, *Matutinumot* és *Laudest*, továbbá a gyászmisét foglalja magában.

4. *Cantorinus Romanus, seu Toni communes Officii et Missae.* Ebben vannak a zsoltártonusok, *Benedicamus Dominok*, a *Versiculusok*, oratók és lectiók dallamai.

5. *Martyrologium Romanum.* A szentek jegyzéke az év minden napjára. 1913-ban jelent meg.

6. *Officium majoris hebdomadae, Officium Nativitatis Domini, Officium festorum Pentecostes et SS. Corporis Christi.* A nagyhét és husvét, karácsony, pünkösd és urnapja, valamint az ezekhez tartozó oktávák officiumait foglalják magukban. *G. G.*

Énekes mise ¶ Szentmise felosztása.

Énekiskolák. Az eh.-i rendeletekből, amelyek már

a 4.—5. szd.-ban beszélnek énekesekről, következ-
tethetünk arra, hogy ebben az időben már voltak É.
Kimutatható, hogy I. Celesztin pápa († 432) idejében
működött énekiskola Rómában. Az iskola előjárója
a primicerus volt, aki az ifjakat énekre és szertartá-
sokra oktatta. Az iskolából két csoport került ki: az
énekesek (cantores) és az alacsonyabb fokozatot al-
kotó karénekesek (choristae). Nagy sz. Gergely pápa
az addigi énekiskolákat megszüntette és ezek helyébe
egy új énekiskolát alapított, amelyben maga is taní-
tott. Az iskola növendékei a subdiakonátust is el-
nyerhették. A kereszténység terjedésével együtt ter-
jedt a gregorián ének is. Mindenfelé új énekiskolák
létesültek, amelyekben Rómában tanult énekesek taní-
tottak. Legnevezetesebbek voltak a metzi (a 12. szd.-ig
virágzott) és a sanktgalleni énekiskola. Századunkban
sok zeneiskola és akadémia állított tanszéket az egy-
házi zenének és a gregorián korálisnak: Róma, Re-
gensburg, Budapest, Freiburg i. Schw., Strassburg,
Trier, Paderborn, Münster, Beuron, Köln, Dortmund,
Essen. G. G.

Ekphonesis imazáradék, melyet a csendesen mon-
dott imák után hangozan énekel a pap a ☩ bizánci
ritusban. Ha több pap ☩ együttmisézik, sorban vala-
mennyi mond E.-t. R. P.

Enarxis a ☩ bizánci misében az előmisének első
része a trisagionig bezárólag. R. P.

Enkolpion (= mellen fekvő) 1. őskeresztény erek-
lyetartó. Nyakban függő kis doboz, melyben ereklyé-
ket, v. egy szentírási mondást tettek; 2. a kel. püspö-
köknek a mellén aranyláncon függő medaillonja, me-
lyen Krisztus, v. a Panagia (Mária) képe van. —
☩ Lit. ruhák a kel.-eknél. R. P.

Eortí (heorté = ünnep) a ☩ bizánci rítus szerint
az ünnep neve. 1. Van mozgó ünnep (Kinití E.) és
állandó ünnep (akinitos E.) 2. Ritusok szerint három
fajta van: a) Nagy ünnep: Husvét, 12 előünnepel

(¶ proeortia) bíró ünnep, pl. karácsony és 4 más ünnep, b) középünnepek; pl. Sz. Basilius, Sz. Crisostomus ünnepe; c) kisebb ünnepek. 3. A külső megszentelés (feriatio) szerint van nyilvános ünnep (E. apraktos), ezen tilos a szolgai munkák végzése, eh. i ünnep, mely nem parancsolt, és félünnep, melyen misét hallgatni kell, de szabad szolgai munkákat végezni. — ¶ Festum. *R. P.*

Epigation a kel. ritusokban eredetileg (a 8. szd. óta) a püspök övéről lelógó selyemkendő volt. A 2. szd. óta kemény, négyszögletes táskává alakult, mely térdig (= epi gony) ér. Az ¶ archimandriták is viselhetik. — ¶ Lit. ruhák a kel. eknél. *R. P.*

Epiklesis (lehívás) mai jelentése szerint az az imádság, melyben a miséző a Szentlelket vagy az Igét (Logos) kéri, változtassa át a kenyeret és bort Krisztus testévé és vérévé. Az E. vagy a ¶ Consecratio előtt van (alexandriai Lit., derbalyzeh. i papyrus); vagy a Consecratio után (Const. Ap.; Serapion — a a Logoshoz szól; a ma is használt görög Lit.-ák, az ó gallikán Lit.) Tartalmilag a legrégebbi E.-formák (pl. Sz. Hippolytus-é) azt kéri, hogy a Szentlélek szálljon le az áldozatra és művelje általa, hogy a hívek eggyé válljanak és megteljenek Szentlélekkel. Az átváltoztatás kérése úgy látszik későbbi. A róm. Lit.-ben ma nincs E., valószínű, hogy sohasem volt. A Quam oblationem imádság a Consecratio előtt nem E. (Az Offertoriumban a Veni Sanctificator — E. utánzat). Miután a kel. i Lit.-ákban elterjedt a Consecratio utáni E., lassankint az a téves vélemény alakult ki náluk, hogy az átváltoztatást nem az Úr alapító szavai, hanem az E. eszközli. Ez a fel fogás azonban a kel. i nagy szentatyáknál (pl. Crisostomus) még nincs meg. Damaszkuszi Sz. János már az E.-nek is tulajdonítja az átváltoztatást, de nem kizárólag. Photius ezt a különbséget még nem sarkított ki. A kel. i szakadók ezen tana tehát ellen-

tétben van a régi általános hagyománnyal, sok Eh. (főleg a róm.) lit. gyakorlatával és kifejezett tanításával. K. F.

Epimanichion a kel. rítusokban a püspök, pap és diakonus selyemből készült lit. kezelője, melyet mindkét karon a miseingre (¶ sticharion) húznak fel. —
¶ Lit. ruhák a kel.-eknél. R. P.

Epiphania = ¶ Vízkereszt.

Epiphonus ¶ Neuma.

Episcopus ¶ Püspök.

Episema. Már a régi kódexekben (pl. a Szentgalleni 339. sz. kódexben) előforduló vesszőcskék a ¶ neumák mellett. Valószínűleg ritmikai jelek. A legújabb vatikáni Gradualében is megtaláljuk az E.-t, mégpedig kétféle alakban: 1. rectum E., vessző a hangjegy felett, amely ritmikus súlyt fejez ki; 2. transversum E., vízszintes vonás a hangjegy felett, amely egy kis nyújtást jelez. G. G.

Epistola ¶ Szentlecke.

Epistola éneklés. Közép fekvésben, nyugodtan és méltóságteljesen egy hangon énekeljük. Csak a kérdőjelnél alkalmazunk félhangnyi leszállást, amit legtöbbször az utolsó vesszőnél kezdünk. A kérdőjeltől visszafelé számított harmadik szótagonál még egy egész hanggal lejjebb szállunk. Az utolsó két szótagra esik végül a lépcsőzetes emelkedés az eredeti hangmagasságra. Tetszés szerint használhatjuk azonban a Gradualében jelzett, azelőtt általánosan elterjedt, másik éneklési módot is. G. G.

Epistolarium a szentleckéket tartalmazó nyug. lit. könyv. ¶ Lectionarium. R. P.

Epitrachilion a kel. rítusokban a pap és a püspök stólája, mely a nyug.-akénál hosszabb és szélesebb. A miseing (¶ sticharion) fölött és a miseruha (¶ felonion) alatt viselik, de sohasem keresztbe téve. — ¶ Lit. ruhák a kel.-eknél. R. P.

Ereklye (reliquiae) Krisztus Urunkról vagy a szent

tekről ránk maradt emlékek, mint pl. a sz. kereszt darabjai, vértanuk kínzóeszközei, szentek csontjai, ruhái. A E.-k tisztelete a vértanuk tiszteletével kezdődik. Az első keresztények a vértanuk sírja fölé oltárokat, templomokat építettek. Vannak kiváló és közönséges E.-k. Kiváló E.-k: sz. kereszt, az Úr szenvedése eszközei, a sz.-ek egész teste, feje, karja, keze, szíve, nyelve, lábszára és az a testrész, amelyen a vértanút megkínózták. Magánosok csak nem kiváló E.-t tarthatnak saját otthonukban; eladni E.-t szentségárulás (simonia), ezért szigorúan filos. Az Eh. nyilvánosan is tiszteli a E.-ket: minden oltárban legalább 2 szentnek csontereklyéjét helyezi el, oltárookra sokszor művészes ereklyetartókban kiteszi, a hívőknek csókra nyújtja ünnepies misékben és vecsernyéken tömjénezi és körmenetben körülhordozza őket. A tisztelet csak az egyházilag helybenhagyott E.-ket illeti meg. Helybenhagyott E.-k azok, amelyeket az illetékes eh.-i hatóság, (a pápa, bíborosok, megyéspüspökök) alapos vizsgálat után hiteleseknek, valódi E.-knek nyilvánít. Ha valamely E.-hez nincsen ilyen hiteles okirat, azt nem lehet nyilvános tiszteletben részesíteni. F. M.

Ereklyeátvitel Átvitel.

Ereklyeeltevés (reconditio) az oltárookban a vértanuknak az üldözések kora után ismét nagyon elterjedő tiszteletével függ össze. Úgy látszik, hogy már a 6—8. szd.-ban általános szabály, hogy minden oltárban kell ereklyének lennie. A mai törvények szerint minden oltárba két szentnek ereklyéjét kell elhelyezni, akik közül legalább is az egyiknek vértanunak kell lennie. Ezen ereklyék mellé a főlszentelésről hiteles bizonyítványt és három tömjénszemet is kell tenni. Mielőtt az ereklyéket az oltárköbe helyeznék, egy kis dobozba teendő. Ezeknek az előírásoknak meg nem tartása az oltárszentelés érvénytelenségét vonná maga után. — Oltár, Oltárszentelés. F. M.

Ereklyetartó (reliquarium) rendesen nagy művészettel, értékes fémből készült, monstrancia alaku szekerény. Az oltárokon a gyertyatartók közt helyezzzük el. Nagyon gyakoriak a piramisalaku E.-k is. Mivel az E.-k az oltárnak ünnepi díszéhez tartoznak, azért gyászistentiszteleteknél eltávolítandók, úgyszintén az ¶ Instructio Clementina előírása szerint az Oltári-szentség ünnepies kitételénél, szentséges miséknél is.

F. M.

Erős fogadás ¶ Bűnbánat Szentsége.

Érsek archiepiscopus, metropolita, az érseki tartomány feje, aki alá néhány megyés-püspök tartozik (suffraganeus püspök). Lit. joguk az érseki ¶ pallium viselése.

R. P.

Esketés (esküvő) a ¶ házasság megkötésének szertartása. Katholikusok közt csak az a házasság érvényes, melyet a püspök vagy plébános, illetve a püspök vagy plébános megbízottja és két tanu előtt kötnek. A plébános saját plébániáján bárkit érvényesen összeadhat, megengedett módon csak saját híveit; idegen hívók E.-ére felhatalmazást kell kérnie az illető hely plébánosától. Az E. szertartása történhetik ¶ nászmise keretében vagy misén kívül. Méltóbb és illőbb az E. a nászmisével. A misén kívüli szertartásban a pap keresztyetés után az oltár lépcsője előtt álló jegyeseket kikérdezi nevük és házasuló szándékuk felől. A jegyesek igenlő válaszával történik a házasság szentségének kiszolgáltatása. Azután megáldja a jegygyűrűket imádsággal és szentelt vízzel, a menyasszony gyűrűjét a férj ujjára, ezét a menyasszonyéra húzza. Azután könyörög a házasulandókért, elmondja a 127. Zs.-t, négy imádsággal esdi le az Isten áldását a házasságra, kezüket stórával összeköti. Ezen imádságok módosulnak, ha a házasulandók özvegyek. Végül külön a férjet, külön feleségét feszületre tett kézzel megesketi „Isten engem úgy segéljen“ kezdetű esküvel. Innét az E. neve. A házastársakhoz intézett szentbe-

széddel zárul az E. A gyűrűcsere a házastársi szeretet egységét és hűségét fejezi ki; a kezek összekötése a házasság felbonthatatlanságát.

Esketés helye a kath. híveknél a plébániatemplom, vagy megfelelő engedéllyel más templom vagy kápolna. Jogos okból a püspök megengedheti, hogy az E. magánházban történjék. A vegyesházasságok csak püspöki engedéllyel köthetők templomban; megkötési helyük a sekrestye vagy plebánia volna. Általános gyakorlat azonban nálunk, hogy a felmentéssel kötött vegyesházasságokat a templomban kötik meg.

Esketés ideje nászmisén kívül — az év bármely napja. Rendszerint az utolsó hirdetés után 3 nap múlva lehet esküdni. A nászmisével való E. tilos Advent I. vasárnapjától Karácsonyig, Hamvazószerdától Husvétig bezárólag, hacsak a püspök fölmentést nem ad. — ¶ Házasság szentsége, Házi esketés, Laikus esketés, Nászmise. K. F.

Eskü a házasságnál sok helyütt szokásos az E. végén. A házasulók jobbjukkal feszületet vagy ereklyét érintve mondják az eskü-formát külön-külön úgy, ahogy a pap előttük mondja az egyes sorokat. Ez az ősi magyaros szokás a ¶ Rituale Romanumban hiányzik. K. F.

Esperes (az archipresbyter szónak átalakítása), az egyházmegye E.-i kerületének elöljárója, akinek a jog (vicarius foraneus = 445—450. c.) és a püspök bizonyos közigazgatási és felügyeleti hatáskört ad. K. F.

Esperinos (hesperinos = esti) a latin ¶ vesperásnak megfelelő esti része a kel. zsoltosmának. R. P.

Esztergomi rituale. Pázmány Péter 1625-ben adta ki és használatát az egész érseki tartomány területére elrendelte. Leginkább a római rituálét követi, de a régi, Telegdi Miklós-féle 1583-iki agendariusból sok ősi magyar szertartást megtartott. Átdolgozva újra kiadatta Vaszary Kolos bíboros 1907-ben, még pedig pápai

jóváhagyás nélkül, mert akkor erre szükség nem volt.
— ¶ Rituale. R. P.

Ethióp ritus az ¶ abessziniai ritus más neve.

Eucharisztia ¶ Oltáriszentség.

Eucharistia (= hálaadás), görög szó, mellyel az öskeresztény írók gyakran a szentmisét jelölik. Ez a jelentésátvitel könnyen történt az E.-ről mint imádságfajról az áldozatra, mert Lk. 22, 19; 1. Kor. 11, 24 az Úr Jézus imádságát az Oltáriszentség szerzése előtt E.-nak mondja; mert továbbá az az imádság, melyben az eucharisztikus áldozat bemutatása történt, az ősi Lit.-ktől kezdve mindmáig hálaadó jellegű ráemlékezés a megváltás nagy tényeire (v. ö. Praefatio elejét!). Elősegítelte ezt a jelentésváltozást az a tény, hogy már Philo is használja az E.-t mint műszót, az áldozat, az áldozati lakoma megjelölésére. K. F.

Eucharistia mint imádságfaj az imádságoknak legünnepélyesebb faja. A sz. mise kánonja előtt mondandó prefációhoz (bevezető ének) való hasonlósága miatt ezt az imádságot is „praefatio“-nak hívták. Bevezetése az E.-imádságnak ugyanaz, mint a prefációé: „Sursum corda“ (Fel a szívekkel) és a „Gratias agamus . . .“ (Adjunk hálát . . .), kezdete pedig: „Vere dignum et justum est . . .“ (Valóban méltó és igazságos . . .). Ha éneklük ezt az imádságot, dalama a prefáció dallamával egyezik. Két részből áll: az első rész az Isten iránti hála és köszönet kifejezése mellett kifejti az okokat, amelyek miatt Istennek hálát kell adnunk; a második rész Istenhez intézett kérést tartalmaz. Ezt az imaformát akkor használja az Eh., ha valamely személyt vagy tárgyat különösen is Isten áldásában akar részesíteni. Így a mai lit. szokások szerint az eucharisztikus imaformát használja az Eh. a szerepapak, papok és püspökök szentelésénél, apátok megáldásánál, királykoronázásnál; továbbá a krizma, keresztvíz, husvéti gyertya, barka, templomok, oltárok, temetők szentelésénél. Az E. az Eh.-ban ősrégi, a

Szentírás is gyakran utal rá; a Didaché imádságai E. alakúak. A pogányoknál is használatos imádság műfaj volt, mint ezt a mimauti papyrus (Paris, Louvre, 2391. sz.) igazolja. *F. M.*

Euchologion = imádságoskönyv, a bizánci rítusban neve a legnagyobb lit. könyvnek. A zsolozsmának változatlan részeit, továbbá a 3 fő miseformulát (¶ Basilius, Chrysostomus, N. Sz. Gergely Lit. ja), az összes szentségek és szentelmények rítusát tartalmazza. A kopt rítusban Khulaji, az abessziniai-ban Keddase, a nesztoriánusoknál Tachsa a neve. Kritikai kiadása: Goar, Eucholog. Graecorum, Venediis 1730. *R. P.*

Eulogia 1. áldás, 2. az ¶ antidoron másik neve; 3. bármely megáldott tárgy neve a kel. rítusokban. *R. P.*

Evangeliarium az evangéliumi szakaszokat tartalmazó nyug. lit. könyv, ¶ Lectionarium. *R. P.*

Evangelisták ünnepei 1. Sz. János apostol és evangelista ünnepei. Főünnepe dec. 27-én van. Egy 360 körüli ariánus martyrologium és más kel. lit. források szerint eredetileg ezen a napon (ifjabb) Jakab és János ünnepe volt, mert ez a nap volt az Olajfák hegyén Helena császárnőtől a két szent apostol fisztelelére épített templomnak felszentelése. A gallián és mozarab rítusban még Jakab és János ünnepe van dec. 27., ill. 29.-én. A rómaiban Jakab elmaradt, mert egy római bazilikában Fülöppel egy sírba került (¶ Apostolok ünnepei). A bizánci, jakobita és örmény rítusban Sz. János ünnepe szept. 26-án van (metastasis = mennybevétel). Máj. 8-iki ünnepe: „Olajbafőtt Sz. János“, helyesen: „S. Joannis ante portam Latinam“: a Porta Latina előtti ősi római Sz. János bazilika szentelési évfordulója. Most annak a Tertullianustól említett ténynek emléke, hogy Sz. Jánost Rómában forró olajba dobták és mégsem halt meg. 2. Sz. Lukács ünnepe: okt. 18. már a 6.

szd-i karthagói ¶ kalendáriumban megvan és minden lit. forrásban ezen a napon található. Testét 357-ben Sz. Andráséval együtt vitték Konstantinápolyba (¶ Apostolok ünnepei). 3. Sz. Márk ünnepe: ápr. 25. Csak a 9. szd-ban tűnik fel. Tisztelete különösen Nyug.-on nagyon terjed, amióta a velenceiek Alexandriából holttestét ellopták. 4. Sz. Máté ünnepe; szept. 21., az a nap, melyen az Etiópiában működött apostol és evangélista testét Kel.-ről a 10. szd. közepén Salerno-ba vitték át. R. P.

Evangelium az ¶ előmisének legfontosabb része, melyben a négy evangélium valamelyikéből az ünnepi v. vasárnapi tárgyra vonatkozó szakaszt olvas a csendesmisében a pap. Az ünnepélyes misében az E.-t a szerpap énekli. E.-olvasás előtt a pap és a szerpap elmondja a „Munda cor” imádságot, áldást kér és a „Dominus sit in corde” szöveggel részesül áldásban. Ünnepélyes misében körmenetben viszik az E.-os könyvet az E. oldalra, ahol a szerpap Észak felé fordulva énekli az E.-t, a könyvet és magát kereszttel megjelölve és a könyvet megfüstölve az E. elején. A csendes és énekes misében az E. szertartás egyszerűbb, az E.-oldalon mondja a pap az E.-t, a füstölés elmarad. Az E. ősrégi része az előmisének; már Sz. Justinus (2. szd. közepe) szól az „apostolok kommentárjaiból” való olvasásról. A 3. szd.-ban a lector olvassa (Sz. Cyprianus), később nagyobb ünnepen maga a püspök, egyes egyházakban az archidiaconus, vagy egy presbyter. Az 5. szd.-tól (¶ Clementinus Lit.) a szerpap feladata az E. éneklése. A bazilikákban az ¶ ambóról énekeltek. Az előkészítő áldás (Munda cor) késői, egyes misekönyvekben még a 15. szd.-ban is hiányzik. Régi szokás, hogy E.-kor a hívek állnak; botjaikat letették a földre; a lovagok kivont karddal hallgatták. Az E.-os könyvet az ének végén a középkorban a körülállók is megcsókolták. Az E. a szentmise tanító részéhez tartozik

(róla van a ¶ homilia és rendszerint a prédikáció), de jelen szertartása körül van véve istentiszteleti elemekkel (a könyv kereszttel megjelölése, megcsókolása, megfüstölése, körmenet), melyek az Isten igéjével szemben való hívő tiszteletet akarják kifejezni és a hívekben fölkelteni. K. F.

Evangélium éneklése. Előtte a Dominus vobiscum és az Et cum spiritu tuo egy hangon éneklendő. A címben és a szövegben pontnál a hátulról számított negyedik szótagon kis harmad esést alkalmazunk. A zárókadenciában a kis harmadnyi esésből nem hirtelen, hanem lépcsőzetesen megyünk vissza az eredeti hangmagasságra. G. G.

Évforduló (anniversarium). A Lit. különböző események E.-it szokta megünnepelni. Legnagyobb ünnep a templomszentelés E.-ja, amely 1. osztályú ¶ duplex ünnep közönséges nyolcaddal. Ezt az ünnepet az illető templom papsága tartozik megülni a szentelés megtörténtének tényleges E. napján, hacsak a fölszenteléskor a püspök más napot nem jelölt ki. A templomok megáldásának E.-it nem ünnepeljük meg. Meg kell ünnepelni az egész eh.-megye területén a székesegyház fölszentelésének E.-ját is. A saját directoriummal rendelkező szerzetesek ezt az E.-t 1. osztályú duplex ünnepként ünneplik nyolcad nélkül. Az egész világ papságának — akár világiak legyenek, akár szerzetesek — ezenkívül meg kell ünnepelnie 2. osztályú duplex ünnepként a római laterán bazilika fölszentelésének E.-ját is november 9.-én. Az egész Eh. papsága megünnepli továbbá a pápa megválasztásának és megkoronázásának E.-ját is (anniversarium electionis et coronationis). Ezeken a napokon minden sz. misében könyörgés veendő a pápáért, kivéve ha elsőrendű 1. osztályú ünnepre, virágvasárnapra, nagycsütörtökre, nagyszombatra, karácsony és pünkösd vigiliájára esnék. Ugyanilyen módon kell megünnepelni a püspökért vett könyörgéssel valamely

eh. megyében az ott miséző összes papoknak a megyés-püspök kinevezésének (v. áthelyezésének) és fölszentelésének évfordulóját is, ha ezt a püspök előírta. Ezt meg lehet tudni az eh.-i directoriumból. A halálozás v. temetés E.-jét is megünnepeljük egyes kiváltságokkal ellátott gyászmisével az illető halottért. Nem mondható ez a gyászmise vásár és kötelező ünnepnapokon, 1. és 2. osztályú duplex napokon; a kiváltságolt 1. osztályú ¶ feriákon, ¶ vigiliákon és ¶ nyolcadokon; továbbá ha a plébániai mise, a keresztfaró körmenettel és a hamuszenteléssel kapcsolatos mise mondandó és csak egy pap van jelen; továbbá a szentségimádás napján. *F. M.*

Examen a püspökszentelés szertartásának része. A szentelési mise megkezdése előtt a fölszentelő püspök több kérdést intéz a fölszentelendő püspökhöz, amelyek a hitre, a püspök életére, erkölcsire és kötelességeire vonatkoznak. A kérdésekre a fölszentelendő felel. ¶ Scrutinium. *F. M.*

Exaudi vásárnap husvét után V. vásárnap, nevét introitusának kezdőszavától nyerte (E. = hallgass meg). Könyörgő jellegű, mert a következő három napon vannak a ¶ keresztfaró napok.

Excommunicatio ¶ Kiközösítés.

Exedra a templom ¶ apsisának ősker. neve.

Exomologesis (a. m. gyónás) a gyónásnak és a bűnbánat szentségének görög neve, melyet Tertullian óta a latinok is használtak. Szorosan véve jelentette az ő E.-ban azt a tényt, mellyel a bűnös a püspök vagy a megbízott pap előtt a bűneit bevallotta. Ez az E. a nyilvános penitenciánál is titkos volt; csak a vezeklés történt nyilvánosan. ¶ Bűnbánat szentsége, gyónás. *K. F.*

Exorcismus ¶ Ördögűzés.

Exorcista ¶ Ördögűző.

Expectatio partus B. M. V. (Mária szülés-várása) egy régi, érdekes, dec. 18-iki Mária-ünnep neve. Az

egyetlen ősi Mária-ünnep a 6. szd-ig a karácsonyt megelőző vasárnapon volt (¶ Mária-ünnepek). Mikor a ¶ Gyümölcsoltó ünnepe a 7. szd-ban Nyugatra került, a toledói zsinat (656) tiltakozott ellene, mert márc. 25. mindig nagybőjtbe esik, és abban az időben nem lehet ünnepet ülni az ősz-Eh. felfogása szerint. A zsinat tehát az ősi Mária-ünnepet, mely mozgó volt, állandóvá rögzítette: dec. 18-ára tette, mert, ha karácsony (25-ike) vasárnapra esik, a megelőző vasárnap 18-ka. Az ambrozián ritus a mai napig a karácsony előtti Adventvasárnapot (VI. Adv.) ez ősi gondolatban üli meg, és a vasárnap neve „Dominica de exceptata“. Exceptata = exceptatio (= fogadás), mert a régi Mária-ünnep egyik gondolata az angyali üzenet és megtestesülés volt. A mozarab ünnep „expectatio“-ra (= várás) ferdült, mikor XIII. Benedek a római ritusba is bevette, mint egyes helyeken üllhető ünnepet (1727). R. P.

Expositio sanctissim. = ¶ Szentségkitétel.

Exsecratio a templomszentelés hatásának megszűnése. E. történik, ha a templom leég, összedől, vagy része beomlik, vagy ha profán használatra adták át a templom eh.-i jellegének megszüntetése után. Ha ilyen templomot restaurálnak, újra fel kell szentelni vagy megáldani. A templom nem veszti el fölszentelését, ha újra meszelik, festik, tatarozzák, teljesen újra vakolják, vagy kibővítik, csak ne legyen ez új rész nagyobb a réginél. F. M.

Exsequialis mise a temetéssel kapcsolatos gyász-mise, akár jelen van a templomban a holttest, akár nincs. Az E. rendszeren nagymise, szegényekért lehet csendes mise is. Nem mondható a következő napokon: 1. az általános Eh. elsőrendű 1. osztályu duplex ünnepein, vagyis jan. 6., husvétvasárnapon, áldozócsüüörtökön, pünkösds- és Szentháromság vasárnapján, Úrnapkor, Jézus Szíve napján, Krisztus Királysága ünnepén, a templomszentelés napján és év-

fordulóján; márc. 19. és 25-én, jún. 24. és 29., aug. 15., szept. 29., nov. 1., Sz. József oltalmának napján, dec. 8. és 25., az ország, eh.-megye, község vagy szerzetesrend elsőrendű védőszentjének ünnepén; a nagyhét utolsó 3 napján; ha plebánia mise vagy nyilvános szentelménnyel kapcsolatos mise mondandó és csak egy pap van jelen; végül a szentségimádás napján. *F. M.*

Exsufflatio ¶ Ráfúvás.

Exsultet a Praeconium paschale = húsvéti öröme-
neknek kezdőszavától nyert neve („Exultet iam an-
gelica turba caelorum = vigadjon már az angyalok égi
serege“). Az E.-tel szenteli meg a diakonus a ¶
húsvéti gyertyát nagyszombat Lit.-jában. Az E. a
gallikán ritus területén keletkezett (megvan a 7. szd-i
¶ Missale Gothicumban, Gallicanum vetusban, Bo-
biensé-ben). A római ¶ Gelasianumban más ima
van. A Lit. e legszebb szóló-éneke első részében
ünnepélyes felszólítás (¶ invitatorium) a húsvét szent
éjjelének örömteljes megülése. Második része ¶ eu-
charisztia formában a gyertya szentelése: a diakonus
hálát ad a húsvét éjjelén befejezett megváltásért. *R. P.*

Ezüstmise. A folszenteléstől vagy újmisétől számí-
tott 25 év elteltével a 25-ik évforduló napján mondott
jubileumi sz. misét hívjuk E.-nek. Különösebb ki-
váltsága nincsen a misének. A pap önmagáért is
mondhat könyörgést felszentelésének évfordulóján, ha
a rubrikák nem tiltják. *F. M.*

F.

Fa — kulcs ¶ Kulcsok a korálisban.

Fájdalmas péntek a ¶ Hétfájdalmú Boldogasz-
szony ünnepe. R. P.

Fáklya. A püspökök szertartáskönyve (¶ Caeremoniale Episcoporum) említi, hogy szentséges körmenetekben F.-kat is kell vinni az Oltáriszentség mellett vagy előtte. Ezeket helyettesítik nálunk a rúdra erősített lámpákban égő viaszgyertyák. Sok helyen szokásban van, hogy ünnepies misékben a sanctustól az áldozásig, szentséggel adott áldások alkalmával négy vagy hat, körülbelül a húsvéti gyertya nagyságával egyenlő fa vagy fém rúdra erősített égő gyertyát tartanak klerikusok az oltár előtt térdelve. Céljuk az Oltáriszentség iránti tisztelet kifejezése és az ünnepi fény emelése. F. M.

Falditorium a templom leckeoldalán a padozaton álló karosszék, amelyet a püspök akkor használ, ha ünnepies miséjén jelen van egy bíboros, pápai követ vagy saját érseke, továbbá ha szenteléseknél az oltárnál ül, vagy ha idegen eh.-megyében mond ünnepies misét. F. M.

Fali szentségház. A gotikus és a reneszánsz korban az oltáriszentséget nagyon gyakran az oltár jobb oldalán v. háta mögött lévő szentélyfalba alkalmazott fülkében tartották, mely gyakran diszes ajtóval és ornamentikával volt ellátva. Németországban, Magyarországon (pl. a pannonhalmi alsótemplom) és Olaszországban volt szokásos. — ¶ Függő, forgatható szentségház. R. P.

Fanon két ellipszis alakú, fehér selyem lapból álló, piros és arany sávokkal díszített kendő, amelyet a pápa ünnepies miséknél használ az alba és a miseruha felett második ¶ vállkendő gyanánt. *F. M.*

Fátyol használata 1. Az esküvőnél, a menyasszonyi fátyol és a hozzávaló mirtus=koszoru ősrégi az Eh.-ban. Már Sz. Ambrus említi a fátyolt. T. i. mialatt elmondták az áldás szavait, imádságait, addig a jegyesek felett F.-t terítettek ki. Más szokás szerint a nászmise alatt a jegyesek a sanctustól kezdve a földre borultak és közben letakarták őket F.-al, amelyet négy sarkán egy-egy férfi tartott. Még a 14. szd.-ban is említik ezt a szokást. Ugyanakkor szokásban volt a jegyesek megkoszorúzása is. 2. Az ős Eh.-ban lefátyolozták az Istennek szentelt szűzeket; ezért 3. F.-t viselnek az apácák is, amely arra figyelmezteti őket a ¶ pontificale szavai szerint, hogy ők a világtól elfordultak és Krisztust választották jegyesüknek. 4. F.-al takarjuk le a ¶ szentségmutatóban levő Oltáriszentséget Úrnapján az áldozástól a körmenet megindulásáig, továbbá a ¶ szentsírnál történő szentségkitétel ideje alatt. *F. M.*

Fehér szín ¶ Lit. színek.

Fehér vasárnap = Dominica in albis a ¶ husvétot követő vasárnap. A magyar név épen ellenkezője annak, amit a latin név eredetileg mondott, mely „in albis depositis” volt: tehát „a letett fehér ruhák vasárnapja”. Ezen a napon jelentek meg ugyanis a nagyszombaton megkeresztelték először a fehér ruha nélkül, rendes ruháikban. Ez is mutatja, hogy F. tulajdonképpen nem mai értelemben vett. ¶ nyolcada husvétnek, melyet a zsidó ünnepi szokást követve hét napig ültek. A F. neve ezért a gallikán ritusban Clausum Paschae volt, s franciául ma is pâques clôses-nak nevezik. Középeurópában sok helyütt az első sz. áldozás napja a F., bár ez eh.-i törvény alapján nem kötelező. *R. P.*

Fej ¶ Meghajlás.

Fej elfödése, lefödése. A lit. törvények pontosan szabályozzák, mikor kell födetlen és mikor elfödött fővel lenni. A fej lefödésére szolgál a ¶ biretum, ¶ infula vagy ¶ tiara, egyes szerzetekben a csuklya. Feltett sapkával megy a pap az oltárhoz, a karimán a zsoltárokat így imádkozzák, körmenetekben is így haladnak, ha nem oltáriszentséggel van a körmenet. Mindig födetlen fővel kell kiszolgáltatni a szentségeket, (kivétel a gyóntatás) és szentelményeket. Nem használhatjuk a biretumot kitett oltáriszentség előtt, vagy ha az oltáriszentséget beteghez visszük. Ha azonban nagy hidegben kellene beteghez vinni az oltáriszentséget, akkor lehet szükség esetén, más hiányában, biretumot használni. F. M.

Fekete szín ¶ lit. szinek.

Fekete vasárnap, Dominica de passione = szenvedés vasárnapja; nagybőjt V. vasárnapja, melytől kezdve már az Úr szenvedése a Lit. homlokterébe kerül (Vexilla regis, Pange lingua gloriosi lauream, Praefatio a sz. keresztről); a gyász jeléül elmarad a ¶ doxologia Gloria Patri és a lépcsőimában a Judica zsoltár (mert a mise zsoltárból vett introitussal kezdődik; a hétköznapiak követték a vasárnapi misét). A keresztek és szobrok viola lepelletel kell letakarni; ez maradványa a 11. szd. óta szokásos bőjt lepelnek, mely az egész oltárt — néha már hamvazószerdától fogva — elfödte, mert minél kevesebb dísz akartak látni, a Felfeszített ábrázolása pedig a 12. szd.-ig nem a Szenvédőnek realisztikus, hanem a „Dicsőség királyának“ koronás, ruhával ellátott képe volt. A középkorban viola színű leplek helyett gyakran feketét használtak, innen a F. nevének eredete. R. P.

Felajánlás (offertorium) a ¶ hívők miséjének első főrésze, melyben a pap a konszekrálandó ostyát és bort, imádságok és jelképes cselekmények (kereszt-

vetések, felemelés, füstölés) kíséretében a mennyei Atyának bemutatja. A F. még nem áldozat, csak előkészítése az áldozati tárgyoknak. Az ős-Eh.-ban az áldozati kenyeret a hívek hozták, tőlük átvette a szerpap, az áldozatra és áldozásra alkalmasokat kiválasztotta, a többi a klérus és a szegények eltartására szolgált. A F. eredetileg csendben történt, a 4. szd.-tól kezdve a kar közbe zsoltárt énekelt (a mai Offertorium eredete). A középkorban a F.-t imádságok sorával vették körül, melyek formailag a ¶ Kanont utánozzák. Késői eredetük első személyes alakjukból is világos. A F. a ¶ Secretával ér véget. — ¶ Felajánlási körmenet. *K. F.*

Felajánlási körmenet. A ker. ókorban eredetileg a hívők az oltárhoz járultak, kenyereket, bort és más ajándékokat nyújtottak át (¶ naturáliák felajánlása). A bizánci rítus a F.-ből csinálta a nagy bemenetet, ¶ isodost; ehhez hasonló F. van a ¶ gallikán, ¶ mozarab és ¶ ambrozián rítusban. A római rítus területén a középkorban a nép majdnem minden misében az oltárhoz járult, a leckeoldalon álló papnak manipulusát megcsókolt, s átadta adományát, miközben ez áldást mondott („százszorosát nyerd el és bírd az örök életet.“). Az oltárt is körüljárták. A F. Németországban és más németlakta vidéken sokhelyütt még mindig megvan. *R. P.*

Felfüggesztés (suspensio) eh.-i fenyíték, büntetés, amellyel felszentelt személyeket egyes elkövetett súlyosabb bűnökért eh.-i ténykedések végzésétől vagy eh.-i javadalom élvezésétől eltiltanak. A F. alól való feloldozás vagy fenn van tartva, vagy nincsen és így vannak a pápának, a püspöknek, a rendfőnöknek és senkinek sem fenntartott F.-k. A F. lehet továbbá teljes vagy részleges. Teljes, ha a javadalomra, a hivatalra és a felvett eh.-i rendre együttesen kiterjed. Pl. teljes és a pápának fenntartott F. alá esik az az eh.-i férfi (klerikus), aki a sz. rendeket vagy bármely más szent-

séget készakarva szentségáruhással (simóniával) vett fel vagy adott fel másnak. *F. M.*

Feloldozás (absolutio, reconciliatio) a ¶ bűnbánat szentségének alaki része, melynek lényeges tartalma, hogy a pap Isten helyett elengedi a bűnösnek bűneit (Ego te absolvo a peccatis tuis). A F.-t előszóval (és ném írásban v. telefonon) jelenlevőnek (akit az emberi hang elérhet) és rendszerint ¶ feltétel nélkül kell feladni. A F. jelen módját ¶ Bűnbánat. A F. alakja ma kijelentő módban van fogalmazva. A kérő, könyörgő módra sok példa van a multból. Az ős-Eh.-ban a F.-t a püspök kézrátételével és könyörgésekkel adta meg, rendszerint szentmise előtt, mint Damasus pápa bizonyítja. (Ep. 5. ad. ep. Numid.) Különböztetett könyörgéseket alkalmazott az Eh., melyek a ¶ Sacramentariumokban a nagycsütörtöki misében vannak és önnét — eredeti helyükről elmozdítva — átjutottak a mai Misekönyvbe is. A könyörgő formák bővebben fejezték ki a F. alapgondolatát, tartalmazták a bűnbocsánatra vonatkozó tant és így dogmatörténetileg nagyon értékesek. A kel.-i Eh.-ak legtöbbjében (kivéve az örményeket) ma is a kérő forma van használatban. A kijelentő F. a 13. szd. elején keletkezett és főleg sz. Tamás tudományos kifejtése alapján hamar általános lett. A F. (a szentség anyagával együttesen) eszközszerűen hozza létre a bűntörlést, a kegyelem megadását. A szentségen kívüli F.-ra ¶ Általános F., Confiteor, kiközösítés, Libera, Nagycsütörtök. *K. F.*

Felonion a kel. ¶ miseruhája. Eredetileg, akárcsak Nyug.-on az antik paenula (felonés) nevű polgári köpenynek felelt meg, mely harangalakban az egész testet fedte. Míg Nyug.-on kétoldalt kezdték behasítani és benyírni, keleten elől rövidítették. A bizánci rítusban még köpeny formájú, de a többi kel. rítusban elől már felváltva hasítva, úgyhogy a nyug.-i pluviáléhoz hasonlított. ¶ polystavrion, sakkos, lit. ruhák a kel.-eknél *R. P.*

Feltámadási szertartás a mai szokás szerint Krisztus koporsójánál kitett Oltáriszentségnek ünnepélyes körmenettel való betétele. A középkorban kb. a 10. szd.-tól a F.-t húsvétvasárnap reggel tartották és két részből állott: 1. a sz. sírban fekvő keresztet vagy az Oltáriszentséget a matutinum előtt ünnepiesen eltávolították a sírból; 2. A matutinum utolsó olvasmánya után pluvialéba öltözött papok és diakonusok a sz. sírnál drámai módon mintegy lejátsszották a sz. asszonyoknak és az angyaloknak a sírnál elhangzott párbeszédét: „Kit kerestek? — A názáreti Jézust. — nincs itt...” Ennek az ünnepelésnek virágzási kora a 12—15. szd. és Német- Francia- Olasz- Angol- Spanyolországban, Ausztriában, Svájcban és Magyarországon ismerték. A római rituale és Miscskönyv nem ismeri ezt a szertartást, amelynek főrésze a húsvéti zsoltárnak (138. zs.) eléneklése 2 antifónával és a szentséges körmenet, amely előtt a pap háromszor énekl: „Pax vobis, ego sum...” (Béke veletek, én vagyok, ne féljete) és megkezd a „Feltámadt Krisztus e napon” éneket. A körmenetet szentségi áldás fejezi be ¶ Szűz Mária antifónájával. A középkori F.-ra szép példa van a Pray-kódexben, misztériumos játékkal. *F. M.*

Feltétel a szentségek kiszolgáltatásánál akkor fordul elő, mikor kétséges, hogy a szentség feltétlen kiszolgáltatása érvényes lesz-e és viszont a szentség megtagadása a hívőnek esetleg nagy kárt okozna. A F. vonatkozhatik a multa (pl. megbánta-e valaki bűneit) vagy a jelenre (pl. van-e erős fogadása; igaz-e a gyónása). A jövőre vonatkozó igazi F. érvényteleníti a szentségeket, kivéve a házasságot, melyet csak akkor érvénytelenít, ha a házasság lényegét vagy lényeges javait akarja kizárni (pl. a gyermeknemzést). F.-el szolgáltatják ki a keresztséget, ha pl. nem biztos, hogy az újszülött él-e, az utolsó kenetet, ha még kétséges, meghalt-e a beteg; a feloldozást, ha pl. a gyónó bá-

natáról, erős fogadásáról stb. van komoly kétség. Azon szentségeket, melyek az üdvösségre eszközszerűen szükségesek, vagy amelyek érvénytelensége esetén a közjó v. a vallás szenvedne nagy kárt, föltétlenül kell ismételni, ha első kiszolgáltatásuk érvénye kétes. *K. F.*

Feria major, minor. Az Eh. őskorában a hétnek napjait, a szombatot és vasárnapot kivéve, *F.*-nak nevezték, amely szó valószínűen a zsidó sabbatnak egyik fordítása. A *F.*-k számozása: feria secunda stb. ugyancsak a zsidóktól átvett szokás. Lit. szempontból vannak nagyobb (*F. maiores*) és kisebb (*F. Minores*) *F.* Nagyobb *F.* az ádvent és nagyböjt hétköznapijai, a kántorböjt napjai és a keresztfájó hétfője. A többi köznapok mint kisebb *F.* A nagyobb feriak lehetnek kiváltságoltak és nem kiváltságoltak. Kiváltságolt 1. osztályú *F.*: hamvazószerda és a nagyhét napjai, amelyeket semmiféle ünnep nem szoríthat ki. 2. osztályú kiváltságolt *F.* ádvent kivételével a többi nagy *F.* Ádvent *F.*-i pedig nem kiváltságolt nagyobb *F.* — ¶ *Divino Afflatu.* *F.M.*

Feriatio jelenti a munkaszünetet vásár- és ünnepnapokon, tehát az ünnepeknek külső ünnepélyességgel való megülését. — ¶ Vasárnap megülése. *F.M.*

Fermentatio volt a neve azon ősker. szokásnak, mely szerint a pápa a ¶ stációs templomban tartott miséjéből a konszekrált kenyérnek egy-egy részét minden róm.-i ¶titulus-templomnak megküldötte, mert ezeknek papjai nem lehettek ott a pápa miséjén. Az Eucharisziát fermentumnak, kovásznak nevezték, mely az egész Eh.-at egybeforrasztja. *R. P.*

Ferula a ¶ pásztorbotnak középkori neve. A 14. szd. előtt az uralkodói hatalom jeléül a róm. Sz. Szilveszter templomban a koronázás után a pápának nyújtott bot szintén *F.* volt. — Ma a pápa fent kereszttel ellátott pásztorbot-szerű botot — *F.*-t — templomszentelésnél és a jubileumi év elején a sz. kapu megnyitásánál használ. *F.M.*

Festum = ünnep. Szertartás szempontjából az Eh. az ünnepeket különböző rangfokozatba osztja. ¶ **Du-**
plex ünnepek. Úgyszintén a Ritus-kongregáció ha-
 tározza meg, melyek az elsőrendű (*festa primaria*) és
 melyek a másodrendű (*festa secundaria*) ünnepek. Az
 ünnep megülésének ideje szerint vannak mozgó (*festa*
mobilia) és állandó (*festa immobilia*) ünnepek. Állan-
 dóak azok, amelyek minden évben a hónap ugyan-
 azon meghatározott napjára esnek; a mozgó ünnepe-
 ket pedig hol előbb, hol később ülik meg, mert hus-
 véthoz igazodnak. Ha az egész Eh.-ban megülik az
 ünnepeket, akkor egyetemesnek (f. *universale*) mond-
 juk, különben különleges ünnepnap (f. *particulare*).
 A különleges ünnepek alfaja valamely helynek saját
 ünnepe (f. *proprium*), mint amilyen pl. a templom
 felszentelésének vagy címének ünnepe. A megünnep-
 lés kötelezettségét tekintve vannak parancsolt ünne-
 pek (¶ *festum fori*) és nem parancsolt (¶ *festum chori*).
 — Ünnep a kel.-eknél: ¶ *Eorti*. F.M.

Festum chori, (= a kórus ünnepe) csak a Lit.-
 ban, a szertartásokban, tehát a papi zsolozsmában és
 sz. misében megülendő ünnepek; más szóval a nem
 parancsolt ünnepek, mint amilyen pl. Jézus Szíve és
 neve ünnepe. Ezeken az ünnepeken nem kötelező a
 misehallgatás és a munkaszünet. F.M.

Festum fori, a külsőleg is misehallgatással és
 a köznapi munkától való tartózkodással (munkaszü-
 nettel) megülendő, azaz parancsolt ünnepek. A mai
 szabályok szerint a vasárnapokon kívül 10 ilyen pa-
 rancsolt ünnep van: karácsony, újév, vízkereszt, ál-
 dozócsüförtök és úrnapja; Nagyboldogasszony (aug.
 15.) és Szeplőtelen Fogantatás (dec. 8.) ünnepe; Sz.
 József napja (márc. 19.), Péter és Pál (jún. 29.) és
 mindenszentek ünnepe (nov. 1.) Ahol azonban ezek
 közül valamelyik el van törölve vagy vasárnapra át-
 helyezve, ott nem kell azt a napot külsőleg is megün-
 nepelni. Ilyen pl. nálunk Sz. Józsefnapja (márc. 19.) F.M.

Feszület. Templomaink legjellegzetesebb és egyik legfontosabb díszé a keresztt a megfeszített Krisztus képével. A mai jog szerint minden **☩** oltáron kell lennie F.-nek, ha az oltárkép maga nem ábrázolja a megfeszített Krisztust. Ezzel jelzi az Eh., hogy az oltáron a keresztfeláldozat újul meg, hogy az oltár titokzatos kálvária. Ennek a F.-nek akkorának kell lennie, hogy a pap és a hívek könnyen láthassák. Ha ki van téve az Oltáriszentség, akkor nem kell az oltáron F.-nek lennie. A F.-t úgy kell elhelyezni, hogy magasabb legyen a gyertyatartóknál. A F.-t a monophysita eretnesség elleni harcban a kel.-ek, főképp a szírek propagálták, akik aztán Galliába is elvitték az 5–6. szd.-ban. A 11. szd. elejétől kezdve használja az Eh. a F.-t az oltárokon. Alakjuk az építési stílushoz alkalmazkodik, tilos az ú. n. janzenista F., amely Krisztust szinte párhuzamosan felfelé tartó karokkal ábrázolja, mintha Krisztus nem halt volna meg minden emberért. A történelem folyamán a legdrágább ékszerekkel díszítették a F.-ket. Rubrikaellenések a szentségház ajtajára alkalmazott F.-k. A pápának, és joghatóságuk területén a pátriárkáknak, prímásoknak, érsekeknek és egyes püspököknek is joguk van közvetlenül maguk előtt kereszttet vitetni és ünnepies főpapi áldásnál pásztorbot helyett ezt az érseki kereszttet használni. F.-t szoktunk vinni a papság és klérus élén a körmenetekben. **☩ Kereszt. F.M.**

Fény a Lit.-ban két ok miatt szerepel: 1. gyakorlati okok miatt (világosság, dísz, ünnepélyesség emelése **☩** gyertya; viasz), 2. szimbolikus okok miatt. A fény, világosság jelképe az Istennek; a Szentírás az Istent világosságnak nevezi, forrása a világosságnak és áthatolhatatlan fényességben lakozik. Krisztus a hitvallás szerint „világosság a világosságból“, az emberré lett Fiúisten a „sol oriens ex alto“ (a magasságból származott nap). Ezért kívánjuk halottainknak is, hogy az „örök világosság fényeskedjék nekik“. Jelenti a

kegyelmi életet is és a megszentelő kegyelmet, amelyt minden megkereszteltnek élete végéig meg kell őrizni (v. ö. égő gyertya a keresztségnél). *F. M.*

Fibula ¶ *Monile.*

Figyelem a szentségeknél a kiszolgáltatóban szükséges; kell, hogy tartózkodjék oly cselekményektől, melyek az elmének a szentség kiszolgáltatására való belső ráirányzódását (belső F.) kizárják. Ebben áll az u. n. külső F., mely a szentség érvényes kiszolgáltatásához elégséges. A belső F.-t gátló szándékos elszórakozás — bűn, de nem érvényteleníti a szentséget. A szentségek felvevőjénél, ha öntudatánál van, a külső F. nem érvényességi kellék, hanem a megengedett fölvételé. *K. F.*

Filia ¶ *Leányegyház.*

Filioque (és a *Fiútól*) a Szentléleknek az Atyától és a *Fiútól* való származását hangsúlyozó kifejezés, melyet a nicaei-konstantinápolyi hitvallásba (¶ *Credo* a misében) először valószínűleg a 447-i toledói zsinaton iktattak be. A szentmise *Credo*-ja már a 809. aacheni zsinaton tartalmazta ezt a szót és így vette át a *Credot* a róm. Lit. is. Bár a kel.-iek sokszor vádaskodtak emiatt, a F. beiktatása nem jogtalan, mert oly hitigazságot fejez ki, melyet a kel.-i szentatyák ép úgy vallottak, mint a nyug.-iak. *K. F.*

Filokalus naptár = ¶ *Kalendarium Bucherianum.*

Finális ¶ egyházi hangnemek.

Fistula, aranycsövecske, amelynek segítségével a pápa ünnepies nagymiséjében a kehelyből Krisztus vérért szívja. ¶ *Kehely.* *F. M.*

Flectamus genua (hajtsunk térdet!) a szerpapnak felszólítása bűnbánat napjain mondott lit. imádságok előtt való térdelésre. Még a 10. sz.-ban az volt a szokás, hogy a papnak imádságra való felhívása (*Oremus*) után, a szerpap felszólította a híveket, hogy térdeljenek le: és amikor egyideig csendben térdeltek, újra felszólította őket, hogy keljenek fel („*Levate*“).

A mai szokás, az egy térdrel való térdhajítás a F.-re, az újkorból származik. F. M.

Flexa ¶ Conclusio, Zsoltáréneklés és Neuma.

Fogadalom (votum, professio) Istennek tett ígéret, amellyel valaki bűn terhe alatt kötelezi magát valamely jócselekedetre vagy rossznak kerülésére. Vannak nyilvános és magán F.-k. Nyilvános F.-k azok, amelyek eh.-i személy az Eh. nevében fogad el, mint amelyen pl. a szerzetesrendekben leteendő hármasság F. a teljes szegénység, szűzi tisztaság és főkéletes engedelmeség F.-a. Ez a szerzetesi F. lehet egyszerű vagy ünnepélyes. A kettő közt a különbség a F. jogi következményeiben és abban áll, hogy az Eh. egyszerűnek vagy ünnepélyesnek ismeri-e és fogadja-e el. Az ünnepélyes F.-ak a velük ellenkező cselekedeteket érvénytelenekké, az egyszerű F.-ak pedig csak tilosakká teszik. Pl. a szerzetesi tisztasági F.-nál az egyszerű F. tiltó, az ünnepélyes F. pedig bontó házassági akadály. Nagyobb eh.-i rend felvételének az a hatása, mint a tisztasági F.-nak. — Vannak ezenkívül az apostoli szentszékek fenntartott és fenn nem tartott F.-ak. Fenntartott F.-ak, amelyek alól súlyos ok miatt csak a szentszék adhat fölmentést, a következők: 1. a nyilvános F.-ak (a papszenteléssel velejáró és a szerzetesi F.-ak), 2. a főkéletes és örök tisztaság és ünnepélyes F.-kal rendelkező szerzetbe való belépés F.-a, ha minden feltételtől függetlenül tette ezeket olyan személy, aki már betöltötte a 18-ik életévét. A többi F.-ak alól súlyos okból fölmentést adhat az eh.-megye főpásztora, a kiváltságolt papi szerzetesrend előjárója, akik erre jogot kaptak és minden szerzetes gyóntató. F. M.

Folyóiratok ¶ lit. folyóiratok.

Fons. ¶ Keresztkút.

Forgatható szentségház a barokk kor vége felé terjedt el, de csak a német császárság területén, Ausztriában, Svájcban és néhol Magyarországon. Üres hen-

geralakú, három fülkével, melyek elsejében a feszület, másodikában a monstrancia van és saját hosszten-
gelye körül szükség szerint forgatható. — ¶ Fali, függő
szentségház. R. P.

Forma ¶ Szentségek alakja.

Forum (tér) jelenti valamely bíró illetékessége köré-
hez tartozó ügyek összegét. Az Eh.-nak megvan a bírói
hatalma, ezért az idevágó ügyeket illetékesség szem-
pontjából más-más bírói hatáskörhöz, F.-hoz utalja.
A F. lehet külső (externum), melyhez az eh.-i élet
külső rendjéhez tartozó ügyek (pl. javadalmi pör) tar-
toznak; lehet benső (internum), melyhez a lelkiismeret-
refi ügyek tartoznak, amilyenek pl. a bűnök, a titkos
bűnt büntelő fenytékek (censura), titkos házassági,
szentelési akadályok. A benső F. lehet *szentségi*
(sacramentale), azaz a ¶ bűnbánat szentségének ítél-
őszékéhez tartozó; vagy szentségenkívüli (extrasacra-
mentale), ha gyónáson kívüli, de titokban tartandó lel-
kiismeretet érintő ügyekről van szó. K. F.

Főoltár a templom szentélyében elhelyezett oltár.
A ker. ókorban az volt a szabály, hogy minden temp-
lomban csak egy oltár legyen, de már a 6. szd. óta
egyre gyakrabban alkalmaznak Galliában több oltárt
is. Az oltárok számát a szükség határozta meg. Sza-
bály, hogy fölöslegesen ne szaporítsuk az oltárok szá-
mát. A F.-nál végezzük az ünnepies istentiszteleteket.
Illő, hogy a F. magasabban legyen elhelyezve a mel-
lékoltároknál, vagyis hogy a F.-hoz legalább is egy
lépcsővel több vezessen föl mint a mellékoltárokhoz.
Amely hittitoknak vagy szentnek a F. van szentelve,
ugyanaz lesz egyúttal ¶ a templomnak is a címe.

F. M.

Főpapi jelvények a pápát, érsekeket, püspököket,
répostokat és apátokat megillető lit. díszek és ruhák,
amelyeket vagy csak az istentisztelet alatt vagy azon-
kívül is hordhatnak. Ilyen főpapi jelvények: a püs-
pököknél, apátoknál a ¶ mellkereszt, gyűrű, lit.

cipők és harisnyák, keztyűk, infula, pásztorbot, gremiale, bugia; az érsekeknél ezenkívül a pallium, és a pápánál még a ferula, fanon, tiara. *F. M.*

Főpapi mise ¶ Szentmise felosztása.

Fractio panis ¶ Kenyérszegés.

Fundatio = alapítvány. ¶ Alapítványi misék.

Függő szentségház. A 10. szd.-tól kezdve a középkor folyamán több helyen egy kápolnaformájú szekrénykében tartották az Oltáriszentséget, mely az oltár baldachin tetejéről, v. az oltár mögött egy zsinóron függött. Leginkább Angliában és Franciaországban volt szokásos. — ¶ Fali, forgatható szentségház, galamb. *R. P.*

Fülnyitás ¶ Apertio aurium.

Fülöp és Jakab ünnepe ¶ Apostolok ünnepei.

Füstölés a Lit.-ban. A tömjénnel való F. az imádság jele és egyúttal imádás ténye is. Az Oltáriszentség, oltár, az evangeliumoskönyv és a sz. kereszt ereklýéinek megfüstölése Krisztus imádása akar lenni. Az oltáron levő ereklýék F.-e szintén az Istennek tartozó hálának kifejezése és így Isten imádása. Amikor a Lit.-ban személyeket füstölnek meg, mint pl. a papot a misében, az tisztelteinyilvánítás jele az illetővel szemben, mint aki itt Krisztusnak helyettese. A holttest F.-e temetéseknél felszólítás a halottért való imádkozásra és az érte való könyörgés jele. A F. egyúttal ¶ szentelmény is, amely az Eh. imádsága által a sátán támadása ellen akar megóvni és így imádság a lélek tisztaságáért. A mai szabályok szerint ünnepies misében és zsolozsmában, az Oltáriszentség kitételénél, temetéseknél, egyes szenteléseknél szerepel a F. *F. M.*

Füstölés. Története. Az ószöv.-i izraelita istentiszteletnél mindennap szerepelt az illat áldozat. A keresztények azonban az 1—3. szd.-ban teljesen tartózkodtak istentiszteleteknél a füstölés szertartásától, mivel a római pogány istentiszteletnél nagy szerepe volt

és mert az üldözések korában azzal akarták a keresztényeket hittagadásra bírni, hogy tömjénezzenek a bálványok előtt. Csak a 4. szd.-tól kezdve terjed el egyre jobban először Kel.-en is, meg Nyug.-on is a füstölés. Mai formájában és terjedelmében csak a középkorban alakult ki. A 8. szd.-ban már megfüstölték az evangéliumos könyvet. A 12. szd.-ban pedig a sz. misében való háromszoros füstölés (2 oltárfüstölés és az evangéliumoskönyv füstölése) általános volt; a 14. szd.-tól kezdve már Ürfelmutatás alatt is füstöltek. Az ünnepies **¶** vecsernye és **¶** laudes végén, valamint temetéseknél végzett füstölésekről már a korai középkorból vannak adataink. *F. M.*

Füstölő (thuribulum) láncokon függő fődővel ellátott edény a tűz befogadására, amelyre a hajó alakú tömjéntartóból (naviculából) kis kanálka (cochlear) segítségével hintjük a tömjént. Alakja a templomok stílusához igazodik; anyaga nincs meghatározva; használat előtt nem kell megáldani. *F. M.*

G, Gy.

Galamb, eucharisztikus, fémből készült és az oltár előtt zsinóron függő galamb, melynek hátán levő mélyedésben néhány sz. ostyát helyeztek el. Leginkább Franciaországban használták, az amiensi székesegyházban most is van egy. ¶ Függő szentségház. *R. P.*

Gallikán ének. A merowing birodalomban, Galliában, a ¶ gallikán rítusnak lit. éneke volt, mely valószínűleg az ambrozián korálishoz hasonlított. Már teljesen elenyészett, amióta Kis Pipin, karoling uralkodó, a 8. szd.-ban megszüntette a római, ¶ gregorián ének bevezetésével. *G. G.*

Gallikanizmus ¶ Gallikán lit. mozgalom.

Gallikán liturgikus mozgalom. Franciaország sok eh.-megyéje V. Pius lit. reformját (¶ római rítus) nem vette át, hanem megmaradt a római rítus középkori helyi formájánál (¶ antepianus rítus); ehhez joguk is volt. A G. azonban 1680 körül kezdődik. A gallikanizmus Eh. ellenes szelleme szülte, mely a pápát nem ismerte el joghatósággal bíró primásnak a püspökök fölött, hanem csak tiszteletbeli főnek (primas honoris). Eszerint a francia, v. mint ők nevezték, „gallikán“ Eh.-nak privilegiumai vannak, melyeket az 1685-iki „gallikán cikkelyekben“ szövegeztek meg. Róma ezen irányzattal szemben csendes passzivitásra volt kárhoztatva, mert a gallikanizmust támogató francia királyok ellen mit sem tehetett. A francia püspökök és szerzetesrendek önállóságukat azzal is dokumentálták,

hogy a 17. szd. vége óta egészen új lit. könyveket gyártottak, főképp misekönyveket és breviáriumokat. A G. alapelvei: a Psalteriumot tényleg el kell mondani egy héten; ezért a szentek ünnepein is ferális zsol-tárok vannak; az ünnepek számát lecsökkenteni; a nagybőjben csak Gyümölcsoltót ülni, más ünnepet nem; a Szentírást kiadósabban olvastatni; legendák helyett hő szentatya részleteket felvenni a breviá-riumba, új=klasszikus, rendszerint horatiusi óda for-májú himnuszok költése, antifónák csak szentírási szö-vegek lehetnek, új miseszövegek, sok váltakazó praefa-tióval. Az első ilyen új, tudósektól összeállított Misekönyv és Breviarium a párisi Eh.-é (1680), mely azután soknak előképe lett; az utolsó a Breviarium Congregationis S. Mauri 1787, melyet a híres mauri-nus rend 2 évig használt. A nagy forradalomig 80 francia Eh.-megye és néhány rend készítettett magá-nak új lit. könyveket, Németországban is ezt tették a febronianizmust követő püspökök. Kétségtelen, hogy a G. némely elve óker. alapokon nyugodott, de hely-telen volt először a Rómaellenes szellem, mely a G. könyveit létrehozta, másodsor antihistorikus volt az eljárás is, mert a római ritus ősi szövegeit: 8. szd.-i gyönyörű antifónákat, 4—13. szd.-i himnuszokat, ősi miseszövegeket, zsolta-beosztásokat egy tollvonással megszüntették, harmadsor mert alapelve helytelen, hogy a Lit. elsősorban tanításra, okulásra való, mert a Lit. elsősorban imádság és nem tanítás, lit. könyvei imakönyvek és nem elmélkedésre szánt könyvek. A G. lit. könyvei ezért száraz, emelkedettséget, lelki szárnyalást nélkülöző könyvek, amit legjellemzőbben a tanköltemény=szerű himnuszokon lehet látni. A 19. szd.-ban megindult a reakció a G. ellen, fő előharcosa a solesmesi szerzetesek alapítója, Prosper Guéranger volt. Halála évében, 1875-ben, az utolsó francia Eh.-megye (Orléans) is elhagyta gallikán lit. könyveit. A lit. gallikanizmust s az általa életrehívott gallikán lit.

könyveket nem szabad felcserélni a **Q** gallikán ritussal, mely Nagy Károlyig volt Galliában használatos. Helyes, ha a kettőről szó van, a 17—18. szd.-i gallikán lit. könyveket, új-, neo-gallikánnak, a régít pedig ógallikánnak nevezni. R. P.

Gallikán ritus. 1. *Eredete:* G. tágabb értelemben az **Q** óróm.-tól különböző többi nyug., v. latin ritus. Szűkebb értelemben a Merowing uralkodók birodalmában, Galliában, a mai Franciaország területén a 8. szd. 2. feléig uralkodó latin nyelvű, nyug. ritus. Eredetéről a vélemények nagyon megoszlanak. a) Vannak, akik a G.-t *Keletről* eredeztetik. Manap már elavult az a főleg anglikán tudósoktól vallott felfogás, hogy a G. ritus az efezusi ritusból fejlődött a 2. szd.-ban, mert ilyenről semmit sem tudunk. Sokan elfogadják még, hogy Auxentius, Milano püspöke (355—374), aki Kappadociából származott, onnan magával hozta a kappadociai ritust. Milanoból azután ez a változtatott ritus elterjedt volna Galliában, Hispaniában is s ott gallikán, ill. mozarab ritussá alakult, míg Milanoban ambroziánná. b) Mások úgy vélekedtek, hogy az egész nyug. patriarkátus az ősi szokás szerint Róma ritusát követte, hiszen mindenüvé onnan indult ki a hithirdetés. Az ősi egyszerű római ritus azután a különböző helyeken továbbfejlődött. c) Legújabban a G. eredetét úgy magyarázzák, hogy Joannes Cassianus marseillei nagy kolostorában egyiptomi útja után az alexandriai ritussal oltotta be az eredetileg római származású ritust és ez terjedt tovább. — A G. a 7. szd.-tól kezdve erősen vegyült a római elemekkel, de mindenütt egyéni módon; egy 742-iki püspöki rendelet megengedi, hogy minden templom papja maga készíthesse „libellus ordinis”-át. A lit. anarchiának 784 után N. Károly vetett véget a **Q** római ritus elrendelésével. A G.-nak azóta 1671-ig nyoma veszett.

2. *Forrásai.* A miseritus leírása Germanus párisi

püspök († 576) neve alatt. Ez azonban a 7. szd.-ból ered. (*Expositio ant. Lit. Gall.*); egyetlen tiszta G.-ú a Mone-féle 7 (és nem 11) mise (7. szd. első fele); már a római ritussal való keveredést mutatja a **¶** *Missale Gothicum, Gallicanum Vetus, Francorum, Bobiense*. A szentírási olvasmányok legrégibb emléke a luxeuili *Lectionarium*.

3. *Leírása*. A G. a) előmiséje a papság bevonulásával kezdődött, mely alatt antifónát énekeltek. A celebráns üdvözi a népet: „Dominus sit semper vobiscum” (az Úr legyen mindig veletek) és elénekli a praefatiót, mely az ill. nap lit. jelentőségét magyarázó kis beszéd (előszó az ünnephez, a római praefatiohoz semmi köze). Ezután a **¶** trisagiont, majd utána háromszor a Kyriét éneklik. A nagybőjtben elmaradó Benedictus éneklése után következett a collectio; a pap imádsága. Három olvasmányt mondtak utána: 1. az Ószövetségről vett, 2. majd az „apostolus”: az újszöv. levelekből, v. esetleg a szentek ünnepén azok életéből vett olvasmány, mely után nagy ünnepeken 3. a „3 ifjú éneke” (*Benedicite*: Dán. 3, 57 – 88) következett. Az evangéliumos könyvet ünnepélyes körmenetben az **¶** ambohoz viszik, előtte és utána az Aius-t (trisagion) éneklik. b) Ezután kezdődik a *hívők miséje*, melyet a hívők imádsága vezet be, a diakonus litániájára a nép felelt (*precamur te Domine, miserere*). Ezután, miként a kel. **¶** isodosban, a kenyeret és a bort ünnepélyes nagy körmenettel az oltárhoz vitték, mely alatt a *sonus-t*, (v. *laudes-t*) énekeltek, ez az offertorium éneknek felel meg. Ezután **¶** diptychák olvasása és utána a pap által mondott *oratio post nomina* („a nevek utáni ima”), majd a békecsók és az *oratio ad pacem* („béke imája”) következett. Eddig tartott a *felajánlás*; most az áldozati cselekmény, az *átváltozás* következik: a szokásos dialogussal: „*Sursum corda*” stb. és a római praefationak megfelelő *contestatio*, végén a kar által éne-

kelt Sanctus. Kánon nincsen: egészen rövid ima: a Post sanctus átmenetet alkot a „qui pridie“⁴hez, („aki előző nap, mielőtt elárulták, vette a kenyeret“ stb.), tehát az utolsó vacsora szavaihoz, mely után egy ¶ anamnésist és ¶ epiklésist tartalmazó rövid ima („post pridie“, v. „post secreta“, mert az átváltozás szavait halkán mondotta a pap) következett. Ezután a kenyér megtörése, majd a néppel közösen énekelt Pater noster és a mindig változó szövegű áldás következett és csak ezután az áldozás. A hálaadás két oratóival: „post eucharistiam“ és „consummatio missae“ (= mise befejezése) történt.

Gallo-római ritus ¶ Római ritus.

Gaudete vasárnap Advent III. vasárnapja, mely a Nagyböjt közepére eső Laetare vasárnap mintájára öröndetes jellegű. Az aranyrózsát kivéve hasonlít ¶ Laetare-hoz. Nevét introitusának kezdőszavától kapta (G. = örvendeztetek). R. P.

Gelasianum, sacramentarium a Tommasi biboros által 1680-ban kiadott 7. szd-i ¶ sacramentarium kézirat (Vat. Regin. 316.) A könyvet helytelenül tulajdonították I. Gelasius pápának (492—496), három részben 1. az egyházi év miséit, 2. a szentek miséit, 3. a Kánon legelső emlékét, majd más votív miséket és imádságokat tartalmaz. A G. a 6—7. szd-ban használt római ritusú könyv, melyben azonban már a gallikán ritusból átvett imák és szertartások is vannak, mivel ezt a példányt galliai használatra, Galliában írták. — (Kiadásai: Patr. Lat. 74, 1055—1244; H. A. Wilson, The Gelasian sacramentary, Oxford 1894). R. P.

Generalis absolutio a III. rendieknél eh.-i áldás, amellyel a szenvedő lelkekre is átruházható teljes bűcsú jár a szokásos föltételek mellett (tehát sz. gyónás, áldozás és ima a pápa szándékára). A G. a következő napokon adható: jan. 1, 6.; febr. 2.; március első péntekén, 19. és 25-én; nagyhét minden napján,

husvétvasárnap, áldozócsütörtök, pünkösdvasárnap, Szentháromság vasárnapja, Úrnap, Jézus Szíve ünnepén, jun. 29.; júl. 2.; aug. 12, 15, 22, 25.; szept. 8, 17.; okt. 4.; nov. 1, 19, 21, 25.; dec. 8, 25. és négyszer évenként szabadon választott napon. A G.†t megadhatja nyilvánosan (többnek egyszerre) az arra felhatalmazott pap és ennek távollétében minden gyóntatási joghatósággal felruházott pap, magánosan (a gyóntatószékben) minden gyóntató. Az előírt áldásformulát mindig meg kell tartani. *F. M.*

Genuflexio ¶ Térdhajítás.

Georgiai ritus a ¶ bizánci ritusnak a georgiai nyelvre való fordítása, mellyel manap csak egy konstantinápolyi, Rómával egyesült szerzeteskongregáció él. *R. P.*

Gergely, Nagy. sz. Lit.-ja a ¶ bizánci ritus harmadik miseformulája, mely nem más, mint egy előszentelték miséje. Két részből áll: 1. a napi vecsernyéből, 2. a megkurtított ¶ Chrysostomus Lit.-ból, melyből az anafora, tehát az átváltoztatás része, elmarad. A nagy bemenetkor az eucharisziát a ¶ prothesisről az oltárra viszik. N. Sz. Gergely nevet jogtalanul viseli. — ¶ Előszentelték miséje, Nagyböjt. *R. P.*

Gergely naptár ¶ Naptár.

Gergelyvíz a püspök által a ¶ templom szentelésekor és a megfertőztetett (Exsecratio) templom kienzesztelésekor szentelt és használt víz, mely bornak, sónak, hamunak vízzel való keverékéből áll. Neve N. Sz. Gergely pápára (590—604) utal. *K. F.*

Glagolit ritus a glagolit betűkkel és nem cyrillikával írt ¶ ószláv nyelvű római ritus, mely a középkor óta Istria, Dalmácia és Horvátország egyes egyházmegyéiben használatos. A Rituskongregáció 1906. dec. 18-iki dekrétuma szerint helyi és nem személyi kiváltság a G. használata; csak oly plébániákon alkalmazható, ahol 1868 óta megszakítás nélkül használatban volt. A világháború óta azonban újra tovább terjedt a G. *R. P.*

Gloria. Angyali éneknek nevezzük, mert kezdő szavait az angyalok énekelték azon az éjen, melyen Krisztus született e világra (*Gloria in excelsis Deo* = Dicsőség a magasságban Istennek). Nagy doxológiának is nevezik; a kelések nem a misében, hanem a hajnali dicsőítésben (¶ *Orthros*) éneklik. Ez a himnusz ősrégi, már az 5. szd-i *Codex Alexandrinus*ban megvan a *Psalterium* végén. Műfaja csakugyan zsoltárstílusú. Keletről jött át a nyug. Ehéba. A római rítus alkalmazta már a 6. szd-ban. A papok nem énekelhették, csak újmiséjükön és a húsvétvasárnapi misében. A 11. szd. közepén szűnt meg ez a különbség, azóta pap és püspök egyképen éneкли vagy mondja a rubrika által meghatározott napokon. A mai rubrikák szerint G. mondandó minden a napi *officiumnak* megfelelő misében, ha az *officiumban* volt *Te Deum*. A zsoltosza *Te Deum*-jának tehát megfelel a misében a G. E szabály alól csak Nagycsütörtök és Nagyszombat kivétel, melyeken, bár a zsoltoszában nincs *Te Deum*, a misében van G. Viola színben mondott misében nincsen G. Sz. F.

Gloria éneklése. A *Kyrie eleison* után intonálja a pap. Et in terra-tól kezdve a két félkar, vagy az előénekesek és a kar a kettősvonalú szünetjelek szerint váltakozva éneklik. Az egyházi naptárban Gl. vagy Glor. jelzi, hogy Gloriát kell énekelni. Ha ez a jelzés hiányzik, vagy ez van jelezve: sine Gl., akkor a Gloria elmarad. G. G.

Gloria, laus et honor, = „Dísz s dicsőség illet megváltó Krisztus, Királyunk” kezdetű himnusz *Theodulphus*, Aurelianum (Orléans) püspöke († 821) szerzte ¶ virágvasárnapra. R. P.

Gloria Patri = kis ¶ *Doxologia*.

Gloriosum a szokásjog alapján főpapok temetése után az elhunyt főpapért bemutatott ünnepies nagymise. Az Eh. hivatalos lit. könyvei nem említik ezt a misét. G. miseként az angyalokról szóló misét mond-

jük Glóriával, Credoval és egy könyörgéssel. Nem mondható ez a miseszöveg azokon a nagy ünnepeken, amelyeken tilos az ünnepies ¶ votívmisék mondása. *F. M.*

Gospodi pomiluj ¶ ószláv nyelven = Uram irgalmaz, Kyrie eleison. *R. P.*

Görög-bolgár, görög-magyar, görög-olasz, görög-ruthén, görög-román, görög-ószláv ritus ¶ Bolgár, magyar stb. ritus.

Görög katolikus ritus a bizánci ritust görög, ószláv, román, v. arab nyelven használó, a római pápa fennhatóságának magukat alávető keresztények ritusa. ¶ Bizánci ritus. *R. P.*

Görög keleti ritus a bizánci ritust követő, de a római pápa fennhatóságát el nem ismerő szakadárrok (schizmatikusok) ritusa; tehát az ¶ ortodox ritus egyik része. ¶ Ruthén, román, ószláv, bolgár ritus.

Görög ritus manap csak a ¶ bizánci ritus. L. még ¶ kel. ritusok.

Gradata ¶ Hangjegyek.

Graduale. 1. Már az ősi Lit.-ban is szokásban volt a szentírási olvasmányok után zsoltárt énekelni, amint a 3. szd. elejéről Tertullianus, majd a 4. szd.-ban Sz. Ágoston tanúsítja. Ezt a szokást a zsinagógai istentiszteletből vették át. A G., magyarul lépcsőének: nevét az ¶ ambo lépcsőtől vette, amelyeken az előénekesek álltak, kik a G.-t énekeltek s a nép egy-egy szót megismételt (¶ sponsoriális éneklési mód). 450—550 között a zsoltárt megrövidítették, úgyhogy azóta a G. két versből áll. A két vers legtöbbször a zsoltárból van véve, de néha más szentírási könyvekből is, sőt vannak G.-k, melyeket maga az Eh. szerkesztett. G. van minden misében, kivéve a husvéti időszakot: a fehérvasárnapot megelőző szombattól kezdve Pünkösöd utáni szombatig bezárólag, amikor a G. helyét a nagy alleluja foglalja el. A legritkább

esetek közé tartozik az, hogy a lecke után csak G. legyen, rendszerint vagy az ¶ alleluja=vers, vagy a ¶ tractus van még hozzá csatolva. — 2. A mise énekrészeit tartalmazó lit. könyv a római ritusban; ¶ Antiphonarius, Énekes könyvek. Sz. F.

Graduale éneklése. A szentlecke befejezése után intonálja az előénekes, a csilagtól a kar folytatja. A verset az előénekesek éneklik, csak a végét a csilagtól az egész kórus. A Gradualéhoz csatlakozó Alleluját a csillagig az előénekesek, a második Alleluját a kar énekli a hozzátartozó ¶ Jubilussal együtt. Az alleluja verset a csillagig ismét az előénekesek, végig pedig a kar énekli. Most az előénekesek ismétlik az Alleluját, a kar pedig a hozzátartozó Jubilust úgy, hogy az Alleluja szó most csak egyszer hangozzék. G. G.

Graduális zsoltárok-nak nevezi a ¶ Vulgata a 119—133. zsoltárt. Különböző módon magyarázzák e 15 zsoltárnak elnevezését, a legvalószínűbb hogy a Jeruzsálemben menő izraeliták imádkozták, amikor a templomba zárandokoltak. A zsolozsmával kapcsolatokban mint lit. imádság e zsoltárok a 11. szd-tól kezdve a clunyi bencéseknel szerepelnek, ezt a szokást aztán mások is átvették. A középkor folyamán a nagybőjtnek köznapi (feriális) officiumai előtt kellett mondani e zsoltárokat; ezt a kötelezettséget V. Pius pápa korlátozta és oly módon rendezte, hogy kórusban a nagybőjt szerdáin mondták, amikor nem volt e napon 9 olvasmányos officium; X. Pius pápa pedig teljesen megszüntette. (¶ Divino afflatu). F. M.

Grajdanka ritus a neve a G. nyelven végzett római ritusnak, melyet XIII. Leo pápa a Montenegróval 1886-ban kötött konkordátumban az antivari-i egyházmegyében engedélyezett. A G. nyelv a N. Péter cár óta modernizált szláv, mely a különböző szláv népek között mint közlekedési nyelv szerepel. R. P.

Grafiarum actio 1. hálaadó imádság a sz. mise

vagy sz. áldozás után, amely legalább 10 percig tartson. A rubrikák szerint a papnak már az oltártól jövet, útközben kellene mondania a megfelelő hálaadó imát (recessus), amelynek főrésze a három ifjú hálaadó éneke, amelyet Nabukodonozor babiloni király tízes kemencéjében énekeltek el. Ez a rubrika azonban nem parancsoló, hanem csak irányító jellegű. 2. Hálaadó istentiszteleteknél a Szentháromság miséjét szoktuk mondani hálaadó könyörgéssel a mise könyörgésével egy befejezés alatt. A mise végén „Te Deum laudamus” (Téged, Isten, dicsérünk) kezdetű himnuszt énekeljük. 3. A ¶ rituálé külön hálaadó körmenetet is ismer. — ¶ Praeparatio ad missam. F. M.

Gregorián korális 1. A római Eh.-nak lit. zenéje. Nevét a chorus szóból (a szentély régebbi neve, egyúttal az énekkar helye is volt) és Nagy Sz. Gergely pápától (590—604) veszi, aki a hagyomány szerint a meglévő dallamokat összegyűjti és egységes szempontból átdolgozta. Egyéb elnevezései: Cantus planus, Cantus traditionalis, Cantus firmus. A G. k. a Lit.-t szolgálja, a lit. cselekményeket kíséri. A Lit.-ból nőtt ki, ezért csak belőle érthető meg. Semmi más ének nem alkalmasabb az istentisztelet minden mozzanatára, mint a G. k. Általában véve ezért nem került más zene a lit. könyvekbe. A papság a lit. cselekményeknél csak korálist énekelhet. Bár az Eh. megengedte, hogy másfajta zene is szerepelhessen a templomban, az Eh. tipikus és tulajdonképeni zenéje mindig a G. k. volt és marad. Jellemző sajátosságai: a) Egyszólamú ének nemcsak a szólórészekben, hanem az egész kórus által előadott részekben is. A hozzáírt orgonakísérek későbbi keletűek és csak az előadás könnyítésére valók. b) A korális dallamok nem a mai 24 (dur- vagy moll-) hangnem valamelyikében, hanem különleges felépítésű ¶ egyházi hangnemekben vannak írva. c) Ritmikus szerkezete is más, mint a mai zenéé. Nem oszlik ütemekre. A hangsúlyok itt szabálytalanul,

u. n. szabad ritmusban következnek egymásra. d) Az időegység itt nem osztható. A különböző időértékeket a korális úgy éri el, hogy az időegységeket összeadja. e) A dallam felépítésében nem érvényesül a pontos szimmetria. Tagolás, periodusok itt is vannak (sokszor már a szöveg adja meg), de ezek terjedelemben és szerkezetben nem felelnek meg egymásnak. f) Hangsora króma-mentes diatonikus skála, vagyis két félhangköz sohasem követheti egymást egy irányban. Csak egy módosító jele van: a ♯ B. A G. tehát sok tekintetben különbözik a modern zenétől. Épen ebben rejlik előnye. Sajátos jellegű művészet, amelynek kifejező eszközei is sajátosak.

2. A G. k. virágzása Nagy Sz. Gergellyel kezdődik (Antiphonarius cento) s hét évszázadig tartott. Mikor azonban a többszólamú éneket is kezdték meghonosítani az istentiszteleteken, a korális szépségei iránti érzék mindinkább gyengült. Sőt az előadása is nagyon romlott azáltal, hogy egy vagy két kísérszólamot irtak hozzá, hogy így a korálist többszólamúvá tegyék. A szöveg és a dallam egymáshoz való viszonyát is megbolygatták. (♯ Barbarizmus). A 16. szd-tól kezdve a melódiákat meg is rövidítették. Hirhedt volt e tekintetben a ♯ Medicaea nevű Graduale. A 19. szd. második felében megkezdődik a G. k. újjáéledése. Főképen a solesmesi bencések fáradhatatlan kutatásai alapján helyreállították az eredeti dallamokat. X. Pius pápa pedig 1903-iki Motu proprio-jával ezt a tradicionális korálist az egész Eh.-ra kötelezővé tette.

G. G.

Gregorián misék nevével jelezzük azt a harminc sz. misét (misesorozatot), amelyet megszakítás nélkül harminc egymás után következő napon mondanak el valamely halottért. E miséknél az a bizalom vezeti a híveket, hogy Isten különös irgalma és jósága Nagy sz. Gergely pápa közbenjárására elengedi a tisztító tűz összes szenvedéseit annak a léleknek, akiért a misét

bemutatják. Nem kell mind a harminc misét ugyan-
annak a papnak mondani, de az lényeges, hogy amint
a misék mondását megkezdték, a nagyhét 3 utolsó
napját kivéve, egyetlen egy napon se szakítsák meg a
misék sorát. Ha közben egy napon e mise elmaradt
volna, akkor mondásukat újra előlről kell kezdeni. E
miséknek nem kell gyászmiséknek lenniök. *F. M.*

Gregorián naptár ¶ Naptár.

Gregorianum, sacramentarium a neve annak a
római ritusú ¶ sacramentariumnak, mely Rómában
a 8. szd.-ban volt használatban. I. Hadrianus pápa
a G.-t küldötte 784—791 között N. Károlynak, aki
azután ennek alapján a római ritust egész Galliában
kötelezően elrendelte. Már Hadrianus N. sz. Ger-
gelyre vezeti vissza a G.-t, ez azonban nem helytálló.
Négy részre oszlik: 1. miserend, 2. az ordinációk,
3. az év és a szentek miséi, 4. áldások, votivmisék,
imák. (Kiadás: H. Lietzmann, Das S. Greg. nach
dem aachener Urexemplar, Münster i. W. 1921; ő
volt az első, aki a fiszta hadrianusi G.-t kiadta. Mé-
nard kiadása: Patr. Lat. 78, 25—240 nem hadria-
nusi G.). — ¶ Misekönyv története. *R. P.*

Gremiale az a négyszögű lit. ruhadarab, amelyet fő-
papi szertartásoknál akkor terítenek a főpap ölére, ami-
kor ül. A főpapi miséknél használandó G.-nak se-
lyemből kell lennie, amely a napi színhez alkalmaz-
kodik és sokszor művészi díszítésekkel van elhalmazva.
Célja eredetileg az volt, hogy az értékesebb főpapi
ruhákat megvédje a bepiszkítástól, ma azonban csak
dísz. A 13. szd. utolsó negyedében említik először a
G.-t. *F. M.*

Gyakori szentáldozás a híveknek az a szokása,
hogy az előírtnál gyakrabban áldoznak; lehetőleg he-
tenként többször, vagy naponként. Feltétele a halálos
bűntől való mentesség és a helyes szándék. Az ősz-
Eh. hívei együtt áldoztak a pappal a szentmisében.
A ker. élet ezen eszményét ajánlotta X. Pius (1905)

és az Eh.-i Törvénykönyv. A Gy.-hoz járulni akaró hívek kérjék ki a gyóntató tanácsát. Végezzenek az áldozás előtt kellő előkészületet, utána hálaadást. A napi áldozók elnyerhetik a teljes ¶ búcsúkat, anélkül, hogy hetenkint gyónnának. A Gy. előfeltétele, hogy a hívek gyakran és könnyen találjanak alkalmat a szentgyónásra. K. F.

Gyászmise a halottakért fekete színben mondott sz.-mise, melyet kezdőszaváról requiemnek is hív-
nak. A róm. rituale szerint a temetési szertartásnak lényeges része az ¶ exsequialis mise a rákövetkező ¶ absolutióval. A mai misekönyv hat miseszöveget tartalmaz. Az első három halottak napján mondandó. Az első miseszöveget használjuk ezenkívül a pápa, püspökök, papok temetése alkalmával, az értük bár-
mikor mondott gyászmiséknél, de mindig a halottnak megfelelő könyörgéssel. A negyedik miseszöveg vi-
lágiak temetésénél és az elhalálozástól számított 3., 7. és 30. napon, az ötödik miseszöveg világiak elhalálo-
zásának évforduló napján mondandó, végül a ható-
dik mise mindennapi használatra van szánva. Már az üldözések korában, a 3. szd. közepe táján, szokásban volt a ¶ coemeteriumokban, a temetkezési helyeken az istentisztelet tartása temetések és elhunyt keresztye-
nyek halálának évforduló napján, vagy vértanúk halála napján. Ezeket az istentiszteleteket rendszeren egy sír feletti helyiségben tartották. Temetéseknél pedig már a 2. szd.-ban szerepel a sz.-mise, mint a temetési szer-
tartás lényeges része. Úgyszintén hamarosan kifejlődött a halálozást követő 3., 7. és 30. napnak sz.-misé-
vel való megünneplése is. Már a Sacramentarium Leonianumban és Gelasianumban is több gyász-
miséhez való imádság van. A 12. szd. óta lit. színük a fekete szín. F. M.

Gyémántmise a fölszentelés vagy újmise hatvana-
dik évfordulóján mondott sz. mise. Különösebb lit. ki-
váltsága nincsen. F. M.

Gyertya használata a Lit.-ban ősrégi. Nem a szükség honosította meg elsősorban a Gy.-kat, bár a katakombák sötétsége is kényszerítette a híveket, hogy világításról gondoskodjanak. A Gy.-nak kezdetől fogva már szimbolikus jelentőséget tulajdonítottak. Jelenti mindenek előtt Krisztust, a világ világosságát; jelképezte a híveket is, akiknek a világosság fiainak kell lenniök; jelképezi a hitet és az örök világosságot, amely a halál után fényeskedjék a lelkeknek. A Gy.-k anyaga méhviasz; színe lehet fehér, vagy sárga. Nagypénteken, gyászmiséken, általában gyászistentiszteleteknél sárga Gy.-kat kell használni. Tilos a stearin vagy faggyúgyertyák, valamint a Gy.-k helyett villany vagy gázvilágítás használata. A rubrikák meghatározzák a Gy. számát is. Csendes misében 2, nagy misében 4, ünnepies misében 6, püspöki nagymisében — saját eh.-megyéjében — 7, szentségkítételnél 12 Gy.-nak kell égnie. *F. M.*

Gyertyafelajánlás a kisebb és nagyobb rendek feladásánál szereplő szertartás. A szentelési mise felajánlása előtt azok, akik kisebb rendet, az alszerpapságot, szerpapság vagy áldozópapság rendjét vették fel, a szentelő püspöknek egy-egy égő gyertyát nyújtanak át, miután a gyertyát is, meg a püspöknek kezét is megcsókolták. Püspökszentelésnél és apátavatásnál az ujonnan fölszentelt püspök két égő gyertyát ajánl fel a fölszentelő püspöknek két kenyérrel és két hordócska borral együtt. — ¶ **Naturáliák felajánlása.** *F. M.*

Gyertya, szentelt, mint szentelmény is használatos. A febr. 2-án (¶ Gyertyaszentelő), v. a Rituale előírása szerint más napon is szentelhető sz. Gy.-kat a hívek házaikban szokták tartani. Különösen a középkorban a sz. Gy.-t meggyújtották, amikor vihar dühöngött, ha az asszony vajúdott, ha emberek v. állatok között járványos betegség ütötte fel fejét, ha a gonosz lélek hatalmától féltették házukat, vagyonukat és leginkább a halálharc órájában. *R. P.*

Gyertyaszentelő ünnepe magyar neve a Mária tisztulása (Purificatio B. M. V.), v. az Úr bemutatása (Praesentatio Domini) nevű ünnepnek febr. 2-án. Az ünnep tárgya az, hogy Mária az ószövetség két törvényének tett eleget a mai napon: megvállotta Jézust, mint elsőszülöttet némi pénzzel, továbbá jelentkezett a szülés után szükséges tisztulás szertartására, amely fiúgyermeknél 40 nap múlva volt előírva. Gy.† a Q jeruzsálemi rítus fejlesztette ki, a 4. szd. végén ott járt zarándoknő, Aetheria leírásából látjuk ezt. Az ünnep ekkor febr. 15-én volt, mivel Jézus születését jan. 6-án ülték meg (Q Vízkereszt) és attól számítva a 40-ik nap. febr. 15. A jeruzsálemi ünnepet Ypanti (= találkozás) névvel Justinianus császár 542-ben a nagy pestis lezajlása után vezette be a bizánci birodalomban. „Találkozás” a neve Gy.†-nek, mert Mária az agg Simeonnal találkozott. Az ünnep febr. 2-ára került, mert ekkor már dec. 25-én ülték Jézus születését. Nem Máriaünnep volt, hanem az Úrnak ünnepe. Rómában a 7. szd. folyamán ünnepelték már (Gelasianum), ahol azonban Purificatio (= tisztulás) lett az ünnep neve, azaz Máriaünnep jellegét vett fel. Körmenet ezen a napon a Gelasianumban még nincs. Sergius pápa († 701) életrajzában halljuk először, hogy körmenet van az ünnepi mise előtt, de Kisasszony napján is volt. Ez a körmenet talán a római „amburbale” nevű körmenet volt, amelyet febr.†ban tartottak. Az Eh. átvette és Gy. napjára rögzítte. Az ünnep eredetileg különálló jellegét mutatja az, hogy még a mai szabály szerint is, ha a Gy.†t át kell más napra helyezni (pl. Septuagesimával való occurrentia miatt) a körmenet mégis febr. 2-án van. Beda Venerabilis († 735) már az égő gyertyákról is szól, amelyekkel kezükben azóta is mennek a körmenet résztvevői. A gyertyák ünnepélyes szentelése a körmenet előtt csak a 10. szd.-ban lett általános.

R. P.

Gyertyatartó. Minden oltáron legalább is 2 Gy.†

nak kell lennie, a főoltáron pedig legalább is hatnak. Az oltáron csak a 10. szd. vége óta helyezik el a Gy.-t, addig az oltár mellé állították. Tilos a mózesi hétkaru Gy. mintájára hétágu Gy.-kat alkalmazni, úgyszintén tilos a 2 vagy többkaru Gy.-k használata a sz. misében. A kel. Eh. oltárain 3 águ Gy.-k égnek. Szentségkitételnél az Oltáriszentség tiszteletére a ¶ Irón mellett lehet 2 vagy 3 karu Gy.-kat alkalmazni. — 2 és 3 águ Gy.-kat használnak a kel. püspökök. ¶ Dikirion. F. M.

Gyertyavivő ¶ Akolythus.

Gyónás (exomologesis, confessio) a ¶ bűnbánat szentségének az a része, melyben a bűnös a joghatósággal bíró papnak bűneit feloldozás céljából megvallja. Isteni parancs alapján szükséges, mert a bűnbánat szentségét bírói ítélet módján kell kiszolgáltatni. Gy.-nak szóbelinek, titkosnak, igaznak és teljesnek kell lennie. Súlyos ok nélkül nem lehet írásban vagy jelekkel gyónni. A gyónó nem köteles oly módon gyónni, mely a titkosságot veszélyezteti (pl. írás). A Gy. lényeges anyagára vonatkozó hazugság súlyos szentségtörés. A Gy. teljességéhez a keresztség után elkövetett, még meg nem gyónt, vagy kellő feloldozásban nem részesített halálos bűnök tartoznak nemük és számuk szerint és a bűn nemét megváltoztató körülmények (pl. a lopásnál az a mozzanat, hogy templomi tárgyat vitt-e el a bűnös). A teljesség alól a fizikai és erkölcsi lehetetlenség ment fel. Pl. a súlyos betegség, ha a részleges gyónás nagy kárára volna a betegnek; vagy ha a gyóntató nem érti a gyónó nyelvét; ha az a komoly veszély, hogy a Gy.-t mások is meghallják stb. A jó Gy.-ra lelkiismeretvizsgálattal kell előkészülni. A Gy.-hoz a papban nem elég a papi rend, hanem joghatóság is szükséges. A Gy. lehet általános, azaz a bűnöket nem nemük és számuk szerint megjelölő; vagy részletes, a bűnöket kellő módon feltáró. Az általános Gy. akkor van

megengedve, ha a teljesség alól felmentő akadály olyan, hogy a részletes bűnvallomást nem engedi meg. Pl. súlyos beteg végveszélyben, mikor már nincs idő részletes Gy.-ra; katonák ütközetbe indulás előtt közvetlenül. Lehet a Gy. kötelező, mikor törvény parancsolja, vagy áhitatból, buzgóságból végzett, mikor pl. csak bocsánatos bűnökről szól. Van *életgyónás*, *egyetemes Gy.*; mely az egész életre, annak nagyobb szakaira terjed ki és van *részleges*, a legutóbbi érvényes gyónástól elkövetett bűnökre vonatkozó Gy. — A Gy., mint a szentség része hozzájárul a szentség büntörő hatásához természetfölötti módon. Természetes hatásaival is tisztítja a lelket, finomítja a lelkiismeretet, erőt ad az akaratnak. Rendesen rövid bevezetéssel kezdődik (Gyónom a mindenható Istennek...) Az Eh-ban mindig megvolt. A papok már csak azért sem találták volna ki, mert egyrészt nekik is kell gyónniok, és mert a gyóntatás nehéz, fáradságos lelkipásztori munka. K. F.

Gyónási pecsét (*sigillum sacramentale*) a meggyónt bűnökre és a velük összefüggő mozzanatokra vonatkozó legszigorúbb titoktartási kötelesség, melyet a gyóntatónak és a gyónás anyagáról jogosan vagy jogtalanul értesülteknek kell megtartani. A Gy. megsértése szentségtörés. Sem közvetlenül nem árulhatja el a gyóntató úgy, hogy jellel, szóval a bűnöst és bűnét feltárná. Ilyen megsértése a Gy.-nek a pápának legkülönösebb módon fenntartott bűn. Sem közvetve; azaz nem mondhat olyat, amiből a bűnös és bűne kikövetkeztethető lenne; sem pedig a gyónásban szerzett tudását fel nem használhatja a gyóntató oly módon, mely a gyónónak terhére volna. A Gy. részben a természetes jog alapján, részben isteni és eh-i jog alapján kötelez. A gyónás ténye az ős Eh-ban is zárt, titkos volt. N. Sz. Leo külön is tiltja a bűnök nyilvános elmondását. Az ős Eh. elve, hogy a titkos bűnökért a vezeklés is titkos, a nyilvános

sakért pedig nyilvános. A nyilvános vezeklés azonban a bűn nemét nem tárta fel mások előtt. A nyilvános bűnbánat csökkenésével még jobban hangsúlyozzák a Gy.† a középkori hit-, és jogtudósok. A pecsét, sigillum szó Petrus Cantornál († 1197) fordul először elő. Sz. Tamás szerint a Gy. azért kötelező, mert az Isten is elfödi annak bűnét, aki a bűnbánattal hozzá fordul. A Gy. megsértésére vonatkozó büntetéseket az Eh.-i Törvénykönyv (2369. c.) foglalja magában. — ¶ Gyónás, bűnbánat szentsége, exomologesis.

K. F.

Gyóntatószék. A mai jog szerint a templom ¶ há-
jójában kell elhelyezni jól látható helyen a Gy.-ket,
amelyekben a hívek a bűnbánat szentségéhez járulnak.
Mai alakjában a Gy. a 16. szd. óta használatos. Szabály,
hogy a gyónó és gyóntató közt ráccsal ellátott
választófal legyen. Gyakorlati szempontból arra kell fő-
rekedni, hogy a Gy. a gyónó és gyóntató részére
egyenként kényelmes legyen, amihez hozzátartozik az is,
hogy a gyónó teljesen bezárható fülkében térdelhessen.

F. M.

Gyűjtőimádság = ¶ Collecta.

Gyümölcstőlő Boldogasszony a magyar neve az
angyali üdvözlét Mária-ünnepének (Annunciatio B.
M. V.), melynek tárgya, hogy a Fiúisten a Szűz
méhében testet öltött (ezért régi neve Conceptio Do-
mini = az Úr fogantatása). Gy. eredetét ¶ kará-
csony dátumának (dec. 25.) köszöni; ép 9 hónappal
előbbre tették. Első biztos adat Keleten az alexandriai
husvéti krónika, mely 624-hez megjegyzi, hogy He-
raklius császár Gy. napján indult el seregével. Biztosra
kell venni, hogy már a 6. szd.-ban megvolt, előbbi be-
szédek az angyali üzenetről, mint pl. Proklos (428-
ban) beszéde az ősegyház régi egyetlen Mária ünne-
pén hangzottak el (¶ Mária ünnepek). A 7. szd.-ban
került a római rítusba (a ¶ Gelasianumban már meg-
van). A wisigoth Eh. püspökei nem tűrték, hogy a

Gy. ünnepét átvegyék, mert a régi felfogás szerint Nagybőjtben nem lehet ünnep és ezért a X. toledói zsinat (656) az ősi, eredetileg mozgó egyetlen Mária ünnepet dec. 18-ra rögzítette Gy. elfogadása helyett. Ha Gy. a nagyhétre, v. husvét hetére esik, fehérvasárnap utáni hétfőn kell megülni. — ¶ Mária ünnep, Expectatio partus B. M. V. *R. P.*

Gyűrű (annulus) a pápa, a püspökök és apátok által az istentiszteletnél és azonkívül is hordott, drágakővel ellátott főpapi dísz. A 7. szd. elején már említik a Gy.-t, általánossá azonban csak a 10. szd. vége felé lesz. A püspöki Gy. a hitnek jele, hisz a hit őrének és legfőbb hirdetőjének kell a főpapnak lennie. Jegygyűrű is egyúttal e főpapi dísz és így jelzi azt a benső egységet és szeretetet, amelynek meg kell lennie a főpap és az ő eh.-a, a püspök és eh.-megyéje között. A hívek tisztelőjük jeléül megcsókolják a főpapi Gy.-t. Ettől megkülönböztetendő a teológiai doktoroknak engedélyezett Gy., amelyet ők istentiszteleten kívül hordhatnak. *F. M.*

H.

H-val kezdődő görög szavakat a következő magánhangzó alatt kell keresni, pl. Hagiasmos l. Agiasmos.

Hajkorona (tonsura) a klerikusok és szerzetesek által viselt különböző alakú hajkivágás a fejen. A világi klerikusoké kis kinyírt kör a fejük búbján. A szerzeteseké rendek szerint változik, több új rendé és kongregációé azonos a világi papokéval. Jelenti azt, hogy viselője életét Istennek szenteli; ez az első jelentése. Ily jelentéssel viseltek már pogány papok (pl. Serapis és Isis papjai) H.-t. Jelenti továbbá a világ hiúságának megvetését. Az apostoli időkben van már H.-ról szó (Ap. csel. 24, 25); a kel. szerzetességből terjedt el később a világi papságra. Első feladása által lesz a világi hívő ¶ klerikussá, eh.-i férfiúvá. A H. nem rendi fokozat, csak előfeltétele az eh.-i rendnek. Feladására jogosult ugyanaz, aki a kisebb rendeket feladhatja. (¶ Eh.-i rend.) Szertartása abban áll, hogy a főpap ollóval kevés haját kivág a jelölt homlokán, tarkóján, a két fültáján és feje tetején — imádság kíséretében, majd karinget ad a jelöltnek. K. F.

Hajnali mise a Bold. Szűz tiszteletére advent folyamán minden nap kora reggel mondott nagymise, amelyet kezdőszaváról rorátének is hívnak. Az Eh. lit. törvényei ezt a misét nem ismerik. Általánosan meg van engedve a decemberi kántorbőjt szerdáján és karácsony előtt kilenc napon át mint ünnepies votivmisét mondani ezt a H.-t. Advent

többi napjain — kivéve a nagy ünnepeket — túri a Szentszék, hogy roráté-misét énekeljenek, de Gloria és Credo nélkül. Egyes helyeken azonban megen-gedte a Szentszék, hogy mindennap végezhezzék a hajnali misét ünnepies miseként, tehát Gloriával, Cre-dóval és csak egy könyörgéssel. December 8-án és nyolcada alatt a Szeplőtelen Fogantatás miséje mon-dandó. Ezt a kiváltságot megkapta pl. a prágai főeh.-megye 1864-ben, a pannonhalmi főapátsági eh.-megye 1871-ben. — ¶ Advent. *F. M.*

Hajó. A templom hajója az a rész, amelyben is-tentisztelet alatt a hívek tartózkodnak, a szentélytől a rács, a ¶ cancellus választja el. Elnevezésének alapja az a szimbolikus magyarázat, amely az egész Eh.-t hajóhoz hasonlítja. Az őskeresztény bazilikastílusú, va-lamint a középkori román- és gótstílusú templomoknak több hajójuk (egy fő és több mellékhajójuk) is volt. A H.-ban vannak a ¶ keresztkút, ¶ szószék, ¶ gyón-tatószékek és ülőhelyek (padok), mégpedig a temp-lom leckeoldalán a férfiak, az evangélium oldalán a nők számára. Olasz- és Franciaországban nincsenek állandó ülőhelyek a templomban. *F. M.*

Halál perce ¶ Articulus mortis.

Halászyűrű nem lit. jelvény, hanem a pápának pecsétgyűrűje, amely a halászó Sz. Pétert ábrázolja és amelyre a pápa neve is rá van vésve. Egyes fon-tosabb pápai leiratokat ezzel a gyűrűvel pecsételnek meg. A pápa halálakor ezt a gyűrűt több tanú je-lenlétében összetörik. *F. M.*

Haldoklók litániája nagyon megrövidített minden-szentek-litánia, amellyel a haldoklók felett mondandó imák (¶ commendatio animae) sorozata kezdődik. Azo-kat a szenteket hívja e litániákban az Eh. segítségül, akiket a haldoklók különös pártfogóinak tekinthetünk, mint pl. Bold. Szűz, az Órangyal, Ábel (aki a világ első halottja), Ábrahám, Sz. József, Sz. Kamill és istenes Sz. János. A H. nemcsak mint az Eh. hi-

vatalos imádsága, hanem a jó halálnak a benne segítségül hívott védőszentjeinek felsorolása is igen alkalmas imádság, hogy lelki erőt, vigasztalást és Istentben vetett bizalmat öntsön a haldokló lelkébe. *F. M.*

Haldoklók szentségei (*sacramenta moribundorum*) azok, melyekkel az *Eh.* a haldoklókat a halálharcra és az utolsó útra megerősíti. Ha a haldokló eszméletén van és legalább jelekkel kifejezheti bűnös voltát, a lehetőség szerint teljes vagy általános gyónásra feloldozást nyer, majd magához veszi a szent **¶** útra valóképen az Oltáriszentséget (*Viaticum*); ezután részesül az **¶** utolsó kenet szentségében. Ha eszméletén kívül van és semmi jellel már bánatát kifejezni nem tudja, feltételes feloldozást nyer és az utolsó kenetet.

K. F.

Halottak napja (*Commemoratio omnium fidelium defunctorum*). November 2-ika, vagy az esetleg rákövetkező nap, — ha 2-ika vasárnapra esik — a halottak emlékének van szentelve, kizár minden vele összeeső ünnepet, hacsak az nem elsőosztályú, e napra semmiféle ünnep át nem tehető. A halottak napját a cluny-i bencések kezdték megülni a 10. században; a 14. szd-ban általános lesz a megülése. XIV. Benedek pápa (1748) Spanyolországban megengedi a világi és szerzetes papoknak, hogy halottak napján három szt.-misét mondhassanak. Egyet tetszés szerinti szándékra, egyet az összes elhunyt hívekért és a harmadikat a pápa szándékára. XV. Benedek pápa 1915-ben az egész világ papságának megadta ezt az engedélyt. XIII. Kelemen pápa 1761-ben az összes oltároknak megadta halottak napjára az **¶** oltárkiváltásokat. A gyászmisének a misekönyvben négy formulája van, amelyek közül meg van határozva, hogy melyiket kell mondani első, második vagy harmadik miseként halottak napján. Az elsőnél a gyászmisék első formuláját, a másodiknál a harmadik formulát, ezen formula megrövidített oratio szövegével; a har-

madik misénél a negyedik formulát szintén csak egy orációval mondják. Mind a három misében mondandó a ¶ Dies irae sequentia. Sz. F.

Halottak napja a keletiekénél ¶ Psychosabbaton.

Halotthamvasztás. A holttestek elégetése az ókorban csak a pogány népeknél fordult elő. Az izraeliták mindig eltemették halottjaikat. Ezt a szokást vette át az Eh. is. A középkorban megtörtént, hogy egyes gonosztevőket a halálos ítélet szigorításaképp haláluk után elégettek. Még a humanizmusnak minden ókori és pogány világért való lelkesedése ellenére sem jutott eszébe a H. mellett síkraszállni. Csak a racionalizmus és az ebből fakadó forradalmi szellem vetette meg ezt a hagyományt. 1774-ben jelent meg az első röpirat a H. mellett, 1790-ben történt az első H. egy délfranciaországi városban. Erős propaganda csak a 19. szd. második felében indult meg. Hívei a szabadkőművesek és ezek csatlósai. A temetés alapgondolata a kegyelet, szeretet és tisztelet a halott iránt, a H. mellett felhozott érvek pedig mind önzésen, egoizmuson és a kat. Eh. elleni gyűlöleten alapszanak. A kat. Eh. kezdettől fogva kifejezetten és határozottan elítélte a H.-t és megtagadja a szentségeket és a katolikus temetést mindazoktól, akik akár végrendeletben, akár más módon holttestüknek elhamvasztását rendelték el v. kívánják. F. M.

Halottak szentségei = ¶ Holtak szentségei.

„Halotti szentségek“, azaz holtaknak adható szentségek az Eh.-ban nincsenek, csak hozzá nem értő ujságok, temetkezési vállalatok beszélnek ilyenekről. ¶ Haldoklók szentségei. A ¶ Holtak szentségei mégint egészen más dolog. K. F.

Hamvazás ¶ Hamvazószerda.

Hamvazószerda (= feria IV. cinerum) a nagyböjtnék a 7. szd. óta első napja (¶ caput jejunii). Nevét onnan kapta, hogy ezen a napon történt a régi korban a nyilvános bűnbánók „kiűzése a templom-

ből" az előcsarnokba („expulsio poenitentium”), miután előzőleg ószövetségi szokás szerint a bánat jeleként hamut szórtak fejükre, mert a hanna a teremlett dolgok mulandóságának természetes jelképe. A bűnösök kiűzése megszűnt a 12. szd. óta, de már az 1091-iki beneventumi zsinat elrendeli, hogy mindenki hintessen hamut a fejére, a bűnbánat szellemében. A hamuszentelés szertartása az „Exaudi nos” (68. Zs.) kezdetű antifonával kezdődik, majd hosszabb, galikán stílusú (¶ Nyug. Lit.-ák) imák által történik; ez már 10. szd-i szokás. A szentelés után a fejre hinti a pap a hamut; a kísérő bibliai szavak („Emlékezzél meg ember, hogy por vagy és porrá leszel”) sok középkori rituáléban megvannak már. — ¶ Nagy-
bőjt. R. P.

Hanc igitur oblationem. (Ezt a felajánlást lehát, ..) a róm. misekánonnak a ¶ Communicantes után következő ősi imádsága, melyben a pap kezét az áldozati adományok fölött kitarva az áldozat elfogadását és gyümölcsét kéri Istentől. A kezek kitérése áldó gesztus (az ószövetségi engesztelő áldozatoknál volt meg). Eredete a 15. szd-ból. A H.-ban két ünnepen változó betoldás van. A békének kérése N. Sz. Gergelytől (390—604) való. K. F.

Hangjegyek. A korális (¶ gregorián, korális) hangjegyalakjai a következők: a) A négyzet alakú punctum, b) a jobbról, vagy balról lefelé álló szárral ellátott punctum: a virga vagy caudata, c) a rombus, d) a quilisma, fűrészes szélű hangjegy; egyéb neve nota denticulata vagy gradata; s végül e) a liqueszkáló hangjegyek.

A különböző alak csak különböző hangnagyságot, de nem különböző időértéket fejez ki. Így a punctum a virgával szemben mélyebb hangot jelez, a virga magasabbat. A rombus lefelé haladó dallamban fordul elő, amelynek lagmagasabb hangjegye rendszerint virga. Rombus egyedül nem fordulhat elő. A quilisma

csak felfelé haladó dallamban látható s rendszerint egy mélyebb hang előzi meg. G. G.

Hangközök a korális zenében. Hangköznek két hangnak egymástól való távolságát nevezzük mindkét irányban. A korális a következő hangközöket ismeri: nagymásod (tonus) és kismásod (semitonus), nagyharmad (két nagymásod = ditonus) és kisharmad (nagymásod + kismásod = semiditonus), tiszta negyed (2 nagymásod + kismásod = diatessaron), bővítt negyed (3 nagymásod = tritonus), tiszta ötöd (3 nagymásod + kismásod = diapente). Ritkábban fordul elő a nagyhatod (tonus cum diapente), a kishatod (semitonus cum diapente) és az oktáv (diapason). G. G.

Hangnemek ¶ Egyházi hangnemek.

Hangsúly ¶ Ritmus.

Hangszerek. Az Eh.-ban az egyetlen hangszer évszázadokon át az emberi hang, a vox humana (innen: vokális zene) volt. Az orgona már 800 éve áll az Eh. szolgálatában. Ezenkívül különös esetekben más hangszerek is megengedhetők, de mindig csak az illetékes főpásztor engedélyével. Tilos a templomban a zongora, valamint a lármás és kevésbé komoly hangszerek, mint pl. a dobok, réztányérok, csengők és más hasonlók. Tilos az ú. n. fuvózenekaroknak a templomban játszaniok. Csak kivételesen, az eh.-i hatóság beleegyezésével szabad a zenekarnak a templom térfogatával arányban kiválasztott részét bebocsátania, ha a darab és annak kísérete komoly s az orgonajáték stílusához hasonló. G. G.

Harang, (campana) eredete a kolostorokra vezethető vissza. Itt volt szokásban, hogy közös imára jelet adtak. Írországból azonban már a 6. szd.-ban csengőkkel hívták a népet istentiszteletre; ugyanekkor már Itáliában és Afrikában is használják. A 8. szd.-ban a H. már a templomok rendes felszereléséhez tartozik. Gyors elterjedésük a vándorprédikátoroknak

köszönhető. A harangöntés művészete a 9—12. szd-ban fejlődött ki, amely a 13. szd-ban már remekműveket hozott létre. Már a 8. szd-ban szokássá lesz egy-egy templomnál több harangot is alkalmazni. Innen származik aztán a H.^k elnevezése. A 8. szd-ban feliratokkal is díszítik a H.^t. A mai jog szerint minden templomi célt szolgáló harangot meg kell áldani. A ¶ harangszentelést csak püspök vagy felhatalmazott pap végezheti. A H. ércből készül és jelképezi a hithirdető szavát; célját a közismert felirat fejezi ki a legszebben: „Vivos voco, festa decoro, mortuos plango, fulgura frango” = hívom az élőket, díszítem az ünnepeket, siratom a holtakat, megtöröm a villámok erejét. Megszentelt templomi H.^k használatára egyedül az eh.-i hatóság rendelkezése alatt áll, világi célokra csak nagy szükség esetén, a püspök engedélyéből vagy érvényes jogszokásból szabad őket meghúzni, pl. nemzeti ünnepeken. Tilos kat. H.^kkal való harangozás másvallásuk istentiszteletére és tiszteletére. — ¶ Simantron. F. M.

Harangszentelés. Már az ősnépeknél, valamint később a németeknél és franciáknál is uralkodó volt az a nézet, hogy a viharban rejlő démoni erőket nagy zaj okozásával megtörik. Szokás volt ezért harangozni. A zengő érc erejének ilyen népies felfogásához fűzi az Eh. H.^t, nem tulajdonítva ugyan az érc zengésének babonás módon démonúzó hatalmat, hanem a megszentelő püspök v. pap imáinak és áldásának tulajdonítva azt. Ez a szándék kitűnik már a Karolingok idejében használt szertartásokból, melyek szerint a megszentelt harang szava szentelmény, mely ájtatos hangulatot teremt a hívők lelkében. Harangot csak a püspök és a jogdelegált pap szentelhet. A ritus a hét bűnbánati zsoltárral kezdődik. Utána következik a harang megmosása, melyet a harang megkelesztelésének is szoktak nevezni. A püspök kezdi a mosást, a jelenlevő klerikusok folytatják úgy, hogy a

harangot kívül-belül megmossák szenteltvízzel. A víz-szentelésnél a szokásos imához még egy külön imát fűz. Mosás után egy vászoneruhával megszártják a harangot. Ezt követi a harang kétszeri megkenése. Az első megkenésnél a püspök a betegek olajával egy keresztet rajzol a harang külsejére és egy imát mond; a másodiknál ugyancsak a betegek olajával hét keresztet rajzol a harang külsejére, majd négyet krizmával a harang belsejére. A második kenésnél azért imádkozik, hogy akik a harang szavára összegyűlnek, a gonosz szellem kísértésétől menten, a kath. hit tanítását kövessék. Ezt követi a 28. zsolt., majd a harang megfüstölése, mellyel fiszteletet adnak a megszentelt haragnak. Szimboluma, hogy a harang szavára, mint a füst szálljanak Istenhez gondolataink. Füstölés közben a 76. zsolt.-t éneklék. A szertartás befejezéséül a Mária és Mártáról szóló evangéliumot olvassa fel a diakonus. Vonjon el bennünket a harang szava a túlzott földi Márta-gondoktól a természetfeleliti dolgok felé és vigyen az Úr lábaihoz, ahol bőszeges vigasztalásban és kegyelemben részesülünk.

Sz. F.

Harangtorony (campanile) a templom mellékhelyisége, ahol a harangokat és esetleg a toronyórát helyezik el. Az első szd-okban, amikor a bazilika stílus uralkodik, nincsenek a templommal összeépített tornyok. Eredük valószínűen lépcsőház volt, amelyeken át a templom magasabban fekvő helyiségeibe lehetett feljutni. Északon a templomnak az ellenség támadásával szemben való megvédésére is szolgáltak. A 12. szd-ban virágzó románstílnak már jellegzetes sajátága, hogy építészeti egységbe hozza a templommal az addig külön álló toronyt. A torony ekkor már az égfelé törekvést jelzi. A románstíli templomoknak legalább is két toronyuk van, de gyakran négyet is találunk. Építésükre már a harangok célszerű elhelyezése volt az irányadó.

F.M.

Háromkirályok = **¶** **Vízkereszt.**

Havi Boldogasszony ünnepe (Dedicatio B. M. V. ad nives) aug. 5-én; helyesebb volna „Havas B. A.” Róma első Mária-templomának, a Liberius bazilikájának (ma S. Maria Maggiore) szentelési évfordulója, mely az 5. szd. óta Mária-templom. Nagyon késői középkori legenda szerint, mikor Liberius pápa az Esquilinuson helyet keresett a templom számára, augusztusban friss hó feküdt a helyen, ahol a templomot építeni kellett. XIV. Benedek alatt e legendát és a címet (ad nives) a breviáriumból törölni akarták, de a pápa előbb halt meg, mint a bizottság munkáját végrehajthatta. — **¶** **Mária ünnepek.** **R. P.**

Házasság szentsége (sacramentum matrimonii) keresztény férfiúnak és nőnek kölcsönös beleegyezése gyermekek nemzésére és nevelésére szolgáló életközösségbe az Eh. által megállapított módon. A H.-ból ered, mint felbonthatatlan, a két fél közti egységes, idegent kizáró életközösség: a keresztény házasság. Ennek elsőrendű célja a gyermekek nemzése és nevelése, másodrendű célja a házastársak kölcsönös lelki és testi támogatása és az érzékiség (concupiscentia) orvoslása. Ennek megfelel a H. három java: a gyermek, a házastársi hűség és a felbonthatatlanság.

1. A H. anyagát és alakját együtt adja a feleknek kölcsönös beleegyezése, szerződése a házastársi jogok és kötelességek törvényes átadására és átvételére. *Kiszolgáltatói és felvevői* (alanyai) maguk a házasságkötő felek, akik az Eh.-tól előírt módon házasságot kötve egymást a H.-ében is részesítik. Az Eh. részéről az eskető pap nem kiszolgáltató, hanem az Eh. képviselője, *minősített tanúja az esketésnél.* A H.-ét Krisztus alapította azáltal, hogy a házasságnak a paradicsomban alapított, önmagában is szent természeti intézményét az újszövetség szentségeinek rangjára emelte, teljes, kizárólagos egységét és felbonthatatlanságát saját törvényével megerősítette,

biztosította. A H. az élők szentségei közé tartozik, méltó felvételéhez a kegyelem állapota szükséges, melyet a felek lehetőleg gyónással biztosítsanak maguknak.

2. *Hatásai*: elsősorban a felek megszentelése a megszentelő malaszt gyarapításával; a házasság egységét, felbonthatatlanságát, hűségét ápoló, védő, segítő kegyelmek, melyek a házassági köteleket mindvégig kísérik. A gyermeknevelést támogató, a családfenntartást segítő, az élet gondjait enyhítő kegyelmek a házasság tartama alatt. Mindezek a H.-nek titokzatos jelképi mivoltából fakadnak, mely a házasságban Krisztusnak az ő Egyházához való jegyesi viszonyát fejezi ki, azt a szeretetet, mellyel Krisztus az ő Egyházát megfiújíja, ékesíti, szeplőtelenre teszi, táplálja, ápolja.

3. A H.-ének érvényességéhez szükséges a felekben a *bontó akadályoktól* való mentesség, érvényes akarati beleegyezés és az előirt lényeges formának megtartása. *Megengedett* felvételéhez szükséges a *tiltó akadályoktól* való mentesség, a kegyelem állapota, és hogy a felek már béráltak legyenek. A bontó és tiltó akadályokat, a házassági szerződés kélékeit a természetjog, az isteni és eh.-i jog állapítja meg. A házasságkötést megelőzi a plébánián való jelenkezés, az eljegyzés, a kihirdetés, a jegyesoktatás és jegyesvizsgálat.

4. Ezek után következik a H. az *Eh. által előirt formában*. Az Eh. előírja, hogy akik a kath. Eh.-ban nyerték keresztségüket, vagy abba eretnekségből, szakadarságból egyszer visszatértek (ha később elpártoltak is), akár egymás közt, akár nem-katholikus kereszténnyel vagy nem-kereszténnyel kötnek házasságot, azt a plebános vagy a helyi Ordinarius előt (vagy az egyiküktől megbízott pap előt) két tanu jelenlétében kössék. Ez az előirt lényeges alakiség. Kivételek ez alul: a halálveszélyben kötött házasságok, ha esketésre jogosított pap nagy nehézség nélkül nem

szereshető. Ilyenkor két tanú előtt köthető házasság. Halálveszélyn kívül is, ha előrelátható, hogy egy hó-
napon belül esketésre jogosított paphoz nem juthat-
nak. A nem-katholikusok egymásközti házasságára
sem kötelező ez az alakiség.

5. A házasságkötésnek megvan a Rituale-ban fog-
lalt szertartása, melyet az esketésnél meg kell tar-
tani, hacsak súlyos szükség nem gátolja a szertartás
végzését. Megtartandók a házasságkötésnél a dicsé-
retes szokással elfogadott szertartások is. (1100. c.)
A házasságkötést be kell vezetni a Házassultak Anya-
könyvébe és jelezni kell a felek keresztségi anya-
könyvében is. — ¶ Esketés, házi esketés, nászmise.

K. F.

Házaldás négyféle van szokásban az Eh.-ban. 1. *Vízkeresztkor* először krétát áld a pap, majd imádság, vízhintés és füstölés kíséretében (19 G+M+B 32) alakban felírja az ajtóra a háromkirályok nevét és az évszámot. Az évszám és a betűk felírása az ajtóra valószínűleg a Mithra-kultusz hasonló cselekményének kiszorítására keletkezett. 2. ¶ *Nagyszombaton* a keresz-
telő-kútból a krizma beöntése előtt kivett vízzel áldja meg a pap a házakat. 3. *Más napokon* is megáld-
hatja a pap a házakat a Rit. Strig. T. VIII. C. 7. szer-
tartással, szentelt vízzel. 4. *Újonnan épült ház* meg-
áldása a Rit. Strig. T. VIII. C. 9. előírt áldással főr-
ténik.

K. F.

Házi esketés magánházban az előírt szertartások megtartásával förtendő esketés, melyet a püspök rend-
kívüli esetben, jogos és észszerű okból egyeseknek megengedhet. (1109 c. 2.) ¶ Esketés, Házasság szent-
sége.

K. F.

Házi keresztség a keresztségnek magánházban való ünnepélyes kiszolgáltatása. H. csak a tényleges ural-
kodók és trónörökösök gyermekeinél van megengedve. Rendkívüli esetben jogos okból a helyi Ordinarius másoknak is megengedheti. Szokás alapján a kegy-

urak gyermekeinél szokták alkalmazni. A szükségkereszttség halálveszedelem esetén adható magánházban is! Ha pap keresztel, ilyenkor a keresztelést követő szertartásokat is elvégzi. ¶ Kereszttség szentsége. *K. F.*

Hebdomada major = ¶ Nagyhét.

Hebdomada sancta = szent hét, ¶ Nagyhét.

Heortologia = ünneptan, a ¶ Liturgika, azaz Lit. tudománynak egy része, az eh.-i évnek és ünnepeinek története és szertartásairól szól. Monografiák: Prosper Guéranger, *L'année liturgique* (15 Kt), Paris, H. J. Kellner, *Heortologie*, 3. kiad. Freiburg i. B. 1911, K. Müller, *Das Kirchenjahr* u. o. 1911, Artner Edgár, *Az eh.-i évnek leírása és magyarázata*, Budapest 1923. *R. P.*

Hét a Liturgiában. Az eh.-i év épúgy mint a polgári év is, hetekből áll. A lit. hét feloszlik ¶ vasárnapokra és ¶ ferialekta napokra. A vasárnapkal kezdődik a hét, mert Krisztus e napon támadt fel és a Szentlélek e napon jött el az apostolokra, e nap az Eh. születése napja is. Az egész eh.-i év, miként a polgári év is, 52 hétre oszlik. Lit. elnevezésük ezeknek a heteknek vasárnapok, illetve a különböző nagyobb ünnepek és sz. idők szerint igazodik. Pl. vízkereszt utáni harmadik vasárnapot követő hét (= hebdomas infra dominicam teritiam post Epiphaniam). *F. M.*

Hétfájdalmú Boldogasszony ünnepe a Feketevasárnap utáni pénteken van; tárgya a Jézussal együtt szenvedő „Kereszt Anya” ünneplése. 1413-ban a kölni tartományi zsinat rendeli el elégtételül a husziták templom-megszentségtelenítése miatt; az egész Eh.-ra XIII. Benedek terjesztette ki 1727-ben. A szervita rend a H.-t még szept. 15-én is megülte, a keresztelmagasztalás ünnepe (szept. 14) után; VII. Pius gaetai fogságából való szabadulása után ezt az ünnepet is általánossá tette (1814). ¶ Mária-ünnepek. *R. P.*

Hierarchia (= szent uralom), ¶ Egyházi rend.

Himnusz a szó szoros értelmében verses, ritmikus formában összeállított énekek, mint amilyenek a sz.

misék ¶ sequentiái és a zsolozsma himnuszai. Minden imaórában van ma H., kivéve a vízkereszt matutinumát, a nagyhét utolsó három napját, husvétot és a hozzátartozó hetet, a halotti officiumot. A matutinum, prima, tertia, sexta és nonában a zsoltárok előtt, a laudes, vecsernye és completoriumban pedig a zsoltárok után van a H. A 4. szd. óta szerepel a Lit.-ban a H., még pedig először Kel.-en, a H.-költészet virágzási kora a görögök-nél a 6–8. szd. Nyug.-on a 4. szd.-ban különösen Sz. Ambrusnak köszönhető a H.-ok terjedése. Sz. Benedek regulájában (529) már mint a Lit. részei szerepelnek, Rómában még csak a 13. szd.-ban tudnak elterjedni. A H.-k utolsó versszaka rendszeren a Szentháromság dicsérete és így a zsoltárok befejezésének, a „Gloria Patri“-nak (Dicsőség az Atyának...) utánzása, amiért ezt a befejező dicsőítő versszakot is ¶ doxológiának hívjuk. A legtöbb H. a Lit.-ban a költészetnek igazi remeke, majdnem mind áhítatra, imádságos lelkületre hangolja a lelket. F. M.

Himnuszok éneklése. Az előadás legyen élénk, friss és inkább igazodjék a dallamhoz, mint a versmértékhez. — ¶ Ritmus. G. G.

Hippolytus liturgiája. H. az ostiai Portus püspökének 220 körül görögül írt „Apostolike paradosis“ (= apostoli hagyomány) című művében talált első terjedelmesebb lit. imagyűjtemény. Kopt fordításban („Egyiptomi egyházi rendtartás“) és latin töredékben („Veronai palimpsesi“) maradt reánk. A püspök, diakonus és papszentelés, a bérmálás, olajszentelés, áldoztatás imáit és az eucharisztikus áldozat imádságát tartalmazza. R. P.

Hiszkegy ¶ Apostoli hitvallás, ¶ Hitvallás.

Hittanulók miséje ¶ Előmise.

Hitvallás (symbolum; a szó eredetileg: összevetés, összefoglalás; majd jel, titkos ismertető jel) a keresztény hitigazságok rövid foglalata eredetileg az ¶ apos-

tolí H.-ban, majd a niceai—konstantinápolyi H.-ban (¶ Credo a misében), az ¶ Athanáz-féle H.-ban és a trienti zsinat H.-ban. Ez utóbbi a niceai—konstantinápolyi H.-nak kibővítése azon hitigazságokkal, melyeknek pontos körülírására a 16. szd-i eretnekek miatt volt szükség. Ezt kell ünnepélyesen letenniük a hittudományi doktoroknak, a főszentelendőknek, a gyóntatóknak, javadalmasoknak, hittanároknak és az eretnekségből visszatérőknek. L. még ¶ Antimodernista eskü. K. F.

Hitvallás a szentségekben. *Hitvallást* kell letenni a szentségek felvevőjének a keresztségben (¶ apostoli H., Tráditio, Redditio symboli); továbbá az egyházi rendben. Az aiszerpapi rend fölvétele előtt a trienti H.-t az ¶ antimodernista esküvel, az áldozópapi rend fölvételekor (¶ papszentelés) az apostoli H.-t áldozásuk után teszik le. K. F.

Hitvalló (confessor) ma mindazon férfiaknak, szenteknek közös neve, akik nem voltak vértanúk. Az első szd.-ban azokat hívták H.-nak, akik a pogány állami hatóságok előtt megvallották hitüket és ezért szenvedtek is, de életüket nem kellett feláldozni. Az üldözések megszűnése után a szerzetesi önmegtágadó, önsanyargató élet volt az eszménykép, és ezért azokat nevezték el H.-nak, akik ezt az életet élték. A lit. színük a fehér. Az első hitvallók, kiknek ünnepét az 5. szd.-tól fogva megülték: Rómában Sz. Szilveszter pápa (ünnepe dec. 31.) és Galliában Sz. Márton püspök (nov. 11.) Addig csak a vértanúk részesültek lit. tiszteletben. F. M.

Hívők miséje (missa fidelium) az őś Eh.-ban a szorosán vett eucharisztikus istentisztelet, áldozat, mely az áldozati tárgyak (kenyér, bor) előkészítésével kezdődött, magába foglalta az Eucharisziával, mint imádságformával (mai Praefatio és Kánon) való ¶ consecratiót, a papság és a hívek áldozását és az elbocsátó szavakkal (Ite missa est) zárult. Ezen a ¶ ka-

techumenok és Kel. zen a nyilvános bűnbánók nem vehettek részt; őket az **¶** előmise végén elküldték. A H. lényegileg azonos a mai misének Offertoriummal kezdődő részével egész az *Ite missa est*-ig. Magában foglalja a szentmisének, mint áldozatnak három fő részét, a felajánlást, átváltoztatást és áldozást. Ősi formájában a H. rövid volt; a Hippolytus-féle Lit. ban magába foglalta kísérő imádságok nélkül a felajánlást, a mai bevezető versekkel a Praefatíot; a Sanctus közbeiktatása nélkül közvetlenül kapcsolódó **¶** consecratiót az alapítás szavaival, az **¶** anamnesist, majd egy **¶** epiklesis-alakú imádságot, és befejeződött a nagy doxológiával, melyre az áldozás következett. Alakulatának további iránya a Kánon olyan kibővítése, hogy az átváltoztatás a mise közepére kerüljön, az előző és következő részek szimmetrikus kialakításával; a felajánlás szertartásainak a Kánon hasonlóságára való kiképzése; az áldozást előkészítő szertartások, imádságok gyarapítása; a Kánon mysterium-jellegének kidomborítása azáltal, hogy az eredetileg énekelt szövegeket a pap csendben végzi. *K.F.*

Holtakról való megemlékezés (memento mortuorum) a **¶** Kánonban a consecratio után következő 4. imádság, melynek első részében egyes halottakról emlékezik meg a pap, majd az összes elhunyt hívekért könyörög. Eredetileg összefüggött az **¶** élőkről való megemlékezéssel; az Eh. halottainak nevét a **¶** Dipsychákról olvasták le. A régebbi (Liber de Sacramentis) miseszövegekben még hiányzik; több 7—11. szd-i Sacramentariumban is, amikor már végezték ugyan, csak vasárnap hagyták el. Ez az oka, hogy egyes Sacramentariumokban hiányzik. Régiségét mutatja az, hogy szövege ősi katakombai sírfeliratok összevonásából keletkezett. (Signum fidei, a hit jele = a keresztség; a halál, mint alvás, álom; refrigerium, lux, pax, — felüdülés, világosság, béke, — őskeresztény sírfelirati kifejezések). *K.F.*

Holtak szentségei azok a szentségek, melyeket Krisztus elsősorban az eredeti bűn vagy a cselekedeti halálos bűn eltörlésére alapított, mint a **¶** keresztséget és a **¶** bűnbánat szentségét. Ezeknél a bocsánatos bűn eltörlése — másodrendű cél. Ha felvevőjük már a kegyelem állapotában van, ezek is gyarapítják a megszentelő kegyelmet és kifejtik egyéb hatásaikat (pl. keresztségi jegy). Az **¶** utolsó kenet is eltörli a halálos bűnt, ha a betegnek van ugyan legalább kevésbé tökéletes bánata, de gyónni nem tud.

K. F.

Homilia (sermo, beszéd) az **¶** előmise olvasmányaihoz, sokszor az evangéliumához kapcsolódó, azt magyarázó szentbeszéd. Az **ős-Eh.**-ban a missziós beszéd (kérygma) mellett az igehirdetés legfontosabb módja, mely rendszerint a Lit. vezetőjének, tehát a püspöknek feladata volt. Legrégibb irodalmi emléke: Róm. Sz. Kelemen 2. levele a korinthusiakhoz (1. szd. vége) és az u. n. Barnabás levél. A zsidó zsinagógai istentisztelet hasonlóságára alakult ki az **ős Eh.**-ban a szent könyvek szakaszainak olvasása és azok magyarázata. Már Sz. Justinus említi, hogy az evangélium után az elöljáró beszédet mond a híveknek. Az első négy szd.-ban nem volt kialakult perikópa-rendszer, azért a nagy szónokok (Origenes, Sz. Efrém, Athanáz, naz. Gergely, Basilius, Chrysostomus, Ambrus, Ágoston, N. Leo stb.) H.-ái az egész szentírást, az ószövetséget is magyarázzák. A perikópa-rendszer kialakulásával a H. tárgyköre szűkebb lett, az előírt napi szakaszhoz (lecke, evangélium) kapcsolódik. A H.-t a püspök (Kel.-en gyakran presbyter, az 5. szd.-tól Nyug.-on is) a **¶** cathedrán ülve mondta, helye később az **¶** ambo lett, majd a szószék. A 13. szd.-tól kezdve a H. kiszorul a miséből (a főpapi misében ma is előírással és mint műfaj is háttérbe szorul más műfajokkal szemben. A 19. szd.-tól kezdve megint előtérbe lép, főleg Keppler

püspök ajánlotta. A városi pasztorációban szükségessé vált rövid beszédek legalkalmasabb ideje a régi H. mintájára az evangelium után van. A H. felosztása alsóbbra és felsőbbre helytelen értékelést tartalmaz. A szentatyák legkiválóbb H.-i eszerint „alsóbbak” volnának az u. n. felsőbb, tételes H.-nál. A szentatyák H.-it olvassák az éjjeli zsoltosma (Nocturnus) lectionisban. — ¶ Homiliarium. *K. F.*

Homiliarium a zsoltosmánál olvasott szentatyák homiliáit tartalmazó nyug. ¶ lit. könyv. A legregibb H.-ok Beda Venerabilis († 735), Alkuin († 804), Paulus Diaconus († 797) H.-ai. Utóbbinak H.-a jutott a breviárium kifejlődésénél nagy fontosságra. *R. P.*

Horae canonicae = ¶ Imaórák.

Hordozható oltár. Lit. szempontból az oltárok két csoportját különböztetjük meg: az elmozdíthatatlan oltár (altare fixum) és a H. (altare portatile). A H. nem más, mint a püspöktől, vagy felhatalmazott paptól ünnepiesen fölszentelt ¶ oltárkö szentek ereklyéivel. (¶ Ereklyeeltevés). Ezt az oltárkövet aztán el lehet helyezni oltárpítménybe, vagy egyszerűen asztalra tenni és azon misézni (pl. tábori miséknél). A H. első nyomaira a 6. szd. elején akadunk rá, amely ekkor még fából van; a 9. szd.-ban már kőlap vagy márvány. A nem fölszentelt, hanem csak megáldott templomok oltárai lit. szempontból H.-k. Fölszentelését a H. elveszti, ha feltörik az ereklyéket tartalmazó üregét, ha hiányoznak az ereklyék és ha nagyobb törés történik rajta. *F. M.*

Hosanna a 19. zsoltárból vett két zsidó szó (hosia na) görögösített formája és azt jelenti: „adj üdvöt!”; tehát szó szerinti jelentésben kérést fejez ki, még pedig, mert a 19. zsoltár messiási zsoltár, a Messias számára. A zsidó nép ezzel a szóval köszöntötte az Üdvözítőt, amikor ünnepiesen bevonult Jeruzsálembe, a hódolat, tisztelet és dicséret kifejezésére

(ugyanaz, mint amikor mi valakit megéljenezünk). Ezért használja az Eh. az 1. szd-tól kezdve a H.-t a sz. misében ¶ Sanctuskor és a virágvasárnapi barokaszentelésnél. F. M.

Humerales ¶ Vállkendő.

Humiliate capita vestra Deo. Nagyböjtnek köznapi miséin az áldozás utáni könyörgések után még egy imádságot mond a pap a népért (¶ Oratio super populum), amely előtt a pap, vagy a szerpap „H.”-vel felszólítja a híveket, hogy hajtsanak fejet. F. M.

Húshagyó a ¶ hamvazószerdát megelőző nap nálunk. Igazában az Ötvened vasárnap neve volt „carnisprivium”, v. „privicarnium” (= H.), mert a középkorban a klérus ezen vasárnaptól kezdve nem evett húst. A vasárnapot és a következő két napot az olaszok „carnevale”-nek (= húsnak mondott bűcsű) nevezték. R. P.

Husvét 1. Dominica resurrectionis = a feltámadás vasárnapja, sanctum pascha = sz. husvét, Dominica sancta = sz. vasárnap: Krisztus feltámadásának, a ker. hit alapjának, *emlékünnepe*. „Sollemnitatis sollemnitas” = a legnagyobb ünnep az eh.-i évben és a legősibb, melyet már az apostolok idejében megültek. A tavaszi napéjegyenlőség első holdtöltését követő vasárnapon ünneplik a 2. szd. óta (¶ quartodecimánusok). H.-kor és egész nyolcada alatt egy mindössze 3 zsoltárból és 3 lectióból álló matutinum van a 8. szd. óta; ennek oka az, hogy a nagyszombat éjjeli vigília úgyis majdnem az egész éjjelt igénybe vette. A himnuszok hiánya az officiumban archaizmus. H.-kor a 7. szd. óta szokás az egész nagyböjten át tiltott ételeknek: husvéti sonkának, husvéti tojásnak, báránynak megáldása. ¶ Husvétí ételáldások.

2. Az újonnan megkeresztelték (¶ Nagyszombat) H. egész nyolcada alatt fehér ruháikat viselték ¶ Fehérvasárnapig, minden nap résztvettek a sz. misén; naponként körmenetben vonultak a keresztkúthoz.

H. nyolcadának minden napja a ker.-nyé lett római állam törvényei szerint a 4. szd. óta nyilvános ünnep, melyet munkaszünettel kellett megülni, épúgy mint a nagyhetet (II. Valentinianus császár 389-ben). Így volt ez a 11. szd-ig, ekkor már csak három napot (vasárnap, hétfő, kedd) ülték meg az 1094-iki konstanzi zsinat rendeletére. A 18. szd. végén csak kettőt, X. Pius óta csak a H.-ot magát kell megülni. — A lit. szövegekben Krisztus feltámadása és a keresztség gondolata uralkodik; mindennap mondják a misében a ¶ Victimae paschali sequentiát, a külön ¶ Communicantest, ¶ Hanc igitur-t, és az ¶ Ite missa est után a kettős alleluját.

3. *Husvéti idő* (tempus paschale) H.-tól Pünkösdig tartó 50 nap, melyet Quinquagesimának, Pentekosténak is neveztek, az öröm ideje. Manap a H. idő a Pünkösöd utáni szombat nonájával fejeződik be. Ebben az időben az ősker. szokás szerint nem volt böjti nap, nem imádkoztak térdelve. Az Úrangyala helyetti Regina coeli imát mindig állva kell most is végezni. A lit. szövegekben bővelkedik az alleluja, a hétköznapi (ferialis) misékben mindig van Gloria, a ferialis officiumokban pedig Te Deum. Ősi idő óta Kel.-en és Nyug.-on jellemző H. idejére az Apostolok Cselekedeteinek, a Titkos Jelenéseknek és Sz. János evangéliumának olvasása. R. P.

Husvéti áldozás. A IV. lateráni zsinat (1215) rendelte el, hogy mindkét nembeli hívek, ha már eszük használatára eljutottak, évenként kötelesek legalább egyszer meggyónni és husvét táján az Oltáriszentséget magukhoz venni. Ezen törvényből ered a H. neve. Gyakorlata azonban az apostoli időkből ered; ¶ husvét az Eh. legrégebbi ünnepe, melyen a hívek meg is áldoztak. A gyakori áldozás a középkor elején megcsökkent; az Eh. mint minimumot volt kénytelen parancsolni a H.-t. Kötelezi mindazon híveket, akik „eszük használatára“ eljutottak. Ezen korhatár

megállapításában a fennálló szokáshoz (8—9 év) lehet alkalmazkodni. A H. helye a plebánia templom volt, ma bárhol vehető. Ideje: két hét Virágvas.†tól Fehérvas.†ig, később Áldozócsüförtökig; ma kiterjeszthető a püspökök által nagyböjt IV. vasárnapjától Szentháromság vas.†ig (egyres helyeken még korábban kezdődik). Ajánlatos, hogy mindenki saját ritusa szerint végezze. K. F.

Husvéti ételáldások. A husvétal lezárul a nagyböjt (ma már nagyszombat délbén); a középkorban kialakult az a szokás, hogy a nagyböjt folyamán nélkülözött ételeket csak az Eh. áldásával vették a hívek magukhoz. Ezen áldásnak már a 7. szd.-ban nyoma van. A múlt szd.-ig mindenütt tilos volt, de manap is a déli népeknél a böjtben a húsneműeken kívül tilos a tojás, tej, sajt, vaj is. Ezért nyernek ezek is áldást.

1. *Husvéti bárány.* Megáldása kedvesen emlékeztet Jézusra, az Isten bárányára, aki föláldoztatott és feláldozta magát. Áldásformája már a ¶ Missale Boniensé-ben (7. szd.) megtalálható.

2. *Husvéti sonka.* A böjt nehezen nélkülözött ételét is megáldja az Eh. A 10. szd.-ban említik már ezt az áldást sz. Ulrik életében.

3. *Husvéti tojás.* Mivel a nagyböjtben ez is tilos volt, husvétkor a 12. szd.-tól kezdve az Eh. tojást is áld.

4. *Husvéti kenyér.* Azon ősh. szokásból fejlődött, hogy a szentmisénél felajánlott, de nem konsekrált kenyereket szétosztották azok közt, kik nem áldoztak a misén (¶ eulogia). Ez az általános szokás a 7. szd.-tól kezdve megszűnt; emlékét a H. megáldása tartotta fenn, melyről már Hinkmár, reimsi érsek (8. szd.) említést tesz és az egyik áldásformulát is közli, mely azonos a maival (Domine Sancte). Ezen ételáldások kialakulására ősi népszokások is hathattak. Áldanak még egyes helyeken mézet, tejet, sót, retket.

K. F.

Husvéti gyertya a ¶ nagyszombaton ünnepélyesen

megszentelt, őt megszentelt tömjénsszemmel ellátott nagyobb viaszgyertya, amelyet áldozó csütörtökig a főoltár evangélium oldalán helyeznek el. A H. a feltámadt Krisztus jelképe, az őt tömjénsszem pedig Krisztus sebhelyeit jelenti, amelyeket megdicsőült testén is megtartott. Jelzi egyúttal azt a felhő- és tűzoszlopot is, amely a Vörös-tengeren átkelő izraelitákat vezette; tehát a keresztséget rendelő és az embereket üdvözítő Krisztusnak is a jelképe. A H. nagymisék és ünnepies vacsernyék alatt ég. ¶ Exsultet. F. M.

Husvéti örömenek = ¶ Exsultet.

Husvéti ünnepkör. Az eh.-i év legkimagaslóbb, de egyúttal legrégebb ünnepe a husvét. Egész természetes, hogy ezt az ünnepet az egész világon páratlanul álló ünnepélyességgel üli meg. Erre az ünnepre az Eh. ősi idők óta fogva hosszabb időn át készült és utóünnepelésénél sem elégedett meg a nyolcaddal. Már a 4. szd.-ban megvan a negyvennap előkészület a husvétra (¶ Nagyböjt), a 7. szd.-ban már megtaláljuk a hetvenedvasárnaptól kezdődő Böjtelő idejét is. A H. főünnepe husvétvasárnap. Tulajdonképpen nem is egy napról, vagy egy hétről kell beszelnünk, hanem hét husvéti hétről, tehát a hét husvéti hetet egységes egészként kell felfogni, így felfogva a husvétvasárnapját követő utóünnepelést, pünkösdi ünnepe és hete nem lesz más, mint a husvét utáni nyolcadik hét, vagyis husvét oktávája. Így aztán a H. többi hetét is szorosabb egységbe hozhatjuk. Előkészület a nagy ünnepre hetvenedvasárnaptól husvétig kilenc hét, a bűnbánat ideje, a lit. szín tehát viola. E kilenc hét-nél folytonos lit. fokozást, emelkedést láthatunk: 3 hét ¶ Böjtelő, 4 nagyböjti hét feketevasárnapig, feketevasárnaptól virágvasárnapig, innen nagycsütörtökig, a lit. csúcspont a nagyhét utolsó 3 napja, míg husvét éjjelén (ma ¶ nagyszombaton) fel nem ragyog a „lumen Christi“, Krisztus világossága (a lit. fehér szín is ezt jelzi), amelynek ragyognia kell hét héten át

pünkösd vasárnapjáig, hogy ekkor ünnepeljék Krisztus megváltói működésének betetőzését: a Szentlélek elküldését és a katolikus Eh. születése napját. A H. tehát kezdődik hetvenedvasárnapján és tart a pünkösd utáni szombatig. Az utána Adventig következő idő nem mondható ünnepkörnek. — ¶ Ünnepekörök. F. M.

Husvét vigiliája ¶ Nagyszombat.

Hűségeskü a ¶ püspökszentelés és ¶ apátavatás egyik kezdő szertartása. A szentelendő esküvel igéri a Szentszék iránt való hűséget. Az istiai püspököktől kívánta először N. Sz. Gergely a H.-t. Az investitúra-harc idején lett általánossá. Mivel az apátavatás a püspökszentelést utánozza, abban is van H.

K. F.

Hymnarium a zsolozsmánál használt nyug. lit. könyv, melyben a himnuszok voltak. A legrégebb H. a vatikáni Codex Regin. nr. 11., mely Észak-Galliából, a 8. szd.-ból való. ¶ Énekeskönyvek. R. P.

Hymnus ¶ Himnusz.

Hymnus angelicus = angyali himnusz, a ¶ Gloria in excelsis neve. R. P.

Hymnus cherubicus = kerubok himnusza, a görög ¶ cherubikon neve. R. P.

Hymnus seraphicus = szeráfok himnusza, a ¶ Sanctus neve, mert Izajás próféta látomásában (6. fej.) e szöveget a szeráfok énekelték. R. P.

Hyperdulia ¶ Cultus.

Hypocael, hypodór, hypoión, hypolyd, hypomixolyd, és hypophryg hangnemek ¶ Egyházi hangnemek.

I.

Ignác-víz. Loyolai Sz. Ignác tiszteletére szentelt víz, a jezsuitáknál használatos. Ha más pap akarja szentelni, a jezsuita rend főnökétől kell rá engedélyt kérni. *K. F.*

Ikonostasis = képes fal, a kel. templomok legjellemzőbb része, fából készült s a szentélyt a hajótól teljesen elválasztó fal. Három ajtaja van: a középső a „szent v. ékes kapu“, ettől jobbra mindig az Údvözítő ikonja (képe), balra a Panagiáé (Máriáé) van. Ezenkívül még számos más kép is van az I.-on. A baloldali az „északi kapu“, a jobboldali a „déli kapu“. A „szent kapu“ előtt félköralakú emelvény van, a „solea“, ezen áll a litániák (¶ synapté) alatt a diakónus és itt van a hívők áldozása is. Az I. a 9. szd. óta kezd kifejlődni; a képrombolás előtt a ¶ tetravela függöny volt csak szokásban. — ¶ Templom a kel. eknél.

R. P.

Illetékesség a szentségek kiszolgáltatására egyes ehi hivatalok viselőinek előjoga, melynél fogva engedélyük nélkül más nem szolgáltatathat ki megengedett módon (egyes esetekben érvényesen) hatáskörük területén bizonyos szentségeket. A keresztség ünnepélyes kiszolgáltatása a plebános joga; a betegeknek szentségekkel való ellátása (¶ Viaticum, utolsó kenet) szintén; idegen templomban a templomigazgató engedélye nélkül nem lehet misézni, áldoztatni. A bérálás illetékes kiszolgáltatója saját megyéjében a megyéspüspök; ugyanúgy saját klerikusaival szem-

ben az egyházi rendé is. A házasságnál hivatalos képviselőként a hely plébánosa tanuskodik. K. F.

Illir ritus a ¶ glagolit ritus más neve.

Imaórák (horae canonicae). A katolikus Eh.-ban az imádkozás nincs ugyan meghatározott időhöz kötve, mégis jónak látta az Eh., hogy a napnak egyes óráit külön is az imának szentelje, hogy az idő maga is figyelmeztesse a híveket az imádkozás kötelességére. Az éjjelt négy részre, négy őrváltásra (vigiliára) osztották. Este 6—9 óráig volt az első, 9—12-ig a második, 12—3-ig a harmadik és 3—reggel 6-ig a negyedik vigilia. A nappalt ugyancsak négy részre osztották: reggel 6—9-ig tartott az első, 9—12-ig a második, 12—3-ig a harmadik és 3—este 6-ig a negyedik rész. A napnak kelése és lenyugvása szerint a részeknek hosszúsága is változott. Az I.-knak megállapításánál az Eh. a napnak ezt a beosztását vehette alapul és a következő neveket adta nekik: vigiliák, éjjeli I. (nocturni), hajnali I. (matutinum = laudes), első (prima), harmadik (tertia), hatodik (sexta), kilencedik imaóra (nona), vesperae (vecsernye) és completorium. Az apostolok valószínűen két I. Lit.-áját állapították meg: a laudesét és a vesperae-ét és ez állott sz. beszédből, zsoltárokból, szentírási olvasmányokból, szabadon összeállított énekekből és imádságokból. Az első szd.-okban ez a két I. volt az Eh. hivatalos reggeli (laudes) és esti (vesperae) istentisztelete. A tertia, sexta és nona — bár ajánlották — nem volt még hivatalos imaóra. Ezenkívül az üldözések idejében éjjel is összejöttek a keresztények. Ez lehet a „Vigilia“ (a róm. katonai őrváltásoktól, amelyeket vigiliáknak neveztek és négy ilyen vigiliára osztották az éjjelt!) vagy éjjeli officium eredete. Ilyen vigiliákat azonban csak vasárnapokon, nagy ünnepeken és vértanuk emlék-ünnepein tartottak. Az I.-hoz kötött istentiszteletet ismeri már Sz. Hippolytus és a szír Didascalia. Az első 5 vagy 6 szd. imaóráinak teljes és kimerítő le-

írását és beosztását sz. Benedek regulájában találjuk meg (529. v. 530-ból). Sz. Benedek újítása volt az éjjeli imaóra előtt az ú. n. ¶ invitorium megszervezése, továbbá hogy az ő koráig szokásban levő hosszabb esti imát (vesperae = vecsernye) előbbre tette, napi imaórát csinált belőle és erősen megrövidítette és új esti imának elrendelte és megszervezte a completoriumot. A papi zsoltosma mai beosztása ugyanazokat az imaórákat ismeri, amelyeket sz. Benedek regulájában leír: az éjjeli officium a ¶ laudessal; a ¶ prima, tertia, sexta és nona mint kis nappali imaórák; a ¶ vesperae és completorium mint esti imaórák. — ¶ Breviarium szerkezete, Br. története, Zsoltosma. *F.M.*

Imádság. Lit. imádságnak nevezzük az Eh. által szerkesztett és a nyilvános istentiszteleteken az Eh. nevében mondott imádságokat. Ilyenek pl. a sz. mise imádságai, a zsoltosma ¶ imaórái, a ¶ szentségek és ¶ szentelmények kiszolgáltatásánál mondott imák. A nyilvános, lit. imádságok a hívők magánhasználatára is nagyon ajánlatosak. Ezek mellett azonban a magánimádságok is szolgálják az élet megszentelését, az Isten dicsérelét, a bűnök engesztelését. *F. M.*

Impositio manus ¶ Kézrátétel.

Improperium a nagypénteki keresztteleplezést követő ¶ kereszt imádása alatt a kórustól énekelt panasz-ének, amelyben a megfeszített Krisztus tesz szemrehányást az őt keresztrefeszítő népnek. A római Lit.-ba a 11. szd. táján vették fel. Az I.-k a legmeghatóbb ellentétekből állnak: „Én nemzetem, zsidó népem, te ellened mit vétettem? Felelj meg immár énnekem!” — „Én Egyiptomból kihoztalak — te keresztre szegezed Megváltódat; én csapásokat bocsátottam érted az egyiptomiakra — te ostorcsapással sújtasz engem; megnyitottam előtted a Vörös-tengert — te megnyitottad oldalamat; én sziklából fakasztottam vizet, hogy a pusztában szomjan ne halj, — te ecettel és epével itatsz engem . . .” *F. M.*

Incensatio ¶ Füstölés.

Incensarium ¶ Füstölő.

Inclinatio ¶ Meghajlás.

Indiculus a szentírási szakaszokat jelző jegyzék,
¶ **Lectionarium.** R. P.

Infula (mitra) a kétágú püspöksüveg. Eredetileg a pápák viseltek kerek fekére sapkát, melyet *camelaucum*-nak hívtak, de a 11. szd-ban egyes püspökök és apátok is viselték pápai engedély alapján. A 2. szd-ban már minden püspököt megillető főpapi dísz, ugyanakkor megvolt már nagyjában az I.-nak mai alakja is. Lit. szempontból háromféle I.-t lehet megkülönböztetni: 1. selyemből készült, drágakövekkel vagy aranylemezekkel díszített I. (*preciosa*); 2. aranszállakkal átszőtt selyemből készült I. (*aurifrigiata*); 3. az egyszerű, fehér selyemből készült I. (*simplex*). Minden I.-nak fehérnek kell lennie, minden más színűt a lit. törvények elítélnék. Szertartásoknál a pápa is az I.-t használja, mint lit. fejdísz. F. M.

Initium ¶ Zsoltáréneklés.

Instructio Clementina tartalmazza a 40 órás szentségkifétel alkalmából megtartandó szabályokat, rendezi a szentségimádás ritusát 37 fejezetben. A rituskongregáció (¶ lit. törvényhozás szervei) már 1607 óta számos törvényt hozott az Oltáriszentség iránt lerovandó tisztelet szabályozására, XI. Kelemen ezeket a szabályokat összegyűjtötte és megtartásukat megkívánta, hogy mindenki tudhassa, mit kell tenni a Szentség imádásánál, ki- és betételénél, a szentséges körmeneteknél. Ez a gyűjtemény megjelent 1705 jan. 21-én; később ismételtén jóváhagyta XIII. Ince, XIII. Benedek és XII. Kelemen pápa is. Ez utóbbiról származott a neve. Az I. Rómában kötelező törvény erejével bír, Rómán kívül zsinórmértékül szolgál, de legtöbb rendelkezése más címen ma már szintén törvény és így kötelező. — ¶ **Negyvenórás szentségimádás, szentségimádás.** F. M.

Intentio 1. ¶ Miseszándék. — 2. ¶ Szándék.

Interdictum, eh.-i tilalom, az eh.-i büntetések azon faja, amellyel a pápa társulatokat és egyes személyeket eltilt egyes sz. cselekményektől, istentiszteleti ténykedésektől. Az I. lehet személyi, amikor egyes személyeket tiltanak el eh.-i ténykedésektől, és helyi, amikor meghatározott helyeken tilos eh.-i funkciókat végezni. A középkorban gyakran használták a pápák ezt a eh.-i büntetést, a mai eh.-jog azonban nagyon korlátozta. Különös említést érdemel a mai jogban előforduló azon I., amely egyeseket eltilt a templomba való belépéstől, mint pl. azt, aki I. alá helyezett helyen miséz vagy mást misézni enged. *F. M.*

Intervallumok ¶ Hangközök.

Inthronisatio (= trónusra ültetés) a ¶ püspökszentelés ősi szertartása (már a Can. Hippolyti arab átdolgozása utal rája), mellyel a szentelő a püspököt ¶ cathedrájához (ma püspöki trónusához) vezeti. Ma a püspökszentelés végén történik. I. van az ¶ apátavatás és az apátnőavaiás végén is. *K. F.*

Introitus (a. m. bemenet). Némelyek I. Coelestin pápának tulajdonítják az I. behozatalát a Lit.-ba. Addig a misét ó- és újszövetségi leckék olvasásával kezdték, miként ma is kezdődik a nagypénteki Lit. Mindenesetre csak az 5. szd. második fele után keletkezik az a szertartás, hogy miközben a pap az oltárhoz megy, a karzsolárt énekeljen s ezt éppen azért, mert a papnak az oltárhoz menése közben énekeltek, elnevezték I.-nak, bevonulási éneknek. Kezdetben az I. egész zsolnárból állott antifonával együtt, azaz előrebocsájtván az antifonát, énekeltek egy egész zsolnárt, mely után következett a Gloria Patri és megismételték az antifonát. Az I. mai alakját valószínűleg N. Sz. Gergelytől (590—604) nyerte, aki a zsolnárból csak egy verset hagyott meg s így a mai I. a következő: antifona, egy zsolnárvers, Gloria Patri és ismét az antifona. Az

antifona rendszerint magából a zsoltárból való; de van rá eset, hogy más szentírási könyvből van, sőt azt az Eh. fogalmazta. Több vasárnap és több mise az I. kezdő szavától nyerte elnevezését. Pl. ¶ Laetare, Judica, Gaudete vasárnap, Requiem, Rorate mise. I. minden misében van, kivéve a nagyszombati és Pünkösöd vigiliáján az ünnepélyes misét. Ünnepélyes nagymisén az I. előtt a misézőt a szerpap előbb megfüstöli és azután kezdi olvasni az I.-t keresztvesséssel. Sz. F.

Introitus éneklése. Miután a pap megérkezett az oltárhoz, kezdik az előénekesek az I.-t. Hétköznapon és egyszerű ünnepeken egy, más ünnepeken és vasárnapokon kettő, nagy ünnepeken négy előénekes kezdi énekelni a csillag jelig. Innen a zsoltárversig folytatja az egész kar. A zsoltárvers első részét a csillagig, valamint a Gloria Patri-t ismét az előénekesek, a többit a kar énekli. Ezután valamennyien együtt megismétlik az I.-t a zsoltárversig. Az előadást jellemezze az élénkség és az erő. G. G.

Invitatorium a papi szolozsmákban a ¶ matutinum (= éjjeli officium) előtt mondandó 94. zsoltár antifonával. Megelőzi Isten kegyelmének segítségülhívása a „Deus in adiutorium meum intende”-vel, amellyel ma az összes ¶ imaórákat kezdjük, valamint a 3-szoros fohással; „Uram nyisd meg ajkamat — Domine, labia mea aperies”-szel. Ezt követi Sz. Benedek szerint a 3. zsoltár elmondása, amely hálaadás az éjjeli nyugalomért, Krisztus diadalának ünneplése és könyörgés segítségért a sátán támadásaival szemben. Majd következik az ünnepies felszólítás, meghívás (= invitatorium) Isten dicsőítésére a 94. zsoltár elmondása által, melynek kezdő szavai: „Venite, exsultemus Domino” = jöjjetek, ujjongjunk az Úrnak. A I.-t befejezi egy himnusz. Az I. teljesen Sz. Benedek elgondolása és újítása. F. M.

Invitatorium az imákhoz = felszólítás az imához, a

nyug. ritusok sajátága. A róm. ritusban ilyen főb-
bek között a nagypénteki ünnepélyes orációk előtt
az „Oremus dilectissimi nobis...” (= imádkozzunk,
szeretteink...) kezdetű I.-ok; a gallikánban a mise
elején levő „praefatio”; a mozarabban a „missa” nevű
imádság. R. P.

Ion hangnem ¶ Egyházi hangnemek.

Ir ritus ¶ Kelta ritus.

Irmologion (heirmologion) az ¶ irmosok dallamait
tartalmazó bizánci ritusu szertartáskönyv. — ¶ Lit.
könyvek a kel.-eknél. R. P.

Irmos (heirmos) ¶ Kanon.

Irregularitas, szabálytalanság az eh.-jog által meg-
állapított állandó akadály, amely tilossá teszi az eh.-i
rendnek fölvételét vagy annak gyakorlását. Vannak
u. n. hiányból („ex defectu”) és bűncselekményből
származó I.-k. Hiányból származó I.-ban vannak a
törvénytelen származásúak; testi fogyatékságban
szenvedők; epileptikusok, örültek, ördögtől megszá-
lottak; akik már többször nősültek; a bíró, aki ha-
lálós ítéletet hozott; és akik jogilag becstelenek (infamia
iuris); a hóhér és segédei. Bűncselekmény miatt
I.-ban vannak pl. a hitehagyók, eretnekek; szándékos
gyilkosok (és magzatelhajtók); öncsonkítók, vagy akik
öngyilkosságot kíséreltek meg; akik még fel nem vett
eh.-i rendet gyakorolnak. F. M.

Isodikon, az ¶ isodos körmenete alatt énekelt vers
neve a bizánci ritusban. R. P.

Isodos = bevonulás, igazában körmenet. Ilyen két-
szer van minden kel. ritus miséjében. Az egyik a
kis I., melyet már a 3. szd.-ban említenek. Ez az elő-
misének kiemelkedő része, mely alatt az evangéliumos
könyvet viszik körül a templomban. A másik a *nagy*
I., mely alatt a hívók miséjében az áldozati adomá-
nyokat ünnepélyes körmenetben viszik az oltárra. Az

5. szd-ig a hívők maguk vitték adományaikat az ol-
tárhoz. Leírása ¶ bizánci ritusnál. *R. P.*

Istenítélet (ordalia) a pogány bíraskodásból meg-
maradt bizonyítási mód, melyben a peres felek egye-
nes bizonyíték híján indirekt eszközökre bízák joguk,
ártatlanságuk kiderítését, (bajvívás, sorshúzás, tűz, fűzés
vaspróba stb.) bízva abban, hogy Isten az ártatlant
csodával is meg fogja védeni. Az Eh. a 7. szd-tól
kezdve tiltotta, de mivel kiirtani nem tudta, igye-
kezett őket felügyeletével és lit. szertartásaival (imád-
ság, exorcizmus, áldások) babonás voltuktól megfesz-
títani és számukat csökkenteni. Magyarországon az
1279-i budai zsinat tiltotta meg a papoknak az I-nél
való közreműködést. *K. F.*

Istentisztelet ¶ Liturgia, cultus.

Istentiszteleti könyvek ¶ Lit. könyvek.

István, első vértanú ünnepe. I. a Jeruzsálemben
működő rettenthetetlen bátorságú és ékesszavú dia-
konos volt az első, aki Krisztusért vértanú lett
(protomartyr). Tisztelete ezért Kel.-en nagyon régi. Egy
4. szd-i görög, egy 360 körüli ariánus ¶ martyrolo-
gium és nyssai Sz. Gergely dec. 26-án említik emlék-
napját. Tisztelete különösen fellendült, mikor Lucia-
nus presbyter a galileai Kafar Gamalában ereklyéit
415 dec. 5-én fellelte. Hogy miért került dec. 26-ára,
azt biztosan nem tudjuk. Már a 4. szd-ban megvan
a tendencia, mint nyssai Gergely és a 4. szd-i gö-
rög martyrologium mutatja, hogy karácsony napja köré
szenteket csoportosítottak: dec. 26. István, dec. 27.
Jakab és János (¶ evangelisták ünnepei), dec. 28.
Péter és Pál. Nyug.-on viszont dec. 26. István,
dec. 27. János, dec. 28. ¶ aprószentek. A csoporto-
sítás okát Durandus így fejezi ki: „Hogy az Eh. min-
den fajú vértanút Krisztushoz csoportosítson, akinek
születésében a vértanúság oka rejlik“. Sz. István vér-
tanú volt vérével és vágyával, Sz. János vágyával,
de nem vérrel (mert nem halt meg a forró olajban,

¶ evang. ünnepei), az aprószentek vérükkal, de nem vágyukkal (mert csecsemők voltak). Másként; az újszülött Jézushoz került: István a vértanuk zsengeje (elsője), János, a szűzi tisztaság első képviselője, az aprószentek, mint a gyermekvilág zsengei. *R. P.*

Ite missa est. Mise végén következik a nép elbocsátása ezen ősrégi formulával: *Ite missa est, me-*lyet az oltárcsókka megelőz a nép köszöntése: *Do-*minus vobiscum. Az elbocsátás ezen szavait használjuk mindazon misékben, amelyekben van Glória. Nagyszombattól kezdve a husvét utáni szombatig be-
zárólag az elbocsátás szavaihoz és az azokra követ-
kező felelethez két-két alleluja csatolandó. Az ős *Eh-*ban az ¶ előmise végén is volt I. — ¶ Elbocsátás, Missa. *Sz. F.*

Ite missa est éneklése. Dallama legtöbbször me-
gyezik ugyanazon mise első Kyriéjének dallamával. Mint a *Benedicamus Domino-t* és a *Requiescant in pace-t* az I.-t is könyv nélkül kell énekelni. Előadása legyen nyugodt, méltóságteljes, nem elkapkodott, de nem is elnyújtott. *G. G.*

Itinerarium (= úti ima) a római breviárium füg-
gelékei közt levő eh.-i személyek részére szerkesztett imádság Zakariás énekéből (*Benedictusból*), versicu-
lusokból és könyörgésből áll, amelyben az *Eh.* szol-
gái számára az utazás tartamára Isten áldását kéri. *F. M.*

J.

Jakab Lit.-ja a ☩ jeruzsálemi ritus klasszikus miseformulája volt, melyet helytelenül Sz. Jakab apostolnak, Jeruzsálem első püspökének tulajdonítottak. A 4–5. szd.-ban már meg kellett lennie, mert az 5. szd. nagy monophysita szakadása után az orthodoxok és monophysiták egyaránt megtartották. Első kézírata a 7. szd.-ból, Damaszkuszból való. Imádságai hosszúak, szertartásai bonyolultak. Hatása óriási volt: északon egyidőben Thessalonikéig, délen Egyiptomig és Antiochiáig használták, lefordították georgiai és ószláv nyelvre, egyes imái még középkori latin misekönyvekbe is eljutottak. A monophysita egyház és a belőle visszatért keresztények máig a J.-t használják (☩ szír ritus). A palesztinai görögök, mivel a 8. szd. óta a ☩ bizánci ritust követik, csak a karácsonyt követő vasárnapon használják, és Zakynthosban Sz. Jakab ünnepén (okt. 23.) R. P.

Jakab ünnepe ☩ Apostolok ünnepei.

Jakobita ritus, a jakobita szekta ritusa. Alapítója Jakub Burdeana, vagy Baradai (†578), aki a szírek között a monophysita eretnekséget terjesztette. A jakobiták a jeruzsálemi ☩ Jakab Lit.-t tették fő miseformulájukká, és ehhez még 64 ☩ anaforát szerkesztettek, melyet különböző szentekről neveztek el (Máté, Péter, Vazul, Xystus stb. anaforája). Ma is a J.-t követik a jakobiták, vagy szír nem egyesültek. — ☩ Szír ritus. R. P.

János ünnepei ¶ Evangelisták ünnepei.

Janzenista lit. mozgalom. Franciaországban a 17. szd-ban keletkezett janzenizmusnak lit. szempontból követelménye az volt, hogy a kánont hangosan mondja a pap, továbbá, hogy lassanként bevezessék a Lit. nyelve gyanánt a nemzeti nyelvet. Ez érteti meg, miért tiltotta meg VII. Sándor pápa 1661-ben kiközösítés terhe mellett az első franciára fordított misekönyvet, Duvoisin művét. *R. P.*

Jeruzsálemi rítus Jeruzsálemnek görög nyelvű saját rítusa. N. Konstantin 313 óta Jeruzsálemben fényes bazilikákat épített és azóta az addig jelentéktelen város (Aelia capitolina) egyszerre jelentős vallásos központ és zarándokhely lett, melynek ekkor saját rítusa fejlődött. Klasszikus miseformulája a ¶ Jakab Lit. A J. főképen Jeruzsálemi Sz. Cyrillus katechéziseiből (348 k.) és Aetheria spanyol zarándoknő Itineráriumából (4. szd.) ismeretes. Igen nagy hatással volt az egész Eh. Lit.-jára. Az örmény és a szír rítusra nagy hatással volt perikóparendszere az 5. szd-ban. A J. mintájára vették át a virágvasárnapi pálmás körmenetet, a nagypénteki keresztimádat, a gyertyaszentelési körmenetet, a karácsonyi hármas misét. A Jakab Lit. az ¶ antiochiai ritust kiszorította és a ¶ szír rítusok fő Lit.-ja lett. A J.-t a ¶ bizánci teljesen kiszorította a 8. szd-tól kezdve.

R. P.

Jézus bemutatása — ¶ Gyertyaszentelő.

Jézus nevének litániája. Már a 17. szd-ban akartak egyes fejedelmek és püspökök Jézus nevééről szóló litániát jóváhagyatni Rómában, de eredménytelenül. A japán vértanuknak 1862-ben történt szenttéavatásánál ismét kérték a bíborosok és püspökök a pápát, hogy a különböző meglevő Jézus-neve-litániákból egyet hagyjon jóvá és ruházzon fel búcsúkkal. Ennek alapján hagyta jóvá IX. Pius pápa 1862-ben és látta el XIII. Leó pápa 1886-ban 300 napi búcsú-

val a nyilvános istentiszteleteken is használható litániát Jézus sz. neve tiszteletére. *F. M.*

Jézus nevének ünnepe. Jézus sz. nevének megünnepléséért szienai sz. Bernardin és Kapisztrán sz. János fáradozott sokat a 15. szd-ban. Zsolozsmáját a 16. szd-ban VII. Kelemen pápa hagyta jóvá a ferencrendiek részére, amelyet aztán VI. Károly császár kérésére XIII. Ince 1721-ben az egész Eh.-ra kiterjesztett. Az ünnepet 1913-ig vízkereszt utáni második vasárnapon kellett megülni, de X. Pius rendelkezése ma azon a vasárnapon kell megünnepelni, amely jan. 2—5. napjára esik, vagy ha nem esik erre az időre vasárnap, akkor jan. 2-án. *F. M.*

Jézus Szíve litániája XIII. Leó pápa által 1899-ben jóváhagyott és így az egész Eh.-ban nyilvános istentiszteleteken is használható, 300 napi búcsúval ellátott litánia a sz. Szív tiszteletére. *F. M.*

Jézus Szíve ünnepe. Bár a középkorban többen is voltak, akik Jézus Szívét tisztelték, mégis a sz. Szív nyilvános kultusza az újkoré. Eudes sz. János és különösen Szal. sz. Ferenc voltak ennek az ünnepnek — bár öntudatlanul — első útkészítői. Szalézi sz. Ferenc alapította a „Visitatio Beatae Mariae Virginis”-ról nevezett női szerzetet, címerként pedig töviskoronával körülvelt szívet adott a szerzetnek, amely szív felett kereszt volt. E szerzetnek volt a tagja Ala-coque sz. Margit a Paray-le-Monial kolostorban, ahol 1675 jún. 16-án az Úr Jézus megjelent sz. Margitnak, megmutatta neki lángoló Szívét a töviskoronával és kereszttel, és megkívánta tőle, hasson oda, hogy az úrnap nyolcadát követő pénteket az Eh. szentelje e Szívnek engesztelésül az ellene elkövetett bűnökért. Szent Margit halála után, 1697-ben a vizitációs-apácák a Szentszéktől a Jézus Szíve zsolozsma és mise engedélyezését kérték, de XII. Ince a kérést megtagadta. Csak 1765-ben engedte meg XIII. Kelemen a lengyel püspökök kérésére, hogy egyes helyeken a sz. Szív

officiumát és miséjét elmondhassák. IX. Pius pápa 1856-ban a francia püspökök kérésére kiterjesztette az officiumot és a sz. misét az egész Eh.-ra és elrendelte, hogy az úrnapi nyolcadát követő pénteken mindenütt meg kell ünnepelni Jézus Szíve ünnepét, XIII. Leó 1. osztályú ünnep rangjára emelte és az egész világot a sz. Szívnek ajánlotta fel, XI. Pius pápa pedig 1928-ban 3-rendű kiváltságolt ☩ nyolcaddal ruházta fel. Az ünnep tárgya Krisztusnak az isteni természettel egyesült emberi szíve, mint a megváltói végtelen szeretetnek és összes erényeknek székhelye; célja pedig a sz. Szív iránti szeretet felfokozása és különösen az Oltáriszentség ellen elkövetett bűnök kiengesztelése.

F. M.

Jézus vérének ünnepe IX. Pius pápától 1849-ben az egész Eh. számára elrendelt nem kötelező ünnep Krisztus megváltói vérének tiszteletére. IX. Piusnak ezen rendelete előtt egyes helyeken a nagybőjt folyamán ülték meg ezt az ünnepet, IX. Pius áttette július első vasárnapjára, X. Pius pápának 1910–12-iki breviáriumreformja pedig július 1-re.

F. M.

Joghatóság (jurisdictio) az Eh.-ban isteni alapítása révén meglevő törvényhozási, kormányzási, bírói és fenytő hatalom. Feloszlik a külső és belső ☩ Forum J.-ára; lehet továbbá *rendes*, azaz hivatalhoz kötött és *átruházott*, mely személynek adatik. A Lit.-hoz tartozó cselekmények (áldozat, szentségek, áldások) legtöbbje az egyházi rend által közölt rendi hatalomhoz (potestas ordinis) tartozik. A J. ezeknél legtöbbször csak az ☩ illetékességet szabja meg. A bűnbánat szentsége azonban bírói ítélet levén, annak kiszolgáltatásához J. kell, még pedig a belső, szentségi forumra. Rendes J.-uk van gyóntatásra a pápának, bibornokoknak, a helyi ordináriusoknak és helyetteseiknek, szerzeteselöljáróknak, penitenciárius kanonokoknak, plebánosoknak. *Átruházott* J.-uk van azoknak, akik azt illetékes helyről személyükre megkapják. J. nél-

kül a gyónatás érvénytelen. A gyónási J.-t bizonyos keretek közt korlátozza a bűnök és censurák (fenyítékek) fenntartása. *K. F.*

Jozefinizmus a 18. szd.-i felvilágosulás racionalista eszméit iparkodott a gyakorlatban, tehát a Lit.-ban is, megvalósítani. A racionalizmus alapeszméje, hogy nem hisz a természetfölötti világban, a kegyelmi életben. Krisztus a racionalizmus szemében az emberiség tanítómestere, pedagógusa, de nem Megváltója, hiszen nincs szerinte eredeti bűn; a kereszténység feladata az emberiséget a tanítás által humanizmusra, erkölcsösségre nevelni. A Lit. és a pap feladata nem Isten és ember között közvetíteni, hanem pusztán tanítani. A J. II. József császártól veszi nevét, aki nek racionalista udvari teológusainak tanácsára 1783-iki kicsinyes rendeleteivel monarchiájában az isteniszteletet szabályozta és minden külső fényétől megfosztotta. A J.-eszméit Felsőolaszországban II. József öccse, Lipót terjesztette; az ő sürgetésére egybeült és a pápától elítélt pistojai zsinat (1786) elrendelte, hogy a templom dísz nélkül legyen, csak egy oltár lehet benne, a misekönyvet és a breviáriumot reformálni kell, a népnyelv legyen a Lit. nyelve stb. A nép konzervativizmusán múlt, hogy a J. eszméi nem okoztak a Lit.-ban nagyobb kárt. *R. P.*

József litániája. X. Pius pápa által 1909-ben az egész Eh. részére jóváhagyott és így nyilvános ájtosságon is használható, 300 napi búcsúval felruházott litánia sz. József tiszteletére. *F. M.*

József ünnepei március 19-én sz. József főünnepe, amely a legújabb kánonjogi törvénykönyv szerint parancsolt ünnep ott, ahol eddig is megünneptették. Ennek az ünnepnek hivatalos neve: sz. József emlékezte (commemoratio s. Joseph). A másik sz. József oltalmának ünnepe (Solemnitas s. Joseph) husvét utáni 2-ik vasárnapra következő szerdán. Mindkettő elsőrangú és 1. osztályú duplex ünnep.

Nagybőjtben nincs nyolcad, így csak sz. József oltalma ünnepének van nyolcada. Ez utóbbi egészen újkeletű ünnep: 1847-ben rendelte el IX. Pius pápa, majd 1871-ben, amikor sz. Józsefet az egész Eh. pártfogójának jelentette ki, az ünnepet 1. osztályu rangra emelte. A március 19-iki ünnep kezdete 12. szd-i eredetű, de csak a 15. szd-ban lett általánossá, amikor IV. Sixtus pápa 1479-ben felvette a római breviáriumba és misekönyvbe. 1621-ben XV. Gergely kötelező ünneppé tette, IX. Pius pápa pedig 1. osztályu duplex ünnep rangjára emelte. *F.M.*

Jubileum. J.-nak hívjuk a Lit.-ban azt a teljes búcsút, amelyet a pápa ünnepélyes keretek közt hirdet ki, rendszeren minden 25. évben, és máskor is rendkívüli alkalmakra. — ¶ Jubileumi búcsú, jubileumi év. *F.M.*

Jubileumi búcsú lehet rendes és rendkívüli. A rendes J.-t a pápák minden 25 évben engedélyezik, amikor is mindazok, akik Rómába zarándokolnak, ott gyónnak és áldoznak és a négy nagy ¶ bazilikát a pápai bulla által meghatározott számban meglátogatják, hogy ott a pápa szándékára az előírt imádságokat elvégezzék, teljes búcsúban részesülnek. Rendkívüli J.-t egyes fontosabb események alkalmával engedélyez a pápa, amely szintén teljes búcsú és amelynek elnyeréséhez az előbbi feltételeken kívül rendszeren néhány napi bőjtöt és alamizsnát is szokott előírni a pápa. A rendes J. a ¶ jubileumi év tartama alatt csak Rómában nyerhető el (kivéve a beteget), ezen év letelte után azonban a J.-t kiterjeszti a pápa az egész világra és így mindenütt elnyerhető. Így az 1925. sz. év után XI. Pius pápa a J.-t az egész 1926. évre kiterjesztette. A rendkívüli J.-t a pápa egyszerre az egész világnak engedélyezi, de ez rendszeren néhány hónapig szokott tartani. *F.M.*

Jubileumi év vagy sz. év (annus sanctus) az az év, amikor a ¶ jubileumi búcsú elnyerhető. Az első

J. 1475-ben volt és azóta minden 25. év ilyen sz. év. A J. t a pápa nyitja meg ünnepies szertartással, amelyek közül a legjellegzetesebb a sz. kapu megnyitása a négy nagy bazilikában. A sz. Péter templomban maga a pápa bontja ki a 24 éven át befalazott sz. kaput az erre a célra készült arany szerszámmal, a többi három bazilika sz. kapuját megbízásból valamelyik bíboros. A sz. év leteltével a sz. kaput a pápa (illetve a megbízott bíboros) újra befalazza. A sz. év tartama alatt Rómán kívül a legtöbb kiváltság és búcsú fel van függesztve. Erről azonban minden egyes alkalommal külön intézkedik a sz. évet kihirdető pápai bulla, amit aztán a püspöki körlevelek is leközlnek.

F. M.

Jubilus. Rendkívül gazdag dallam, amit a Graduáléra következő második Alleluja utolsó „a” magánhangzójára kell énekelni.

G. G.

Judica vasárnap az introitus kezdő szaváról elnevezett ¶ Feketevasárnap.

Julián naptár ¶ Naptár.

K.

Kadencia ¶ Zsoltáréneklés.

Káld ritus a nesztorián eretnek kifejezésektől megfisztított ¶ nesztorián ritus. emeliet az ú. n. „káld keresztények.“ azaz a 17. szd.-ban kat. hitre tért nesztoriánok követnek. — ¶ Szír ritus. *R. P.*

Kalendarium ¶ Naptár.

Kalendarium a 3. szd. második fele óta a vértanúknak naptári napok szerint összeállított jegyzéke. A legrégebbi a ¶ „Kalendarium Bucherianum“, („anonymus Cuspiniani“, v. Filokalus naptár, v. római chronograph, 354-ből) ebben a római vértanúk halálának napjai vannak. Polemius Silvius galliai szentek K.-t állította össze 448-ban; a 6. szd.-ból való a karthágói Eh. K.-a. — ¶ Martyrologium. *R. P.*

Kalendarium Bucherianum az Aeg. Boucher S. J. által 1634-ben kiadott kronológiai gyűjteményes mű, melynek pogány ünnepi naptárát Furius Filokalus 354-ben állította össze s ezért „Filokalus naptár“-nak is nevezik. Joh. Cuspinianus 16. szd-i humanista a leghibátlanabb konzul-listákat adta ki a K.-ból, ezért „Anonymus Cuspiniani“-nak is hívják; végül „római chronograph“-nak. Benne van a konzulok, a várospraefectusok, a római püspökök jegyzéke 354-ig, a római püspökök halála napjai 255—352, és a vértanúk napjai (¶ kalendarium). Lit.-történeti fontossága igen nagy; a karácsony ünnepe is ebben van először megemlítve. *R. P.*

Kalendárium reformja ¶ Naptár.

Kalymmavkion (kalymma = fátyol, auché = nyak) a kel. papság fejét fődő karimátlan cilinderalakú kalap, melyet nemcsak a Lit. végzésénél, hanem sok helyütt a köznapi életben is viselnek. — ¶ Lit. ruhák a kel.-eknél. *R. P.*

Kanál, szt.-labis; hosszúnyelű, aranyozott ezüstből készült. Ezzel szolgáltatja ki a pap a kel. rítus szerint a sz. áldozást. — ¶ Cochlear. *R. P.*

Kanon a neve a bizánci rítus zsoltosmájában az ¶ orthros (laudes)-ben levő himnuszgyűjteménynek. A K. kilenc ódéből, himnusból áll. Egy-egy ódét 1. strófája az ¶ irmos, ennek dallama szerint éneklék a többi strófát (tropariont), záróstrófája a mindkét kártól együtt énekelt katabasia. *R. P.*

Kánon (zsinórmérték, szabály; más nevei: ¶ actio, prex, secreta) a mai róm. misében a Sanctustól az áldozás végéig terjedő miseszövegnek és az ezt tartalmazó könyvnek a neve. A név eredete: canon actionis: az áldozatbemutatás szabálya. Eredetileg a Praefatiót is magába foglalta és csak a Pater noster-ig terjedt. Könyvtechnikai okokból vált el tőle a ¶ Praefatio. Kezdetét: a „Te igitur“ T betűjét keresztalakban díszítették, majd önálló képpé alakították. A 7. szd-ig az egész K-t énekelték; a katechumenatus megszűnése után kezdték csendben mondani, hogy illetéktelenek meg ne hallják. A róm. K. eredeti szövege valószínűleg görög volt (hostia rationabilis = thysia logiké; summus sacerdos tuus — rossz fordítása a: hieré és sou, tou hypsistou-nak — Baumstark). A 3. szd-ban fordíthatták. Legrégibb forrása Sz. Hippolytus görög Lit.-ája, melynek latin fordítása a veronai palimpsestus. A Sz. Ambrusnak tulajdonított *L. de sacramentis*-ben jórésze megvan. Szövegkritikailag két változata van, főtipusai a Bobbio-i Missaleban és a Gelasianumban. (7. szd.). Szerzője ismeretlen. Egyes pápák lényegtelen változtatá-

sokat vittek véghez benne, pl. N. Sz. Gergely. Ő utána alig változik az egész középkoron át a szövege. A trienti zsinat kijelentette, hogy tévedéseket nem tartalmaz. A K. szertartásában több a fejlődés, főleg az ¶ Ürfelmutatás, a kereszttetések, térdelések és a ¶ *Hanc igitur* kézrátételben. A kereszttetések rámutató gesztusból keletkeztek, eredetileg a ¶ *consecratio* előtt és után ugyanazt jelentették (rámutatást); most a *consecratio* előtt jelző és áldó, utána csak jelző, rámutató céljuk van. A Missálékban helye a könyv végén volt, majd a 11. szd-ban a közepére került. Mivel a felajánlás szertartásán a K.-t utána nozzák és azokat is csendben mondják, annak neve: *canon minor*, Kis K.; a mise K. neve: *canon maior*, főpapi misék számára a ¶ Miserendet és K.-t tartalmazó könyv a *Canon Pontificalis*. K. F.

Kanonizáció ¶ Szentléavatás.

Kánontábla, (*tabula secretarum*) a miséző pap emlékező tehetségének támogatására szolgál. A rubrikák csak egy K.-ról beszélnek, amelyet az oltár közepén helyeznek el. A felajánlás, átváltoztatás szövegét és más betéve mondandó imádságokat tartalmaz. Csak ez az egy kötelező. A 16. szd. óta használják ezt a K.-t. A 17. szd. óta azonban szokásba hoztak még kettőt, az egyik helye az oltár leckeoldalán van és a ¶ kézmosás alatt mondandó zsoltárt, a másiké pedig az oltár evangélium oldalán van és az ¶ utolsó evangéliumnak bevezető részét tartalmazza. Szentsegítkételkor ezeket a K.-kat az oltárról le kell venni, kivéve persze a sz. mise idejét. F. M.

Kántor. Annyit jelent, mint énekes. Szűkebb értelemben az egyházaknál működő énekes, aki a szertartásoknál s főleg a templomban orgonakiséret mellett vezeti a nép énekét. A kath. tanítók többnyire K.-ok is. — ¶ Énekiskolák. G. G.

Kántorbőjt a *Quatuor tempora* = négy idő, magyaros elferdítése (ú. n. népetymologia), évszaki bőj-

tők. N. Sz. Leó pápa (440—461) apostoli eredetűnek mondja a K.-t, melynek azonban ő az első tanúja. Valószínűleg, mint a szintén apostolinak tartott nagybőjt, a 4. szd. elején, 313 után keletkezett a K., még pedig Rómában. Eredetileg csak három évszaki bőjt volt a IV. hónapban (= jún., mert márc. 1. volt a róm. újév napja), a VII. hónapban (= szept.) s a X. hónapban (= dec.) Pogány római feriae-k ker. átvételei és megnevesítései a K.-ök, melyeket a három évszakban a heti három ősi **¶** stációs napon: szerdán, pénteken és szombaton ültek meg: böjttel, stációs istentisztelettel és szombat éjjel vigiliával, amikor még a Gregorianum szerint is (8. szd.) 12 olvasmány volt. A mai miseszövegekben már csak 6 olvasmány van az evangélium előtt. A három évszak hálaadó napjai voltak, a pogány római természeti ünnepek mintájára. A júniusi K. a római „feriae messis“ = aratőnnep (jún.—aug.) mintájára hálaadás az aratásért; a szeptemberi a „feriae vindemiales“ = szüreti ünnep (szept.) példájára hálaadás a szüretért, a decemberi „feriae sementinae“ (nov. 11.—dec. 25.) utánzásával hálaadás és könyörgés a vetés után. A 6. szd.-ban az I. hónap (márc.) is kapott K.-t; ez már nem természeti ünnep, mindig az I. nagybőjti vasárnap után volt. Ehhez a fő célhoz hozzájárult a lelki megújulás a hívek között; a K.-ök az óker.-ek rekollektációs napjai. I. Gelasius pápa óta a dec.-i K. szombati vigiliáján papokat szenteltek; ezt később a többi kántorszombatra is kiterjesztették és most is érvényes jogszabály (eh.-i Törvénykönyv 1006, § 2.) A K. péntekai H. Grisar szerint reconciliációs napok is voltak, amelyen a bűnösöket feloldozták. — A K. eleinte csak Róma-városi intézmény volt, általánosan csak a **¶** gallo-római ritus terjesztette el. Pontos idejüket csak a 13. szd.-ban határozták meg: a tavaszi K. nagybőjt I. vasárnapja után, a nyári Pünkösöd hetében, az őszi ke-

resztfelmagasztalás (szept. 14.) után, (a missalében a XVII. pünkösdvasárnap után van), a téli ádvent III. vasárnapja után van. *R. P.*

Kápolna (oratorium) imádság háza. Hívják még „capellá”-nak a frank királyok azon kisebb helyiségéről, amelyben Sz. Márton „kappá”-ját őrizték. Lit. szempontból a K.-k három fajtát különböztetjük meg. A nyilvános K. (oratorium publicum) azon istentiszteletre szentelt hely, amely elsősorban valamely erkölcsi személynek, intézetnek vagy társulatnak áll szolgálatában, de joga van minden hívőnek is, hogy abban megjelenhessen. Rájuk ugyanazon szabályok állanak, mint a ¶ templomokra és a plébániai jogokhoz tartozó cselekmények kivételével bennük ugyanazon lit. cselekmények végezhetők, mint a templomokban. Lehet őket felszentelni, de legalább is meg kell őket áldani. A félig nyilvános K. (oratorium semipublicum) csak valamely társulatnak, intézetnek vagy erkölcsi személynek áll szolgálatában, a hívek általánosságának nincsen joga ott megjeleni. Sem föl-szentelni, sem megáldani nem kell őket, de lehet. Építésükre főpásztori engedély kell és a lit. cselekmények úgy végezhetők bennük, mint a nyilvános K.-ban. A magánkápolnákat (oratoria privata) csak egyes családok vagy személyek használatára állítják fel a Szentszék engedélyével Ezekben naponként csak egy csendes mise mondható; kivéve nagyobb ünnepeket, szabad bennük áldoztatni, de más lit. cselekmény nem végezhető. Föl-szentelni nem lehet őket, legföljebb a lakások, házak megáldási formulájával megáldani. A püspökök és bíborosok magánkápolnáit fel vannak ruházva a félig nyilvános K.-k kiváltságaival. *F. M.*

Kappadociai rítus a Caesarea, főváros és egyházi székhely körül fekvő tartománynak görög nyelvű rítusa. Első nyomait Firmilianusnál (256) találjuk, majd Gregorius Thaumaturgus, a 4. sz.-i kappadociai zsinatok, és leginkább N. Sz. Basilius (†379) szolgál-

tatnak a K.-ról adatokat. Szerkönyvei nem maradtak reánk; klasszikus miseformulája számos későbbi változtatással a ¶ Basilius Lit. A K. a ¶ bizánci és ¶ örmény rítusra nagy hatással volt. R. P.

Kapu, sz. 1. A nagy bazilikák egyik kapuja, ¶ Bazilika; — 2. az ¶ ikonostasis középső kapuja.

Karácsony, nativitas Domini = az Úr születésének ünnepe dec. 25.-én. Eredetileg Epiphania (jan. 6.) volt Jézus születésének ünnepe (¶ Vízkereszt), mely Keletről indult ki, és Rómában a 4. szd.-ban már megülték. Míg Keleten továbbra is jan. 6.-án ülték meg Jézus születését, Rómában dec. 25.-re, a téli napfordulás antik számítás szerinti dátumára tették. Ezen a napon volt ugyanis a 3. — 4. szd.-ban népszerű pogány ünnep: a „Natale solis invicti“ a győzhetetlen Nap születésnapja, mert a téli napfordulatkor kezdenek a napok hosszabbodni, melyek addig mindig rövidültek. A győzhetetlen Napot ilyenkor kis gyermek formájában szokták ábrázolni (Macrobius). Az Eh.-nak a 4. szd.-ban kellett a konstantinusi béke (313) után a pogánysággal döntő, végső harcát megvívnia. Ez a pogányság már nem a régi görög-római istenekben hitt; hite általánosan elterjedt henotheismus volt (egy, de nem az igaz Isten hite), mely a Napot imádta, mint a pantheisztikus, mindenben isten megnyilvánulását látó világ élető elemét. A napvallás (solaris henotheismus) volt a római pogányság utolsó megjelenési formája. Mivel már Malakias a Megváltót az „Igazság Napjának“ nevezi, az Eh. a napfordulat pogány ünnepét az „Igazi Napnak“, az „Igazság Napjának“, az „igazi világosságnak“ ünnepevé tette, amint ezt a 4. szd. homiliái K. ünnepén mindig mondják. K. ünnepe rohamosan terjedt, hisz ez küzdelem volt a napvallás ellen, másrészt azért is szívesen fogadták, mivel ezáltal a Krisztus istenségét tagadó arianizmus ellen az isteni Gyermeek születését is hangsúlyozták. K. Rómában először a ¶ Filokalus

naptárban tűnik fel 354-ben, valószínű, hogy egy-két évtizeddel előbb már megvolt. Konstantinápolyban 379-ben ülte először K.-t nazianzosi sz. Gergely. Kappadociában már 382-ben, Antiochiában Chrysostomus Sz. János szorgalmazására 388-ban ünnepelték először K.-t. 400–432 között Egyiptom is elfogadta, és Juvenalis pátriárka alatt (424–458) Jeruzsálem is. Az örmények Jézus születését továbbra is jan. 6-án ünnepelték. — A K.-i három mise Jeruzsálemben kezdődött és azt N. Sz. Gergely (590–604) már Rómában is megírtja. Jeruzsálemből éjjel Betlehembe mentek, és ott ülték Jézus születésének emlékét: a római ker.-ek az első, éjféli misét a S. Maria Major bazilikájának jászolkápolnájában (ad praesepe) tartották. Jeruzsálemből visszamenet az Anastasis templomában állapodtak meg: a római pápa is az éjféli mise bevégezése után az Anastasia templomba vonult kíséretével, hogy hajnali misét mondjon a császári helytartók részére, kik a Palatinus hegy palotájában laktak, melynek lábánál az Anastasia templom fekszik. Jeruzsálemben K. napján a Kálvária hegyen épült főbazilikában volt az istentisztelet, a rómaiak is nappal a harmadik misét a Sz. Péter bazilikában ünnepelték. — Ma a stáció már ismét a S. Maria Major temploma. — ¶ Betlehemi jászol, karácsonyfa, R. P.

Karácsonyfa eredetét homály fedi. Németországban használják először, ahol egyesek pogány, mások helyesebben protestáns mondákra vezetik vissza. A legvalószínűbb, hogy a germánok fa-kultusza az alapja egybekapcsolva azzal a törekvéssel, hogy a 14. szd-tól kezdve szokásos karácsonyi szeretetadományok nyújtását minél ünnepélyesebbé tegyék és hogy a katolikusok betlehemi jászolát ellensúlyozzák. Az első történetileg biztos adatunk Elzászból származik és a 17. szd. elejéről való. Eszerint a K. a 16. szd. második fele után kezd itt-ott szerepelni. A 17. szd.

második felében még Németországban sem volt nagyon elterjedve, Goethe 1770-ben ismerte meg Strassburgban; Schiller „zöld fá”-nak hívja. 1793-ban azonban már „élet fája”-nak, „karácsonyfá”-nak nevezik. Elterjedését elősegítik a napoleoni harcok, 1850-ben azonban még hazájában, Németországba sem volt mindenütt szokás a K. állítása. Előbb a protestáns vidékeken honosodott meg, a katolikusoknál csak később. Francia-Angol-Orosz- és Olaszországba 1840 körül jut el, a Habsburgház országaiba még valamivel később. Szimbolikus magyarázat szerint ma a paradicsomi élet fájával hozzák kapcsolatba: az égő gyertyák Krisztust, a világ világosságát jeleznék e magyarázat szerint; az alma Eva és Ádám almájára figyelmeztet. Ennek a szimbolikus magyarázatnak azonban semmi komoly alapja nincsen. F. M.

Karácsonyi ünnepkör kezdődik ¶ Advent első vasárnapjával, és ha a vízkereszt utáni közbeeső időt alkotó vasárnapokat is beleszámítjuk, végződik ¶ hetvenedvasárnap előtti szombaton. Az eh.-i évnek téli ünnepköre. Kettős főünnep van, miként a ¶ husvéti ünnepkörnek: ¶ karácsony, a Megváltó születésének ünnepe, dec. 25-én; és ¶ vízkereszt ünnepe jan. 6-án. — ¶ Ünnepkörök. F. M.

Karénekek a korálisban. A korális, mint az Eh. éneke szükségképen a közösség éneke. A korális ép úgy nem magánimádság, mint a sz. mise és a zsolozsma nem magánájtatosság. A korális énekek legnagyobb része alkalmas arra, hogy a közösség éneke legyen. Ilyen legelsősorban a zoltáréneklés, továbbá az állandó miseénekek. A változó részek közül kar adja elő az ¶ Introitus-t, a ¶ Communió-t és az ¶ Offertoriumot. A ¶ Graduale, az Alleluja és a Tractus már gyakorlott énekeseket kíván. Azért ezeket legnagyobb részt az előénekesek adják elő. G. G.

Karimádság ¶ Zsolozsma.

Karing (superpelliceum, ¶ cotta) újjak nélküli vagy

rövid és bőjju vászonruha, amely a 10. szd. végén alakult ki a ¶ miseingből. Olyan lit. ruha ez, amelyet prémes ruhák felett viseltek az északi országokban a karimán és a 13. szd-tól kezdve más lit. cselekmények alatt is. A 17. szd. óta szokás a K.-t csipkével díszíteni. A mai jog szerint a K. a kisebb rendi klerikusok lit. öltözete. *F. M.*

Kármelhegyi Boldogasszony (Festum B. M. V. de monte Carmelo) a kármelitáknak 1376—1386 között keletkezett rendi ünnepe júl. 16-án, hálából Isten iránt, hogy III. Honorius pápa szabályait jóváhagyta. Júl. 16. az a nap, mikor a rendi hagyomány szerint Mária az alapító Stock sz. Simonnak a skapulárét átadta. 1726-ban az egész Eh.-ra kiterjesztették. *R. P.*

Katafalk ¶ Tumba.

Katakombák. A katakombák falain található festményekből következtethetünk a római ős-Eh. szokásaira, Lit.-jára. A kitárt és égfelé emelt karokkal imádkozó nő megtanít minket arra, hogy mi volt az őskeresztények tesztartása imádság közben. A háromlábú asztalra tett kenyerek, amelyek előtt pap áll, és a kenyérrel és borral megrakott asztal körül letelepedett vendégek a sz. mise és oltáriszentség titkait hirdetik nekünk. A hal, meg a bárányoktól körülvett pásztor képe Krisztust állítja elénk. A hal (ichthys) Krisztust, az Isten Fiát és a Megváltót, a pásztor pedig Krisztust, mint jó pásztort jelképezi. A falakba vájt sírok, a coemeterium, azaz alvóhely nevével hangosan hirdetik az örök életben való hitet, a halottak itt csak alszanak és így várják a feltámadást. A sírokon hol galamb, hol pálmaág, hol meg feliratok láthatók, melyek a békességnek, reménynek, győzelemnek hírnökei. A katakombák kiszélesedő helyein vértanu sírja előtt asztal áll. Ez az oltár, amelynél a püspök mutatja be a sz. misét papjainak segédletével az itt nyugvó halottnak emlékére talán éppen halála évforduló napján; a szer-

papok és alszerpapok a hívők serege közt tartják fenn a rendet. Másutt egy falikép Noé-bárkáját ábrázolja, annak jeleként, hogy az Eh. igazi Noé-bárkája, amelyen kívül nincsen üdvösség; sz. Péter és Pál apostolok képe az apostolokkal való közösséget hirdeti. Hirdeti azután azt is, amit sz. Ignác vértanú is fejteget: „Egy Krisztus, egy oltár, egy áldozat, egy püspök” és hozzátehetjük sz. Pál szavaival: „Egy Isten, egy hit, egy keresztség!” *F.M.*

Katechumenátus az Eh. ókorában szervezett intézmény mindazok részére, akik a keresztség föl vételére előkészültek. A 2. szd. közepéig nem tudunk ilyen szervezett intézményről; azóta fennáll és hogy virágzása kora a 4. és 5. szd.-ra terjed. Mielőtt a K.-ba felvették volna azt, aki az Eh. tagja akart lenni, megvizsgálták, milyen szándék vezeti. Ezeket a jelentkezőket hívták „accedentes”-eknek. A felvétel és K. szertartásai mind megvannak a keresztség mai szertartásában. Ha a jelentkező a próbát sikerrel megállta, akkor felvették a K.-ba. Ennek ritusa Rómában: ráfuvás, a homlok megjelölése kereszt alakjában, kézrátétel, szentelt só nyújtása. Maga az előkészítés a keresztségre és így a tulajdonképeni K. először néhány hónapig tartott, később 2-3 évre is kiterjesztették. Amikor ez az idő letelt és elérkezett a nagybőjt ideje, amelynek végén (nagyszombaton) a katechumenokat meg kellett keresztelni, akkor a püspök felszólította őket, hogy jelentkezzenek, akik meg akarnak keresztelkedni. A jelentkezőknek nevét jegyzékbe (a mai keresztelték anyakönyve) foglalták és ettől kezdve „competentes”-nek hívták. E jelentkezés és a keresztség közt 40 nap telt el. Ezalatt történt a hitvallás átadása, fülek megnyitása (az „ephpheta”), majd a Mi-atyánk átadása, ami abból állt, hogy a püspök elmondta a katechumenok előtt a Hiszekegyet és Mi-atyánkot, amit ezeknek később a püspököknek fel kellett mondaniuk. Traditio symboli. Ezt újabb kézrátétel és exorcizmus követte, majd a „ scrutinium”, azaz

újabb vizsgálat a jelentkezők szándékának komolyságáról, erkölcsaikről és a szentelt olajjal való megkenés. Nagyszombaton éjjel volt az ünnepies keresztség; az újonnan megkeresztelteknek a neve „neophyti” vagy „illuminati”. A K. megszűnt a gyermekek megkeresztelésének elterjedésével. — ¶ Keresztség, keresztvizeszentelés. *F. M.*

Katechumenok miséje ¶ Előmise.

Katedrális ¶ Székesegyház.

Kathisma = ülés a bizánci rítusban 1. minden lit. ének neve, mely alatt ülni szabad; 2. a zsoltároskönyv 20 részre van felosztva s e részeket K.-nak nevezik, mert a kel.-nél a zsoltárimádság alatt ülnek.

R. P.

Kazula (casula, planeta) papi öltözet a sz. misénél, a miseruha. A róm. ősrégi paenulából (= utazóköpeny; pannus = posztó) származott, amely szinte nemzetközi ruhadarab volt, férfiak és nők egyaránt viselték. Ez a paenula ujjatlan köpönyeg volt, amely az egész testet elfödte és csak a fej részére volt nyílása. Az 5. szd.-tól már lit. dísz, de profán használatban is megmaradt. Mivel azonban ez a teljesen zárt és harangalakú köpeny eltakarta a kezeket is és így a Lit. végzésénél nagyon akadályozta a papságot, azért a történelem folyamán igen sok változáson ment át. A 13. szd.-ban már megrövidítették a K.-t két oldalán, így aztán az akkor uralkodó gót stílushoz is jobban hozzáillett. A legnagyobb változáson azonban a K. a 16–17. szd.-kban ment át, amikor a még ma is sok helyen használatos hegedűformájú miseruha alakult ki. A korai középkorban különböző alkalmakra használták még a K.-t, csak a 11. szd.-tól kezdve lesz miseruhává, amely a papszentelésnél használt beöltözési imádság szerint a szeretetet és az ártatlanságot jelenti. A lit. törvények szerint a K.-t selyemből, esetleg félselyemből kell készíteni. A selymen és annak különböző fajain kívül készülhet a K.

arany- és ezüstbrokátból is, de filoszak a még a 18. szd-ban is előforduló bőr, vászon, gyapjú vagy szalma miseruhák. A K. a lit. színeket viseli, első használat előtt megáldandó, amit a templom igazgatója is megtehet. F. M.

Kehely. A lit. edények közt a legszentebbek azok, amelyek a sz. miseáldozatnál használatosak, amelyek Krisztus testével és vérével közvetlen érintkezésbe jutnak. — Ezek a kehely (calix) és a hozzátartozó tányérka (paténa). A K. őse bizonyára a róm. serleg (poculum) volt, ennek két fogantyúja (füle) volt. A megmaradt legrégibb, (5. szd-ból származó) K.-t a British Museumban őrzik. Az első szd-kban főbbféle K. volt használatban. *Calix minor* felel meg a tulajdonképeni misekehelynek. A hívektől felajánlott bort a *calix offertorialis*-ba (= felajánlási K.) öntötték. A hívek áldozásához szükséges bort egy nagyobb K.-ben, a *calix maior*-ban változtatták át Krisztus vérévé. A sz. áldozáskor ebből a K.-ből a sz. vért a *calix ministerialis*-okba öntötték át, amelyek az áldoztató K.-k voltak. Ezekből az áldoztató K.-ből itták aztán a hívek Krisztus vérért vagy szívták aranycsövecske (fistula) segítségével. Ily módon áldoztak a hívek nemcsak Rómában, hanem másutt is. Ma — amikor már régóta nincs a latin szertartású r. k.-nál két szín alatti áldozás szokásban — a fistulát csak az ünnepélyes pápai nagymisékben használják. Ma a misekelyhen kívül csak a **☩ ciborium** (= áldoztatókehely) van használatban a sz. ostya őrzésére. A K. három részre oszlik: a **☩ cuppa** (= csésze), a törzs, amely rendesen csomóval van ellátva (nodus), és a talp (pes). Alakja a különböző építési stílusokhoz alkalmazkodik és a történelem folyamán a legművészebb formákon és díszítéseken ment át. Anyaga ma csak nemes fém, tehát arany vagy belül aranyozott ezüst. A K. csészéjének ilyenből kell készülnie; a talpa és törzse lehet más ércből is. Va-

lamikor voltak üveg és fa K.-k is. Ugyancsak aranyból és aranyozott ezüstből kell lennie a *kehelytányérkának* is. A K.-t és a paténát használat előtt meg kell szentelni. Ezt a szentelést csak püspök végezheti és szerzetesapát, de ez csak saját temploma részére. Elvesztik szentelésüket, ha átalakítások miatt alakjukban annyira megváltoznak, vagy olyan sérüléseket szenvednek, hogy rendeltetésük betöltésére alkalmatlannokká lettek. Ha azonban lekopott az aranyozásuk, akkor újra kell aranyoztatni őket, de szentelésüket nem vesztik el, amiért ujjonnan aranyozott K.-t és paténákat nem kell ismét megszentelni. Mivel annyira magasztos célt szolgálnak és a szentelés folytán sz. tárgyak, azért az üres K.-t és paténát is csak klerikusok veheti kézbe, vagy azok, akikre őrzésük bízva van (mint pl. a sekrestyések). Szimbolikus magyarázat szerint a középkorban a K.-ben Krisztus jelképét látták, a paténában pedig a keresztét. A K. és paténa együttvéve Krisztus sírját jelentette, amikor is a paténa a sírt elzáró nagy kőnek a jelképe. Mindezek a szimbolikus magyarázatok még ma is visszatükröződnek a K. és paténa megszentelésekor mondandó imádságokban. A K. *fölszereléséhez* tartozik a paténán kívül a purifikatórium, vagyis kis vászonkendő a K. kitörléséhez, a kis *kanálka* (☞ cochlear), a ☞ *palla* a K. lefödésére, a 16. szd. óta a miseruha színéhez és anyagához alkalmazkodó *velum* (kehelykendő) és ☞ *bursa*, amelyben misén kívül és a mise végén a ☞ *corporálét* őrizzük. A purifikatóriumot nem kell megáldani, de igazi lenvagy kendervászonból kell lennie. Ezzel a kendővel törli meg a pap ujjait és száját is áldozás vagy áldoztatás után. V. Pius pápa rendelete értelmében a purifikatórium kötelező fölszerelése a K.-nek. A *corporale* szintén lenvagy kendervászonból készül.

F. M.

Kehely a kel.-eknél ☞ Potérion.

Kehelyöblítés ¶ Oblítés.

Kelet. A mai lit. jog szerint a templomokat lehetőleg úgy kell építeni, hogy a szentély a főoltárral kelet felé legyen és így a hívek az imádkozásnál és az istentiszteleten való részvételnél kelet felé nézzenek. Már az Eh.-nak ősi bazilikáiban, az első templomokban is így imádkoztak a hívek. Ennek a szokásnak magyarázatát abban látják, hogy a fölkelő Nap Krisztus jelképe, aki valóban a világ világossága. Másrészt meg a paradicsom, az emberiség bölcsője, Kel.-en volt, és ezért a K. felé való nézéssel az őshaza iránti vágyat akarták kifejezni. A K.-irány megtalálható a kereszténység előtti vallásokban is, főleg a ¶ mysteriumokban. F.M.

Keleti rítusok. 1. *Családok.* A milanói ediktum (313) után az Eh. békében lévén, a fővonásaiban egységes, de egyébként nagy szabadságot hagyó ősi Lit. csakhamar külön helyeken külön rítusokká kezdett fejlődni. Két nagy csoportban keletkeztek a rítusok: a ¶ nyug.-i rítusok és a kel.-i rítusok csoportja. Keleten a nagy patriarkális városok rítusa lett irányadó azon óker. elv értelmében, mely szerint a pátriárkátus a székhely rítusát követi. a) *Alexandria* Egyiptom fővárosa volt és az ¶ alexandriai görög nyelvű rítust követte az egész ország. Nemzeti nyelvű válfajai: a ¶ kopt és az ¶ abessziniai rítus. b) A másik család az *Antiochia* köré csoportosuló. Az ¶ antiochiai ősi görög nyelvű rítust nem ismerjük eléggé. Belőle szakadtak ki a szír nyelvű ¶ szír rítusok. Az antiochiai rítussal rokon a ¶ kappadociai görög nyelvű rítus; ebből és a szír rítusokból eredt az örmény rítus. Az antiochiaiból c) fejlődött a ¶ bizánci rítus, az új Rómának, *Konstantinápolynak* rítusa, mely a 9. szd.-tól kezdve minden más görög nyelvű rítust kiszorított és missziós terjeszkedése folytán sok nyelvre lefordították: szír, v. arab nyelvű a ¶ melchita rítus, az ¶ ószláv nyelvű rítusok, a ¶ magyar-görög,

¶ román-görög rítus. A görögök és az ¶ olasz-görögök ma is görög nyelven használják. (A kappadóciai rítus és szír rítusok származéka az ¶ örmény rítus). d) A negyedik nagy önálló lit. központ *Jeruzsálem* volt. Bár a ¶ jeruzsálemi rítus már megszűnt, nagy hatása volt az antiochiaira, a bizáncira, sőt a nyug. rítusokra is.

2. *Jellemzés.* A K. fő tulajdonsága, hogy minden rítusnak van egy-két miseformulája és ez az egész évben változatlan; csak a szentírási olvasmányok és néhány karének változik, a pap imái mindig változatlanok maradnak. A nyug. rítusokban az eh.-i évnek nagy hatása van a mise Lit.-ra, legnagyobb a gallikán típusúakban, ahol csak az átváltozás szavai (qui pridie) maradnak változatlanul. A K.-ban az átváltoztatás szavai „Azon éjjel, mikor elárulták” szavakkal, az összes nyug.-akban „Előző nap, hogy elárulták” (qui pridie) szavakkal kezdődnek. A K.-ok nem ismernek ¶ invitatoriumot az imákhoz. A lit. szövegek halmozzák Isten megszólításait, kiemelik a negatív tulajdonságokat (haszonlíthatatlan, felfoghatatlan, felmérhetetlen, halhatatlan, kimondhatatlan, láthatatlan stb.) Terjengős, hosszú imák jellemzik; mindig újabb, pompázó szóvirágokkal, képekkel, hasonlatokkal ünnepli a szenteket és leginkább „az egészen szent, feddhetetlen, leginkább áldott, dicsőséges Úrnőnk, az Istenszülő és mindig szűz Máriát”. Az eucharisztikus imádság (¶ anafora) sokszor dogmatizáló, tanító jellegű (leginkább a ¶ Basilius- és a Nestorius-Lit.-ban, ¶ nesztorián rítus). A miseritusban számtalan litániát mond a diakonus és a pap, úgyhogy a diakonus sokszor elhomályosítja a pap szerepét. A szertartásokat nehéz pompa, néha szinte theatrális ünnepélyesség jellemzi; pl. a misében két körmenet vonul be az ikonostasis kapuin, melyekből a főpap két gyertyatartóval (¶ diki- rion, trikirion) ad áldást, gyakori az oltár, s az egész

szentély megfüstölése. A házasság szertartásánál koronát használnak, a halottat a nyitott koporsóban történő temetésnél utolsó lit. ölelésben részesítik. Jellemző a szentély teljes elzárása az ikonostasisszal.

3. *Eh.=jogi értelemben K.* a kath. Eh. közösségében levő, sem szakadár, sem eretnek K. Ezek a következők: a tiszta görög rítus (= bizánci rítus) és válfajai: ¶ olasz=görög, melchita, román, ruthén, bolgár, szerb, orosz rítus, ide tartozik a magyar=görög, bár hivatalosan, nincs még elismerve, továbbá az örmény, kopt, abessziniai, antiochiai szír, káld, malabár, maronita rítus. — ¶ Nyug. rítusok. *R. P.*

Kelta rítus, ír v. skót rítus a kelta nemzethez tartozó britek, bretonok, skótok és irek között Angliában, Bretagne-ban, Skótországbban és Írországbban használt latin nyelvű nyug. Lit.=típus. Az első apostolok Palladius és Sz. Patrik, mivel a Szeütszék küldte őket (Coelestinus pápa 422—432), a primitív róm. rítust terjesztették, mely azonban csakhamar gallikán típusúvá alakult. Gallia és a brit szigetek között ugyanis élénk érintkezés állott fenn. A K. a 6. és 7. szd.-nak Sz. Columbától (590 k.) megindított nagy skót missziós mozgalma idején, mikor a kelta szerzetesek (monachi scottici) Európát bejárták, sokfelé terjedt Európában. Anglia Sz. Ágoston bencés szerzetes missziója után (597-ben) a római rítusra kezdett áttérni, amit a whitby-i (664) és cloveshoei (747) zsinatok el is rendelték. Bretagne a 9. szd.-ig védte a K.-t, Skócia a 11. szd.-ban, Írország a 12. szd.-ban tért a római rítusra Sz. Malakiás, armaghi apát munkájára. A K.-t tulajdonképeni ősi formájában nem ismerjük. Gyér emlékei már a róm. rítussal való keveredésben mutatják. Az újabb felfogás (E. Bishop, A. Wilmart) szerint a ¶ Missale Bobiense a 7. szd.-ból skót missziós szerzetesek műve. Az előmíse ebben általában gallikán típusú, de már a róm.-i kánonnt használja. A Stowe-Missale a 8. szd.-ból már

egészen római típusú, gallikán elemekkel. A banghori antifonárium (7. szd.), psalteriumok, rituálék, hymnáriumok nagy eredetiséget mutatnak. Véleményünk szerint a K. mindig synkretista ritus volt. —
¶ Nyug. ritusok. *R. P.*

Kenés a szent ¶ olajokkal a szentségeknél, szentelményeknél, avatásoknál fordul elő. Kézrátétellel történik, ezért más eszközzel nem végezhető a ¶ krizma K. a bérnálásban; az utolsó kenet olaja ragályos belegeknél ecsettel is kenhető. A K. szimbolikus jellegű, szentelő, avató cselekmény, szimbolikájának az alapja rendszerint, hogy Krisztusra, a Fölkentre utal, a hívőt neki szenteli, hozzá kapcsolja, az ő erejével tölti meg (szentségi K.); vagy valamely tárgyat (kehely stb.) az istentisztelet számára lefoglal. A nem-szentségi avatásokban jelenti Krisztus áldását az avatottakon.

K. F.

Kenyér, kovászos, kovásztalan. A kovásztalan kenyér (azyma) készítése, sütése a nagy sietség idején volt szokásban. Az izraelitáknak Isten parancsolta meg a husvéti ünnepekre, valamint a legfőbb ószövetségi áldozatnál a K. használatát. Hogy husvétkor miért kellett használni, azt sz. Pál jelzi a korintusiakhoz írt első levelében: „A mi husvéti bárányunk, Krisztus feláldoztatott. Azért lakomázzunk, nem a régi kovással, sem a gonoszság és álnokság kovászával, hanem a tisztaság és igazság kovásztalanaival“ (I. Kor. 5, 7.) A nyug.-i Eh. Lit.-jában is ezért kell kovásztalan kenyeret használni a sz. miséhez, hiszen Krisztus Urunk is ilyen kenyeret használt az utolsó vacsorán. Csak a legnagyobb szükség esetén lehetne kovásztalan búza-kenyér helyett kovászos búza-kenyeret használni. Keleten csak az örmények és maroniták használnak K.-t, a többiek mind négyszög alakú kovászos kenyeret konszekrálnak. A 11. szd.-ban a keletiek és a nyug. Eh. közt heves harc fejlődött ki a kovászos vagy kovásztalan kenyér használata körül,

amely csak a firenzei zsinaton ért véget. Ebben a harcban a keletiek a nyug. Eh. híveit azymiták, ezek pedig a keletieket prozymiták csúfnevével illették. *F.M.*

Kenyérszegés (*fractio panis*) a kenyérnek szétoztása, mely a legtöbb népnél, az ószövetségi zsidóknál is, vallásos étkezési szertartás volt és a családfő jogköréhez tartozott. Az Üdvözítő is gyakorolta. (Mt. 14, 19.).

K. — az *Eucharisztia* elnevezése. K. szertartása megvan az Oltáriszentség alapításánál is (Mt. 20, 26; Mk. 14, 22 stb.). Az apostoli időkben (I. Kor. 11, 24. Apcsel. 2, 46; 20, 7.) megtartják a szokást az **☩** Eucharistiánál és így a K. hamarosan az Oltáriszentségnek, az eucharisztikus áldozatnak lesz a neve (*Didaché*). Helytelen Lietzmann okoskodása, hogy az apostoli időkben az Eucharistia csak a K.-ból állt volna a kehely használata nélkül. A név csak a részt jelöli az egész helyett. Mint pl. a **☩** Missa név is.

K. mint miserész, a róm. kánonban az **☩** emboismus végén következik. A pap az ostyát a kehely fölétt először két egyenlő részre törí, majd a bal részből egy kis darabot tör le, melyet a kehelybe enged (*Commixtio*). A K. más liturgiákban is megvan. A **☩** bizánci Lit.-ban négy részre törik az ostyát, keresztalakban helyezik el a részeket. A **☩** mozarab Lit.-ban 9 részt törnek, melyek az Úr életének fontosabb mozzanatait jelölik. A K. hozzátartozik mint cselekmény az áldozat szimbolikájához, de nem a lényegéhez. Jelenti Krisztus megváltó halálát. Eredetileg gyakorlati jelentősége is volt, mert a K. az áldozati kenyér szétoztására szolgált az áldozáshoz. *K.F.*

Kereplő (*crepitaculum*) őse az ókori kolostorokban használatban levő fatábla, amelyet a kolostor elöljárója fakalapáccsal ütött, hogy ily módon adjon jelet az egyes kolostori gyakorlatokhoz. A 9. szd.-ban a római templomok is használták még ezeket a táblákat. Ma az Eh. már csak a nagyhét utolsó három napján hasz-

nálja a K.-t a mély gyásznak kifejezésére. A nagy-
csüförtöki sz. mise Gloriájától kezdve a nagyszombati
sz. mise Gloriájáig ugyanis elhallgatnak a harangok
és csengők és szerepüket erre az időre a K.-k ve-
szik át. *F. M.*

Kereszt. Minden plebánia templomban kell lennie
egy rúdra erősített keresztnek, amelyet a körmenet
élén visznek. Ez a K. lehet ércből (ezüst, bronz) v.
fából is. Mindig rajta kell lennie a Megfeszített Krisz-
tus alakjának. Körmenetekben úgy kell vinni ezt a K.-t,
hogy Krisztus képe előre nézzen, amerre a körmenet
halad. (Ha a pápa vagy érsek előtt viszik a keresztet,
akkor Krisztus képe hátra néz a pápa v. érsek felé.)
K.-t visznek minden egyes szerzetesrend előtt, ha
körmeneten résztvesznek, rája a körmenet színé-
nek megfelelő szalagot vagy fátyolt kell kötni. A vi-
lági papság előtt vagy alszerpap, vagy karingbe öltö-
zött klerikus viszi a K.-t két égő gyertyát vivő klerikus
közt. — ¶ Feszület. *F. M.*

Keresztelési napok azon napok, melyeken az ókor-
ban s a kora középkorban a keresztséget kiszolgáltatták.
Az ókorban csak husvét vigiliája (¶ nagyszombat),
majd ¶ pünkösd vigiliája volt K.; a 402-i római zsi-
nat újra lelkére köti a püspököknek e régi szabály
megtartását, hasonlóképen Galliában a II. maconi
zsinat (585). Keleten Epiphania napján is keresztel-
tek, mert Krisztus keresztségének emléknapja volt
(¶ vízkereszt); a gallikán és mozarab ritus ezt szin-
tén átvette; de a 7. szd-tól kezdve itt már más ün-
nepeken is kereszteltek. A középkor második felé-
ben az vált szokássá, hogy a gyermekeket mindjárt
születésük után megkeresztelték s így megszűntek a
K., melyeket addig a gyermekeknél is megtartottak.
— ¶ Keresztség. *R. P.*

Keresztelő kápolna (baptisterium) a keresztség ki-
szolgáltatására az Eh. ókorában a székesegyházak
mellett épített kápolna, amelynek alaprajza vagy kör-

alakú, vagy sokszögű, és amelynek közepén nagyobb kőmedence volt a keresztvíz befogadására. Ezekhez a medencékhez a keresztvízet külön vezetékek szolgáltatták. A keresztelendőnek 3 lépcsőn kellett lemennie a medence egyik oldalán és a másik oldalán ugyancsak 3 lépcsőn szállt ki belőle. Ezekhez a lépcsőkhöz a középkorban szimbolikus jelentést fűztek. 3 lépcsőn megy le a katechumen a keresztvízbe: 3 dolognak kell ezzel ellenmondania, „az ördögnek és minden cselekedeteinek és minden pompáinak.“ 3 lépcsőn jött fel a keresztvízből az újonnan megkeresztelt: háromban kell hinnie: az Atyában és Fiúban és Szentlélekben. A K. helyét, amikor áltálánossá lett a kis gyermekek megkeresztelése, a mai **¶** keresztkút foglalta el. — **¶** Keresztség. *F.M.*

Keresztelő sz. János, az Úrnak előhírnöke, ki a Jordánnál megkeresztelte Jézust. Az ős Eh. Mária után a legjobban K.-t tisztelte, mert Krisztus azt mondta róla, hogy az asszonyok szülöttei között nincsen nagyobb K.-nál (Mt. 11, 11). 1. *K. születésének ünnepe* (Nativitas S. Joannis Baptistae) jún. 24. van. Az Eh. K.-nak születését is ünnepli, amit más szenteknél nem tesz meg. Ez a kivétel azért van, mert az Eh. hite szerint K. anyja méhében megszabadult az eredeti bűntől és így tisztán született. Az ünnep dátumát Jézus születésének ünnepe határozta meg: az Úr a téli napfordulatkor születik, mint az „Igazság Napja“ (**¶** Karácsony), amikor a napok hosszabbodni kezdenek, K. pedig azt mondta magáról: „Neki (Krisztusnak) nőni kell, nekem pedig kisebbedni“ (Ján. 3, 30), s így a K. születésnapját a nyári napfordulatra tették: jún. 24.-re, (antik dátum szerint) melyen a napok rövidülni kezdenek. 2. *K. fővétele* (Decollatio S. Joannis B.) gallikán eredetű ünnep. Már Polemius Silvius 5. szd.-i kalendáriuma említi, gallikán neve „Passio S. Joannis B.“ (K. szenvedése) volt. Dátuma aug. 29. régi kel. hagyomány szerint. *R.P.*

Kereszt ereklye. Jeruzsálemi sz. Cyrill említi már, hogy a 4. szd. közepén a Nagy Konstantin alatt megtalált valódi keresztnek egyes részecskéit már csaknem az egész világon elterjesztették. Aranyba foglalva viselték nyakláncon férfiak és nők, egyaránt bízva a sz. keresztnek üdvöt hozó erejében. A püspöki mellkeresztbe szintén szoktak K.-t zárni. A mai lit. jog több kitüntető kiváltsággal ruházza fel a K.-t. Így pl. ha az oltáron ki van téve, előtte térdet kell hajtani a miséző papnak; nem lehet más ereklyével egy ereklyetartóban őrizni; körmeneten baldachin alatt kell vinni. — Keresztimádás. *F. M.*

Kereszt felmagasztalása, ünnepét ma az Eh. szept. 14.-én üli meg, mint nagyobb duplex ünnepet. Tárgya a sz. keresztnek a perzsáktól 628-ban történt visszafoglalása. 614-ben ugyanis II. Chosroé perzsa király elfoglalta Jeruzsálemet, a sz. keresztet elhurcolta és meggyalázta. Heraklius császár azonban 628-ban hosszú hadjárat után leverte a perzsákat, a megmentett sz. keresztet pedig a hagyomány szerint 629. május 3-án saját vállán vitte Jeruzsálembe és adta át Zakariás pátriárkának. Galliában a 7. szd-ban ezt a napot ünnepelték a sz. Kereszt feltalálása címén. Innen jutott el Rómába és terjedt el az egész Eh.-ban. *F. M.*

Kereszt feltalálása, ünnepét május 3-án üli meg az Eh., mint 2. osztályú duplex ünnepet. Tárgya ennek az ünnepnek Krisztus valódi keresztjének szept. 14.-én történt megtalálása. Régi történetírók szerint Nagy Konstantin anyja, sz. Ilona (Helena) találta meg a keresztet 320. szept. 14.-én. 335. szept. 13-a óta nagy ünnepélyességgel tisztelték a sz. kereszt ereklyéit, u. i. ezen a napon szentelték fel Jeruzsálemben a kálvárián épült sz. sír templomot, amelynek ambojáról a híveknek is megmutatták a sz. keresztet. Rómában a 7. szd. végén szintén megülték már a K.-ának ünnepét szept. 14.-én. Galliában nem ismerték ezt az ünnepet, de helyette már a 7. szd-ban május 3-án

ünnepezték a K.-ának napját a sz. keresztnek a perzsáktól való visszahódítása emlékére. Amikor a gallikán és római Lit. összeolvadt, a május 3-iki ünnep is belekerült a római ünnepek sorába és így a sz. keresztnek két ünnepe is volt. A Rómában szept. 14-én megtartott ünnep neve: „Exaltatio s. crucis — a sz. kereszt felmagasztalása” volt, míg a Galliában május 3-án megtartott ünnep neve: „Inventio s. crucis” (sz. kereszt föltalálása). Ezen a néven került be a két ünnep a Sacramentarium Gregorianumba, úgyhogy a két ünnep neve és tárgya fölcserélődött (¶ kereszt felmagasztalása). Május 3-a a 18. szd második feléig kötelező ünnep volt. *F. M.*

Keresztfolyosó különösen a középkori románstílus templomoknál fordul elő. Az ókori bazilikák előcsarnoka, az ¶ atrium elmarad, helyét különösen a szerzetesi templomoknál elfoglalja a négyszögű szabad teret, a kolostor udvarát körülvevő oszlopos, fedett folyosó. Itt tartották meg minden vasárnap a szenteltvízzel való meghintéssel kapcsolatos körmenetet, amelynek élén a keresztet vitték. A K. sok helyen a szerzetesek te metkezési helye is volt. *F. M.*

Keresztimádás = adoratio crucis, ¶ nagypéntek Lit.-jának kiemelkedő része. Viszonyított imádás (adoratio relativa) a K., vagyis nem a feszületet imádjuk, hanem Jézust, akit ábrázol. (¶ Adoratio). A K. Jeruzsálemben a 4. szd. végén már megvolt (¶ jeruzsálemi rítus): a püspök a cathedrán ül és az ezüst tartójából kivett sz. keresztet, melyet a szd. elején Helena császárnő talált fel, a hívek homlokkal érintik — nem kézzel, v. ujjakkal, hogy megakadályozzák a lopást. A K. csakhamar a bizánci, majd a római rítusba is átkerült, mert még Helena adott a két városnak Jézus keresztjéből darabkákat. Már a 8—9. szd.-ban mezítláb léptek a K.-hoz. A mai Lit. szerint a keresztimádást megelőzi az „Ecce lignum crucis” (= Ime a kereszt fája, melyen a világ üdvös-

sége függött, jöjjetek, imádjuk) éneklése háromszor egymásután, mind magasabb hangon, miközben a le-
takart feszületet lassan kibontják. Az éneket a 7. szd-
ban a K. *alatt* a kar énekli (I. Ordo romanus); a
12. szd-ban a K. *után* a pap énekli s közben a
népnek felmutatja (X. Ordo), a 14. szd. elején már
a K. *előtt* a mai ritus szerint énekli (XIV. Ordo).
A K. *alatt* manap az ¶improperiumokat, és a ¶tri-
sagion-t éneklik görögül és latinul. R. P.

Keresztjáró napok (Litaniae minores) az áldozó-
csüförtököt megelőző három napon át tartandó kö-
nyörgő körmenetek. Eredetük 469-be nyúlik vissza.
Ekkor történt, hogy Sz. Mamertus viennei püspök
a sok elemi csapástól való szabadulásért elrendelte e
körmenetek tartását joghatósága területére. Egész Gial-
liában még az 5. szd-ban, Rómában pedig III. Leó
pápa alatt (8. szd. vége) terjedtek el. A róm. rit.
terjedésével pedig elterjedtek a körmenetek az egész
Eh.-ban. Szertartásuk abból állott, hogy a hívek a
gyülekezés helyéről rövid könyörgés mondása után
körmenetben elindultak a ¶ stációs templomba, ahol a
sz. mise volt. Útközben a Mindenszentek litániá-
ját énekelték és a ¶ bűnbánati zsoltárokat. Ma is
ugyanaz a szertartás, csak nálunk a litánia és sz.
mise után még 15 könyörgést is énekelnek. Ahol
nem volt több templom, ott valamely kereszthez ment
a körmenet és itt végezték el a könyörgéseket, (in-
nét a magyar név) a sz. misét pedig a kiindulási
templomban. Ezeken a napokon mindazoknak, akik-
nek a zsolozsmát kell mondaniok, el kell mondaniok
a Mindenszentek litániáját is a hozzávaló könyörgések-
kel. — ¶ Körmenetek, Litaniae. F. M.

Keresztkút (fons baptismalis) a templom azon felsze-
relési tárgya, amely a nagyszombaton és pünkösdi vigi-
liáján ünnepélyesen megszentelt keresztvizet tartalmazza
és amelynél megkeresztelik a gyermekeket. Az ókor-
ban a keresztelő kápolnák medencéiben őrizték a ke-

resztvizet és keresztelték meg a katechumenokat. A 12. szd-tól kezdve a K.-kat fedővel látják el a víznek őrzésére és tisztántartására. Borromei sz. Károly idejében a K.-kat a középben kölappal két részre osztották. Az egyikben volt a keresztvíz, a másik fölé tartották a keresztelendő gyermekeket és a lefolyó vizet a K. ezen része fogta fel és közvetlenül csatornán át levezette a ¶ sacrariumba. A történelem folyamán, különösen a gót stíl idejében igen nagy gondot fordítottak a K. izléses, művészi díszítésére. A K. helye a templom ¶ hajójában van, lehetőleg egy kápolnában. A mai előírások szerint jó anyagból (bronz, márvány, terméskő) kell lennie, lehetőleg ráccsal legyen bekerítve, jól földve; továbbá legyen rajta Keresztelő sz. János képe, és legyen tiszta és díszes. F. M.

Kereszt leleplezése ¶ Keresztimádás.

Keresztnev (cognomen) a keresztségben nyert név, mely a vezetéknevvel együtt a megkereszteltnek teljes nevét alkotja. A keresztségben történő benső átalakulás kifejezésére szolgál; szentírási és a pogány mysteriumokban is ismert (hieronymatus) szokás alapján már az ősh. Eh. gyakorolta. A K.-nek nem szabad pogány névnek lenni; ha ilyen volna, melléje egy másik adandó K.-nek. K. lehet ószövetségi vagy újszövetségi eredetű, leggyakrabban az Eh. által kanonizált szent neve, aki a kereszteltnek védőszentje. Több K. is adható. K. F.

Keresztség (a szláv: Krst-ból; a. m. kereszténnyé tevés; lat. gör. baptismus, a. m. alámerítés; lavacrum = fürdő; illuminatio, photismos = megvilágosítás, sigillum = pecsét) az első és legszükségesebb szentség, melyben vízzel való leöntés és a Szentháromság személyeinek hívása által az ember a megszentelő kegyelem elnyerésével lelkileg újjászületik. A keresztény avatás (initiatio) első szentsége a K. Ószövetségi előképei: a vízözön a bárkával; a Vörös-tengeren való átménés; a sziklából fakadó víz; a körülmetélés. Előkészület reá: Ker. sz. János K.-e, mely még nem

volt szentség; ezt vette fel az Úr Jézus is. Az Úr Jézus a K.-t azért alapította, hogy megadja a lelki újjászületést és ezáltal az örök üdvösséget (Ján. 3, sk.; Mt. 28, 19); az apostolok az első pünkösdi napján már kiszolgáltatják Krisztus rendeletéből és az üdvösség elérésének szükséges eszközeként hirdetik és adják tovább minden népnek, minden embernek. A K. *anyaga* a vízzel való lemosás, mely történhetik alámerítéssel, leöntéssel és meghintéssel. Valódi víz kell a K.-hez, hogy érvényes legyen; a K. ünnepe-lyes kiszolgáltatásához e célra szentelt keresztség kell. A K.-nek leggyakrabbi módja az öseh.-ban (a középkorig) az *alámerítés*. Így történt az Úr megke-resztelése; erről tanuskodnak a Didaché, Tertullianus; a K. *jelentése*, mely az alámerítéssel a Krisztussal együtt való halált és feltámadást szemlélteti kifejező-ben, mint a másik két móddal. Ez a jelentés meg-található Sz. Pál Róm. 6. és egyéb helyein. Erre utalnak az ősi baptisteriumok, képek (az alámerü-lés nem volt teljes); az óker. hal-szimbolum (Krisztus mint Hal leszáll a keresztségbe. Mil. Optatus). A *háromszoros alámerítés* (Tertullianus említi; a há-romszoros leöntést már a Didaché) jelenti N. Sz. Leo szerint azt a három napot, melyet az Úr teteme a földben töltött; mások szerint a Szentháromságot. Egy alámerítés volt Hispaniában, amit N. Sz. Gergely nem ítelt el. A másik két mód a *leöntés* és a *meg-hintés*. A fejnek háromszoros leöntését említi a Di-daché; a betegeket így szokták kereszteni (baptismus clinicorum). Ennek érvényét védi már Sz. Ciprián és Sz. Ágoston. Krisztus idejében a baptisos szó már nemcsak alámerítést jelentett, hanem általában le-mosást. A vizet megszentelik (¶ keresztségzszen-telés). A K. *alakja* ez: (keresztnev) én téged megkeresz-tellek az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevé-ben. Az isteni személyek említésekor keresztalakban történik a leöntés, mely ma a leggyakrabbi mód

a latin Eh.-ban (Kel.-en az alámerítés szokásos ma is). A K. alakja egészében szükséges a K. kiszolgáltatásához, lényeges változtatás nélkül. A „Jézusnevében“ való K. valószínűleg nem a K. alakját jelenti, hanem a K. szerzőjét és célját. A K. Jézusra, az ő vallására kötelezi el a hívőt. A Szentháromság említését, mint a K. alakját föltételezi Mt. 28, 19 és a Didaché c. 7; említi Sz. Jusztin. A Jézus névével való kereszteleésnek Lit.-történeti nyoma nincsen. A K. lényeges anyagának és alakjának *jelentése* a Róm. 6. szerint az, hogy Krisztussal együtt eltemetkezünk a K.-gel a halálba, meghal bennünk a régi ember, a bűnnek teste, hogy Krisztussal együtt új életre támadjunk. Ezt fejezi ki a leöntés (alámerítés); a Szentháromság említése pedig az ember avatását, megszentelését, átadását a Szentháromságnak; továbbá: üdvösségünk eredetét a Szentháromságból. A K. *hatásai*: 1. Krisztus titokzatos testébe illeszti bele az embert azáltal, hogy megpecsételi, megjelöli a lelket a K. eltörölhetetlen szentségi jegyével; ezáltal a *látható Eh. tagjává* avatja az embert. 2. Megadja a megigazulást a megszentelő kegyelemmel, a belénk öntött erényekkel és a Szentlélek ajándékaival, 3. eltörli az eredeti bűnt; eltörli a cselekedeti bűnöket, 4. eltörli a bűn minden büntetését egészen, az örökké tartó büntetést épúgy, mint az ideigtartót. Nem adja azonban vissza az eredeti bűn által elvesztett természetén kívüli adományokat: a haláltól, betegségtől, balsorstól való mentességet. A rosszra való hajlandóságot (concupiscentia) meggyöngíti, de teljesen ki nem irtja. A K. az üdvösségre *eszközszerűen szükséges*. A csecsemőknél csak a vértanúság helyettesítheti (ez nem ad szentségi jegyet, ¶ Véskeresztség) a felnőtteknél pótolhatja a ¶ vágy- és vér-K. A K. *kiszolgáltatása* lehet *ünnepélyes*, ha az Eh. által előírt megelőző és követő szertartásokkal történik: *magán*, ha csak a lényeges anyag és alak al-

kalmazásából áll. Az ünnepélyes K. rendes *kiszolgáltatója* a pap, rendkívüli kiszolgáltatója a szerpap. Ilyen kiszolgáltatása a plebános jogköréhez tartozik. A *magán* K. kiszolgáltatója bármely ember lehet, még a zsidó, pogány is, akár férfi, akár nő. Veszély esetén az orvos vagy a szülésznő szokott így keresztelni. Ha többen volnának jelen, az eh.-i férfi inkább kereszteljen, mint a világi; a férfi inkább, mint a nő, hacsak az eset nem inkább nőt kíván. A K. *alánya* bármely világrajött élő ember, a csecsemő is, ki még nincs megkeresztelve. Akik eszük használatára nem jutottak el (csecsemők, örültek) azoknál semmi lelkitény előkészültként nem szükséges; akik eszük használatára már eljutottak, azoknál szükséges a K. fölvetelének legalább bennfoglalt habitualisszándéka. Nem lehet pl. megkeresztelni egy elájult zsidót, ha nem volt szándéka a K.-t fölvenni. Az előkészülethez szükséges továbbá a hit, remény és az elkövetett bűnök fölött való bánat. A K. ünnepélyes kiszolgáltatásának *szertartásai* a vízzel való keresztelést előzik meg és követik. Az apostoli idők után hamarosan kiegészült a K. egyes szertartásokkal, imádságokkal. Sz. Juszlin szerint böjt, imádságok előzik meg; az Eucharisztia követi. *Tertullianus* idejében már husvét éjszakáján szolgáltatják ki. Távolsági előkészítése a ¶ katechumenatus, közelebbi a photizomenatus. Ebben ¶ exorcismusok, a hitvallás és Pater noster átadása és felmondása, (¶ Traditio symboli) voltak az előkészítő tények. Nagypénteken böjtöltek, a husvét vigilián történt a Sátánnak való ellenmondás (¶ abrenuntiatio), exorcismus; husvét hajnalán következett a keresztvízszentelés, majd a K. alámerüléssel. A keresztelendőtől kérdezték: hisz-e az Atyában. Igenlő feleletére alámerítették. Ez folytatódott a másik két isteni személy említésénél. Ezután megkenték őket olajjal, fehér ruhát adtak rájuk. Ehhez kapcsolódtak a bérmlás szertartásai, majd a szentmise, melyen elő-

ször vehettek végig részt. A K. szertartásait már az ősi sacramentariumok is tartalmazzák. A csecsemő K. elterjedése után a régi egységes szertartás kettévált: felnőttek és csecsemők K.-ére. A mai csecsemő K. szertartásai és szövegei összevontan őrzik a hajdan hosszabb, időközökre osztott szertartásokat. A templomon kívül, (a sekrestyében) a pap megkérdezi a gyermek nevét (¶ keresztnév), majd a hit és a főparancsolat tömör összefoglalása után a Sátánnak való ellentmondás (abrenuntiatio) és a hitvallás közlése következik. Az exsufflatio (¶ ráfuvás) szertartásával megkezdődnek az ördögűzések; ezekbe illeszkedik a kereszttel való megjelölés, ¶ kézzel való imádságok keretében; majd a só megízleltetése, újabb exorcisztikus imádságok, a kisdetek megáldásáról szóló evangelium. A Pater noster, Ave, Credo el- imádkozása után az Apertio aurium, Effeta szertartása. A templomba való bevezetést követi a hármas ellenmondás, a csecsemőnek a katechumenek olajával való megkenése, a hitvallásra vonatkozó kérdések, a K. kiszolgáltatása. Ez után a krizmával való kenés, fehér ruhának és égő gyertyának átadása és intelem a keresztszülőkhöz. A felnőttek K.-e bővebb és gazdagabb szertartású. — ¶ Apertio aurium, keresztelési napok, keresztelő kápolna, keresztkút, keresztnev, keresztszülő, keresztvízszentelés, házi keresztiség, magzatkeresztelés, szörnyszülöttek keresztelése, scrutiniumok, traditio-redditio symboli, vágykeresztiség, vérkeresztiség. K. F.

Keresztszülő (patrinus) az a katolikus, már eszének használatával bíró, arra illetékes tényezőtől kijelölt, a keresztelendő szüleitől és hitvesétől különböző, az Eh.-al közösségben élő hívő, aki a keresztelendőt a keresztésnél maga vagy megbízottja által érinti és ezáltal vele lelki rokonságba jut, kötelességet vállal, hogy lelki nevelésében támogatja. K. kettőnél több nem lehet. A K.-intézmény a ¶ katechumenatusban fejlődött ki. K. F.

Keresztút. A keresztények már az első szd.-ban is nagy áhítattal keresték fel azokat a helyeket, amelyeket Krisztus ottartózkodásával vagy vérével megszentelt. Így elsősorban is azt az utat, amelyet Krisztus a kereszttel megtett Pilátus házától a Golgotáig. Ezt az utat hívjuk keresztútnak. Sz. Jeromos tanúsága szerint amióta Sz. Ilona megtalálta Krisztus keresztjét és felépült a sz. sír temploma, igen sokan zarándokoltak el Jeruzsálembe és fölkeresték a K.-t. 1342 óta e sz. helyek őrzése a ferencrendi szerzetesekre van bízva. Ezek a szerzetesek kezdték azt a szokást, hogy azok számára, akik nem mehetnek el a Szent-Földre, otthon összes szerzetestemplomaikban a jeruzsálemi K. 14 állomása mintájára K.-kat állítottak, a pápák pedig különösen 1686-tól kezdve bulláikban nyomatékosan buzdították a híveket, hogy keressék fel ezeket a K.-t, és ezt az ájtatosságot sok búcsúval látták el. Ma is a K. felállítása a ferencrendieknek kiváltsága, ezért, ha valahol, akár templomban, akár más helyen, új K.-t akarnak felállítani, előbb az illetékes ferencrendi guardiántól vagy provinciálistól vagy generálistól engedélyt kell erre kérni. Ezen engedély mellett szükség van még az illető hely főpásztorának és illetékes plébánosának írásban adott hozzájárulására is. Magának a K.-nak lényeges alakja 14 fakereszt, amelyeket egymástól bizonyos távolságban állítanak fel; u. n. stációképek nem szükségesek. A 14 keresztet, amelyeken nem kell rajtalenni a megfeszített Krisztus alakjának, a K. felállításának a helyszínén a felhatalmazott papnak meg kell áldania. Utána pedig ennek a papnak okiratot kell kiállítania a felállítás tényéről, amelyet sajátkezűleg aláír. Ezt az okiratot az illető hely levéltárában meg kell őrizni. A püspöki levéltárban is meg kell örökíteni a K. felállításának megtörténtét. 1927. aug. 22-én az apostoli Szentsték az összes érvénytelenül felállított K.-kat érvényesítette. A K.-nak más helyre

való áttelepítésénél ugyanaz az eljárás, mint a felállításnál. XI. Pius pápa a K. végzéséhez a következő búcsúkat engedélyezte: Minden egyes alkalommal egy teljes búcsú; ha aznap meg is áldoztunk, újabb teljes búcsú; ha tízszer mondtuk már el a K.-t és ha utána egy hónapon belül megáldozunk, újabb teljes búcsú; ha közben hosszabb időre meg kellett szakítani az ájtatosságot és nem tudtuk befejezni, minden elvégzett stáció után 10 évi és 10-szer negyvennapos búcsú. Egyetlen feltétel a búcsúk elnyerésére bűnbánó lélekkel végzett elmélkedés Krisztus szenvedéséről. Gyónás, áldozás, templomlátogatás és a sz. Atya szándékára való imádság ezen búcsúhoz nem szükséges. *F. M.*

Keresztvetés használata az Eh.-ban az apostolok korából származik. A keresztség után a püspök jelölte meg kereszttel (**Q** consignatio) a megkereszteltet. A magánéletben a hívek homlokukat jelölték meg a kereszt jelével jeruzsálemi Sz. Círill tanúsága szerint. A sz. misében a 4. szd. óta egyre gyakrabban fordul elő a K. A pap megáldotta az áldozati tárgyakat, a személyeket, önmagát. Az első szd.-ban egyes személyek megáldásánál és K.-nél a hüvelyk ujjal T jelet vagy a kereszt jelét írták a homlokra. Ez az u. n. kis K. Hogy közben milyen áldás formulát mondtak, arról biztos adataink nincsenek. A 12. szd.-ban már a homlokot, ajkakat és mellet jelölték meg kereszt alakjában a K.-nél. A 13. szd. óta terjed főleg a bencések buzgóságából a Lit.-ban az u. n. nagy vagy latin K., amelynél az egész kézzel és kinyújtott ujjakkal megérintjük homlokunkat, mellünket, majd a bal és végül jobb vállunkat. Mitől kezdve mondják a K.-nél a mai formulát: „Az Atyának...”, azt alig lehet megállapítani. A K. mint jel a Szentháromságban és Krisztus keresztiének üdvöt hozó erejében való hitet fejezi ki, mint szentelmény pedig eltávolítja azt, ami Istennel ellenkezik, megerősít a

gonosz lélek támadásaival szemben és Isten kegyelmét közli, tehát az áldás és megszentelés alakja. A 4. és 5. szd-ig mások megáldásánál kézrátétel volt szokásban, azóta a nagy K, melyet az újkorig 3 újjal végeztek (a gyűrű és kis ujjat pedig behajlították), V. Pius óta pedig a jobb kéznek mind az öt kinyújtott ujjával kell végezni. *F. M.*

Keresztvízszentelés ünnepélyes, gazdag szertartás, mely a keresztséghez szolgáló víznek szentelményjellegű előkészítése. Szertartása a nagyszombati és a pünkösdvigiliai istentiszteletnek a része. A szertartást végző pap a lectiók után a keresztkúthoz megy, ahol könyörgést mondván, csodálatosan szép **¶** praefatióval hívja le Isten kegyelmét, a Szentlélek erejét a vízre. Közben jelképesen szétválasztja keresztalakban a víz színét, érinti a vizet, keresztet vet rája, a világ négy tája felé hinti kezével. Beléje ereszti a húsvéti gyertyát, **¶** alakban háromszor rálehel. Ezen szimbolizmus áldó és ördögűző cselekményeket fejez ki. Végül önt belé külön a katechumenok olajából, külön a krizmából, majd a kettőből együtt keresztalakban. Ha vannak keresztelendők, azokat megkereszteli. A K. ősrégi, már Tertullianus és sz. Cyprián tudnak róla. Akkor áldó imádságból, az Isten lehívásából (**¶** epiklesis) és ördögűzésből állott. Kel.-en később kezdik használni. A húsvéti gyertya belemerítése, a szentolajok beleöntése a 4. szd után kezdődik. A Gelasianum már a mai szöveget tartalmazza. A K. a plébános jogköréhez tartozik. — **¶** Nagyszombat. *K. F.*

Kerubikon **¶** Cherubikon.

Kétnyelvű misekönyvek tartalmazzák a szentmise latin szövegét és valamely népnyelvre való fordítását. Már a 16. szd elején megjelent egy latin-német K. A **¶** janzenizmus is tett hasonló kísérletet, de helytelen törekvése miatt a Szentszék elítélte. A 19. szd-ban a lit. mozgalom helyes célkitűzéssel igyekezett

K.-kel a Lit.-nak megértését előmozdítani, hogy a hívek ¶ szentmisehallgatása megfelelőbb, gyümölcsözőbb legyen. Mintaszerű kezdet volt: A. S. *hoff*: Messbuch der hl. Kirche kiadványa, mely már 35 kiadásban, több változatban félmilliónál nagyobb példányszámban elterjedt (Freiburg, Herder). Német kiadások még: P. Bihlmeyer: Das vollständige röm. Messbuch; továbbá Kunz, Fischer művei. Francia kiadás a lophem-i (St. André-i) bencéseké (Desclée). A magyar K. közül Cséffalvay S. J. műve; Szunyogh X. F. (1926—27): a Szentmiseáldozat; Officium Divinum, a Kath. Nőszövetség: Misekönyv, Kühár-Radó: Kis Miseköny (Komárom, 1932) a vasárnapi misék mellett csak kevés ünnepi misét közltek. Legújabb magyarnyelvű teljes K.-kiadás Desclée-nél jelent meg. K. F.

Két szín alatt való áldozás jelenti az áldozásnak a kenyér és bor színében történő vételét a hívők által. A miséző pap és püspök áldozik két szín alatt. A K. az apostoli időktől kezdve a hívőknél is szokásos volt, de mellette a kenyérszín alatt való áldozást is ismerte már az ősh.; Tertullianus beszél erről (áldozás otthon); a remeték is az egy (kenyér) szín alatt való áldozást gyakorolták; a betegeknek is általában ez volt szokásos, néha csak a bor színe alatt áldoztatták őket. Mivel a manichaeusok tartózkodtak a bortól, a K. jele lett az 5. szd.-ban az igazhitőségnek velük szemben. A K. mégis, főleg gyakorlati okokból csökkent és a 13. szd.-ban az egy szín alatti áldozás lesz általánossá. Ezt a módot a skolasztikus hittudomány könnyen igazolta, hisz az Oltáriszentségben az egész Krisztus van jelen egy szín alatt is. Az átváltoztató szavak erejénél fogva (vi verborum) jelen van a kenyér színben az ő teste, de mivel a kenyér állaga a már megdicsőült halhatatlan Krisztus testévé változik, szükségképp kíséri a szavak erejét (concomitantia) az egész Krisztusnak, tehát vérenek jelenléte is. Wicleff,

Hus, a protestánsok újra a K.-t követelték, de a konstanzi, majd a trienti zsinat ellenálltak e törekvéseknek. A K. tilalma a nyugati Eh.-ban egyházfegyelmi és nem dogmatikai jellegű törvény. Az egyesült kel.-i eh.-aknál ma is a K. van meg; a pápai misében a szerpap és az alszerpap veszik a K.-t magukhoz. Több helyen sokáig fennmaradt az a szokás, hogy az ostya után nem konszekrált bort adtak a híveknek áldozáskor. — ¶ Áldozás. *K. F.*

Kettős ritus használata (biritualismus) abban áll, hogy egy pap a Szentszék engedelmével szükség szerint két ritus szerint végezheti az istentiszteletet. Csak missziós okokból engedik ezt meg. Így pl. XIV. Benedek a 18. szd.-ban megengedte, hogy a Dalmáciában élő egyesült ruthének papjait ruthén-görög ritus szerint latin szertartású püspök szentelje. A római görög S. Atanasio kollégium bencés elöljárói, valamint a pápai Istituto Orientale jezsuita vezetői, görög ritus szerint miséznek, de misézhetnek a házon kívül római ritusban is. Napjainkban a K.-t Oroszország misszionálására különösen E. Ropp mohilevi érsek és S. Lorzinski püspök kéri a Szentszéktől. *R. P.*

Kezek megkenése történik az utolsó kenetben a betegek olajával; a papszentelésben a katechumenok olajával vonalat húz a püspök a jobb hüvelyk-től a bal mutatóujjig és a bal hüvelyktől a jobb mutatóig és utána mindkét tenyeret megkeni. A koronázásnál a király kézcsuklyóját kenik meg. A K. avató szertartás. — ¶ Kenés. *K. F.*

Keztyű (chirotheca) használata a Lit.-ban a 10. szd. elejétől mutatható ki. A pápa, püspökök és a 11. szd.-tól kezdve az apátoknak is lit. dísze. Akinek joga van az ¶ infula viseléséhez, az viselheti a K.-ket is, amelyek selyemből készülnek és a lit. színekhez igazodnak. Fekete színű lit. K. nincs, mert gyászszertartásoknál nem használják őket. *F. M.*

Kézelő, lit. ¶ Epimanichion.

Kézföltevés ¶ Kézrátétel.

Kézi mise (manualis mise), melyet a hívek mondatnak akár buzgóságból, akár valamely kötelezettségből. Ezért a miséért a miséző papnak alamizna számba menő ¶ misepénzt adnak. Az új egyházi törvénykönyv említi még a kézihez hasonló (ad instar manualium) miséket. Ezek azok a misék, amelyeket valamely alapítványból kifolyóan kell ugyan mondani, de az alapító levélben meghatározott helyen, vagy az illetékes személy nem tudja elvégezni és ezért ezek elmondását vagy a jog szerint, vagy szentszéki engedéllyel másra bízva az előírt misepénz (stipendium) lefizetésével. Tilos minden, ami az üzérkedésnek vagy kereskedésnek még csak a látszatát is viselné magán. A K. elmondása az igazságosság alapján kötelező súlyos bűn terhe alatt. F. M.

Kézmosás az Eh. ókorában annyira elterjedt szokás volt, hogy a Nagy Konstantin utáni időkben a templom ¶ átriumában erre a célra külön kút volt, ahol a hívek megmosták kezüket, mielőtt a templomba léptek. Jelezte az erkölcsök tisztaságát. Ma a hívek szentelt vízzel hintik meg magukat. A mai lit. előírások szerint a pap megmossa kezét, mielőtt miséhez öltözködnék és sz. misében a felajánlás után. Főpapi misében áldozás után is van K. Valamikor, amikor az ókorban a hívek ajándékai közül kellett az átváltoztatandó kenyeret kiválogatni, szükséges lehetett a K., ma szimbolikus jelentősége van. F. M.

Kézrátétel (manus impositio; chirothesia, chirotonia) az istentiszteleti cselekményekben gyakori cselekmény. A misében a ¶ *Hanc igitur oblationem* imádság alatt; a keresztségben az ¶ *Apertio aurium* előtt, a bérálásban és a szerpap-, pap-, püspökszentelésben, egyes avatószentelésekben és áldásokban fordul elő. A bérálásban és az eh.-i rendben a lényeges anyaghoz tartozik. Mint szent jel a Szentírásban jelent: áldást, isteni kegyelemközlést (Jé-

zus megáldja a gyermekeket); gyógyítást, ördögűzést; lefoglalást, birtokbavételt. Ily jelentéssel használatos a Lit.-ban is. Az ős Eh.-ban a feloldozás szertartásához is hozzátartozott, aminek emlékére a pap a feloldozást ma is kitárt kézzel adja. *K. F.*

Kéztartás. Ókeresztény szokás szerint kitárt karokkal, égfelé emelt kezekkel imádkoztak. Ez az imádkozási mód ma is megvan a sz. mise azon részeiben, amelyek az ó római Lit.-ból származnak (¶ collecta, prefáció, kánon). Csakhogy ma a kéz tenyereit egymás felé kell fordítani és a kezeket vállmagasságban és szélességben kell tartani. Ez a K. természetes kifejezője annak, hogy a segítséget onnan felülről, az Istentől várjuk. — A középkorban a germán hűbéresek úgy hódoltak uruk előtt, hogy tenyerüket és kiegyenesített ujjukat összetették. A K.-nak ez a módja (összetett kéz a hüvelykujjakkal keresztalakban való egymásra tételevel) a sz. mise azon részeinél használandó, amelyeket későbbben vettek be a sz. mise róm. szertartásaiba, tehát az ¶ introitusnál, Glóriánál, sz. áldozási imáknál. Az összetett kezekkel való imádság jelzi a léleknek Istenhez való emelkedését, Istenben való megnyugvását. Előfordul még a karok kitárása, felemelése és azonnal való összetétele, ami jelzi a szívnek Istenhez való emelését, a lelki örömet és élő hitet. *F. M.*

Kiharangozás. A mai eh.-i előírások, meg általánosan elterjedt szokás szerint, ha a községnek halottja van, harangoznak. A *Rituale Romanum* és az esztergomi rituale is megemlíti és megkívánja a kiharangozást. Hogy hányszor húzzák meg a harangokat egy-egy halott felett, az a helyi szokástól függ. Mivel a harangok az Eh.-tól megáldott tárgyak, azért mint szentelmények az Eh. imádsága által a halott lelkének üdvét szolgálják. Katholikus templom harangjaival tilos a másvallásúak K.-a. *F. M.*

Kihirdetés 1. a házasságot megelőző tény, mely a

híveknek tudtára adja a házasságok nevét, állását. Három egymás után következő vasárnapon vagy nyilvános ünnepen a plebániái istentisztelet alatt történik a jegyesek plebániáján. Célja, hogy a házassági akadályok földerítésére ösztönözze a híveket. Középkori szokás; a 4. lateráni zsinat (1215.) rendelte el.

2. K. az alszerpapi, szerpapi, áldozópapi rendek fölvétele előtt történik a szentelendő világi papjelölt és az egyszerű ideiglenes fogadalmas szerzetes papjelölt plebániatemplomában, mely közli a hívekkel a szentelendő nevét és azt, hogy melyik rend felvételére készül.

K. F.

Kiközösítés (excommunicatio, anathema) eh.-i büntetés, amellyel az Eh. egyes nagyobb bűnösöket a hívek közösségéből kirekeszt. Valamennyi eh.-i büntetés közül a K. legsúlyosabb, mert megfoszt az Eh. összes javaitól. A kiközösített többek között nem vehet részt az istentiszteleten, kivéve a sz. beszédet; nem vehet föl megengedett módon szentségeket; nem lehet őt katolikus módon eltemetni; ha pap, nem szolgáltathatja ki a szentségeket; megfosztja őket az eh.-i javadalmak élvezetétől. A mai jog szerint a K. két csoportba tartoznak: fenntartott és fenn nem tartott K. A fenntartott K. lehetnek a Szentszéknek legkülönösebben, különösen és egyszerűen fenntartott és az egyházmegyei főpásztornak fenntartott K. Egy esetet kivéve valamennyinél nem a bűn van fenntartva, hanem a bűnért járó K. A Szentszéknek egyetlen fenntartott bünt, amellyel ugyancsak fenntartott K. is jár, az követi el, aki hamisan vádolja az eh.-i hatóság előtt a gyóntatót, hogy a gyóntatással kapcsolatban gyónóját tisztátalan bűnre akarta csábítani. Csak néhány kiközösítéssel járó bünt említünk: a Szentszéknek legkülönösebben fenntartott K.-be esnek, akik az oltáriszentséget eldobják, rossz célra használják vagy maguknál tartják. Különösen fenntartott K.-be esnek az eretnekek, hithagyók és szakadárok;

aki a gyóntatót hamisan vádolja az eh. i felsőbbbség-
nél bűnre csábításról; egyszerűen fenntartott K. be-
esnek a szabadkőművesek; akik megsértik a szerze-
tesek klauzuráját; a párbajozók; akik a párbajnál
közreműködnek vagy azon helyeselve jelen van-
nak. Püspöknek fenntartott K. be esnek, akik más-
vallású lelkész előtt kötnek házasságot, gyermeküket
más valláson neveltetik vagy kereszteltetik meg; akik
résztvesznek magzatelhajtásban. A kiközösítettek le-
hetnek: kerülendők (vitandi) és megtűrték (tolerati).
Kerülendő az, akit a pápa ilyen módon közösít ki,
vagy aki a pápát tetteleg bántalmazza. A főbbi kikö-
zösített a megtűrték közé tartozik. F. M.

Kinonikon a. m. az egyesülés éneke; a róm. i ☩
communiónak megfelelő változó karének, melyet a pap
és a hívők áldozása alatt énekelnek. A K. ének-
lése nagyon régi ritus, már a 4. szd-ban megvolt.
(Jeruzs. Sz. Cyrill.) — ☩ Bizánci ritus 3. R. P.

Királyi kapu a kel. templom főbejárata. ☩ Temp-
lom a kel. eknél.

Királykoronázás. A ☩ Pontificale Romanumban
foglalt, püspöknek, az egyes államokban első fő-
papjának, a primásnak fenntartott avatási szertartás.
Az Őszövetségben olajjal kenték fel a királyokat. N.
Sz. Gergely a krisztusi kereszt vasszögét foglalta
koronába és ezt ajándékozta Theodelinda longobard
királynénak. Később ezzel a koronával avatták a lon-
gobard királyokat. I. Pippin és N. Károly frank ki-
rályokat a pápák koronázták meg. Ebből alakult ki
a kat. népeknél a K. eh. i szertartása, mely fölépí-
tésében hasonlít a ☩ püspökszenteléshez. Kel. en ko-
rábban kezdődött a K. (II. Theodosius az 5. szd.
elején a bizánci pátriárka koronázta meg). A K. ele-
jén ☩ scrutinium van, majd a kir. méltóságra vonat-
kozó intelem után a király esküt tesz az alkotmány
megtartására, az Eh. iránt való hűségre. Könyörgés,
a Mindenszentek litániája után a püspök megkeni

a katechumenok olajával a királyt csuklóján, könyökén és vállai közt. Ezután a püspök megkezdi a szentmisét, evangelium előtt felövezi a királyt karddal, fejére teszi a koronát, átadja a jogart megfelelő imádságok kíséretében, majd trónjához vezeti az uralkodót és folytatja a szentmisét, melyben a K.ªra vonatkozó könyörgések vannak.

Királynékoronázás. Hasonló a királykoronázáshoz. A királynét is megkenik katechumenolajjal, fejére (a magyar királynénak vállára) teszik a koronát, kezébe adják a jogart imádságok keretében. K. F.

Király nevét a misekönyvben érte való imádság keretében a Misekönyv többször említi. A „pro Rege” könyörgésben; a ¶ nagypénteki könyörgésekben, az Exultet utáni praefatióban nagyszombaton és a ¶ kánon Te igitur imádságának végén a püspökről való megemlékezés után. Ez a szokás a középkorban a 10. szd. óta általános volt; az újabb időkben csak pápai engedéllyel történhetik. K. F.

Kisasszony napja magyar neve Mária születése ünnepe (Nativitas B. M. V.) szept. 8.ªán. A kel.ªi Eh.ªban keletkezett K., Krétai András († 720.) ünnepi beszéde mint már meglevőt említi. A róm.ªi ritusban már a Gelasianum (7. szd.) átvette, de a gallikán és mozarab ritus nem vette át. Hogy Keletről jött, azt onnan látjuk, hogy lit. szövegeket találunk a róm.ªi könyvekben, melyeket egyenesen görögből fordítottak (pl. a „nativitas tua, Genitrix Maria...” kezdetű). A nap kiválasztásának okát nem ismerjük. — ¶ Mária ünnepek. R. P.

Kisebb rendek ¶ Egyházi rend.

Kiskarácsony = ¶ Újév.

Kismise ¶ Szentmise felosztása.

Kiszolgáltató ¶ Szentségek kiszolgáltatója.

Klerikus az a férfiú, aki a ¶ hajkorona felvételével a világiak sorából kivételt és az eh.ªi személyek közé lépett, hogy az ¶ eh.ªi rendet felvegye. Rész-

sül a K.-ok jogaiban, kiváltságaiban, de egyúttal állapotsbeli kötelességeiben is. A világiaktól külsőleg a hajkorona és a k.-i ruha különbözteti meg, K. F.

Konopeum 1. sátor, amely a szentségházat kívülről elföldi oly módon, mint a ciboriumköpeny a Ciboriumot. Borromei Sz. Károly rendelte először eh.-megyéje számára, tőle vette át az Eh. Sem anyagára, sem alakjára nézve nincsenek kötelező előírások. Sz. Károly aranybrokátot vagy fehér selymet ajánl, de a rituskongregáció szerint gyapot-, gyapju- vagy vászonból is lehet. Színe a lit. napi színhez igazodik, de lehet állandóan fehér is; gyászmiséknél violaszínűnek kell lennie. Jóllehet a K. elő van írva, mégis Olaszországon kívül alig van meg. A róm. rituale 1614-ben írta elő először a K.-t. 2. Az oltár baldachinjának régi neve. F. M.

Konstantinápolyi ritus a Bizánci ritus más neve.

Konszekráció Consecratio.

Kontakion 1. a bizánci ritusban a mise végén és a zsoltosmában énekelt rövid változó rész, mely az ünnep hangulatát fejezi ki. 2. Pálcára tekert pergamentekercs, melyen a pap által mondandó miseimák voltak. R. P.

Konventmise. Minden székes- és társaskáptalan köteles naponként énekes misét mondani a jötevőkért, amelyen résztvesznek a káptalan tagjai. Ugyancsak mondani kell ezt a K.-t oly szerzetesek vagy szerzetesnők templomaiban is, ahol a zsoltosmának karban való végzése elő van írva. Szerzeteseknél a miseszándék nincs megállapítva, hacsak a rendi szabályok másként nem intézkednek, és a K. lehet kismise is. F. M.

Kopt ritus az alexandriai ritus válfaja, mely a kopt nyelvű egyiptomi monophysita, valamint a közülik a rk. Eh.-zal egyesült keresztények között használatos. Nyelve az ősi egyiptomiból származó, görög betűkkel írt kopt nyelv. Az alexandriai Lit.-át három

¶ anaforával bővítette, melyeket alex. Sz. Cyrillről, Nazianzosi Sz. Gergelyről és Sz. Vazulról neveznek. — Kel. ritusok. *R. P.*

Korális ¶ Gregorián korális.

Korális hangnemek ¶ Egyházi hangnemek.

Korona, v. stefanos a kel. püspökök fejdíszé; zárt korona, csúcsán kereszttel. A 15. szd. óta használják; a nem egyesült kopt püspökök turbánt, a nyug.-i szírek fejkendőt viselnek. — ¶ Lit. ruhák a kel.-eknél. *R. P.*

Koronázás ¶ Király- ¶ Királyné-koronázás.

Kórus (chorus) főbbfelét jelent. Az Eh.-ókorában a szentély elején, tehát a hajót a szentélytől elválasztó korlátnál (cancellus) állottak az énekesek. Ez a hely volt a kórus. Ma az oltár a szentély végén van, előtte vannak, jobbról és balról a szentély fala mentén a padok a papság részére, ahol a zsolozsmát is szokták végezni. Ezt a helyet szintén K.-nak hívjuk. Ha a zsolozsmát közösen hangosan végzik oly módon, hogy két egymással szemben levő csoport (kar) felváltva mondja az egyes verseket, az imádság ezen módját szintén K.-nak hívjuk. És végül még K. a nyelvhasználat szerint a templom bejárata felett levő orgonakarzat is, amely egyúttal ma az énekesek helye is. *F. M.*

Koszorú az esküvőn a kel. Eh.-ban szokásos szertartás. Miután a jegyesek kifejezték házasságkötési szándékukat és a pap imádkozott felettük, következik a fiatal házaspár megkoszorúzása. Rendszeren virágból készült koszorúkat alkalmaznak. A pap először a vőlegényt, aztán a menyasszonyt koszorúzza meg. Sok helyen esküvő után még 8 napig viselik az új házasok a koszorút s ezt aztán a pap veszi le fejükről imádság kíséretében. — K.-kal szoktuk leróni kegyeletünket halottainkkal szemben is. A rubrikák felnőtt halottnál nem említik a koszorút vagy virágokat, azonban óhajtják, hogy a meghalt kised

fejére virágkoszorút tegyenek és hogy a koporsóját is hintsék tele virágokkal. A koszorú ezeknél a test szűzességének a jele. A ¶ szűzavatásnál is használatos.

F. M.

Kovászos, kovásztalan ¶ Kenyér.

Kovászatlan kenyér ¶ Kenyér és ostya.

Kölni graduale ¶ Mensuralismus.

Könyörgés 1. = ¶ Collecta. 2. Sok helyen K-nek hívják még a vásár- és ünnepnap délutánján végzendő ájtatosságokat is, amelyeken a ¶ litániákat is mondják.

F. M.

Könyörgések éneklése ¶ Collecták éneklése.

Könyvek ¶ Lit. könyvek.

Körmenetek (processio) sajátos megnyilatkozása az istentiszteletnek, amikor a hívek a vallásosság gyakorlására kivonulnak az utcára, földekre, mezőkre. A K. nem keresztény eredetűek, már a pogányok és izraeliták szertartásaiban is megvoltak. A kath. Ehb-ban csak 313 után találkozunk K.-kel. A 4. szd-ból való körmenet a nagyszombat éjjeli, amikor a ¶ keresztlő kápolnából vonultak a templomba; Rómában ősrégiiek a ¶ stációs napokon tartott K. Nagyon fejlesztette őket a vértanúk tisztelete, amikor ereklyéiket vitték egyik helyről a másikra. A középkorban szokásban voltak a vásárnapi K. (¶ keresztfolyosó), a 11. szd-ban megtaláljuk már a nagycsütörtöki és nagypénteki K.-t az oltáriszentséggel. A mai jog szerint vannak misével kapcsolatos K., mint pl. a gyertyaszentelő, virágvasárnapi, buzaszentelő, úrnapi és keresztfjáró K., és misével nem kapcsolatos K., mint pl. a feltámadási K. Szabály, hogy az mondja a misét, aki előtte a K.-t vezeti, kivéve a megyéspüspököt, aki végezheti a K.-t úgy, hogy más mondja utána a misét. Vannak oltáriszentséggel végzett (theoforikus) és nem theoforikus K., pl. az úrnapi, feltámadási K. theoforikus K. Céljukat tekintve vannak könyörgő, engesztelő, hálaadó és dicsőítő K. Nyilvános rendkí-

vüli K.-k tartásához a megyés főpásztor engedélye szükséges. F. M.

Középzárlat ¶ Zsoltáréneklés.

Köznapi mise ¶ Szentmise felosztása.

Kredencia ¶ Credentia.

Krétaszentelés ¶ Vízkeresztkor van; megáldja az Eh. a krétát, melyet aznap a házaldásnál használnak a háromkirályok nevének írására. — ¶ Házaldás. K. F.

Krisztus koporsója ¶ Szentsir.

Krizma (chrisma, gör. = kenet), a püspöktől a nagycsütörtöki mise után megszentelt balzsammal kevert olaj (az olajfa bogyójából sajtolják.) Eredetileg keveretlen, megszentelt olaj volt a K., a bragai zsinat (563) 4. canonja említi először a balzsamkeverést. Kel= en több anyagot kevernek a K.=ba, a konstantinápolyi patriarkátusban 56 félé. Az illatszerek jelenik a Szentlélek adományainak bőségét, jó illatát. Használatos: a keresztség után, a bérmlásban, a püspökszentelésnél; a keresztvízszentelésnél és a püspöknek fenntartott szenteléseknél (templom, kehely, harang stb.) K. F.

Krizosztom Lit.=ja ¶ Chrysostomus Lit.=ja.

Krypta (kripta) a román stílusú templomok jellegzetes helyisége a szentély előtti ¶ kórus alatt, amely nem más, mint a bazilikák konfessziójának kifejtése. (Confessio.) Épen ezért a románstílusú templomok szentélykórusa és szentélye magasabban fekszik, mint a bazilikáké. A 9. szd.-ban a K. már valóságos altemplommá fejlődött ki; a legelterjedtebb a 11. és 12. szd.-ban, míg a 13. szd.-tól kezdve újra eltűnik. A templomok alatt levő altemplomokat is K.-nak nevezik. F. M.

Kulcsok a korálisban. Kétféle van: a do (c)-kulcs és a fa (f)-kulcs; amely vonalon vannak, azon van a c, illetve f hang. Mindkettő mozgó kulcs. Ugyanazon énekdarabban is változtathatja helyét. G. G.

Kultusz ¶ Cultus.

Kyrie eleison (ujgörög, = Uram irgalmazz) az elő-misében az ¶ Introitus után következő litániaszerű könyörgés, melyben háromszor ismétlődik a K., majd háromszor **Christie eleison**, végül ismét háromszor K. A pap és minister váltakozva mondják. A hármaskérések a Szentháromság három személyéhez szólnak. Valószínűleg az antiochiai ritusból származott át a rómaiba, ahol a 6. szd-ban már megvan. Eredetileg ¶ akklamáció, melyből a litánia fejlődött. Az előmisében kilencszer mondják; ez a szám már 680-ban megvan. A litániának ez a kezdete és vége (háromszor), gyakori a Lit. egyéb részeiben is és a zsoltosmában. K. F.

Kyrie eleison éneklése, szerkezete. Az Introitus után énekeljük. Az eleison után látható III vagy II jel illetőleg iij vagy ij jel annyit jelent, hogy azt a dallamot háromszor vagy kétszer kell énekelni vagy énekelve recitálni. Az utolsó Kyriét egy vagy két csillag két vagy három részre osztja. Az első részt a kántorok vagy az első kórus, a második részt az egész kar énekli. Ha három részre van osztva, akkor az első részt az egyszerű csillagig a kántorok vagy első kar énekli, a második részt a kettős csillagig a második kar, a befejezést pedig az egész kórus énekli. Hasonlóképen váltakoznak a karok, ha az utolsó Kyrie öt részre van osztva (Kyrie 1 ad libitum). A Kyriétet váltakozva éneklik a félkórusok, vagy pedig a harmadik Kyriét és Christét az egész kórus énekli. Meg lehet könnyíteni az előadást úgy is, hogy a második Kyriét és Christét recitálják. A dallamok szerkezete nagyon különböző. Az 5. misében levő Kyrie formai képlete a legegyszerűbb: aaa bbb aaa. Viszont igen gazdag a 15. miséé: aba cdc efg. G. G.

L.

Lábmosás (mandatum) a ¶ nagycsütörtöki szer-
tartás befejező része. Miután a XVII. toledói zsinat
(694) kiközösítés terhe alatt elrendelte, már a 8–9.
szd-ban szokásban van, hogy a püspök megmossa
nagycsütörtökön Krisztus Urunknak az utolsó vacso-
rán adott példája szerint alattvalóinak a lábát. A X.
Ordo Romanus (12. szd) szerint a pápa miséje
után 12 alszerpapnak megmosta a lábát. A 15. szd
óta megvan a mai róm. szokás, hogy a pápa 13 sze-
génynek a lábát mossa meg. A püspökök szertartás-
könyve (¶ Caeremoniale episcoporum) szintén 13 em-
ber lábának megmosásáról beszél. Ezt a számot azzal
magyarázzák meg, hogy a pápák régebbi időkben na-
pónkint 13 szegény papot élmeztek a Nagy sz. Ger-
gellyel történt csoda emlékére. Nagy sz. Gergely ál-
lítólag minden nap vendégül látott 12 szegényt és egy
ily en alkalommal egy angyal jelent volna meg neki
szegény koldus alakjában, aki immár a 13-ik szegény
volt a pápa asztalánál. Mandatumnak is hívja a mise-
könyv ezt a szertartást, mert az elején a kar „Man-
datum novum“ (= „Új parancsot...“) kezdetű an-
dífónát énekel. Míg a szertartást végző főpap a láb-
mosást végzi, amelynek ritusához az is hozzátartozik,
hogy a megmosott lábat meg is csókolja, addig a kar
a festvéri szeretetet dicsőítő énekeket énekel. A ko-
lostorokban gyakrabban volt L., pl. a clugny bencés
kongregációban minden szombaton. — A L.-t a kö-

zépkor óta főpapok (püspök, apát, prépost) és kath. fejedelmek végzik. *F. M.*

Laetare. Nagyböjt IV. vas.-ja, az introitus kezdő szaváról (L. = örvendezzél). Az örömmek hagyományos napja, mintegy fellélegzés a nagyböjt szigorúságában, bűnbánatában, mert épen a régi, nem hamvazószerdával kezdődő nagyböjt közepére esik. A 10. szd. óta virágszentelés volt e napon. A pápa balzsammal föltöltött aranyrózsát áld meg helyett IX. Leo kora óta, amelyet főrangú személyeknek szokott ajándékozni. Az orgona ismét szól, a diakonusok dalmatikát viselhetnek, a 16. szd. óta rózsaszínű és nem viola színű ruhákat szabad viselni. *R. P.*

Laikus=esketés főleg a germán jog alapján a 13. szd.-ig az Eh.-ban is gyakorolt szokás, hogy a menyasszonyt atya vagy gyóntatója adta át vőlegényének. A 13. szd.-i zsinatok követelik a pap előtt való esküvőt, a trienti zsinat ezt előírja. A mai jog szerint csak bizonyos esetekben érvényes a katolikusok közt pap nélkül megkötött házasság. ¶ Házasság, esketés.

K. F.

Laikus=gyónás jelenti a bűnök megvallását nem fölszentelt pap előtt. A gyónásban rejlő természetes és kegyelmi erők, a vele járó megalázódás, a belőle származó lélekgyógyulás alapján már Origenes ajánlotta, hogy pneumatikus, azaz magasabb lelkiéletet élő híveknek gyónjanak a bűnösök, ha az illetők nem is papok. Ez nem szentségi gyónás. A L. az ős-Eh. szerzeteiben szokásos volt: ezek tagjai általában nem voltak papok. A női zárdákban az apátnő is hallgatott gyónást. Mivel a laikusoknál nincs meg a kulcsok hatalma, a középkor elején a nyug.-i Eh.-ban a L.-t egyesek csak a bocsánatos bűnökre engedték meg; mások csak végszükség esetére. Sz. Tamás és Duns Scotus tanítása óta a L.-t senki sem tartja szentségi gyónásnak. Aszketikus, lélekképző erejét nem lehet tagadni, de ez a szentségi kegyelemmel párosulva a

szentségi gyónásban jobban biztosítható. — ¶ Bűnbánat szentsége, gyónás. K. F.

Lamentációk ¶ Officium tenebrarum.

Lámpák használatát a templomokban, a Lit.-ban nemcsak a szükség kívánja meg (hogy t. i. elegendő világosság legyen), hanem az istentisztelet fénye, az ünnepi hangulat is. Az első évezredben az oltárok előtt, vagy fölött, a ¶ ciborium oszlopai között is függtek L. Vannak följegyzések nagy csillárokról is, amelyek a szentélyben, vagy közvetlen előtte nagyon sok lámpával voltak felszerelve. Kel.-en még ma is jellegzetes a sok mécses az oltár körül. Ma nagyon elterjedt szokás a templomoknak villannyal való világítása. Nem lehet azonban villannyal pótolni a gyertyákat az oltáron, vagy az ¶ öröklámpát, legfeljebb nagy szükség esetén; nem szabad villanylámpát használni a szentségház belsejében; a szentségi trón vagy az oltárkép körül lámpakoszorút alkalmazni. F. M.

Lándzsa, szt. lonché, lándzsaalakú lit. kés, mellyel a pap a bizánci rítusban a kenyérből a konszekrálandó részeket kivájja. — ¶ Prosfora, proskomidi. R. P.

Laterán a pápának, mint Róma püspökének székesegyháza, egyike a négy nagy ¶ bazilikának, az összes kath. templomok anyja és feje (Mater et caput omnium ecclesiarum urbis et orbis). Állítólag Nagy Konstantin alapította 324-ben a Laterani egykori palotájában és ajándékozta I. Szilveszternek. Eredetileg a Megváltó bazilikájának (Basilica SS. Salvatoris) hívták. A 10. szd.-ban földrengés pusztította el, újra felépítették és Keresztelő Sz. János (S. Giovanni in Laterano) tiszteletére szentelték fel. Felszentelés évfordulóját (nov. 9.) és címének ünnepét (aug. 6. Urunk színeváltozása) az egész világ összes papjai 2. osztályu duplex ünnepként megünneplik. F. M.

Latin nyelv a liturgiában. Isteni vagy apostoli parancs nincsen, hogy milyen nyelvet kell használni a

Lit.-ban. Hogy ma majdnem mindenütt ú. n. holt nyelvet használnak, az csak hosszú történeti fejlődés eredménye, amelyet az Eh. tekintélyével állandósított. A latin nyelvet ott kellett kezdettől fogva használni, ahol a lakosság kizáróan latinul beszélő népektől származott, tehát Rómán kívül mindenek előtt a mai Olaszországban (Rómában az első 3 szd.-ban a görög nyelv uralkodott) és a róm. birodalom nyug. provinciáiban. Így Afrika északi részeiben, Galliában és a mai Spanyolországban és Portugáliában kezdettől fogva a latin volt a Lit. nyelve, úgyszintén a népvándorlás korában megtérített népeknél is, kivéve a szlávokat. Jogszokás folytán törvényerőre emelkedett, hogy a róm. Lit. hivatalos lit. nyelve a latin, ehhez az Eh. szigorúan ragaszkodik és használatát minden lit. cselekménynél (zsoltosma, mise, szentségek, szentelmények) szigorúan megkívánja. — Kivételek az ¶ Arab, glagolit, grajdanka ritus. *F. M.*

Latin ritusok a ¶ nyug. ritusok, mert mind latin nyelvű volt; csak a római ritus alkot némiképp kivételt, mert ószláv (glagolit ritus), ¶ grajdanka és ¶ arab nyelven is végzik. *R. P.*

Latin szertartás. 1. Magában véve az összes ¶ nyugati ritusok. 2. Manap a ¶ római ritust szokás ezen érteni.

Latria ¶ Cultus.

Laudes eredete szerint kora hajnali ¶ imaóra. Az apostolok idejéből származik, akik a jeruzsálemi zsidó templomban bemutatott reggeli áldozat helyébe állították a L.-t. Napkelte előtt tehát a keresztények összejöttek az istentiszteletre szánt helyen és ott reggeli istentiszteletet — laudes matutinae tartottak a sz. miséhez való bevezetés gyanánt. A 2. szd. elején már Plinius, Bithynia helytartója említi Trajanushoz írt levelében ezt a hajnali istentiszteletet. Ha nem volt istentisztelet, akkor a hívek magánosan végezték el ezt a reggeli imát. A 4. szd. vége felé már mindenütt és

mindennap végezték ezt a L.-t mint nyilvános istentiszteletet, mert — mint az Apostoli konstitúció mondja — az Úr világosságot hozott a földre; a L. végén a népet ünnepélyesen megáldva bocsátották haza. A L.-t mai formájában kifejlődve megtaláljuk Sz. Benedek regulájában, neve a 148., 149. és 150. zsoltártól van, amely zsoltárokat mindennap el kellett a L. végén mondani, és amelyeknek közös neve „Laudes“ (= dicséretetek). — ¶ Zsolozsma, Breviárium szerkezete, Br. története. *F. M.*

Lavabo ¶ Kézmosás.

Leányegyház, (filia) az a templom, amelynek nincsen külön plébánosa. L. valamely plébániához tartozik, a plébániától különálló községben van, de lelkiképpen, lit. ügyekben teljesen a ¶ matertől, az anyaegyháztól függ, eh. községi dolgaiban is a plébános vezette alatt áll. *F. M.*

Lecke ¶ Szentlecke.

Lectio ¶ Szentlecke.

Lectiók a liturgiában ¶ Olvasmányok a Lit.-ban.

Lectiók és prophetiák éneklése. A lectiókat a papi zsolozsmában énekeli. Az egy hangon való recitálástól a pontnál kvinteséssel, a vesszőnél, kettőspontnál és pontosvesszőnél félhangeséssel (flexa) térünk el. Ha a kettőspont után szószerinti idézet következik, akkor a flexa elmarad, de azért egy kis szünetet tartunk. Kérdőjelnél úgy éneklünk, mint az epistolában. A prophetiák éneklése teljesen megegyezik a lectiók éneklésével, kivéve a zárókadenciát, amely „a“ hangon történő recitálás esetén a következő: a, h, a, g, g. Ha a prophetia után következő ének közvetlen folytatása a prophetia szövegének (pl. a nagyszombati 4. prophetiánál), akkor a prophetia utolsó mondatát a recitálás hangján, minden moduláció nélkül fejezzük be. *G. G.*

Lectionarium = olvasmánykönyv, nyug. lit. könyvek gyűjtőneve. Eredetileg a Szentírásból magából ol-

vastak az istentiszteletnél. Mikor már nem egyfolytában olvastak a Szentírásból (lectio continua), hanem az eh. i évnek megfelelő szakaszokat (latin ¶ capitulum, görög ¶ perikopa) válogattak ki, a szentírási kódex végére, v. szélére összeállították a perikopák jegyzékét: e jegyzék neve capitulare, v. indiculus. Már a 7. szd.-ban kezdték a perikopákat a Szentírásból kiemelve külön könyvben kiadni: a mise prófétai olvasmányait és szentleckéit tartalmazta a szűkebb értelemben vett L., v. Epistolarium, az evangéliumi szakaszokat az Evangeliarium. Gyakran egy könyvben volt az epistolarium és az evangeliarium és ekkor ezt a könyvet nevezték Comes-nek, v., Liber comicus-nak, v. tágabb értelemben L.-nak; így a mai róm. i ritusban is. A legrégebbi evangéliumokat és leckéket tartalmazó könyvek a gallikán ritusú luxeuil-i, s a mozarab ritusú silos-i L. (Liber comicus de Silos) a 7. szd.-ból. A legrégebbi lecke-capitulare capuai Victor püspöke (541 — 554.); a legrégebbi evangélium-capitularek között van a „Book of Lindisfarne“, mely 7. szd-i nápolyi perikópa capitularet tartalmaz. — ¶ Lit. könyvek, olvasmányok a Lit.-ban, Szentírás olvasása a Lit.-ban. R. P.

Lector (olvasó, görög anagnostes) a kisebb rendek második fokán álló klerikus, akinek feladata a Lectio-k olvasása. Eredetileg a szentmise lectióját és evangéliumát is ő olvasta, később ez az alszerpapra és szerpapra hárult; a jelen fegyelem szerint olvashatja a szentírási lectiókat a zsolozsmában, más szertartásokban, nem pedig misében. Jogosítva van hitelemzésre és a kenyér és új termények megáldására. Szentelésében a lectionariumot kell érintenie jobbával. K. F.

Legendarium szentek életrajzait tartalmazó könyv. Neve a „legenda“ = „olvasnivaló“ latin szóból származik; a legrégebbi a müncheni Codex Velseri a 7. szd.-ból. Mivel a szentek ünnepein a II. nocturnus-

ban a szentek legendáit olvasták, a L.-ból külön könyvbe vették az olvasásra szánt szakaszokat és azt *passionariumnak* nevezték. — ¶ Lit. könyvek. *R. P.*

Legyező ¶ *Rhipidion*.

Lélekharang. A mai eh-i előírások szerint harangozni kell, ha valaki haldoklik, hogy mindazok, akik a harang szavát hallják, imádkozzanak azért, aki hamarosan az Úr színe előtt áll. E harangszónak nyomai megvannak már a 8. szd.-ban. Mivel a harang az Eh. által megszentelt tárgy és így szentelmény, azért a harangozás által az Eh. maga is könyörög a halállal küzdő lélekért. A legtöbb helyen azonban a halál bekövetkezése után harangoznak csak. Ezenkívül több német zsinat írja elő 1620. körül, hogy az esti Urangyalára való harangozás után egy kisebb harangot is huzzanak meg, amely a híveket figyelmeztesse a holtakért való imádkozásra. Ma ez a harangozás általánosan elterjedt szokás. XII. Kelemen pápa búcsúkat engedélyezett mindazoknak, akik este a holtakért imádkoznak. *F. M.*

Leonianum, sacramentarium, a J. Bianchini által 1735-ben kiadott Veronában levő sacramentarium-kézirat. Onkényesen N. sz. Leó pápának tulajdonította (440–461). A ¶ római (Róma városi) ritusnak legrégibb és tiszta emléke; a kódex 7. szd.-i, eredetijét az 5.–6. szd.-ban írták. Valószínűleg magánembernek tudós célokból készült gyűjteménye, aki annyi formulát összegyűjtött, amennyit csak használatban talált, pl. Sz. Péter és Pálról 28 miseszöveget vett fel, Sz. Lőrincről 14-et. Az ápr.–dec. hónapok miséi vannak benne; a kézirat csonkasága miatt hiányzik a miserend és a kánon. (Kiadásai: Patr. Lat. 55. kt.; Ch. L. Feltoe; The Sacr. Leon, Cambridge 1896.) *R. P.*

Lépcsőének ¶ *Graduale*.

Lépcsőima (*Confessio*) az ¶ előmisének az oltár lépcsője előtt elmondott bekezdő része. Keresztelés-

sel kezdődik, majd antifona vezeti be a *Judica* (42. Zs.) zsoltárt, mely gyászmisében és nagybőjt két utolsó hetében elmarad. A zsoltárt Gloria Patri zárja be. Következik a ¶ Confiteor, utána az általános feloldozás. A pap versiculusok után két könyörgést mondva felmegy az oltárhoz és azt megcsókolja. Ez után következik az Introitus. A L. a csendes misék előkészületeként keletkezett. A *Judica* zsoltár a 9. szd-tól használatos, de a kartauziak, domonkosok, karmeliták ma sem mondják. K. F.

Libellus missae = misekönyvecske a 9.—10. szd-ig használt nyug. lit. könyv, melyben a kánon és a miserend volt, mert a ¶ sacramentariumok rendszere szerint csak a pap által mondandó változó imákat tartalmazták. Gyakran teljes (énekrészekkel, lectiókkal ellátott) misék is voltak benne, hétköznapi használatra, úgyhogy már itt kezdődött a *Missale plenum* (¶ Misekönyv története). — ¶ Lit. könyvek. R. P.

Libera az ünnepies gyászmisének rendes kiegészítője; más néven ¶ absolutio ad tumbam. A L. a temetési szertartásból fejlődött ki. A róm. rituale szerint a halottat temetése előtt a templomba kellene vinni, ott elmondják felette a temetési misét (¶ exsequialis mise), amelyet követ a temetési szertartás első része, a L. A 7. szd-ban már van nyoma e szertartásnak; a „*Libera*“ kezdetű imádságot pedig egy 10. szd-beli szeptimani kódexben találták meg. — ¶ Temetés. F. M.

Liberás mise (koporsós mise) olyan gyászmise, amelynek végén a templom hajójában felállított ravatalnál elvégzik az ¶ absolutiót. L. lehet minden gyászmise, még kismise is; sőt még színben mondott mise (tehát nem gyászmise) után is lehet a L-t elvégezni, csak ne legyen semmi összefüggésben a misével. Csak az 1. osztályú duplex ünnepeken tilos a ¶ *Libera* végzése (kivéve persze, ha temetési gyászmisét mondtak ilyen ünnepen.) F. M.

Liber caeremoniarum = szertartáskönyv, az ¶ Or-dinarium más neve.

Liber comicus = kísérő könyv, ugyanaz mint ¶ Comes. — ¶ Lectionarium.

Liber ordinum a ¶ mozarab ritus 7. szd-i rituáléja (kiadása Férofin, Monum. Eccl. Lit. 5. kt. Paris 1904). Az összes szentségek szertartásait tartalmazza néhány misével együtt. R. P.

Libri paenitentiales ¶ Bűnbánati könyvek.

Litánia. Görög szó és már a 2. szd-ban annyit jelent, mint kérés, könyörgés. Az 5. szd-ban bűnbánó imádságot is jelentett. Ennek nyomai még ma is megvannak a mindenszentek L.-ban („Légy irgalmas stb.“). A keresztfjáró körmeneteket szintén L.-nak nevezik. Sz. Benedek a „Kyrie eleison“-t („Uram, irgalmazz“) hívja L.-nak. A mai nyelvhasználat szerint L.-án értünk olyan imát, amely rövid és az előimádkozótól mondott megszólításokból áll, amelyekre a nép kéréssel, könyörgéssel felel. Ez az imádkozási mód a keresztény Lit.-ban a 4. szd. óta van meg. A legtöbbször használt L. az Eh-ban a *mindenszentek L.-ja*, melyet nagyobb rendek feladásánál, keresztvíz szentelésénél, a legtöbb körmenetnél imádkoznak. Alapformája, beosztása e L.-nak megvan már a 7. szd-ban. A L. a nem-keresztény val-lásokban is használt imádság-műfaj. — ¶ József L., Jézus Neve L., Jézus Szíve L., Haldoklók L.-ja, Lorettói L. F. M.

Litaniae maiores = nagy litániák, ¶ Buzaszentelő.

Litaniae minores = kis litániák, ¶ Keresztfjáró na-pok.

Litaniae septiformes = hétfőalakú litánia, az 590-ben N. sz. Gergely pápától elrendelt könyörgő körmenet neve. Az 590-es év súlyos sorscsapásai miatt a nagy pápa elrendelte, hogy Róma hét különböző templomban gyűljenek össze külön csoportokban: a pap-ság, a férfiak, a szerzetesek, az Istennek szentelt szü-zek, az asszonyok, az özvegyek, a szegények és a gyer-

mekek. A hét körmenet-csoport a S. Maria Major templomban találkozott. A L. a középkorban sok püspöki székhelyen gyakorolták; így pl. Toursban még a 18. szd.-ban is megvolt. *R. P.*

Littera dominicalis (vasárnapi betű) az eh.-i kalendariumban, naptárban használt betű a vasárnapok jelzésére. A közönséges éveknek egy L. van, míg a szökőéveknek kettő, melyek közül az első január és februárban érvényes, a második pedig a többi hónapokban. E betű kiszámításának módját az általános rubrikák tartalmazzák. Gyakorlati haszna abban áll, hogy a misekönyv elején levő örök ¶ naptárnál jelzi, hogy a szóbanforgó évben a hónap melyik napja vasárnap. *F. M.*

Liturgia azon külsőleg kifejezett szent cselekmények összessége, melyekkel Krisztus Egyháza az általa megbízott személyek útján a nyilvános istentiszteletet és az emberek megszentelését végzi. L. görög összetett szó: leitōn + ergon, a. m. a nép érdekében végzett (nyilvános) munka. Eredetileg profán és vallásos jelentésben használták, később a vallási, istentiszteleti nyilvános ténykedéseket értették rajta. Ily jelentéssel áll a L. szó gyakran az Ószövetség görög fordításában (Septuaginta) és az Újszövetség is így használja. Mivel a ker. istentisztelet (¶ cultus) középpontja a szentmise, a görögök már a 4. szd.-ban a szentmisét nevezik L.-nak. (pl. Chrysostomus Lit.-ja, Basilius Lit.-ja, Jakab Lit. Ezek miseformulák). Részen rokonjelentésű szavak: ¶ ritus, ¶ caerimonia. A L. a mai nyelvhasználat szerint a) vallási, szent cselekményeket jelent, és mindazt, ami a cselekmények végzéséhez tartozik: az áldozatot, imádást, körmeneteket; ezek helyét (¶ templom stb.), eszközeit (¶ oltár, kehely stb. képek, jelképek); idejét (¶ ünnepek); az emberek megszentelését szolgáló tényeket: szentségek, szentelmények. b) A L.-hoz tartozó cselekmények a közös és nyilvános istentisztelet

körébe tartoznak és megkülönböztetendők a *magán* istentisztelet tényeitől. A magánistentisztelet, ájtatosság, imádság, nem tartozik a L. körébe. A közös és nyilvános L.-t a magánájtatosságtól a következő mozzanatok különböztetik meg

1. A L. főcselekményeinek, a szentmisének, szentségeinek főbemutatója, főpapja, főkiszolgáltatója maga Krisztus, akinek az áldozatbemutató pap és a szentségeket kiszolgáltató személyek eszközei, helyettesei, megbízottai. Ha pl. a magánkeresztséget a szülésznő végzi is, ez mégis lit. ténykedés. A magánájtatosság, imádság viszont az illető saját nevében történik, akkor is, ha másokkal együtt végzi. Ha pl. a püspök búcsújárás közben olvasót mond a néppel együtt, ez nem lit. ténykedés.

2. A L. másodlagos cselekményeit: a zsolozsmát, szentelményeket az *Eh. megbízásából*, az Eh. által szabályozott módon végzik azok, akiknek az kötelessége. A zsolozsmát-mondó apácák is lit. cselekményt teljesítenek, mert ebben ők is az Eh. megbízottjai és mert a zsolozsma végzése az Eh. által szabályozott módon történik. A pap, ha maga mondja is a breviáriumot, imádsága L.-hoz tartozik, mert az Eh. képviselőjében végzi. Viszont ha zsolozsmára nem kötelezett hívő breviáriumoz, az magánájtatosság, nem L., mert nem képviseli benne az Eh.-t. Ha valaki az Eh. által megengedett, szabályozott litániát mond, az még magánájtatosság; más az, ha pl. az *Eh. által elküldött* szertartás, körmenet keretében azzal megbízott személy vezetésével mondanak Litániát. A L.-hoz tehát a Krisztusnak és (vagy) az ő Eh.-ának nevében végzett sz. cselekmények tartoznak. A L.-t végző Eh.-t nem úgy tekintjük, amennyiben különbözik Krisztustól, hanem úgy, mint az ő Jegyesét, az ő misztikus testét. Az Eh. a L.-ban magasztalja, imádja a háromszemélyű egy Istent, másrészt a megváltás kegyelmeit árasztja szét a világba. Ez a L. célja. Az Isten

imádásába belekapcsolódik az angyalok és szentek tisztelete, (*cultus duliae*) és az ereklyék tisztelete is. A L. tényei lényegük szerint mindig, az *eh.-i* közösség tényei; ezen nem változtat az, hogy pl. a pap néha minister nélkül misézhet és egyedül zsolozsmázhat. Mert ilyenkor is általa Krisztus és az Eh. mutatja be áldozatát és általa az egész Eh. imádkozik, akinek ő a megbízottja.

Az Eh. L.-jának megalapítója maga Krisztus, aki az Eh.-nak az áldozatot, a szentségeket, az imádság és az áldás isteni mintáit adta. A L. történeti fejlődése az apostoli és ős Eh.-ban elsősorban az egyes Eh.-akhoz, püspökökhöz van kötve, akik a Krisztustól alapított cselekményeket megfelelő szertartásokkal veszik körül és imádságokkal kísérik. A szent szövegek megrögzítésére, feljegyzésére már az 1. szd. végén történik kísérlet (*Didaché*), de még a 2. szd. közepén sincsenek kötelező formulák. Sz. Jusztin szerint a püspök „*pro viribus*”: tehetsége szerinti mondja az eucharisztikus imádságot. A metropolita és patriarkai Eh.-ak kialakulásával egyidejűleg megkezdődik a L. tervszerű egységes fejlesztése, melynek eredménye a ¶ nyug.-i és ¶ kel.-i L.-ák kialakulása. — ¶ Szertartástan. K.F.

Liturgiátlan nap (aliturgikus nap), amikor nem lehet sz. misét mondani. A mai lit. jog szerint a latin Eh.-ban csak a nagypéntek L. De van megszorítás annyiban, hogy a nagyhét három utolsó napján nem mondható magánmise. A görög Eh.-ban a nagybőjt hétköznapijain, kivéve szombatot, nincsen mise; helyette szerdán és pénteken, továbbá a nagyhét három első napján és máskor is egyes különleges ünnepeken az ¶ előszentelték Lit.-ját végzik. Általános szokás a kel. Eh.-ban az is, hogy csak szombaton és vasárnapon végzik a Lit.-t, bár a nagybőjton kívül minden nap végezhető. F. M.

Liturgika = ¶ Szertartástan.

Liturgikus ének tágabb körű fogalom, mint a ¶ gregorián korális, mert más stílusú ének is meg van engedve. Ennek azonban teljesen a Lit. szolgálatában kell állania és művésztelnek kell lennie. E kétfős célnak legtökéletesebben megfelel a *gregorián korális* ének. Mindjárt mellette áll a *Palestrina stílusú* ének, mert dallamait legtöbbször a gregorián korálisból vette, a régi ¶ eh.-i hangnemeket használta s végül biztosította a dallam önálló szabad mozgását. Tulajdonképpen nem más, mint gregorián korális ünnepi köntösben. Az eh.-i énekben legfontosabb a lit. szöveg. Nem szabad a szöveget ismételni vagy egyszerre más más szöveget énekelni. Továbbá tilos a szólóéneklés. Szólóénekes egyedül a pap. A német ¶ Cecilia=egyesület a modern eh.=zenei műveket lit. és művészi szempontból bírálja s a megfelelőket felveszi a hivatalos jegyzékbe. A harmadik csoportba ezeket a *cecilián stílusú*, vagy modern eh.=zenei stílusú műveket sorolhatjuk. A *népéneknek* az ünnepélyes liturgikus cselekményeknél helye nincs. Az énekes misében a kórust ép úgy kötelezi a latin nyelven való éneklés, mint ahogyan a pap is csak latin nyelven énekelheti a misét. A fennálló szokások ellenőrzése a főpásztorok gondja.

Liturgikus év ¶ Egyházi év.

Liturgikus folyóiratok. A Lit.=ra vonatkozó tudományos kutatást és a Lit.=nak megismertetését, népszerűsítését szolgálják a L. Az O. Caseltől szerkesztett, 1921-től kezdve megjelenő *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* elsősorban tudományos jellegű, de felkarolja a lit. mozgalmat is. Ez a legértékesebb a L. közt. Évenként egy hatalmas kötet jelenik meg, majd nem teljes irodalom=összefoglalással. „Ephemerides Liturgicae” címen Rómában adnak ki a lazaristák L.=t, mely előbb inkább rubricisztikus jellegű volt, ma már sok történeti cikket közöl. Nem kizárólag L. a *Revue Bénédictine* (Maredsous), de közleményei páratlan értékűek e téren. Tudományos és gyakorlati irányú a német

Liturgische Zeitschrift, a louvain-i (francia): Revue liturgique et paroissial. Népszerűsítő a klosterneuburgi: Bibel und Liturgie. Jó irodalmat ad a római: Rassegna Gregoriana, magyar nyelvterületen a: Pannonhalmi Szemle. Amerikában a Sz. Meinrad apátság adja ki az Orate fratres c. L-t. K. F.

Liturgikus könyvek. 1. *Eredetük.* Kezdetben a Lit.-át végző püspök az imákat szabadon mondotta. De már a 2. szd.-ban vannak nyomok (Celsus, Origenes), hogy ilyen imákat feljegyezték. Az első terjedelmesebb lit. imagyütemény ¶ Hippolytusé 220 körül, Ostiából, valamint ¶ Serapion egyiptomi püspöké († 360); a 4. szd.-ból még a ¶ Clementinus Lit. A 393-iki karthagói zsinat már előírja, hogy más Eh.-ak imáit csak hozzáértő testvérek approbációja után lehet használni. A 4. szd.-tól kezdve, mikor a nagy dogmatikus harcok kezdődnek a folyton megújuló eretnekségekkel, a hit tisztasága érdekében is szükséges volt a lit. szövegeket megrögzíteni.

2. *A nyug. lit. könyvek.* A legelső könyvek a sz. misénél használt olvasmányok számára a ¶ lectionariumok mindenféle fajtái. A misénél használta a pap a ¶ sacramentariumot, a ¶ Libellus missaet, v. miserendet, a kar énekei az ¶ antiphonariusban voltak. E könyvekből nőtt össze a Missale plenum = teljes misekönyv. (¶ Misekönyv története). Ebből a zsolozsma énekreszeit is vették. A zsolozsmánál használták még a szentek napjait tartalmazó ¶ martyrologiumot, a szentek életrajzát magában foglaló ¶ passionariumot, a himnuszokat tartalmazó ¶ hymnariumot, a ¶ homiliáriumot, a papi imákat tartalmazó ¶ collectariumot. A fő papi funkciókat az ¶ ordinarium, ¶ pontificale, ¶ benedictionale, ¶ caeremoniale episcoporum, a papi funkciókat a ¶ rituale szabályozza. A pápai udvar szertartásait az ¶ Ordines Romani és a ¶ Caeremoniale Romanum tartalmazza. — A trienti reform L-t ¶ Római ritus és az egyes címszavak alatt. R. P.

Liturgikus könyvek a keletiekénél. A mise, zsolozsma és szentségkiszolgáltatás ritusa az ¶ Euchologionban van meg, a változó részek de tempore részei a ¶ triodionban, a ¶ pentekostarionban, ¶ octoichosban; a de sanctis változó részek a ¶ menaeumban, menologionban, ¶ synaxarionban vannak meg. A zsolozsma zsoltáranyaga a ¶ psalterionban és a ¶ horologionban van. Az ¶ irmologion himnusz dallamok könyve; a typikon pedig a directoriumnak felel meg. R. P.

Liturgikus mozgalom az az irányzat a kat. Eh.-ban, mely céljaul a Lit. fényének visszaállítását, a Lit.-nak a hívek által való jobb megértését és ezáltal a híveknek az istentiszteletben való fokéletesebb részvételét tűzte ki. A L.-ra azért volt és van szükség, mert 1. a Lit. nyelve ma már holt nyelv, melyet a hívek legtöbbje nem ért, 2. jelképes cselekményei ősrégiek, ezért ma már nehezen érthetők, 3. a Lit. lényege szerint a közösség istentisztelete, melynek tényein a híveknek egyházi parancsból is, buzgóságból is „becsületesen” kell résztvenniök. A „becsületes” részvételhez pedig hozzátartozik az, hogy egyrészt megértsék a Lit.-t, másrészt mint Krisztus misztikus testének tagjai Krisztussal és az Eh.-zal lelki közösségben vegyenek részt az istentiszteleten. A L. azóta indult meg, hogy a lit. nyelv érthetatlenné vált. Helytelen irányát képviselték már a középkorban Wicleff, Hus, akik a népnyelvet akarták lit. nyelvvé tenni. A protestantizmus az egész Lit.-át átalakította, az áldozatot, egyes szentségeket eltörölte, a cselekményekből álló szimbolikus és dramatikus istentiszteletet igehirdető, szóistentiszteletté változtatta. A janzenizmus is a népnyelvet sürgette. A jozefinizmus igyekezett háttérbe szorítani a jelképes cselekményeket, leegyszerűsítette az istentisztelet ősi pompáját, mert racionalisztikus és hasznotkereső világnézetébe a Lit. szépsége, fontossága nem illett bele. Ezen főrekvésekkel szemben Guéranger apát, a francia bencésrend újjáalapítója, visszaállította a Lit.-t teljes fényében saját monostorában és a

gallikán iránnyal szemben a tiszta római Lit.-t juttatta győzelemre. Célját a kat. hívek közt népszerű munkájával, az *Année liturgique*-kel szolgálta. Monostora pedig tudományos irányban segítette a L.-t, főleg az egyházi zene reformjával. Ezek a főrekvések nagy sikerrel jártak. A nagyarányú propaganda lit. heteket, előadássorozatokot szervezett. A püspökök, világi papság lelkesen támogatták, úgyhogy a francia nyelv területén (Belgium is ide tartozik) a legtöbb hívő ma már ¶ két nyelvű misekönyvvvel megy a templomba. Németországban Binterim művei népszerűsítették a Lit.-t. A beuroni bencések Guéranger-éhez hasonló célokat akartak megvalósítani. A L. itt is Beuronból, Maria-laachból indult ki, eszközeihez társult még a több helyen megvalósított monostori lit. lelkigyakorlat. A L.-t felkarolták Guardini vezetésével a kat. ifjúsági, egyetemi szervezetek is. Népszerű irodalmi kiadványokkal, folyóiratokkal, misekönyvfordításokkal, ma már zsolozsmafordítással is terjesztik a L.-t. Új irányt szabott a L.-ban P. Parsch, klosterneuburgi ágostonos kanonok, aki a monostorhoz kapcsolódó lit. közösség mellett a plebániák lit. közösségeinek megszervezését tűzte ki célul. Így a L. az őskeresztény kultuszközösség szellemét akarja megvalósítani. Olaszországban Gemelli franciskánus, a milánói kat. egyetem rektora és a finalpia-i bencések állnak a L. élén. Magyarországon Szunyog X. Ferenc írói és szónoki munkájával érte el, hogy Budapesten 2 lit. hetet tartottak, melyek mintájára vidéken is voltak lit. előadássorozatok. A sok két nyelvű misekönyv is mutatja a L. eredményét. Csehszlovákiában a komáromi bencések (Bíró Lucian) karolták fel a L.-t a magyar hívek közt; ezt szolgálta Kühár—Radó Kis Misekönyve, a kassai lit. hét (1932), a Szűz Mária új Virágos Kertje. A cseh híveknél a prágai Emaus-monostor vezeti a L.-t. A L. programja X. Piusnak nagy reformtervébe illeszkedik bele és szolgálja XI. Pius jelzavát: Krisztus békéjét Krisztus országában. K. F.

Liturgikus nyelvek az istentiszteletek alatt használt nyelvek. Legtöbbször ma már senki által nem beszélt (u. n. holt) nyelvek. Az apostolok idején a népnyelv volt a Lit. nyelve, Jeruzsálemben az arám, másutt a görög, Afrikában a latin, Itáliában a 3. szd-ig a görög. Az egész Nyug.-on a 9. szd-ig csak a latin nyelv volt használatban a Lit.-ban. A 9. szd-ban Sz. Cirill és Metód az újonnan megtért szlávoknál a szláv nyelvet hozták be (¶ ószláv nyelv a Lit.-ban). A kel.-ek eretnek szektái a népnyelvű Lit.-ra tértek át és ezért Kel.-en nagy változatosság van e téren. Amikor ezen eretnekek visszatértek az Eh-ba, Róma megengedte nekik, hogy Lit.-jukkal együtt az addig használt lit. nyelvet is megtarthassák. Így alakult ki a helyzet, hogy ma az Eh-ban összesen tíz elfogadott és engedélyezett lit. nyelv van használatban: a latin, görög, szír, khald, arab, ethióp, ószláv, örmény, kopt, román. A róm. ritust általában latin nyelven végzik, ¶ arab, ¶ ószláv és ¶ grajdanka nyelven kevés helyen. A többi nyelv a különböző kel. ritusra terjed ki. A legkiterjedtebb a bizánci (görög) ritus, amelynek nyelve a görög, arab, ószláv és román. — ¶ Kel. ritusok, Nemzeti nyelv a Lit.-ban, Magyar-görög ritus. F. M.

Liturgikus ruhák. Az újszövetségi L. nem az ószövetségi zsidó papság ruhájából alakultak ki, bár minden hatást nem lehet tagadni. Apostoli intézkedést sem találunk, amely rendezte volna a papság kötelező ruházatát. A mai L. a 4. szd-ban szokásos világi, mindennapi viseletből fejlődtek. Természetes, hogy kezdettől fogva iparkodtak a köznapi ruháknál finomabbat, szebbet használni a Lit.-nál, de az alak, szabás, szín a népviselettel egyezett. A germánok befolyása miatt Nyug.-on a 7. szd-ban nagy változás áll be a népviseletben, az akkori divatban, de az Eh. konzervatív maradt, kitartott a régi viselet mellett és így a L. eltértek a mindennapi ruhaviselettől. Ettől

az időtől kezdve a papság rendes ruhája fölé istentiszteleteknél felöltötte a L.^{ts}. A 9. szd^{ktől} egyre jobban förekednek arra, hogy minél művészebben fejlesszék a lit. ruházatot és hogy minél értékesebb anyagot használjanak. Mai jog szerint a L. anyaga a lit. felsőruháknál arany, ezüst, selyem különböző fajtái, az alsóruháké pedig len^s vagy kendervászon. Már a 9. szd^{ban} szokás a ruhákat megáldani. A ¶ vállkendő, miseing, manipulus, stóla, kazula, öv megáldandó, amit a templom igazgatója, plébánosa is elvégezhet. Kétséges, hogy vajjon megáldandó-e a ¶ pluviale, dalmatika, tunicella, karing és rochetum. — ¶ Ornátus, Főpapi jelvények. *F. M.*

Lit. ruhák a keletiekénél. A miseingre: ¶ sticharion, melyet övvel (¶ zóné) kötnek át, kerül a stóla: ¶ epitrachilion, melyet a diakonusnál ¶ orarionnak neveznek; a két sticharion^sújjon viselik az epimanchiont. Erre jó a miseruha: ¶ felonion. A fejet a ¶ kalymmavkion fedi. A püspök felonion helyett ¶ polystavriont, v. ¶ sakkost visel, térde körül csüng az ¶ epigonation, vállán az ¶ omoforion, kezében pásztorbotja; a ¶ rhabdos, fején a ¶ korona, mellén diszként az ¶ enkolpion. A lit. ruhák felvétele előtt diszruhája a ¶ mandyas. *R. P.*

Lit. stílus ¶ Nyugati ritusok, 2. jellemzés.

Liturgikus személyek azok, akiknek a Lit. végzésében a Lit. szabályai által kijelölt részük van. L. sz.^sek elsősorban az eh^si rend tagjai (¶ Egyházi rend); ezeken kívül az oltárszolgák, kántorok, énekesek (cantores), a zsolozsma elmondására kötelezett szerzetesek és szerzetesnők, amennyiben az általuk végzett zsolozsma is hozzátartozik a Lit.^shoz. *K. F.*

Liturgikus színek. A mai lit. törvények szerint a Lit.^sban ötféle szín fordul elő: fehér, vörös, zöld, viola és fekete szín. 1. A *fehér szín* az ártatlanság, tisztaság, égi boldogság, fényesség jele. Ezért használjuk az Úr, a Bold. Szűz, az angyalok és olyan

szentek ünnepein, akik nem voltak vértanúk, úgy szintén a husvéti időben, ha nincs valamely napon sz. nek ünnepe. Fehér színt használunk az oltári szentség kitételénél is. 2. *A vörös szín* a tűznek, vérnek, szeretetnek jele. Ezért használjuk pünkösdkor, az Úr szenvedéseinek, sz. keresztnak és sz. János kivételével az apostolok és vértanúk ünnepein. 3. *A zöld szín* III. Ince szerint középszín a fehér, vörös és fekete között, ezért oly napokon használjuk, amelyeknek nincsen kifejezett ünnepi vagy bűnbánati jellegük; tehát a vízkereszt nyolcada után hetvenedvasárnapig és Szentháromság vasárnapjától ádventig, ha vasárnapról vagy a köznapról mondandó a sz. mise. 4. *A viola (lila) szín* III. Ince szerint a fekete színnek mellékszíne és így a bűnbánat színe. Ezért használjuk ádventben, nagybőjtben, kántorbőjtökön, keresztjárási napokon és vigiliákon (kivéve vízkereszt, áldozócsüförtők, pünkösöd vigiliáján). 5. *A fekete szín* a gyász jele, tehát nagypénteken, gyászmiséken és temetésekénél használandó. 6. Az *aranyszín* pótolhatja a fehér, vörös és zöld színt; az *ezüst* pedig a fehér színt. *Rózsaszín* használható ádvent 3. és nagybőjt 4. vasárnapján. Minden más szín filos, csak legfeljebb tűrhető szegényebb templomokban, míg új ruhákat nem szerezhetnek. Spanyolországban a *kék szín* is használatos egy-két Mária-ünnepen. F. M.

Liturgikus törvények közt első helyen említendőek a rubrikák. E szó eredete a történelmen alapszik. A régi rómaiak ugyanis a törvények címeit, majd a törvényt magyarázó jegyzeteket is vörös betűkkel írták, ezeket nevezték rubrikáknak. Az Eh-ban régi időben a lit. szabályokat, törvényeket külön könyvbe foglalták, ezek az **¶** ordók; a 14. szd-tól kezdve azonban ezeket a törvényeket is rubrikáknak nevezték, mert a lit. könyvekben is vörös betűkkel szerepeltek (vörös = ruber). A mai használatban rubrika ugyanaz, mint lit. törvény; tehát lelkiismeretben köteleznek, még pe-

dig gyakran súlyos bűn terhe alatt is. A Szertariások Bizottságának (ritus-kongregációnak) leiratát, rendeleteit, amelyek szintén lit. törvények, decretumoknak hívjuk. Hogy ezeknek kötelező erejük legyen, autentikusoknak kell lenniök, vagyis alá kellett azokat írnia a ritus-kongregáció prefektusának és titkárának. XIII. Leó pápa rendelkezésére összegyűjtve is kiadták ezeket a decretumokat „Collectio authentica decretorum” címen. E sorozatban ki vannak adva az 1927-ig megjelent rendeletek. 1909 óta megjelennek a Szentszék hivatalos lapjában, az „Acta Apostolicae Sedis”-ben is. Az általános rendeletek mindenütt törvény erejével bírnak; feliratuk e rendeleteknek: „Urbis et Orbis”, vagy „Decretum generale”, vagy egyszerűen „Decretum”. F. M.

Liturgikus törvényhozás szervei közt az első helyet foglalja el a pápa. Az új eh.-i törvénykönyv kijelenti, hogy egyedül és kizáróan az apostoli Szentszék joga és dolga, hogy a Lit.-t szabályozza és a lit. könyveket jóváhagyja (can. 1257.). Ez a jog a pápai hatalom isteni eredetéből származik. Ez a legfőbb hatalom örökdik az egység felett. A pápa azonban csak a fontosabb esetekben gyakorolja személyesen ezt a törvényhozó hatalmát bullák és körlevelek által. Rendszeren egyes róm. bizottságok, a kongregációk újján intézkedik. A Lit.-ban a legfontosabb az V. Sixtus pápa által 1588-ban szervezett és alapított „Congregatio sacrorum rituum” (CSR, vagy SRC), a ritus-kongregáció (Szertartások Bizottsága). Rendes jogkörébe tartozik az egész latin szertartás, a **¶** mozarab ritus is; felügyel a Lit. szabályszerű végzésére, lefolytatja a boldoggá- és szenttéavatásokat. Továbbá megbízással megváltoztathatja a lit. törvényeket, hozhat be új törvényeket, adhat fölmentést és kiváltságot a rubrikák ellen. Az eh.-i törvénykönyv általában elismeri a püspököknek lit. törvényhozási hatalmát, de teljesen korlátozza, úgyhogy a püspök

joga csak abban áll, hogy örködik az istentiszteletek felett, tartozik szükség esetén törvényeket hozni a Lit. illő és buzgó végzésére és esetleges babonás szokások megszüntetésére. Végül a szokásjog is hozhat törvényeket, még pedig a törvények szerinti és a törvényeken kívüli szokások egész biztosan törvényerőre emelkedhetnek. A törvények elleni szokások azonban visszaéléseknek, ¶ abususkoknak minősítettnek és így törvényerőre nem emelkedhetnek. F. M.

Logikai hangsúly ¶ Ritmus.

Lorettói litánia. Szűz Mária tiszteletére rendelt és eh. világ jóváhagyott litánia, amely mai formájában a 16. szd-ban tűnik fel először, jöllehet már a 12. szd-ban is voltak a Bold. Szűz tiszteletére összeállított litániák. Amikor Canisius sz. Péter 1558-ban Lorettóban járt, hallotta énekelni, és innen átvette ima-könyvébe és terjesztette. V. Sixtus pápa búcsút engedélyezett elmondásáért, ettől kezdve nyilvános istentiszteletekre szentszékileg jóváhagyott litánia. — ¶ Litánia. F. M.

Lourdesi Szűz Mária megjelenése (Apparitio B. M. V. Immaculatae) febr. 11-én az 1858-ban történt lourdes-i csodás Mária-megjelenés emlékünnepe. A jelenés ötven éves jubileumakor, 1908-ban, rendelte el X. Pius pápa. — ¶ Mária ünnepek. R. P.

Lucernarium a zsolozsma ¶ vecsernye imaórájának régi neve. A vecsernyét ugyanis napnyugtakor, esti szürkületben mondták, amiért a templomokban lámpákat (lucerna) kellett gyújtani. Az ünnepélyesség fokozására nagyobb mennyiségű lámpa is szokott égni. F. M.

Lunula a ¶ szentségmutatónak félhold (sarló) alakú aranyból, vagy aranyozott ezüstből (esetleg rézből) készült része, amely az Oltáriszentséget tartja. A L. mindig megáldandó, úgy mint a ¶ ciborium. F. M.

Lustratio 1. az ¶ oltárszentelés szertartásához tartozik és abban áll, hogy a püspök a megszentelt só, hamu, bor és vízből álló ¶ Gergely-vízbe mártja

hüvelykujját és az oltár felső lapjára öt keresztet ír vele: a közepére, a bal hátsó, a jobb mellső, bal mellső, jobb hátsó sarkán. Majd egy imádság elvégzése után a püspök hétszer megkerüli az oltárt és mind a négy oldalát meghinti Gergely-vízzel, miközben a kar folyton imádkozik. Ez a szertartás nagyjában megvolt már a 8. szd. elején. A hordozható oltár L.-ja annyiban különbözik az elmozdíthatlan oltárok előbb leírt L.-jától, hogy a püspök csak háromszor kerüli meg az oltárkövet és hinti meg a Gergely-vízzel. — 2. L. ezenkívül jelent még engesztelést, engeszteléssel való megtisztítást is, ami az Eh.-ban mindig ¶ szentelt víz-zel való meghintéssel jár, amiért is a szenteltvíz latin neve aqua lustralis.

F. M.

Lyd hangnem ¶ Egyházi hangnemek.

M.

Magán-mise ¶ Szentmise felosztása

Magister choralis 1. dr. Haberl Ferenc jelentős munkájának címe. 1900-ig 12 kiadást ért. Nagy szerepe volt a restaurációs mozgalomban, mert a korábbi alapos ismeretét széles rétegekben előmozdította. 2. A karvezető, karnagy latin neve. G. G.

Magnificat (anima mea Dominum = Magasztalja lelkem az Urat) kezdőszaváról nevezett dicsőítő ének, melyet Sz. Mária mondott, mikor Erzsébetet meglátogatta (Szövege Lk. 1, 46–55). Alkalmazásai: a vecsernyéknél, mint újszövetségi ének (¶ canticum), a temetésnél, a bizánci rítus miséjében ¶ megalynarion. R. P.

Magnificat éneklése. Különböző dallamait a zsolnártónusok után találjuk meg az Antiphonáléban. Váltakozó karokkal énekeljük. Ha a Magnificat alatt az oltárfüstölés sokáig tart, az egyes versek között orgonaközzjátékokat lehet alkalmazni. G. G.

Magyar-görög rítus. Magyarországon az egyesült (görög kath.) románok és ruthének jó része elmagyarosodott és ezek az eredetileg ¶ ószláv nyelven végzett ¶ bizánci ritust magyarul kezdték végezni a 19. szd. óta. XIII. Leónál Firczák püspök és Medvigy vezetése alatt nagy küldöttség is járt a M. engedélyezése és M. egyházmegye felállítása ügyében. A M. egyházmegye Hajdúdorog székhellyel meg is lett, de az egyházmegyét létesítő pápai bulla (Christifideles

diversi ritus 1912. jún. 8.) a magyar nyelv használatát teljesen megtiltotta és az ógörög nyelvet írta elő. Nagyobb bajok elkerülése végett (protestantizmusba, schismába térés) a legtöbb helyen mégis contra legem (a törvény ellenére) magyarul végzik a Lit.-át, a görögül mondott ¶ anafora kivételével. R. P.

Magzatkeresztelés történhetik föltételesén, ha komoly aggodalom van rá, hogy a magzat nem tud megszületni. Az orvos vagy a szülésznő végezze. Ha mégis megszületnék, föltételesén újra kell keresztelni. A koraszülött magzatot, ha biztos, hogy él, feltétel nélkül kell megkeresztelni, ha kétes, hogy él-e, feltételesén. — ¶ Kereszttség. K. F.

Malabár ritus a keletindiai malabári partokon még az ókorban nesztorian vallásra térített és most is fennálló malabár keresztények vagy „Tamás-keresztények” ritusa. 1. Az *eredeti M.* semmi más, mint a ¶ nesztorian ritus. — 2. Van *jakobita M.* is, mert 1663. óta a Tamáskeresztények egy része monophysita lett és a jakobita ritust vette át. — 3. Van *egyesült M.*, 1599. ugyanis az összes Tamáskeresztények egyesültek Rómával, de később csak egy részük maradt az Egyházban. Ez az egyesült M. erősen római ritusra formált eredeti M. Mindhárom nyelve a szír. ¶ Szír ritus. R. P.

Mandatum ¶ Lábmosás.

Mandyas a kel. püspökök ünnepélyes köpenye, melyet a templomba bevonuláskor viselnek, mint a nyug.-ak a ¶ cappa magnát. — ¶ Lit. ruhák a kel.-eknél. R. P.

Manipulus (sudarium, mappula, mantile) eredetileg az izzadság letörlésére szolgáló vászon-kendő volt, amelyet kézen hordtak (innen a neve). A 6. szd.-tól Rómában, a 11. szd.-tól egész Nyugaton már finomabb anyagból készült díszruha. Ma a miseruha anyagával és színével megegyezik; kereszt díszíti; megáldandó. M.-t a misénél és a vele kapcsolatos szer-

tartásoknál használ a balkaron az alszerpap, szerpap és az áldozópap. *F. M.*

Mantelettum főpapoknak, püspököknek térdigérő ujjatlan, de az ujjak helyén nyitott köpönyege, melyet a rochetum felett viselnek eh. menyéjükön kívül, amikor a templomba bevonulnak vagy valamely szertartás végzésére mennek. Eh. menyéjükben is szokták hordani, de ilyenkor a **¶** mozzettával együtt. *F. M.*

Mantum a pápának vörösszínű köpönyege, amely már a 8. szd.-ban „chlamys purpurea” név alatt szerepel; cappának vagy pluvialének is hívták. A 11–14. szd.-ban a pápaválasztás után a M.-t adták át az újonnan megválasztott pápának, ami a pápai uralkodói hatalom átadását jelezte. A pápák avignoni tartózkodása alatt ez a szertartás megszűnt. *F. M.*

Manuale 1. = kézi(könyv) a **¶** Rituale középkori neve; 2. az ambrozián ritusban a zsolozsmánál használt könyv, mely a római ritus teljes **¶** antiphonariumának felel meg; 3. = kézi(kendő) a **¶** manipulus középkori neve. *R. P.*

Manuductor szokásjog alapján szerepel az újmiséken. Karingbe, vagy albába, stólával és pluvialéba öltözve áll az újmisézés pap mellett, hogy segítse első miséjében és szükség esetén akadályozza meg az esetleges hibákat. — **¶** Újmise. *F. M.*

Mappa **¶** Oltárterítő.

Márk-napi körmenet **¶** Búzaszentelő.

Márk, sz., Lit.-ja az **¶** alexandriai ritus klasszikus miseformulája, mely ma már használaton kívül van. 12–13. szd.-i legrégebbi kézírata már bizánci hatást árul el, úgyhogy kopt fordítása jobban használható. Nincsen a **¶** bizánci ritushoz viszonyítva az adományok hosszas előkészítése (proskomidi), az előmise első részében (enarxis) nincs litánia, a hitvallás a békecsók előtt és nem után van. A Sanctusnak nincs Benedictusa. Az áldozás után nincs litánia. Van a M.-nak oly **¶** anaforája, mely a Fiúistenhez imádkozik (Sz.

Gergely a.); ez a Lit.ban majdnem egyedülálló jelen-
ség. R. P.

Mária ad Nives = ¶ Havi Boldogasszony.

Mária anyaságának (Maternitas B. M. V.) ünnepe, október 11-én nem nyilvános 2. osztályú duplex-ünnep a B. Szűz istenanyai méltóságának tiszteletére. XI. Pius pápa rendelte el ezt az ünnepet 1931. dec. 25-én kelt „Lux veritatis” kezdetű apostoli körlevelében a 431-ben tartott efezusi egyetemes zsinat 1500 éves jubileuma alkalmából. Ezen a zsinaton hirdették ki ünnepélyesen Nestorius konstantinápolyi pátriárka tévedéseivel szemben a Bold. Szűz Mária istenanyai méltóságát. — ¶ Mária ünnepek. F. M.

Mária bemutatása (Praesentatio B. M. V.) november 21-én annak ünnepe, hogy Máriát 3 éves korában a jeruzsálemi templomba adták szülei nevelés végett, mert erre fogadalmat tettek. A M. az apokrif Protoevang. Jacobi és az Evang. de nativitate Mariae-ből való. Az ünnep Komnenos Manuel bizánci császár 1166-os konstitúciójában már polgári ünnep, tehát előbb is megvolt. Eddig azt hitték, hogy a római rítusba csak Philippe de Maizières propagandájára került 1371-ben, aki XI. Gergelyt Avignonban rábeszélte a M. ünnep megülésére. Zalán Menyhért kimutatta, hogy az ünnep a legrégebb magyar sacramentariumban, a 13. szd. elején írt Pray-kódexben benne van már „representatio b. m. v.” címen. — ¶ Mária ünnepek.

Mária látogatása = ¶ Sarlós Boldogasszony.

Mária megjelenése ¶ Lourdesi Szűz Mária megjelenése.

Mária mennybevétele = ¶ Nagyboldogasszony.

Mária neve ünnepe (Festum SS. Nominis B. M. V.) a spanyolországi Cuenca eh. megyének legalább is a 14. szd. óta helyi ünnepe volt. A nagy XI. Ince, Buda felszabadítója, 1683-ban a töröknek

Bécsből való elűzése után, az egész Eh.-ra elrendelte.
— ¶ Mária ünnepek. R. P.

Mária születése = ¶ Kisasszony napja.

Mária tisztaságos szívének ünnepe (Festum purissimi cordis B. M. V.) csak egyes helyeken ült ünnep a ¶ Nagyboldogasszony ünnepének nyolcada alatt. 1857. júl. 21-én engedélyezte a Szentszék. — ¶ Mária ünnepek. R. P.

Mária tisztulása = ¶ Gyertyaszentelő.

Mária ünnepek. A katakombák Eh.-ának (313 előtt) M.-ei nem voltak. Újabban a M. keletkezésére M. Jugie kutatásai vetettek fényt (Echos d'Orient 1923, 129—152.) Az efezusi zsinat (431) előtt volt már Kel.-en egy M. ünnep, melyet gyakran a „teljesen szent Mária megemlékezésének“ neveztek. Az ünnepnek tárgya az Istenanyaság volt, különösen a szűzi fogantatás. Ez utóbbi miatt „Euangelismos“ = „üdvözlés“ néven is nevezték az ünnepet, mert az Ige az angyal üzenete után testesült meg. Proclus pl. 428-ban, Nestorius pátriárkának, a későbbi eretneknek jelenlétében beszélt ezen az ünnepen. Más beszédei is vannak ez ünnepről, sok kutató tévesen a ¶ Gyümölcsoltó, v. ¶ Nagyboldogasszony létezésére következtetett belőlük. Megvolt ez az ünnep Palesztinában: Antipater, Bosra püspöke († 458) beszédet mondott róla. Egyiptomban alexandriai Sz. Cyrill († 444) említi az ünnepet. Efezusban ancyrai Theodotus († 446 előtt), seleukiai Basilius († 459 k.); Antiochiában Severus, monophysita pátriárka beszélt (512—518 között) ez ünnepen, mely nyilván még nem határozott tárgyú, általános Mária ünnep náluk. Ez az ősi M. ünnep van mint egyedüli „Istenszülő M. napja“ címen egy 535 körül összeállított örmény lectionariumban, mely Jeruzsálem hatását mutatja. Sőt Nyug.-on is megvolt legalább is Ravennában, amint Chrysologus Péter püspök beszédéből († 450 k.) kitűnik. Az ünnep mozgó ünnep volt, és a karácsony ünnepét megelőző

vasárnapon ülték meg; az azt megelőzőn pedig ¶ Keresztelő Sz. János ünnepét, amint az idézett írók mondják.

Bizonyos, hogy eddig még nem sikerült még a 6. szd. előtt meghatározott tárgyú M.-t kimutatni, ezt az egy, ősi, általános ünnepet leszámítva. Petra-i Theodoros 530 körül még ezt írta: „Egyszer az évben üljük meg az Istenszülőnek emlékezetét.” A 4. szd.-ban megvolt ugyan már ¶ Mária tisztulásának ünnepe Jeruzsálemben, de ez Kel.-en mindig az Úr ünnepe volt. Nyug.-on az 5. szd.-tól megvan a Liberius-bazilika (Mária-templom) szentelési évfordulója, melyből ¶ Havi Boldogasszony ünnepe lett; de ez századokig nem volt M.

Justinianus császár korában (527—565) azonban Kel.-en meglepő gyorsasággal tűnnek fel új M.-ek és a Nyug. ezeket átveszi. Kel.-en a 6. szd.-ban keletkezett ¶ Kisasszony napja (Mária születése), ¶ Gyümölcslő (az angyali üzenet), ¶ Nagyboldogasszony (Mária halála és mennybevétele) s a 7. szd.-ban már Nyugaton is ott vannak. Ez ünnepek ellen a morzarab és eredetileg az ambrozián ritus tiltakozott (¶ Expectatio partus) és az ősi Mária ünnepet állandó ünneppé tette dec. 18-án. Keletről került Nyugatra a 12. szd.-ban a ¶ Szeplőtelen Fogantatás ünnepe, a 13. szd.-ban a ¶ Mária bemutatásának ünnepe.

A 13. szd.-tól kezdve a Nyugat is kezdett M.-eket létesíteni. A 13. szd.-ban a ferencesek a ¶ Sárkós Boldogasszony ünnepét (Mária látogatása Erzsébetnél), a 14.-ben kármeliták a ¶ Kármelhegyi Boldogasszony ünnepét hozzák be. A 15. szd.-i eredetileg eh.-megyei ünnepek a ¶ Mária neve és ¶ Hétfájdalmú Szűz ünnepei. 16. szd.-i a ¶ Rózsafűzér ünnepe. A legújabb korból valók a ¶ Mária tisztaságos szívének (19. szd.); a ¶ Lourdesi Szűz megjelenésének (X. Pius) és ¶ Mária anyaságának ünnepei (XI. Pius).

R. P.

Maronita rítus = a Libanon hegységben élő szírek használják, akik a 7. szd óta monotheita eretnekek voltak, de a 16. szd-ban mind a római Eh.-zal egyesültek. Rítusuk római elemekkel erősen átitott **¶** jakobita rítus. — **¶** Szír rítus. R. P.

Mártírok ünnepei **¶** Vértanúk ünnepei.

Martyrologium nyug. lit. könyv, mely a szenteknek egész rövid történeti megjegyzésekkel kísért halála körülményeit tartalmazza, naptári napok szerint összeállítva. A M. úgy keletkezett, hogy a helyi jellegű **¶** *calendariumokat* összeállították, hogy minél több vértanú halála napját tudják. Az első ismert M. a *M. Hieronymianum*, az 5. szd. második feléből, melyet ismeretlen szerző egy kel. általános M.-ból, a római városi Eh. és egy vandál pusztítás (5. szd) előtti afrikai M.-ból állított össze. Ebben még csak a szentek nevei voltak haláluk napján összeállítva. A 8. szd-ban kezdtek rövid történeti megjegyzéseket a nevéhez fűzni: ezek a tulajdonképeni *történeti M.-ok*. A legfontosabb közülük Usuardus bencés szerzetes († 877) M.-a, mert ez terjedt el leginkább. 1584-ben ennek alapján adta ki XIII. Gergely a Baroniustól reformált római M.-ot. A M. legújabb hivatalos kiadása 1922-ből való. Olvasni csak a káptalanok és szerzetesek kórusain kell, reggel a **¶** prima után. — **¶** Lit. könyvek. R. P.

Máté ünnepe **¶** Evangelisták ünnepei.

Mater (anyaegyház) az a templom, amelynek van plébánosa és amelytől függnék a plébániához tartozó **¶** leányegyházak (filiák). Ebben a templomban veszik fel a hívek a szentségeket, különösen a keresztséget, amely a lelki újjászületés szentsége. Az új eh-i törvénykönyv *matrix*-nek, anyaegyháznak hívja azt a plébániát is, amelyből kettéosztás útján új plébániát hasítottak ki. Ez az új plébánia szintén leányegyháza a réginek. F. M.

Matricula **¶** Anyakönyv.

Matutinum a zsolozsma éjjeli ¶ imaórájának mai neve. Azon ősrégi keresztény szokásból ered, hogy vasárnapok, nagy ünnepek és vértanúk emlékünnepei előtti éjjelen a hívek összejöttek a templomba és ú. n. „vigiliá”-kat tartottak, amelyek zoltárok mondasából állottak. A 3. szd.-ban ezeken a napokon ez a vigilia az Eh. hivatalos ájtatossága, a főbb napokon pedig magánájtatosság volt. Így tehát már a 3. szd.-ban hivatalos, — ha nem is mindennap közösen mondott — imaóra volt a M., melyet éjjel egy és két óra tájban végeztek. Neve „officium nocturnum”, célja pedig az éjszakának, illetve az éjjelek 3 őrváltásának (vigiliájának) megszentelése volt. Talán épen ez az oka annak, hogy vásár- és ünnepnapokon három részre (¶ nocturnusra) oszlik, hétköznapiakon pedig a testi fáradtság miatt csak két nocturnusból áll. Mai beosztása lényegében Nagy Sz. Gergely idejére megy vissza. A nocturnusokat az ¶ invitatorium előzi meg. Sz. Benedek regulája a legapróbb részletekig közli a szerzetesek éjjeli imaórájának beosztását. — ¶ Breviárium szerkezete, Br. története, Zsolozsma. *F. M.*

Matutinum tenebrarum = ¶ Officium tenebrarum.

Mátyás ünnepe ¶ Apostolok ünnepei.

Maurinus breviárium az 1787-ben kiadott Brev. um Congregationis S. Mauri O. S. B. (= a Sz. Benedekrendi maurinus kongregáció breviáriuma), melyet a maurinusok csak két évig használhattak. A M. nem önálló alkotás; egy másik bencés új breviáriumnak, a St. Vannes kongregáció breviáriumának (Brev. Congregationis S. Hydulphi et Vitonis) új kiadása, azal a különbséggel, hogy a M. a St. Vannes brev. ban még megtartott Sz. Benedek-féle psalterium-beosztást is elvetette és újat csinált. A M., mint testvére, a st. vannes-i, a ¶ gallikán lit. mozgalom szülötte. — A M.-t a Ritus kongregáció 1835. jan. 16-iki engedélyével a Pannonhalmi Sz. Benedek-rend használja manap. *R. P.*

Mechelni graduále ¶ Medicaea.

Mediatio ¶ Középzárlat.

Medicaea 1614—15-ben Medici bíboros róm. nyomdájában megjelent Graduale későbbi neve. Suriano és Anerio munkája. Ez a kiadás a gazdag melizmákat egészen törölte, vagy pedig természetellenes csoportokba tagolta szét, a ritmust megzavarta, a dallamisméltéseket hihetetlen következetlenséggel kezelte. Újítása volt, hogy ahol a szöveg ¶ szolmizációs szótagokkal összeegyeztethető, ott a dallamot is ennek megfelelően alakította át. Pl. quare faciem-nél re és fa éneklendő. A M. Itálián kívül nem igen terjedt el s már majdnem egészen feledésbe merült, amikor alaposan átdolgozva 1848-ban mint Mechelni Graduale jelent meg. Németországban nagyobb jelentőséget nyert azzal, hogy IX. Pius bizonyos változtatásokkal és kiegészítésekkel hivatalos kiadásnak ismerte el. — ¶ Énekes könyvek. G. G.

Megalynarion a ¶ Magnificat (görögül: megalynai = magasztalja) versei közé iktatott ¶ troparionok éneke, melyet a bizánci ritusban a reggeli istentiszteletnél (¶ orthros) és a misében az átváltozás és epiklesis után énekelnek. R. P.

Megemlékezés (commemoratio) több fajtát különböztetjük meg a Lit.-ban. 1. Így a sz. misében is van M. az ¶ előkről az átváltoztatás előtt, és M. a ¶ holtakról az átváltoztatás után. 2. Sokszor egy napra több sz.-nek ünnepe is esik. Ilyenkor csak egyről lesz a zsoltosma és sz. mise, a többiről csak megemlékezünk oly módon, hogy a laudesben és vecsernyében az ünnepi könyörgés után veszünk az illető sz.-ről egy antifonát, egy versiculust és könyörgést; a sz. misében pedig könyörgést az ünnepi mise könyörgése után, csendes imádságot és áldozás utáni imádságot (postcommunio). Ezek a M.-ek az ú. n. különleges M.-ek (commemorationes speciales). Hogy mely ünnepeken vehető más sz.-ről is M., azt a

rubrikák a legpontosabban, legaprólékosabban szabályozzák. Duplex ünnepnél kisebb rangú napokon minden sz. misében három könyörgés veendő. Ha ilyenkor nincs sz.-ről M., akkor az ú. n. 3 közős M.-t (commemorationes communes) kell venni, amelyek az eh.-i év különböző időszakai szerint változnak. Advent, nagybőjt, a husvéti idő és november hónap kivételével minden hónap első szabad napján, amikor tehát nincsen sz.-nek ünnepe, továbbá nagybőjt és a husvéti idő kivételével minden szabad hétfőn a sz. mise könyörgéseiben M. veendő a megholtakról is a „Fidelium” kezdetű imádsággal. Az összes M.-ket az illető eh.-megye directoriuma minden egyes alkalommal jelezni szokta. *F. M.*

Meghajlás. A lit. törvények többféle meghajlást rendelnek el a sz. misében. Így a confiteort, az evangelium előtti imát, a kánon kezdetét pl. derékban mélyen meghajolva kell elimádkozni; az áldozás előtti és a felajánlási imádságok egy részét közepes meghajlással mondjuk; Jézus, a Bold. Szűz, a napi szent és az uralkodó pápa nevére fejhajtást kell végezni, Jézus nevére az oltár keresztje felé, a többieknél a misekönyv felé. A M. a bűntudatnak kifejezése, így a bűnbánatnak, mély tiszteletnek és hódolatnak, valamint a bensőséges könyörgésnek is. — ¶ Metania. *F. M.*

Megyés apát = ¶ Nullius apát.

Melchita ritus. Melchitáknak nevezték a chalcedoni zsinat után az Eh.-tól elszakadó monophysiták a császárpárti igazhitűeket (melech = király). A melchiták görögök voltak és a 7. szd.-i arab hódítás után, melyet a szakadás megkönnyített, az egyiptomi, palesztinai és szíriai melchiták saját ősi rítusaikat elhagyva a ¶ bizáncit vették át, melyet a szíriai melchiták egy része szírül végez (ez szír nyelvű bizánci, de nem ¶ szír ritus), az egyiptomiak pedig arabul végeznek. A melchiták 1054-ben a nagy schismában résztvettek;

a közülük újra egyesültek szintén a M.-t követik. —
¶ Kel. ritusok. *R. P.*

Melizmás ének. Az olyan korális énekdarab neve, amelyben a szótagokon neumacsoportok vannak. *G. G.*

Mellékhangsúly. A M. alkalmazása a következő szabályok szerint történik: 1. Ha a harmadéles szóra egy hangsúlytalan szótag következik, akkor a szó utolsó szótagja M.-t kap. 2. Ha egy többtagú szóra két v. három hangsúlytalan szótag következik, akkor ezek elsője rendszerint M.-t kap. 3. Hosszabb szavaknak több M.-uk lehet. — ¶ Rítmus. *G. G.*

Mellkereszt (pectorale). III. Ince pápa a pápa lit. jelvényei közt a láncon függő, nyakba akasztott keresztet is említi, a 13. szd. vége felé pedig egyes helyeken a püspökök is kezdik viselni. A 14. szd.-ban rendes főpapi jelvénné lett. Hosszú éveken át csak az istentiszteletnél használták a püspökök a M.-t, a 17. szd. óta a templomon kívül is hordják. A szerzetes apátok és prépostok mindebben követték a püspököket. A M.-ben rendszeren valamely sz.-nek vagy a sz. keresztnek ereklyéje van. A mai jog szerint minden püspök és szerzetes apát viselheti sz. misében és azon kívül, joghatósága területén és azon kívül az aranyláncon függő mellkeresztet. A protonotáriusok azonban bizonyos megszorításokkal viselhetik csak ezt a főpapi díszet. Nálunk e megszorításokat nem igen ismerik; aki M.-t hord, aranyláncon hordja. *F. M.*

Mellverés a Lit.-ban a bűnbánat és a bűnösség elismerésének a jele. A pap és hívek nem csak akkor ütik mellüket, amikor szóval is bűnösöknök vallják magukat, mint pl. a confiteorban, az áldozás előtt a kafarnaumi százados szavainál, hanem akkor is, amikor irgalomért könyörögnek az Isten Bárányához, amikor az Oltáriszentséggel adott áldást fogadják. Mellünket a szívünk táján azért verjük, mert a szívet tekintjük a bűn forrásának. A M. nem egyszerű érintése a

mellnek, hanem valódi ütés, amelyet már sz. Ágoston is ilyennek mond. F. M.

Memento (a. m. emlékezzél meg) a ☩ kánon két imádsága; ☩ Élőkről, Holtakról való megemlékezés. K. F.

Memento mortuorum ☩ Holtakról való megemlékezés.

Memento vivorum ☩ Élőkről való megemlékezés.

Memoria 1. *emlékünnap és áldozat*. A hellenista kultúrkörben M. (anamnesis) névvel jelölték azokat a holtak emlékére rendelt adományokat, áldozatokat, melyeket a halott emléknapjain, évfordulóján kellett bemutatni. Az ószöv. Szentírás a zsidó nép történetében előforduló nagy események emlékére rendelt egyes ünnepeket, pl. a husvétot az Egyiptomból való szabadulás emlékére és emléküladozatként a husvéti bárányt. (Ex. 12, 14.) Az ószövetségi áldozat egy részét *azkarah*-nak, emlékeztető résznek nevezték, mely az Istent mintegy emlékezteti az áldozatot bemutatóra, őt számára kegyessé teszi. Amikor az Úr az Eucharisziát megalapította, kifejezetten azért alapítja, hogy az ő emléküladozata, anamnesis-e, M.-ja legyen. (Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre. A gör. szerint hívebben: ezt mutassátok be az én emléküladozatom gyanánt.) Az Eucharisztia alapítószavait a zsidó és hellén nyelvhasználat értelmében kell venni, mert akik számára az apostolok írták és hirdették, azok, akár a zsidók, akár a hellének, így értették. Ezt a jelentést számos pogány felirat őrzi a K. e. 3. szd-tól kezdve. Az Eucharisziát az Eh. tényleg M.-ként mutatta be az apostoli időktől kezdve, Krisztus megváltó halálának, feltámadásának emléküladozataként, mint azt az ☩ Anamnesis miserész igazolja. Az Eucharisztia M.-ja nem pusztá lélektani ráemlékezés, hanem a szent cselekményekben, az áldozati kenyér és bor átváltoztatásában bennerejlő drámai, tárgyi, a ☩ mysterium módján végzett, szentségi jelekkel és szavakkal történő

emlék, mely a konszekrált kenyeret és bort mint Krisztus jelenvaló testének és vérének áldozatát az Atyának az ő megváltó halálára való emlékként bemutatja. Így lesz az Eucharisztia a zsidó husvét újszövetségi felváltója, az igaz Báránynak igaz áldozata. Így valószínűleg meg benne az ószövetségi előképe, az *azkarah*, emlékeztető: Krisztus teste és vére emlékezteti az Atyát egyszülött Fiának, az Egyház Fejének áldozatbemerítő hódolatára, imadására, engesztelésére. Az őskeresztények kegyeletében a halottak iránt és vértanúik tiszteletében ezért lesz az Eucharisztia a holtakért bemutatott emlékáldozat, hisz Krisztus titokzatos testének tagjai ők is. Ezért üli az Eh. Krisztus titkos teste megdicsőült tagjainak, a szenteknek emlékét minden szentmisében együtt is (¶ Communicantes, Nobis quoque) és külön is emlékünnepeiken az Eucharisztia bemutatásával. (¶ Vértanúk, szentek, egyházi év.)

2. **Emlék**; a holtak és a szentek kultuszában többjelentésű műszó. Jelentheti a) a szentek ereklyéit, b) az ereklyetartót, c) a holtak és szentek sírját, d) a föléje épített kápolnát vagy templomot. Ez gyakori jelentése. e) Jelenti a szentek emlékünnepeit, pl. vértanúságuk emléknapiját és a kultuszukra végzett szent cselekményeket. Ez utóbbi jelentése pl. Communicantes et memoriam venerantes = A szentek közösségében megüljük emlékét . . .

K. F.

Memoriale rituum = Szertartások emlékkönyve, nyug. lit. könyv, mely azon plébániák számára készült, ahol segédlet nem szerezhető a gyertyaszentelés, hamvazószerda, virágvasárnap és a ¶ triduum sacrum szertartásaihoz. XIII. Benedek adta ki 1725-ben; új kiadása 1920-ból való. Rómában kötelező, használatát a Szentszék különösen a falusi plébániákon (pro parocciis ruralibus) melegen ajánlja. — ¶ Lit. könyvek.

R. P.

Menaem (mineon) = hónapos könyv, a bizánci ritus egyik szerkönyve, mely az év 12 hónap-

jára felosztva az Úr, Szűz Mária és a szentek ünnepeinek változó zsoltosma és miserészeit tartalmazza. ¶ Synaxarion, menologion. — ¶ Lit. könyvek a kelnél. *R. P.*

Menologion == hónapos könyv, a bizánci rítus egyik szerkönyve, mely 12 hónapra felosztva, a szentek hosszas legendáit tartalmazza. A latin martyrologiumnak felel meg. ¶ Menaeum, Synaxarion. *R. P.*

Mensa az oltárnak négyszögű lapja, amelyen a misekönyv és kehely áll. A M. közepén van az ereklyét magába foglaló ¶ oltárkö vagy sír (sepulchrum). A történelem folyamán voltak kör és félkör alakú M.-k is, bár célszerűtlen voltak miatt ritkán fordultak elő. *F. M.*

Mensalia ¶ Oltárterítő.

Mensuralismus. A M. rendszerének megalapítója, P. Dechevrens S. J. († 1912), aki a kódexek tanulmányozása alapján a különböző alakú neumáknak különböző időmértéket tulajdonított (¶ Hangjegyek). Számos korális dallamot írt át ütemritmusra. Ennek az iránynak voltak hívei, csak mérsékeltebb módon G. Gietmann és P. Bonvin S. J. *G. G.*

Mesonyktikon == éjjeli istentisztelet, a bizánci rítusban a zsoltosma éjjeli részének neve. *R. P.*

Mesopentekosté a kel. rítusokban az 50 napig tartó husvét-i időnek, melyet Pentekosténak, ¶ Quinquagesimanak neveztek, a közepe, a 25-ik nap. Ezen Ján. 7. fejelet szokták olvasni, mert abban benne van, hogy Krisztus a sátoros ünnep közepén (die festo medianté) a templomban beszélt. E napon ¶ agiasmost, vízszentelést is tartanak. A mozarab rítusban (vice-sima v. medianté néven) szintén megvolt a M. *R. P.*

Metania == bűnbánat, a bizánci rítusban a tiszteletadás gesztusa. Van nagy M., amikor letérdelnek és homlokukkal a földet érintik; és kis M., ez mély meghajlásból áll. Ha egyszerre végeznek 3 M.-t, ezt

mondják: „Isten, légy irgalmas hozzám bűnöshöz és könyörülj rajtam.“ — ¶ Meghajlás. *R. P.*

Metrikus hangsúly. ¶ Rímus.

Méz és tej az ősegyházban a keresztség után következő misében a megkeresztelteknek adatott az áldozás után. Hippolytus szerint azt jelentette, hogy a megkeresztelték most jutottak el a tejjel-mézrel folyó Kánaánba, ahol Krisztus testével táplálkoznak és igéjének édességeit élvezik. Ez a szokás nem volt általános; a 6. szd-ban megszűnt. *K. F.*

Mezopotámiai rítus a kel. szír rítus neve, mert Mezopotámiában terjedt el először. — ¶ Szír rítus. *R. P.*

Miatyánk ¶ Pater noster.

Miatyánk záradéka. A ¶ bizánci rítusban a sz. misében a pap a Miatyánk után ezt a ¶ doxológiát énekli még: „Mert tied az ország, a hatalom és a dicsőség; az Atyáé, Fiúé és Szentléleké, most és mindenkor és mindörökre örökké.“ Sok középkori görög evangéliumkéziratba bekerült a Lit.-ból ez a doxologia is, úgyhogy Rotterdami Erasmus 1516-iki görög evangélium-kiadásába belevette. A protestánsok Erasmus szövegét fordították le és ezért átvették ezt a doxológiát is. *R. P.*

Micrologus Konstanzi Berno lit. műve, amely a 11. szd-i reform elveit terjeszti, a róm. Lit.-hoz való alkalmazkodást sürgeti. A Pray-kódex is tartalmazza. *K. F.*

Mihály ünnepe ¶ Angyalok ünnepei.

Miklós ünnepe. A 11. szd-ban sok helyen kötelező ünnep volt dec. 6-á, a nagy myrai sz. püspöknek, Miklósnak a napja. Sz. Miklós a 3. szd. végén és a 4. szd. elején élt; gazdag családból származott, de egész vagyonát szegények közt osztotta ki; igen nagy hatalma volt a gonosz lélek felett is. Ez lehet alapja annak a szokásnak, hogy M. napján édességekkel és krampuszokkal ajándékozzák meg egymást az emberek. *F. M.*

Milánói korális, ritus, ¶ Ambrozián korális, ritus.

Mimika a Lit.-ban. A kath. Eh. szertartásaiban a szavakat igen sok esetben külső, érzékelhető cselekvések is követik; ezeknek egy része a belső érzelmeknek, imádnak, hódoltnak ösztönszerű közvetlen megnyilatkozása kifelé, mint pl. amikor imádság közben az égre nézünk, a bűnbánat jeleként és bűnösségünk tudatában mellünket verjük. Ezeket a külső megnyilatkozásokat hívják egyes szerzők M.-nak, míg azokat, amelyek csak közvetve fejeznek ki valamely lelki tényt, szimbolikus cselekedeteknek hívják, mint pl. a jeggyűrű az örök házassági hűség szimbóluma. Az Eh. a M. használatát a Lit.-ban pontosan körvonalazta; megtehetette pedig azért, mert nem szükség-szerűen és a természet rendje szerint fejeznek ki egyes külső jelek mindig ugyanegy belső érzelmet. Így tehát az Eh. pontosan előírta, mikor kell ég felé emelnie a papnak szemét, mikor kell meghajolni és mikor térdel hajtania vagy térdelnie, állnia vagy ülnie, mikor kell kiterjeszteni, fölemelni vagy összetenni a kezét; meghatározta pontosan a lit. ¶ csókot, a ¶ mellverést és a fej ¶ meghajtását is. F. M.

Mindennapi mise ¶ Szentmise felosztása.

Mindenszentek litániája ¶ Litánia.

Mindenszentek ünnepe. Festum omnium Sanctorum, nov. 1-én, Kel.-en a „Kyriake ton agion panton” = M. vasárnapja a Pünkösöd utáni I. vasárnapon (nálunk Szentháromság vasárnapja) van. A görög ünnep ugyancsak napon már 380 körül megvolt, de akkor még csak az egész világ vértanúinak napja volt. A nyug.-i M. a 7. szd.-ból indul ki: IV. Bonifatius pápa 609-ben Phokas bizánci császártól megkapta az összes pogány istenek tiszteletére épült Pantheont és máj. 13-án Mária és az összes vértanúk tiszteletére felszentelte. E napon minden évben megtartották a templomszentelés évfordulóját. Egy szd.-dal később e napon már nemcsak a templombúcsú napja volt, ha-

nem III. Gergely (731—741) alatt a „Sz. Szűznek, minden apostolnak, vértanúnak, hitvallónak és a földkerekségen elhunyt minden főkéletes, igaz embernek” emléknapijává lett. A végső lépés ismét egy szd. múlva történt: IV. Gergely (827—844) aratás és szüret utánra: nov. 1-re tette át M.-t, mert a sok zarándok ellátása májusban nehézségekbe ütközött. Jámbor Lajos császár 835-ben egész birodalmában elrendelte M. megülését. R. P.

Ministráns ¶ Oltárszolga.

Mirrha illatos gyanta-féle, melyet illatszernek is használtak, borba keverve kábítószernek. Mivel a napkeleti bölcsek ajánlták fel az Úrnak, azért a középkor vége óta szokásba jött egyes helyeken arannyal, tömjénnel együfft való szentelése ¶ Vízkereszt napján. K. F.

Mise, — felosztása, misehallgatás, szertartásai, története ¶ Szentmise, — felosztása stb.

Misebor az eucharisztikus áldozatnak anyagául szolgáló természetes, szőlőből sajtolt ital. A felajánlaskor kevés ¶ vizet kevernek hozzá; a consecratio szavaira állaga Krisztus vérévé változik. Bármely szőlőfajtából sajtolt bor érvényes M.-bornak. A must érvényes, de szigorúan filos, épúgy az ecetesedő bor is. Sok vízzel kevert bor, kémiai úton előállított „bor” érvénytelen anyag M.-nak. A M. az átváltoztatás előtt jele Krisztus, a Szőlőtő vérének, mely jelentésével ráutal a szent Vérré. Az átváltoztatás után csak járuléka („szinei”) alkotják a szentségi jelet, állaga Krisztus vére, mely kiontatik a bűnök bocsánatára. K. F.

Miseing (alba, camisia) egyike a legrégebbi lit. ruhadaraboknak, amelyet nagyobb eh.-i rendben levők viselnek. A rómaiak alsó tunikájából származott ez a földigérő fehér len- vagy kendervászonból készítenő, ujjakkal ellátott, a testet teljesen elfödő, inghez hasonló és minden misében használandó ruhadarab. Oly hosszú és bőnek kell lennie, hogy az övvel kényelmesen lehessen a testhez igazítani és még ekkor is

bokáig érjen. Alba nevét a fehér színtől nyerte. A 12. szd-ig ritka esetben díszítették a M.-t, de ettől a szd-tól kezdve általános lesz a M.-nek himzésekkkel, majd az újkorban csipkéekkel való díszítése. A M.-t meg kell áldani. F. M.

Misekanna (ámpolna, urceolus) használata ősrégi az Eh.-ban. M. az a két rendesen üvegből való kancsó, amelyben a sz. miséhez szükséges bort és vizet tartjuk. A fémből készült M.-t csak tűrik a rubrikák, különben pedig mindig üveg M.-ről beszélnek. Az ámpolnákhöz hozzátartozik egy kis tálca (pelvicula) is, amelyre a M.-t helyezik és amelyet a ☩ kézmosásnál használnak. F. M.

Misekönyv (Missale) a róm. Lit. miseszövegeit és szertartásait tartalmazó könyv.

M. részei. Minden misekönyv az elején a sz. misére vonatkozó törvényeket (rubrikákat), a misében előforduló hiányokat és a misézés módját tárgyaló szabályokat hozza, továbbá az egész évnek általános naptárát. A misére való előkészület és a hálaadás imádságai után következik a M. első része, az ú. n. *Proprium de tempore*, mely a vasárnapok és köznapok miseimádságait ádventtől nagyszombatig bezáróan hozza. Itt a *proprium de tempore*-t megszakítja a ☩ miserend (*ordo missae*) és a ☩ kánon (*canon missae*), vagyis azok az imádságok, amelyeket minden misében el kell mondani. Utána folytatódnak a vasárnapi misék a pünkösdi utáni 24. (utolsó vasárnapig). A M. második része a sz.-ek külön, saját miséit (*proprium sanctorum*) tartalmazza és kezdődik sz. András apostol miséjével (nov. 30.) vagyis az eh.-i év sorrendje szerint. A harmadik rész hozza a sz.-ek közös miséit (*commune sanctorum*) úgy mint a *breuiarium*. A M. végén vannak a különböző könyörgések, gyászmisék, egyes fogadalmi misék, valamely eh.-megye, szerzet vagy ország részére engedélyezett külön misék is és imádságok egyes áldásokhoz. F. M.

Misekönyvtartó. A rubrikák a misekönyv számára előírják a vánkost (cussinus) vagy a könyvtartót (legile, pulpitus). A 13. szd. óta az értékes és művészi kötésű könyvek megkímélésére és az olvasás megkönnyítésére használják a ma már legtöbbször selyemmel bevont vánkost (egyet vagy kettőt), amely a miseruha színéhez igazodik. A könyvtartót a 16. szd. óta használják. Illő, hogy a M.-t letakarjuk a miseruha színének megfelelő lepelrel. *F. M.*

Misekönyv története. A világegyház túlnyomó részében használt római misekönyv elődjei az ősi római **¶ sacramentariumok**: a **¶ Leonianum** (5.—6. szd), a **¶ Gelasianum** (7. szd), az I. Hadrianus pápától N. Károlynak 784—791 között küldött **¶ Gregorianum**. A N. Károly-féle lit. reform előtt (**¶ gallikán ritus**), a Gelasianumnak egy új változata (recenziója) készült a frank birodalom területén: az *újabb, v. frank Gelasianum*, még pedig E. Bishop szerint 750—760 körül. Ez úgy keletkezett, hogy a Gelasianumba nagy számú gallikán és gregorián (= a Gregorianumból vett) imákat és szertartásokat vettek be. Ezután következett a frank birodalom galliai részében a lit. anarchia erőszakos megszüntetése N. Károly által 784—791 között: a Gregorianum kötelező lett és a papoknak le kellett vizsgáznii, hogy elsajátították-e már az új ritust. A *rituskeveredés* azonban, melyet már a gallikán és **¶ kelta lit.** könyvekben, majd az ősi Gelasianumban és még inkább a frank Gelasianumban tapasztalni lehetett, nem szűnt meg, hanem tovább tartott. Alkuinnak, N. Károly angolszász bencés udvari papjának és tanácsadójának kezdeményezésére történt az első lépés. Alkuin 801—804 között a Hadrianus-féle Gregorianumhoz egy pótkönyvet függesztett a „Hucusque praecedens sacramentorum libellus a b. papa Gregorio constat esse editus“ („eddig tart a fentebbi Gergely pápától kiadott sacramentarium“) figyelmeztetéssel.

tetéssel az élén. Ebben a pótkönyvben minden vasárnapnak, nem római szenteknek miséi, votivmisék és gallikán papszentelési imák voltak. Csakhamar mások is ilyen pótlékokat (supplementum) adtak hozzá, majd elmaradt a „Hucusque“ figyelmeztetés, végül a gelazián (első és újabb recenzióból) és gallikán eredetű misék, imák és szertartások a supplementumokból a gregorián könyvbe lettek beosztva. Így keletkezett a *fuzionált Gregorianum*, amely azért rendkívül fontos, mert a római M.-nek lett őse. A római ritus címén a frank birodalomban mindenütt ezt a M.-t használták, csak Rómában maradt meg egy ideig a tiszta római Gregorianum. A karoling császárok befolyása alatt 800—911 között ez az újfajta Gregorianum magában Rómában is használatra talált.

Mindeddig csak sacramentariumokról van szó. A 9. szd. folyamán általánossá lesz, hogy a papok hétköznapi is miséznek és hogy egy templomban több mise (magánmise) is lehet. Ezért azután sok pap énekkar és diakonusok nélkül misézett hétköznapiokon s az olvasmányokat és énekrészeket maga énekelte, majd később csak olvasta. Ezért a ¶ lectionarium és az ¶ antiphonarium részeit a sacramentariumba beolvasztották a pap által mondandó imádságok közé. A Sacramentariumban volt: oratio, secreta, praefatio-postcommunio; a lectionariumban: sz. lecke-evangélium; az antiphonariumban: introitus, graduale, offertorium, communio. Egy könyvbe olvasztva minden misénél: introitus, oratio, lecke, graduale, evangelium, offertorium, secreta, praefatio, communio, postcommunio lett. Ehhez hozzájárult a ¶ Miserend a kánonnal és kész volt egy könyvben a teljes M., a *Missale plenum*. A ¶ bobbioi és a Stowe missalék kísérlete után az első Missale plenumok a 10. szd.-ban jelennek meg, a 13. szd.-ig azonban még készültek sacramentariumok.

A Missale plenum teljes diadalra a 13. szd. folya-

mán jutott, amikor az újonnan keletkezett „kisebb testvérek” rendjének (ferencrendiek) százezernyi serege mindenfelé a *pápai udvar misekönyvét*: a „Missale secundum consuetudinem Romanae curiae”-t terjesztette el. Mindenfelé ezt a M.-t használták ugyan, de a 13.—16. szd. között nagy lit. szabadsággal. 90-nél több ¶ sequentiát vettek a M.-be, még pedig sokszor egyházmegyéenként változókat, az offertorium és az áldozás imái nagyon különböztek voltak, különféle helyi ünnepek, gyakori helyi körmenetek, hosszú szertartások és imák voltak, azonkívül a szentek ünnepei teljesen elborították a tiszteletreméltó ősi eh.-i évet (pl. hamvazószerdán is meg kellett ülni egy szentnek simplex ünnepét). A sokszázados nagy szertartások régi értelmét már nem is lehetett néha ki-venni; így pl. a sarum.-i (Salisbury, Anglia) M. szerint Virágvasárnapon leleplezték a keresztet, az Oltáriszentséggel körmenetet tartottak, virágokat szórtak, „singing bread” = kenyereket osztottak.

A lit., sokszorosán babonával vegyülő, anarchiának a protestantizmus a sz. mise megszüntetésével barbár módon akart véget vetni. A ¶ trienti zsinat (1545—1564) új M. kiadását írta elő. 1570-ban V. Pius ki is adta, még pedig a 10. szd.-i fuzionált gregorián könyvek alapján az új M.-t, mely azóta a *Missale Romanum*. Mindenütt ezt kellett elfogadni (¶ pianus ritus). A 16. szd.-ban VIII. Kelemen, a 17.-ben VIII. Orbán, a 19.-ben XIII. Leo még kisebb változtatásokat eszközöltek. Nagyobb jelentőségű volt X. Pius reformja, mely nagyobb teret engedett a szentek ünnepeivel szemben az eh.-i év érvényesülésének, a miseszövegeket és a rubrikákat sok helyütt változtatta. Az új X. Pius féle M. a háború után, 1920-ban jelent meg; V. Pius és X. Pius nevét viseli, valamint XV. Benedekét, akinek parancsára közzé tették. R. P.

Misepénz (stipendium) a hiveknek az Eh. ókorá-

ban sz. mise felajánlásakor a papság számára átnyújtott áldozati adományokból keletkezett. A 7. szd.-ban már ezen adományok helyett pénzt adtak, de általánossá ez a szokás a 12. szd.-ban lett. A M.-zel nem a sz. mise gyümölcseit akarják a hívek megfizetni, hanem csak a papnak adnak alamizsnát, (eleemosyna mis-sarum volt eredeti neve); a pap kötelezi magát, hogy a misét az alamizsnát adó szándékára ajánlja fel. A papnak a M. terén a legnagyobb lelkiismeretességgel kell eljárnia és kerülni mindazt, ami a szentségárulás jellegét viselné magán. — ¶ Kézi misék, Miseszándék, felajánlási körmenet, naturáliák felajánlása. *F. M.*

Miserend (Ordo Missae) a Missale Romanum-nak jelenleg nagyszombat és husvét miséi közé beiktatott része, mely a misének egész lefolyását ismer-teti, szabályozza és a benne mondott állandó imád-ságokat tartalmazza. Ez adja meg mintegy a gerincét a szentmisének. Rubrikális része rövidebb, mint a Missale elején levő „Ritus celebrandi missam” utasításnak, de viszont ebben az imádságok hiányoznak. Először a Sacramentarium ¶ Gregorianumban talál-ható, a mű elejére helyezve. Helye gyakorlati okok-ból lett körülbelül a Missale közepe táján. Az ¶ Or-dines Romani-ból alakult ki. *K. F.*

Miseruha ¶ Kazula.

Miseszándék (intentio) kettőt jelent: a) a miséző papnak azt a tényleges vagy erőbeli szándékát, akaratitényét, mellyel az Eh. szándékával egyesülten konszekrál, az áldozatot bemutatja; b) intentio, (helyesebben: applicatio) a papnak azt az adományozást tartalmazó akaratitényét, mellyel a sz. misének az ő adományozásától függő gyümölcseit határozott célra, egyesek testi-lelki jóvoltáért leköti. A hívek részéről ezért a M.-ért szoktak ¶ misepénzt felajánlani. Ez a M. magába foglalhatja az összes élőket és a tisztítóhelyen szenvedőket. A kerülendő kiközösítetteknek

csak a megtéréséért szabad misézni. Eretnekekért, szakadárokkért lehet, de nem nyilvánosan. Akik nem temethetők egyházilag, azokért nem lehet temetési és évfordulói misét mondani. — ¶ Misepénz. *K. F.*

Misézés helye a templom vagy kápolna. Rendkívüli esetekben a püspök engedélyével lehet iskolában, magánházban vagy szabad ég alatt is misézni. Hajón csak pápai engedéllyel szabad misézni. Ennek az engedélynek feltételei ezek szoktak lenni: a tenger legyen nyugodt, amikor a misét mondják, az oltáriszentség iránt minden fiszteletlenség legyen kizárva, legyen jelen a misén egy másik pap vagy szerpap és legyen a hajónak valamely nyilvános helyiségében. Pápai engedély nélkül is misézhetnek a hajón a bíchorosok és fölszentelt püspökök. Idegen templomban az illető templom igazgatójától engedélyt kell kérnie annak, aki ott misézni akar és tartozik annak a templomnak a ¶ directoriumát követni. *F. M.*

Misézés ideje. Az Eh. ókorában nem miséztek mindennap; először csak vasárnapokon, a kereszteselés, pap- és püspökszentelés napján; később már az ú. n. ¶ stációs napokon is; a 2. szd-ban pedig már egyes helyeken mindennap. A mai jog szerint minden pap mindennap mondhat sz. misét. A nagy hét utolsó három napján magánmise nem mondható. Nagypénteken csak végső szükség esetén lehet misézni. A 14. szd-ig elég gyakoriak az esti és délutáni misék. Az V. Pius pápa által kiadott misekönyv törvényei szerint a misék hajnaltól délig, a mai jog szerint egy órával hajnal előtt és délután egy óraker is mondhatók. A hajnal az az időszak, amikor az illető vidéken az emberek fel szoktak kelni napi munkájuk elvégzésére. Karácsonykor minden plébánia-templomban és a szerzetesek templomában mondható ¶ éjféli mise. X. Pius pápa engedélye folytán apácák és szerzetesek, szemináriumok kápolnáiban, amelyekben az Oltáriszentséget őrzik, szabad karácsony

éjjelén mind a három karácsonyi misét elmondani.
F. M.

Missa; a szó jelentése. A leggyakoribb elnevezése a sz. misének a ker. ókorban ¶ oblatio = felajánlás; v. collecta (görögül ¶ synaxis) = egybegyűlés. M. népies (vulgaris) latin nyelven „missio“-nak = ¶ elbocsátásnak felel meg, mely ünnepélyesen az istentiszteletek végén történt. Aetheria a 4. szd-ban M.-nak a zsoltosma egyes részeit, a hórakat nevezi és ez az elnevezés sok helyen megvan. A 7. szd-ban már a sz. misét is így kezdik nevezni s a 9.-ben a M. a régi oblatio nevet egészen kiszorítja. *R. P.*

Missa bifaciata, trifaciata = két-három arcú misék. A 12. szd-ban Franciaországban elkezdett visszaélés a ¶ misepénzek körül. Két és három misének változó részeit összeakasztották oly formán, hogy az első mise bekezdése után elmondták a második vagy harmadik misének a bekezdését is, utána ugyanilyen sorrendben két vagy három mise könyörgését, a mise állandó részeit, a felajánlás, átváltozás és áldozás tartását azonban csak egyszer végezték el. E visszaélést csak a 14. szd-ban sikerült megszüntetni. *F. M.*

Missa cantata ¶ Szentmise felosztása.

Missa catechumenorum ¶ Előmise.

Missa ferialis köznapi m. ¶ Szentmise felosztása.

Missa fidelium ¶ Hívők miséje; Szentmise története.

Missa fundata ¶ Alapítványi mise.

Missa manualis ¶ Kézi mise.

Missa pontificalis ¶ Szentmise felosztása.

Missa praesancificationum = ¶ Előszentelték miséje.

Missa privata magán m. ¶ Szentmise felosztása.

Missa publica nyilvános m. ¶ Szentmise felosztása.

Missa quotidiana napi m. ¶ Szentmise felosztása.

Missa sicca, száraz mise. Középkori szokás volt a naponkénti többszöri misézés. Amikor ezt eltiltották,

száraz miséket mondtak. T. i. a második vagy harmadik miséből kihagyták az átváltozást és áldozást. E szokás a 16. szd-ban szűnt meg. A M. alakját őrzi meg a mai Lit.-ban a virágvasárnapi barkaszentelés, amelynek szertartása egészen olyan, mint a M. volt. *F. M.*

Missa sollemnis ünnepélyes m. ¶ Szentmise felosztása.

Missa votiva ¶ Votiv-mise és sz. mise felosztása.

Missale a római ritus lit. könyve, mely a sz. mise összes imáit, olvasmányait, karénekrészeit és szertartásait tartalmazza. — ¶ Misekönyv részei, Misekönyv története. *R. P.*

Missale Bobiense (Sacramentarium Gallicanum a 17. szd-i elnevezés szerint) a Mabillontól 1687-ben kiadott római elemekkel vegyített gallikán típusú, 7. szd-ból származó misekönyv, mely a Lit.-történetben első kísérlet ¶ Missale plenum-ra. (Kiadás: Patr. Lat. 72, 451—580; a ¶ Bradshaw Society 53. és 58. kt., London 1917 és 1920.) ¶ Kelta ritus. *R. P.*

Missale Gallicanum Vetus a neve a Bona bíborostól 1671-ben felfedezett és a Vatikánban levő (Vat. Palatin. 493) ¶ gallikán ritusú sacramentariumnak a 8. szd. elejéről, mely már erősen római hatásokat tüntet fel. (Kiadása: Patr. Lat. 72, 339—382.) *R. P.*

Missale Gothicum az 1671-ben Bona bíboros által felfedezett, most a Vatikánban levő (Vat. Regin. 317), a 7. szd. végéről való sacramentarium, mely a ¶ gallikán ritusnak legnagyobb emléke. Autun egyháza számára készült. Kiadása: Patr. Lat. 72, 225—318; H. M. Bannister, a ¶ Bradshaw Soc. 52. és 54. kt., London 1917. *R. P.*

Missale Francorum a 8. szd. első feléből való erősen romanizált ¶ gallikán lit. emlék. Miséi gallikán keretben római eredetű imákat és már a római kánonnt hozzák. Fontosak papszentelési imái, mert e gallikán imák a szerek átadásával együtt a későbbi római

ritusba kerültek. (Kiadás: Patr. Lat. 72, 317—340.)
R. P.

Missale mixtum = vegyes M., mert a pap imáin kívül az olvasmányokat és karénekrészeket is tartalmazza (Patr. Lat. 85). 1500-ban adta ki Ximenez bíboros pénzén Alf. Ortiz és 3 mozarab pap. Értéke mégis nagy, mert jórésztben manap már elveszett kéziratokból készült. — ¶ Mozarab ritus. R. P.

Missale monasticum = szerzetesi misekönyv, a bencés rend ¶ antepianus római ritusú misekönyve. 1920 óta többé nem adják ki, hanem a római misekönyvhöz „Proprium monasticum” járul, mely a bencés szentek ünnepeit tartalmazza. R. P.

Missale plenum = teljes misekönyv, ¶ Misekönyv története.

Missale Romanum = római misekönyv, ¶ Misekönyv története.

Missale secundum consuetudinem curiae Romanae = a római udvar szokása szerinti Misekönyv, ¶ Misekönyv története. R. P.

Misztérium ¶ Mysterium, Pásztorjátékok.

Mitra ¶ Infula.

Mixolyd hangnem ¶ Egyházi hangnemek.

Módosító jel = ¶ B.

Modulatio a korálisban. A polifóniában a M. más hangnembe való kitérést jelent. A korálisban a hangnem alaphangjánál rendszerint egy egész hanggal magasabb vagy alacsonyabb fokon való befejezést jelent az egyes tételek végén. A M. élénkíti a dallamot, továbbá áttekinthetővé teszi a dallam szerkezetét. G. G.

Modus ¶ Egyházi hangnemek.

Monasztikus breviárium a Sz. Benedek († 543) által először kodifikált lit. szabályok alapján a középkorban kifejlődött breviárium, melyet a bencés rend használ. R. P.

Monile (fibula) a vecsernyeköpenynek (pluviálénak) csattja. A 13—15. szd-ban nagyon sok gondot for-

dítoztak a M. elkészítésére, domborművű és email képek, drágakövek és gyöngyök díszítették. M.-nek vagy fibulának hívjuk még ezenkívül a püspöki selyem ¶ keztyűt a 12. és 13. szd.-ban díszítő fémlapocskákat is, amelyeknek helyét ma az aranyszálakból készített himzés pótolja. F. M.

Monstrancia ¶ Szentségmutató.

Monumenta Ecclesiae Liturgica (= az Eh. lit. emlékei) francia bencésektől kezdeményezett, de sajátos be nem fejezett vállalkozás, mely az ősi lit. forrásművek kiadását tűzte ki célul. Megjelent az I. kt. Reliquiae Lit. vetustissimae; az V. kt. ¶ Liber Ordinum; a VI. kt. Liber sacramentorum mozarabicus (¶ sacramentarium mozarabicum). R. P.

Mora vocis. Ha az egyik ¶ neumát bizonyos (egy hangjegynyi) távolság választja el az ugyanazon szótag felett álló szomszédos neumától, akkor az első neumának utolsó (a hézag előtt levő) hangját meg kell nyújtani. A két neuma között levő hézagot gondolatbeli szünetjelnek fogjuk fel s ezért az ily hézag előtti hangjegyet, mintha szünetjel előtt állana, értékének kétszeresére nyújtjuk. Ha ily hézag előtt ¶ pes vagy ¶ clivis áll, akkor az utolsó előtti hangot is megnyújtjuk. Az újabb korális könyvekben a M. és az összes nyújtások a megnyújtandó hangjegy után következő ponttal vannak jelölve. G. G.

Motetta kisebb terjedelmű, többszólamú eh.-i ének kíséret nélkül. Szövege a Szentírásból való és rendszerint latin, de lehet más nyelvű is. G. G.

Mozarab ritus a régi Hispaniában, mai Spanyolország területén használt latin nyelvű nyug. ritus neve. Nevezik még spanyol, wisigoth, gót ritusnak is. Eredete homályba vész, akárcsak a gallikán ritusé, vannak, akik ebből eredeztetik, voltak, akik a gallikánt vezették a M.-ra vissza. Mindenesetre megvolt már az 5. szd.-ban, amikor az egykor római tartományban a suév germán népfaj uralkodott; a római

ritusra való áttérés hajlama megvolt ekkor: Profuturus, Braga püspöke 538-ban Vigilius pápától római lit. útmutatásokat kért és szerintük igazodott. 588 után azonban, amikor a wisigótok (nyugati gótok) elfoglalták az országot, a M. teljesen kialakult. 712-ben az arabok majdnem egész Hispaniát eloglalták és a M. ekkor kapta nevét: mozarab (= arabnak látszó) volt a neve a cordubai kalifátusban élő félig elarabosodott keresztényeknek. A 11. szd-ban a clunyi bencések bejövetelével, majd az 1085-iki burgosi zsinati határozattal áttértek a római ritusra. Az ősi M.-t Ximenez bíboros támasztotta új életre a 16. szd. legelején, mert nagy alapítvánnyal és a ¶ Missale mixtum kiadásával lehetővé tette 6 toledo-i templomban és egy salamancai kápolnában a M. követését a mai napig. Főforrásai: a ¶ Sacramentarium Mozarabicum, a ¶ Liber Ordinum, a ¶ Missale Mixtum.

A M. miséje a papság bevonulásakor énekelt „officiummal“ (= introitus) kezdődik, az oltáron rögtön előkészítik a kenyeret és a bort imádságok kíséretében (¶ proskomidi). A 7. szd-ból származó római hatás a Gloria in excelsis éneke. Kyrie nincs. Oratio, majd ószövetségi olvasmány, utána a „psallendum“ nevű zsoltárének, mely a gradualénak felel meg, azután újszövetségi szentlecke, majd az evangélium éneklése alkotja az előmisét. A hívők miséje a felajánlással kezdődik, mely alatt a kar a „sacrificium“ nevű éneket zengi (= offertorium). A gallikán „praefatio“-hoz hasonló „missa“ nevű, az ünnep jelentőségéről elmélkedő ima után a ¶ trisagion, majd a „hívők imája“, azaz minden rendű hívőért való könyörgés következik. A régi ¶ diptychák helyett a misét szolgáltatók nevét és szándékát említik, majd számos szent nevét éneklik ki, mire, akárcsak a gallikán misében, az „oratio post nomina“ jön. Ezután a békecsók és az „oratio ad pacem“ zárja le a felajánlást. A „inlatio“-val (= anafora) kezdődik az

áldozati cselekmény, mely ugyanaz, mint a gallián misében, csak hogy az ostya főrése előtt a **¶** nicea — konstantinápolyi hitvallást éneklék. Az *áldozás* ritusa is azonos a gallikánnal. — **¶** Nyugati rítusok. R. P.

Mozgó ünnep **¶** Festum.

Mozzetta kis csuklyával ellátott, körülbelül a könyökig érő, a mellen összegombolható gallér, amely a pápának, bíborosoknak, püspököknek, szerzetes apátoknak lit. disze, kanonokok általános kiváltság alapján hordják. A pápa M.-ja mindig vörös, husvét hétfében fehér; a bíborosoké szintén vörös, gyász és nagybőjt idején viola, a szerzetes apátok M.-ja rendjük színét viseli, a többieké viola. A késő középkorból származik, eredete bizonytalan. F. M.

Myron (= balzsam) a bizánci rítusban illatszerrel vegyített olaj, melyet csak a pátriárka v. metropolita szentelhet meg; a bérnálásnál, templom- és ol-társzentelésnél használják. Megfelel a latin **¶** krizmának. R. P.

Mysterium (latinul: sacramentum) általában titkot, elfödött, rejtett dolgot jelent. Mint vallásos kultuszformát, annak cselekményeit összefoglaló műszó ájtott a kereszténységbe is. Jelenti (éppúgy, mint a sacramentum) a szent cselekményeket, köztük főleg a szentségeket (a görögöknél ma is M. a szentség neve), jelentitovábbá a szentelményeket, ószövetségi előképeket. Ma leggyakrabban a szoros értelemben vett hittitkot. Változó, tág jelentése eredetéből magyarázható, mert a hellenizmus világában is különböző kultuszformákat, azoknak ünnepeit és cselekményeit, főleg az avatásokat jelentette. (Pl. bacchicus, orphicus, eleusisi M.-ok; Mithra, Serapis, Attis M.-ai). A hellén M.-ok titkos, csak avatottak előtt feltárt hitrendszert tartalmaztak, melynek a másvilági élet volt főtárgya; ezt a hitrendszert ünnepi színjátékokkal és vallásos szertartásokkal szemléltették. Szertartásaikban az istenek életére, sor-

sára vonatkozó jelképes tárgyakat, szavakat, cselekményeket használtak. Ávatásaikban hasonló eszközökkel igyekeztek híveiket az isteni erővel megtölteni, számukra az istenséghez való hasonulást és a másvilági boldog életet biztosítani. Ezért állítja már hallgatólagosan Sz. Pál a pogányok M.-aival szembe a krisztusi vallást, kinyilatkoztatást, mint az igazi M.-t (I. Kor. Ef., Kol, levelek); a kereszténység mellett az ókor M.-ai csak árnyképek, melyek az emberi lélek üdvkereséséből fakadtak ugyan, de ferde utakon. Mivel a M.-okban voltak avató szertartások, azért a kereszténység avató szentségeinek (keresztség, bérmlás, eucharisztia) is M. lett a neve. A hellén M.-ok tárgyi és szóbeli szimbolikája, dramatikus lefolyása egyes részeiben külső hasonlóságot mutat a ker. Lit.-val, amely hasonlóság onnét ered, mert az emberi természet rokon módon fejezi ki vallásos gondolatait. Az ujszövetség szentségei és áldozata nem a M.-ok utánzásából, átvételéből keletkeztek, hisz mindet kimutatólag Krisztus alapította. A hellenizmus világába lépő kereszténységnek a maga tanítását oly nyelven kellett közölnie, melyet a környező világ megértett, ezért használja fel a M.-okban kialakult kifejezéseket; kultuszának eredeti, krisztusi tartalmát is ezért fejezte ki oly szertartásokkal, melyek az akkori vallásos lélek számára érthetők voltak. A szentmise és a szentségek részletes összehasonlítása a pogány M.-okkal ugyanazon eredményre jut, mint Krisztus vallásának hasonlítása a pogánysághoz: a kereszténység lényege szerint összehasonlíthatatlan. A fényt az árnyhoz nem lehet hasonlítani.

K. F.

N, Ny.

Nagy alleluja ¶ Alleluja vers.

Nagy alleluja éneklése. Fehérvasárnap előtti szombattól Szentháromság vasárnapja előtti szombatig nincs Graduale. Helyébe Alleluja a hozzátartozó verssel kerül. Ennek eléneklése után egy második Alleluja dallamot kezd az előénekes, amelynek Jubilusát a csillagtól kezdve a kar folytatja. A második Alleluja verset a csillagig az előénekes, onnan a kar énekl. Az előénekes megismétli a második Alleluja dallamot, amit a kar a csillagtól a kétvonalas szünetjelig folytat.

G. G.

Nagy antifónák ¶ Antiphonae B. M. V.

Nagyboldogasszony magyar neve a Mária mennybevételenek (Assumptio B. M. V.) aug. 15-én. Szintén Keleten keletkezett, mint ¶ Kisasszony és ¶ Gyümölcscsoltó Boldogasszony napja, de aligha Justinianus előtt, a 6. szd-ban. Elfogadhatónak látszik késői bizánci történetírók azon állítása, hogy Mauricius császár (588—602) rendelte el „Koimesis” (Dormitio = elalvás, halál) címen birodalmában az ünnepet; ez természetesen nem jelenti, hogy előbb nem volt meg, csak az állami elismerés hiányzott. A római ritus a fentemlített két ünneppel együtt a 7. szd-ban fogadta el az ünnepet (¶ Gelasianumban már megvan). Galliában az ünnep jan. 18-án volt (¶ Missale Gothicum „adsumptio”).

R. P.

Nagyböjt negyvennap böjt = Quadragesima a je

lenleg ¶ Hamvazószerdán kezdődő 46 napos husvétra való előkészületi idő neve.

1. *Eredete.* Husvét előtt már a 2. szd-ban szokás volt böjtölni, amint Irenaeus, Lugdunum (Lyon) püspöke Viktor római pápához írt leveléből látjuk. A N. ezen legrégebb tanúja azt mondja, hogy némelyek csak egy napon böjtöltek: nagypénteken, mások két napon, nagypénteken és nagyszombaton, végül mások 40 órát egyvégben böjtöltek husvét hajnaláig. Tertullianus a 3. szd. elején említi, hogy Mt 9, 15 értelmében addig böjtölnek, „míg a vőlegény (Krisztus) elvétetett tőlük”, azaz Krisztus síri pihenője, nagypéntek és nagyszombat napjain. A 3. szd. közepén Dionysius alexandriai püspök szerint husvét előtt egy hétfőig böjtöltek. A 4. szd. elején — nyilván a Konstantinus-féle béke (313) után — kezdődik mindenfelé a N. megülvése. N. Sz. Athanáz 339-ben Rómából írt levelében hívei lelkére köti a 40 napos N.-t, „nehogy mikor már az egész világ böjtöl, Egyiptom lakóit a böjt megnemtartása miatt gúnyolják”. Ekkor tehát a N. már általános. N. *tartama* eredetileg 6 hét, tehát 42 nap volt, kerekszámban 40 nap. E szám választása szimbolikus okokból történt; legfőbb példakép Krisztus 40 napi böjtje a pusztában, emellett Mózes 40 napi böjtje a Sinai hegyen, mikor az Úr-hoz közeledett. Illés próféta 40 napi böjtje a Horeb hegyén. Mivel azonban vasárnap sohasem böjtöltek (¶ vasárnapi böjt), 6 vasárnapkal kevesebb volt a böjtli nap, összesen 36. A 40-hez hiányzó 4 napot tehát Nyugaton hozzáadták és 4 nappal az I. N. vasárnap előtt, tehát szerdán kezdték a N.-t (¶ Hamvazószerdá). N. Sz. Gergely idejében († 604) e változás még nem volt meg; a ¶ Gelasianumban (7. szd.) találjuk először.

2. *Jellemzése.* N.-nek általános célja nem az Údvözítő szenvedésére való emlékezés, csak Feketevasárnaptól kezdve találjuk meg ezt a gondolatot. N. az

ősker.ek *lelkigyakorlata* volt; a magábaszállás, megszentelődés, bűnbánat és erénygyakorlatok ideje: a legnagyobb ünnep, húsvét előtt. Eszközei: a gyakrabbi imádság s a Lit.án való részvétel, az alamizsnálkodás, az ellenfél hibáinak megbocsátása és a kötelező böjt. A böjt abból állott, hogy egészen a középkor közepéig (11. szd. körül) estefelé volt a mise és a miséig nem ettek semmit sem; bort, húst és „tejneműeket“ (tej, vaj, sajt, tojás) pedig a N.-ben egyáltalán nem élveztek. A N.-nek általános céljába kapcsolódott két más részletcél: a nyilvános *bűnösök* feloldozása (reconciliatio) és a *keresztelendők* előkészítése a keresztségre; ennek nyomait a N. mai Lit.-jában is megtaláljuk lépten-nyomon (¶ scrutiniumok). A N. lit. szokásai ugyanazok, mint az ¶ ádventé; az alleluja már hetvenedvasárnaptól kezdve elmarad. A vasárnapokat kivéve a N. minden miséjének végén az ¶ oratio super populum van. N.-ben minden napnak külön *miseszövege* van a római rítusban. Eredetileg Nagy Sz. Leó (440—461) előtt csak hétfőn, szerdán és pénteken volt a N.-ben sz. mise, a főbbi nap ¶ aliturgikus volt. E napok miseszövegei a legősibbek, ezért van e napokon manap is a régi tractus: „Domine, non secundum peccata nostra“ (= Uram, ne bűneink szerint ítélj meg minket). Nagy Sz. Gergely (590—604) előtt már minden napon volt mise, kivéve a pápai audiencia napját: csütörtököt. Csütörtökre is rendelt misét II. Gergely († 731). N. Sz. Gergely után a 7. szd.-ban már megvoltak a mai miseszövegek. A communio karénekei II. Gergely előtt megvoltak már, mert hamvazószerdán az 1. Zsoltárral kezdődnek és kevés kivétellel a zsoltároskönyv sorrendjében következnek, de a csütörtök mindenütt kimarad.

3. N. a *kel. Eh.-ban*. A 4. szd. végén Jeruzsálemben Aetheria szerint (¶ jeruzsálemi rítus) már 8 hétig tartott a N. Ennek oka az volt, hogy Keleten

szombaton és vasárnap nem böjtöltek és így az eredeti 42 napból 6 vasárnap és 5 szombat (nagyszombaton böjt volt) elesik, tehát 31 nap maradt. (Így van ez mai napig az **¶** ambrozián ritus területén, ahol I. N. vasárnapon kezdődik és szombaton sem böjtölnek.) A hiányzó 11. napot hozzáadva keletkezett ez a kel. N., mely ma is érvényben van: a husvét előtt 8. vasárnap a Kyriaké apokreós = Húshagyó vasárnap (megfelel a latin **¶** Hatvanad vas. nap), a hústilalom kezdete, a 7. vasárnap a tyrofagos = Vajhagyó vasárnap, mert ettől kezdve a „tejneműek“ is tilosak (megfelel a latin **¶** Otvened=nek). A kel. rítusok N.-ben a misét a böjt szellemével összeegyeztethetetlennek találják és ezért csak szombaton és vasárnap miséznek; a többi napon **¶** előszenteltek Lit. ja volt. Manap már csak a N. szerdái és péntekjein és a nagyhét első három napján végzik. — **¶** Hamvazószerda, Nagyhét. R. P.

Nagycsütörtök Coena Domini = az Úr (utolsó) vacsorája, a görögöknél „a szent és nagy csütörtök“, „**¶** zöldcsütörtök“, Krisztus utolsó vacsoráján az Ol-táriszentség alapításának s a lábmosásnak, azután az Olajfák-hegyi szenvedésének és Judás árulásának emlékülnepe. A 313 után felszabadult Eh. mindenütt megünnepli. Ezen a napon volt az őseh.-ban a *bűnösök visszavétele* (reconciliatio poenitentium), akik a földön fekvé várták a feloldozást és utána a hívőkkel együtt áldoztak. A 7. szd.-i **¶** Gelasianum szerint ez egy külön mise keretében történt, a második misében olajakat szenteltek, a harmadik este volt az utolsó vacsora tiszteletére. Afrikában a 4. szd.-ban Sz. Ágoston szerint két mise volt: reggel és este. Már a 8. szd.-tól kezdve a legrégebb **¶** Ordines Romani szerint csak egy mise lehetett s a klérusnak azon áldoznia kellett, mint manap is (eh.-i törvénykönyv 862. can.). Az utolsó vacsora egységét akarták ezzel kidomborítani. Ez előtt volt a bűnösök re-

conciliatioja, mely a 12. szd-dal megszűnik és közben az olajszentelés, mely püspöki templomokban ma is megvan, N.-re került, mert a husvét vigiliáján az olajokra a tömeges kereszteleseknél szükség volt, viszont nagypénteken nem volt mise, amely nélkül az ősi Eh. semmit sem szentelt meg. A „Gloria in excelsis“⁴ a középkorban csak azon templomokban énekeltek N.-ön, ahol olajszentelés is volt; ma mindenütt. Az öröm jele továbbá a 12. sz. óta általános fehér szín. A harangokat ekkor húzzák meg utoljára, aztán a gyász miatt elhallgatnak és helyettük kereplőket használnak. A középkorban délután, manap mise után van a ¶ lábmosás szertartása, a vesperás után az oltárfosztás (denudatio). A 21. Zsoltár mondása közben (. . . „szétosztották ruháimat“ . . .) az oltárok-ról mindent elvisznek, csak a kereszt marad ott. Bizonyára azon ősi szokás maradványa, hogy az ókorban minden mise után eltávolították az oltárterítőket. Sok helyütt ¶ oltármosás is volt. R. P.

Nagyhét = hebdomada major, — sancta = szent hét, v. — muta = néma hét, — inofficiosa = hivatalt szüneteltető hét, — authentica = az Úr hete, a husvéatot megelőző hét neve. Megülése a 4. szd-ban kezdődött; az újabb kutatások szerint a ¶ jeruzsálemi rítus fejlesztette ki a N. szertartásait. A jeruzsálemi sz. helyeken, az Úr szenvedéseinek színhelyein dramatikus módon újra átélték a N. eseményeit. Már Aethéria lényegileg a mai szertartásokat látta a 4. szd. végén. A N. első három napján a római rítusban még mise van; kedden és szerdán ¶ passioval bővítve; a lit. szövegek már teljesen az Úr szenvedésével foglalkoznak. A három utolsó nap a triduum sacrum. A N.-en semmi más ünnepet megülni nem lehet; a ¶ Fehérvasárnap utáni hétre tolódnak el. — Részleteket ¶ virágvasárnap, nagycsüförtök, nagypéntek, nagyszombat. R. P.

Nagymise lehet énekes mise, amikor a pap segéd-

let nélkül végzi a sz. misét, vagy ünnepies N., amikor alszerpap és szerpap is segédkezik neki. — ¶ Szentmise felosztása. F. M.

Nagyobb rendek ¶ Egyházi rend.

Nagypéntek, FERIA sexta in ¶ parasceve = készületnap péntekje, a görögöknél „a szent és nagy péntek”, Krisztus kereszthalálának emlékünnepe. A keresztnek ez a nap mindig gyásznapi volt, mert a megváltás öröme a sebekkel borított, vérző Üdvözítő iránt érzett részvét visszaszorította. N. „a kesergés napja, melyen bőjtölünk” (Sz. Ambrus), a „gyásznak napja, nem ünnepi öröm napja” (4. szd-i eh.-i rendtartás = Apost. konstitúciók); soha mise N.-en nem volt és a ¶ lit. színek használatba jutása óta mindenütt fekete színt használnak e napon. A N. Lit.-ja három részből áll: az 1. az ősi római ¶ stációs istentisztelet formája, mely mise nélkül folyt le. A pap ság az oltár előtt arcraborul: a régi tiszteletadás ez. Azután prophetia, prófétai olvasmány Ozeásból (6, 1—6), mely a husvét misztériumát fejti ki („két nap múlva életet ad nekünk és a harmadik napon feltámaszt minket”). Az olvasmányra zsoltárének gyanánt a tractus Habakuk énekét (3, 3) hozza, mely az Úrnak a világítéletnél történő megjelenését vázolja. A következő imádság előtt, mint néhány bőjti misében is megvan az őseredeti „Flectamus genua” (= Hajtsunk térde). Utána a második olvasmány az Exodusból (2, 1—11), mely Jézus előképe: a husvét báránynak elkészítéséről és elköltéséről szól. Utána ismét zsoltárének, tractus jó: a 139. Zsoltár, melyben a Megváltó kínzóira panaszkodik. Azután éneklik evangéliumi olvasmány gyanánt a ¶ passiót. Utána a „hívók imája”, az ünnepélyes imák (orationes solemnes) következik, melyek eredetileg minden misében, a hívők miséjének kezdetén voltak — Kelemen litánia helyettesíti — s tulajdonképpen nem N.-re készültek. A 9. szd-ig még nagyszerdán is mondták

őket. Az eh.-i és világi felsőbbbségért, az Eh. összes fokozataiért, az Eh. tagjainak minden gondjáért, még a katechumenokért, pogányokért és zsidókért is szól-
nak ezen imák. Az ősi római szertartás többet nem ismert N. Lit.-jában. 2. A következő *keresztmádás* Jeruzsálemből került a 4. szd. után a római rítusba (¶ keresztmádás); a 3. rész az *előszenteltek miséje*, melyben ma csak a celebráns áldozhat, a kel. ritu-
sokból, valószínűleg Bizáncból került a róm. rítusba. A déleuropai országokat kivéve, az istentisztelet után a Krisztus koporsójánál kiteszik az Oltáriszentsé-
get. R. P.

Nagyszombat, sabbatum sanctum = szent szom-
bat, a görögöknél „szent és nagy szombat“, az Úr
sirban pihenésének emléknapja. Tulajdonképen ali-
turgikus, misenélküli nap, mert mint nagypéntek, gyász-
nap. A manap N. délelőtti istentisztelet már a husvét
vigiliája, mely a ker. Eh. első tíz szd.-ában N.-ról
husvét hajnalára virradó éjjel volt. Az éjjel a ker.-
ség sz. éjele volt: jámbor vélemény volt, hogy „ez
az az éj, melyet Királyunknak és Istenünknek (világ-
végi) eljövetele miatt vigiliával ünneplünk“ (Lactan-
tius). A sz. éjjelen a templomok és városok káprá-
zatosan ki voltak világítva (Eusebius), a tömeg öröme
valóságos népünnepély volt. Ezen az éjjelen szolgál-
tatták ki ünnepélyesen a keresztséget. Mivel a 10.
szd.-ban már csak gyermekeket kereszteltek, a husvét
vigiliájának értelmét már nem értették és az N. dél-
utánjára csúszott elő és ekkor végezték a késő kö-
zépkorig, amikor N. délelőttjére tették. N. Lit.-ja te-
hát a latin Eh.-ban anticipált (előre végzett) husvét
vigilia; a kel. Eh.-ban azonban mindenütt megma-
radtak az éjjeli vigilia mellett. — Ma husvét vigiliája
1. a *tűzszenteléssel* kezdődik; ez a 8. szd.-i gallo-román
szertartás a római rítusba is utat talált. A tűzszente-
lés után a diakonus magas tartóra (arundo) tűzött há-
romágú gyertyát visz, melynek gyertyáit sorra meg-

gyűjtja, mind magasabban énekelve: „Lumen Christi“ (= Krisztus világossága). E szertartás a 13. szd-ban bukkanik fel először (XII. Ordo Romanus). — 2. Az ősker. vigilia a *husvéti gyertya* szentelésével kezdődik; ez már valószínűleg a 3. szd. ritusa volt (Zosimus pápa † 418). Az ősker. Eh. nem a Feltámadott képét v. szobrát tette ki, hanem egy karvastagságú, nagy gyertyát: ez jelképezte Krisztust, a világ világosságát. Különböző énekelt imák voltak használatban a szentelésnél; míg az ¶ Exsultet kezdetű (7. szd-i) ki nem szorította őket. — A 3. rész a *keresztség* kiszolgáltatása, mely a keresztelendők utolsó scrutiniumával, a ¶ catechisatióval kezdődött. Míg a papok a keresztelendőket sorra catechisálták, 12, főleg a keresztségre vonatkozó ¶ *prophetiát* olvasnak fel; ez ma is megvan. Utána a keresztkúthoz vonulnak, amely az ősi nyug. templomokban külön kápolna (baptisterium) volt és ott elkezdődik a *keresztvíz szentelése* (¶ keresztvízszentelés). Ezen, a 4. szd-tól napjainkig megmaradt tiszteletreméltó ritus után kiszolgáltatták — és missiók területeken sokszor kiszolgáltatták ma is — a keresztséget és a bérmálás szentségét. Az újonnan keresztelték (neophyták) valamennyien ragyogó fehér tunicában, égő gyertyákkal a kezükben a templomba vonulnak vissza; közben a ¶ minden-szentek litániáját énekelték. E litániaéneklés ma is megmaradt és tulajdonképpen megkezdője a 4. résznek: a *vigilia miséjének*, melynek épen ezért sem introitus, sem Kyrie-je nincsen. Fehér ruhában áll a papság is az oltárnál, melynél ünnepi harangzúgás között megszólal a Gloria és utána a háromszor énekelt, ismét visszatérő Alleluja. A N. miséje archaikus: nincs introitus, offertoriuma, communiója; mert az ¶ antifonális ének későbbi nála, épen úgy az Agnus Dei is hiányzik. A miseimádságok, a szentlecke, a tractus a neophytákra vonatkozik. A 10. szd. óta az áldozás után rövid vesperás van beiktatva, mert a vigilia kora

délután lévén, a vesperás idejére végeztek vele. —

A ¶ feltámadási szertartást a római rítus nem ismeri.

Naos = (templom) hajó, ¶ templom a kel.-eknél.

Napi misé ¶ Szentmise felosztása.

Naptár általában egy év részeinek: hónapok, hetek és napok rendezett sora. Ezekhez a részekhez a N. mindenütt hozzácsatolja azt is, ami velük összefügg; pl. vásárok, ünnepek. A N. kétféle lehet: polgári és eh.-i. Ma a keresztény népek közt kétféle N. van használatban: a Julián-N. és Gergely-N. A Julián-N.-t Julius Caesar hozta be Krisztus előtt 46-ban. Ezt használják a kel.-ek. A Julián-N.-t kijavította 1582-ben XIII. Gergely pápa. Ez a N. 13 nappal előbbre van a Julián-N.-nál. Nyug.-on általánosan ezt használják. Az eh.-i N. egy évnek sz. időit, ünnepeit, ezeknek lit. istentiszteleti rendjét tartalmazza. Ez az eh.-i N. lehet egyetemes és különleges. Az egyetemes eh.-i N. az egész Eh.-ra kötelező ünnepeket és lit. rendjüket hozza, a különleges pedig az egyetemes ünnepeken kívül az illető helynek sajátos ünnepeit is. Mindkét N., az egyetemes és a különleges is, lehet örök és egy évre szóló. Az egyetemes örök N.-t a breviárium és misekönyv hozza a ¶ rubrikák után. Ez a N. az év napjai sorrendjében feltünteti az állandó (mindig meghatározott napra eső) ünnepeket, jelzi húsvétnek legkorábbi és legkésőbbi napját, továbbá némely hónapnál azt a változó ünnepet is, amelyet rendszeren az illető hónapban, de mindig más-más napon ünneplünk, mint pl. januárban Jézus Neve ünnepét, május és június közt Jézus Szíve ünnepét. Mivel a vasárnapok minden évben más-más dátumra esnek, azért az egyetemes örök N. ezeket a „littera dominicalis”-szal tünteti fel. Az egy évre szóló különleges vagy akár egyetemes N.-t ¶ directoriumnak is nevezik, mivel ez szabályozza („dirigálja”) az istentiszteletek rendjét. F.M.

Narthex a kel. templomoknál az ¶ atriumot helyettesítő előcsarnok. — ¶ Templom a ket.-eknél.

Násmise (missa pro sponso et sponsa) az ünnepies **¶** esküvőkkel kapcsolatos és külön a jegyesekért készített mise. Ez a mise csak akkor mondható, ha ugyanakkor történik a jegyesek ünnepies megáldása és ezt az áldást is a miséző pap végzi. Nem mondható a násmise, amely magánmise jellegével bír, adventben és nagybőjtben, vasárnapokon és parancsolt ünnepeken, az 1. és 2. osztályú duplex ünnepeken, a kiváltságolt **¶** vigiliákon és négy kiváltságolt nyolcad alatt. Csak az a pap mondhatja a N.-t, aki az esketést is végezheti. — **¶** Házasság. Esketés.

F. M.

Nászáldás (benedictio) a **¶** násmisével kapcsolatos megáldása a házastársaknak a Pater noster után mondott hosszú áldásszöveggel. A N.-t már Tertullianus említi. Egyszerűbb formában bele van illesztve a násmiséen kívüli **¶** esketésbe.

K. F.

Natalitium v. dies natalis = születésnap, az óker. kor óta a vértanúk, majd egyéb szentek halálának évforduló napja, mert e napon születtek meg az égi élet számára. Ebből kiindulva beszéltek n. calicisról (kehely születésnapja) = nagycsütrők, n. ecclesiae, (a templom felszentelésének évfordulója), n. episcopi-ról, (a püspök felszentelésének évfordulója).

R. P.

Naturáliák felajánlása. Az apostolok korától kezdve már a hívek, ha istentiszteleten megjelentek, nem mentek el üres kézzel, hanem ajándékokat: kenyeret és bort vittek magukkal és ajánlották fel Istennek azáltal, hogy az oltárra helyezték, illetve a szerpapoknak átadták. A 12. szd-tól kezdve naturáliák (természetbeni ajándékok) helyett pénzt áldoztak a hívek, aminek maradványát ma a mise alatti perselyezésben és a **¶** misepénzben kell látnunk. Apátavatásnál és püspökszentelésnél azonban még ma is megvan a N. felajánlása, amennyiben felajánlás előtt az ujonan avatott apát és felszentelt püspök két kenyeret és két hordócska bort ajánl fel az avató vagy

szentelő püspököknek. Megvan a rendek feladásánál is (¶ Gyertya felajánlása). F. M.

Navikula. A füstölőnek kiegészítője a tömjéntartó, amelyet hajóalakjáról N.-nak hívunk. Az ókorban tölcserformája volt, a 14. szd-tól kezdve használják a hajó alakú N.-t. Voltak olyan tömjéntartók is, amelyeknek állat, mint pl. oroszlán vagy sárkány alakjuk volt és közben elég értékes anyagból készültek (jáspis, ametiszt, email diszítés). — ¶ Thuribulum, thurifer, tömjén. F. M.

Necrologium valamely intézet, szerzet, kolostor, egyesület halottjainak naptárszerű jegyzéke. Már a középkorban is szokásban volt a zsolozsmában, az ¶ officium capituli keretében mindennap felolvasni az aznap meghalt tagoknak, jótevőknek nevét, hogy értük imádkozzanak. Sok helyütt Martyrologiumnak is nevezték. — ¶ Diptychák. F. M.

Nefelé = felhő, ¶ aéron.

Negyvennapi böjt ¶ Nagyböjt.

Negyvenórás szentségimádás a szentségimádásnak egyik legrégebb módja, amely a 16. szd-ban már szokásos Rómában. 40 óráig egyfolytában, tehát éjjel és nappal, ki van téve az Oltáriszentség imáadásra a ¶ trónra. A szentségimádásnak ezt a módját az eh.-i törvénykönyv minden templom számára előírja, amelyben az Oltáriszentséget állandóan őrzik. Mivel ezt nem lehet mindenütt megvalósítani, azért az említett törvénykönyv szentesíti a legtöbb eh.-megyében divó szokást, hogy mindennap más-más templomban van szentségimádás, de csak reggeltől estig. A 40 Sz. szertartásait az Instructio-Clementina szabályozza. Lit. kiváltságai a következők: ünnepélyes ¶ votivmise mondható a kitélletel (1. napon) és betétellel (3. napon) kapcsolatban az Oltáriszentségről, a következő (2) napon a békéért. A szentségimádás tartama alatt minden oltár fel van ruházva az ¶ oltárkiváltsággal és mindazok, akik gyónnak, áldoznak és a kitételi temp-

lomban a pápa szándékára imádkoznak, egyszer teljes bűcsút nyerhetnek; ahányszor pedig a szentséget imádják, mindannyiszor 10 évi és 10-szer 40 napi bűcsút nyernek. — ¶ Instructio clementina. F. M.

Nemek elválasztása a Lit.-ban mindenütt eh.-i hagyomány. Ezen hagyomány szerint a férfiak a templom ¶ hajójának jobb (a főoltár leckeoldalának megfelelő) felén helyezkednek el, a nők a hajó másik oldalán. Ezt az elválasztást megtaláljuk már a 3. szd-tól kezdve. Az őskorban még elválasztó falakat is használtak a templomokban, ami a kel. Eh. templomaiban még ma is megvan sok helyen. A nemek ezen szigorú elválasztását ma már nem találjuk meg templomainkban. F. M.

Nemzeti nyelv a liturgiában. Minden lit. ténykedésnél a lit. nyelv használandó. Tehát a mise, zsolozsma, szentelmények, szentségek és összes szertartások és körmenetek, amelyeket a misekönyv ír elő és amelyeket a hivatalos eh.-i szertartáskönyvek (misekönyv, rituale, pontificale, breviárium) szerint végzünk, latin nyelven végzendők. A nagymisében a karnak, amely a lit. szövegeket énekli, latinul kell énekelnie. A népnyelv használata csak kismisében, litániákon, szentségi ájtatosságokon, egyes körmenetek alatt és akkor van megengedve, amikor ezt az illető eh.-megyében használandó rituale megengedi. — A nagymisében még az egész középkorban a latin nyelvű népének uralkodott. A népnyelv használatának kedvezett a reformáció és a 17—18. szd. A 18. szd-beli ¶ janzenista, ¶ gallikán lit. mozgalom, majd a jorzefinista — racionalista áramlat tudatosan dolgozott azon, hogy a latin nyelvet és éneket az istentiszteleteknél háttérbe szorítsa, v. kiküszöbölje. F. M.

Népájtatosság. A lit. imákat utánzó és az eh.-i hatóság által engedélyezett, pap és hívek által közös istentiszteletként a nép nyelvén tartott ájtatosságok. Ilyenek pl. októberben a sz. olvasó és májusban a

májusi-ájtatosságok; de a legkedveltebb a keresztút és a nagypénteki „Krisztus-koporsója“, a sz. sír a nagy-szombati feltámadási körmenettel. *F. M.*

Népének ¶ Liturgikus ének, Nemzeti nyelv a Lit.-ban.

Népnyelv a liturgiában ¶ Nemzeti nyelv a Lit.-ban.
Nesztórián ritus a kel. szír ritus válfaja. A nesz-tórián, azaz Nestorlust követő s 431 óta az Eh.-tól elszakadt keresztények ritusa, akik a sassanida királyok uralma alatt Perzsiában éltek. Ezért a N.-t kevésbé találóan perzsa ritusnak is nevezték. Fő mise-formulájukhoz: az ¶ Addai és Mar Lit.-hoz, két újabb is járult, az egyik Theodorus Mopsuestenus (428.) Lit.-ja, a másik a Nestorius Lit., mely a bizánci ritus miseformuláiból származik. A N.-t ma-nap is használják a Kurdisztánban és a Tigris mellett élő nesztórián keresztények. — ¶ Kel. ritusok.
R. P.

Neuma. Két vagy több ¶ korális hangjegyből álló hangcsoport, amely ritmikai egységet képvisel s ezt az előadásban legato-val juttatjuk kifejezésre. Kétjegyűek; pes vagy podatus egy mélyebb és egy magasabb hang, clivis vagy flexa egy magasabb és egy mélyebb hang kapcsolata. Háromjegyűek: torculus, középső hangja magasabb, mint a két szélső; por-rectus, középső hangja mélyebb a másik kettőnél; scandicus, három (vagy több) felfelé menő hang, cliv-macus, három lefelé szálló hang csoportja. Ha ezek-hez még punctumokat vagy virgákat fűzünk, négy vagy többjegyű neumákat kapunk. A negyedik hang-jegy magasabb, mint a harmadik: climacus resupinus, torculus resupinus. A negyedik hangjegy mélyebb, mint a harmadik: porrectus flexus, scandicus flexus. A harmadik és a negyedik hangjegy mélyebb, mint a második: pes subbipunctis. Hasonló az elnevezés módja az ötjegyű neumáknál is: pes subtripunctis resupinus. Liqueskáló neumák olyan hang-

jegycsoportok, melyeknek végén a punctum (vagy rombuszok) kisebbitett formában jelentkezik. Ezek a liqueskáló hangok. A nehezebben kiejthető mássalhangzótorlódásoknál, vagy a kettős magánhangzóknál fordulnak elő. Főbb alakjai: a cephalicus, mely a clivisnek, az epiphonus, mely a pesnek és az ancus, mely a climacusnak liqueskáló alakja. A liqueskáló hangjegyeket a rornán nyelcsaládhoz tartozók a kiejtési nehézségek miatt halkabban éneklék. De már Arezzoi Guido sem tartotta helytelennek, ha ezeket a hangjegyeket is teljes hangon adták elő. A liqueskáló neumákon kívül a díszítő neumákhoz tartoznak még a bi- és tristrophák (2 vagy 3 punctum ugyanazon magasságban), továbbá a strophicusok és az oriscus, a salicus, a quilisma és a pressus. A strophá vagy apostrophá a neumához csatlakozó hang, mely a neuma utolsó hangjával egy magasságban van. Pl. pes strophicus Clivis strophica és clivis oriscussal egyértelmű. Ha a pes-t egy hang megelőzi, mely tőle bizonyos távolságban van, akkor ezt a neumát salicusnak nevezzük. A hangsúly e háromhangú neuma 2. hangján van. Pressus akkor keletkezik, a) amikor clivist, climacust vagy porrectust megelőz egy ugyanolyan magasságban levő punctum vagy virga, b) amikor ugyanazon magasságban két szorosan összekapcsolt neuma találkozik s a 2. neuma 2. hangja mélyebben fekszik. Az így egymás mellé került két egyenlő magasságú hangot egy nyújtott és hangsúlyozott hangként énekeljük. G. G.

Neumairás fejlődése. Feltűnő, hogy az egyházi dallamok feljegyzésére nem vették át a görög zenéből a betűkkel való hangjegyzést, ami pedig a hangközöket is pontosan meghatározta, hanem helyett a középzásiai népek (örmények, tibetiek, hinduk) hangjelzésmódját alkalmazták. Ezek az eredeti neumák a szöveg fölé írt pontokból és vesszőkből álló hangjegyek. A kodexek egyik csoportjában ezek a neumák

a szöveggel párhuzamosan, teljesen vízszintes sorban helyezkednek el. Ez az u. n. cheironomikus hangjegyzés. A kodexek másik csoportja már a diastematikus hangjegyzést alkalmazza úgy, hogy a neumákat a hangközök nagysága szerint hol feljebb, hol lejjebb helyezi, kezdetben vonalak alkalmazása nélkül (diastematia in campo aperto), később vonalrendszerrel. Eleinte egy, később több vonalat alkalmaztak. A mai négyvonalas rendszert Arezzói Guidó (995 – 1050 körül) tette maradandóvá. A híres *Musica enchiriadis*-ban más rendszerű hangjegyírással találkozunk. Az ógörög nyelv erős hehezetének, a dasia jelének különböző elhelyezésével jön létre a betűköltírás, amit dasia-írásnak nevezünk. Néha a neumasor alatt vagy fölött még külön alfabétikus jelzés is közli a dallam hangjait. ¶ Codex bilinguis. A pontoszerű neumák már a 12. szd-ban négyzetalakú hangjegyekké alakultak át. Az első nyomtatott korális hangjegyek Han Ulrich római nyomdájában 1476-ban láttak napvilágot. G. G.

Neumas ének az olyan korális énekdarab neve, amelyben minden szótaghoz két vagy több hangjegyből álló csoport tartozik G. G.

Niceai — konstantinápolyi hitvallás ¶ Credo.

Nobis quoque peccatoribus (nekünk is, bűnösöknek) a ¶ holtakról való megemlékezés után következő imádság a ¶ kánonban, melyben a pap a maga számára és a hívek számára részt kér a szentek közösségében; említettnek: Ker. sz. János; Mátyás, Barnabás apostolok, István első vértanú, Ignác antiochiai püspök, I. Sándor pápa (vt. 119-ben), Marcellin római pap, Péter exorcista (vt. 304-ben) Felicitas, Perpetua karthágói vértanúk (202), Ágota, Lucia szicíliai szűzek, vt. *k († 251 és † 304); Ágnes szűz, vt. (304 Róma), Cecília római szűz vt. († 203 ?) Anasztasia római özvegy, vt. Hét férfi, hét nő van említve. Ez az imádság szimmetrikus az átváltoztatás előtt

¶ Communicantes=szel. Esdeklés az áldozat gyümölcsiben való részesedésért. Talán Symmachus pápa († 514) illesztette be a kánonba. *K. F.*

Nocturnale középkori elnevezése annak a lit. könyvnek, amely a ¶ matutinumnak (az éjjeli imádságnak) zsoltárait, olvasmányait, imádságait tartalmazta. Ellen-tétje volt a ¶ diurnalének. Ma már a N. nincsen használatban. *F. M.*

Nocturnus az éjjeli imaórának, ¶ matutinumnak a róm. breviáriumban minden duplex és semiduplex napon 3 zsoltárból és 3 olvasmányból álló, a sz. Benedek által szerkesztétszerzetesi (monasztikus) breviáriumban pedig 6 zsoltárból és 4 olvasmányból álló része. *F. M.*

Nodus == kehelycsomó, ¶ kehely.

Nona a zsoltósma negyedik nappali kis ima-órája. Kialakulása teljesen egyezik a ¶ tertia és ¶ sexta kialakulásával. Kezdetől fogva a nap harmadik szaká-nak imádsággal való megszentelése volt, amelyet a ki-lencedik órában (délután 3-kor) azért végeztek el, mert ekkor halt meg Krisztus a kereszten, és mert Sz. Péter és János apostolok példáját akarták követni, akik a kilencedik órában fölmentek a jeruzsálemi templomba imádkozni. Beosztása egészen olyan mint a tertiáé és sextáé. *F. M.*

Nullius apát, v. prelátus, püspöki joghatósággal felruházott apát, v. prelátus, aki nincs püspökké szen-telve. Eh. megyéje közvetlenül a Szentszéknek van alárendelve. *K. F.*

Nyelvek ¶ Lit. nyelvek.

Nyilvános mise ¶ Szentmise felosztása.

Nyolcadok (octava) 1. egyes ünnepeknek több na-pon át való ünnepléséből származtak. Az Eh. ősko-rában kétféle szokás volt: vagy hét napon át ünne-peltek egy ünnepet (husvét és pünkösd zsoltosmája ezt biztosítja), vagy megülték valamely szentnek az ünnepét (pl. jan. 21-én sz. Ágnesét), aztán hat na-pig nem emlékeztek meg a róla Lit.-ban, de az ün-

nep nyolcadán újra ünnepelték (jan. 28. Sz. Ágnes
 másodszor: „S. Agnes secundo“). Ebből a két szo-
 kásból alakult ki az ünnepeknek nyolcaddal való meg-
 ünneplése. A 12. szd-tól kezdve sok nyolcados ün-
 nep volt; V. Pius pápa megtiltotta, hogy a nagy-
 böjten nyolcadot ünnepeljenek, VIII. Orbán szerint
 dec. 17-től jan. 12-ig csak az egyetemes Eh. nyol-
 cadatait lehet ünnepelni. Ma 21 ilyen, az egyetemes
 Eh. által megünnepelt Ny. van. Ezek így oszthatók
 fel: az Úr ünnepeié, amelyek mind kiváltságol-
 tak, még pedig 1. osztályú kiváltságolt Ny.-a van
 husvétnak és pünkösdeknek, ezek alatt semmiféle más
 ünnepet nem lehet megülni. 2. osztályú kiváltságolt
 Ny.-a van vízkeresznek és Úrnapnak (X. Pius ren-
 delte el), ezek alatt csak az 1. osztályú duplex na-
 pok ülhetők, de a Ny.-ról megemlékezés veendő; 3.
 osztályú kiváltságolt Ny.-a van karácsonynak, áldo-
 zócsütfőtöknek (1913-tól) és Jézus Szíve ünnepé-
 nek (XI. Pius rendelte el 1928-ban), ezek alatt
 duplex és semiduplex ünnepek is megünnepelhetők,
 de a Ny.-ról mindig veendő megemlékezés. A többi
 14 Ny. nem kiváltságolt. Ezek 3 Mária ünnep: a
 Szeplőtelen Fogantatás (dec. 8.; XII. Ince írta elő
 1693-ban). Kisasszony (szept. 8.) és Nagyboldog-
 asszony (aug. 15.) Ny.-a. A sz.-k ünnepei közül
 nyolcnak van Ny.-a; Ker. Sz. János születése (jún.
 24.), Sz. József (husvét utáni 3. szerda; X. Pius
 rendelte el 1911-ben) Péter-Pál (jún. 29.), János
 evangelista (dec. 27.), Sz. István vértanú (dec. 26.),
 aprószentek (dec. 28.), Sz. Lőrinc (aug. 10.) és min-
 denszentek (nov. 1.) ünnepeinek. Ezekhez járul 3
 helyi ünnepnek: templomszentelés, templom címe és
 a hely patronusa ünnepeinek Ny.-a. F. M.

Nyugati ritusok. 1. **Családok.** Az óker. kor elve
 az volt, hogy a pátriárkátus a pátriárka székhelyének
 ritusát követi. Mégis Nyug.-ton, bár a róm.-i pátri-
 árkatús alá tartozott, ez az elv nem érvényesült. Né-

mikép ismerjük az ¶ ó-róm.-i ritust, mely Róma városában és közvetlen környékén volt használatban. Ismerjük a ¶ gallikán ritust, melyet a 4—8. szd-ig Gallia követett, a ¶ mozarab ritust, mely az 5—11. szd-ig Hispania ritusa volt és Toledóban máig megmaradt, az ¶ ambrozián ritust, mely az 5. szd. óta Milano érseki tartományában volt használatos és romanizált alakban napjainkban is megvan; kevésbé jól ismerjük már a brit-szigeteken és Bretagneban a 12. szd-ig használt ¶ kelta ritust. A ritusszabadság azonban sokhelyütt helyi ritusokat termelt, melyeket ma nap már alig ismerünk. Ilyenek az ¶ afrikai ritus, mely majdnem teljesen ismeretlen; a Chrysologus Sz. Péter ravennai püspök (433—450) műveiben nyomokat hagyó ravennai ritus; az aquileiai, északi-italiai, melynek csak egy perikóparendszere ismeretes a 7. szd-ból. Délitáliából capuai (6. szd.) és nápolyi (7. szd.) önálló perikóparendszerek engednek következtetést saját ritusra; a dunamenti római provinciák ritusa is önálló lehetett, amint, ezt Nicetas, a dáciai Remesia püspöke (392—414.) által írt lit. művekből (Patr. Lat. 52.) látjuk. A középkor folyamán a római ritus minden mást kiszorított (¶ róm.-i ritus, misekönyv története).

2. *Jellemzés.* Az ismert Ny. két típusra vezethető vissza: a rómaina és a tágabb értelemben vett gallikánra, melyhez a rómain kívül a többi tartozik. A római ritust jellemzi imáiban a rövid, világos, egyszerű stílus, szelleme komoly és cicomátlan, józanság, nemes ízlés látszik meg rajta. Legtöbbször az orációkban hangsúly szerintli ritmikát is találunk; ez a „cursus”. Az oratók nyelve tömör, képekben szükkölködő, arányosan felépített. A szertartásokon ugyanily tulajdonságok látszanak. A formák és jelképek egyszerűek, gyakorlatiak, józanok, pl. a ¶ Leonianum szerint a papszentelés csupán kézrátétellel és imádsággal történik. — A gallikán ritus stílusát viszont

bizonyos keletiesség jellemzi: imái terjengősek, hosszúak, bővelkednek képekben, virágos kifejezésekben, hiányzik belőlük a céltudatos felépítettség, józan rövidség, a ritmus, bővelkednek — különösen a római praefationak megfelelő részben (contestatio, inlatio) — a sz. atyák irataiból vett részletekben; szeretik az elmentéteket kidomborítani (Ádám—Krisztus, Éva—Mária stb.). Szertartásai nemcsak gyökeresen mások, mint a rómaié, hanem stílusuk is más: sok bennük a jelképes szertartások halmozása, pl. a papszentelés különböző fokozatain a szerek átadása, a kezek olajjal való kenése a gallikán ritusban volt meg. *R. P.*

Nyújtások. A ¶ gregorián korálisban a következő esetekben kell a hangot értékének kétszeresére megnyújtani: 1. ¶ Mora vocis esetén. 2. Szünet előtt és a tétel végén az utolsó hangjegyet mindig, az utolsó előtti pedig akkor, ha az utolsó és az utolsó előtti hangjegy ¶ pes-t vagy ¶ clivis-t alkot, vagy pedig, ha a két utolsó szótag mindegyikén egy-egy hangjegy van és az utolsó előtti szótag hangsúlyos. 3. A pes és a clivis első hangját quilisma előtt. *G. G.*

O, Ó.

O antifonák a 8. szd. óta dec. 17—23. között a Vesperás Magnificat-jának antifónái, melyek „O”-val kezdődnek és a Megváltó utáni vágyakozást fejezik ki.

R. P.

Oblata a nem konszekrált ostyáknak különösen a középkorban elterjedt neve.

F. M.

Oblatio többfélét jelent. Jelenti: 1. az Eh. ókorában a sz. misén jelenlevő hívek összes természetbeni ajándékait (¶ naturáliák felajánlása); a 12. szd-tól kezdve a naturáliák helyett felajánlott pénzt; — 2. a sz. mise áldozatot a ker. ókorban (¶ missa); — 3. a sz. mise felajánlását (a lit. cselekményt), amikor az átváltoztatásra szánt anyagot (kenyereket és bort) Istennek szentelték, felajánlották; — 4. magát az átváltoztatáshoz kiválasztott anyagot is.

F. M.

Obsequiale == szolgálati könyv, a ¶ Rituale középkori neve.

Occurrentia ¶ Ünnepek összeesése.

Octava ¶ Nyolcad.

Octavarium Romanum == római oktavás=könyv, nyug. lit. könyv, mely a zsoltosma II. és III. nocturnusában a templom védőszentjeinek és helyiszentek nyolcada (octava) alatt olvasandó lectionokat tartalmazza. B. Gavanti adta ki a Rítuskongregáció hozzájárulásával 1622-ben. Újabb kiadása 1902-ben jelent meg Regensburgban. Használata megengedett, de nem kötelező. — ¶ Lit. könyvek.

R. P.

Odé az **¶** Orthrosban énekelt bizánci ritusú himnusz, **¶** Kanon.

Offertorium ¶ Felajánlás.

Offertorium éneklése. Az Offertoriumot az evangéliumot vagy a Credot követő Oremus után 1, 2 vagy 4 kántor kezdi énekelni a csillagig, onnan pedig a kar. Dallama rendszerint nagyon gazdag. Sok **¶** melismája és lendületes dallama miatt nagy kórus számára kevésbé alkalmas. Az Allelujával és a Graduáléval szemben az O. tempója vontatott. *G.G.*

Officium névvel jelöljük az egyes 1. ünnepekre vagy köznapokra (feriákra) előírt zsolozsmának összes **¶** imaóráit az első vécsernyétől kezdve (ha az ünnepnek van ilyen vécsernyéje) a **¶** completoriumig bezáróan. — 2. A szó teljes értelmé szerint ehhez a napi O.-hoz hozzátartoznak még az arra a napra előírt misének imádságai is. — 3. Gyakran O. (nocturnum) a neve a zsolozsma Matutinum részének. *F.M.*

Officium B. M. V. (Szűz Mária officiuma). Már a korai középkorban egyes kolostorokban a napi zsolozsma után még egy zsolozsmát mondtak a Bold. Szűz tiszteletére. A 11. szd.-ban damiani Sz. Péter volt ennek az O.-nak buzgó terjesztője és II. Orbán pápa állítólag az 1095-iki a clermonti zsinaton elrendelte volna, hogy a hívek minden szombaton imádkozzák el, a klerikusok pedig mindennap végezzék el a rendes zsolozsma mellett. Mai alakját V. Pius állapította meg a hivatalos breviárium részére. Ennek a pápának rendelkezése szerint az O. mondása kötelező volt ott, ahol a zsolozsmát karban mondták; magánzsolozsmázásnál nem kellett mondani; X. Pius pápa teljesen megszüntette e kötelezettséget. *F.M.*

Officium capituli. Már a középkor első szd.-aiban szabály volt, hogy a szerzeteseknek és kanonokoknak a **¶** prima elvégzése után egy terembe kellett vonulniok, ahol a szabályzatokból egy fejezetet (capitulum) olvastak fel előttük. Ezt a termet is, a gyülekezetet

is capitulumnak (= káptalan) hívták. Itt felolvasták a martirologiumot, majd a felolvasott szentek segítségét kérték, szerzeteseknél a szerzet feje kiosztotta a napi munkát, majd felolvasták a szabályzatnak azt a részét, amelyhez a kolostor feje rövid intelmet csatolt és áldást adott, felolvasták még az aznap meghaltaknak a nevét is (necrologiumot), imádkoztak értük és elmentek a napi munkára. Ezt a szertartást officium capitulinak hívták, amely még ma is a primának második részét alkotja a zsolozsmában. *F. M.*

Officium tenebrarum (= sötétség officiuma) neve onnan származik, hogy a nagycsütörtököt, nagypénteket és nagyszombatot megelőző éjjel végzendő karimat soká még éjfél táján mondták. A 14. szd-tól kezdve azonban előző este végzik. Jellegetes szertartása e három officiumnak, hogy egy háromszögű gyertyatartón 15 gyertya ég, minden egyes zsoltár elmondása után eloltanak egy-egy gyertyát, csak a középsőt nem. A laudes végén eloltják a főoltár gyertyáit is. Szimbolikus magyarázata szerint már a középkorban a gyertyák eloltásában az apostolok, tanítványok megfutamodásának jelképét látták. A középső égő gyertya, amelyet a laudes végén leemelnek a gyertyatartóról és az oltár mögé visznek, hogy az imaóra bevezetésekor ismét visszategyék előbbi helyére, a kereszten meghaló és utána újra feltámadó Krisztust jelképezi. ¶ Lamentációk. *F. M.*

Oktoichos, = nyolc hangnemű könyv, (szláv osmoglasnik, román octoechu) a husvéti idő befejezésétől nagyböjtig terjedő időnek változó zsolozsma és miserészeit (szóval a ¶ proprium de tempore-t) tartalmazó ¶ bizánci ritusú szerkönyv. — Kiadása: Paracleticus, sive O. magnus, Romae 1886. — ¶ Pentekóstarion, Triodion. *R. P.*

Olajok. Az Eh. egyes szentségek és szentelmények kiszolgáltatásánál háromféle olajat használ; a katechumenek O.-t, a krizmát és a betegek O.-t

(Oleum catechumenorum. Chrisma, Oleum infirmorum). Mind a három az olajfa bogyójából készül.

Használatuk: a katechumenek O.-a a keresztségnél, a papszentelésnél, az oltárszentelésnél használatos; a betegek olaja az utolsó kenetnél; a krizma használatát ¶ Krizma. Az O. szentelés a püspöknek van fenntartva, aki azt a nagycsüförtöki misével kapcsolatban végzi (¶ Olajszentelés). Az O.-t a plébános a püspöktől kéri: csak új olajat szabad használni nagypéntektől kezdve, a régít el kell égetni. Az O. tiszta, az O. jellegét feltüntető edényben tartandók a templomban zár alatt. K.F.

Olajszentelés az Eh.-ban használt sz. ¶ olajoknak ünnepélyes felavatása, mert az Eh. semmit lit. áldás nélkül nem alkalmaz a Lit.-ban. Az O. legrégibb szövege egy kopt nyelvű Didaché töredékben található (2. szd. közepe), ebben egyetlen olajat áld meg a püspök, valószínűleg a betegek olaját. 220 körül ¶ Hippolytus Lit.-ja az O.-t a szentmisében, ugyanott, ahol manap, közli. Ő két (v. három) olajat ismer: az exorcismus, hálaadás, és a betegek olaját. Nála és a ¶ Clementinus Lit.-ban a keresztségi olaj szentelése a keresztségi szertartások között található. Az ókor vége óta O. ¶ nagycsüförtökön van. 12 áldozópap a 12 apostolt jelképezve, 7 diakonus és 7 subdiakonus segédkezik a püspöknek. A kánon „Per quem haec omnia“ imádsága előtt a püspök a szentély közepén felállított székére ül, és két imával megszenteli a *betegek olaját*, melyet egy subdiakonus se-lyemvelummal letakart ezüstkannában eléje állít. Ez után a betegek olaját visszaviszik a sekrestyébe. Az áldozás után visszatér a püspök helyére és az áldozópapok, diakonusok, subdiakonusok ünnepélyes körmenetben elhozzák a balzsamot, a krizmát, továbbá a katechumenek számára szentelendő olajat, közben a 10. szd.-i „Audi iudex mortuorum“ (= Halld, bírāja a halottaknak) kezdetű himnuszt éneklik. A püspök

először a balzsamot szenteli meg, majd ő és a 12 áldozópap rálehel az olajra, ez a Szentlélek közlésének szimboluma. Eucharisztikus jellegű imával (*prae-fatio* alakban) szenteli meg a püspök az olajat, és aztán összekeveri a balzsammal. Ez a *krizma*, amelyet a püspök és a 12 pap sorjában háromszoros térdhajtatással és ¶ akklamációval üdvözl: „Ave sanctum chrisma!” (= Üdv, szent krizma!) A körmenet gallikán eredetű, az imák egy része és az eucharisztikus imádság a római ¶ Gelasianumban (7. szd.) már megvan. A *katechumenok* olaját két imával, azután mint a krizmánál ráleheléssel szentelik meg, és hasonlóképen üdvözl. R. P.

Olasz-görög ritus Délitáliában és Sziciliában a ¶ bizánci ritus neve. A palesztinai és egyiptomi szerzetesek egyrésze az arab hódítás, majd a képromboló bizánci császárok elől Délitáliába menekültek és ott természetesen saját ritusukat tartották meg és terjesztették. 726-ban Délitália a bizánci pátriárkátushoz került és a bizánci ritus 968 óta kötelező lett, csak néhány latin ritusu templom maradt. Mikor a 11. szd-ban a normannok Délitáliát és Sziciliát elhódították Bizánctól, VII. Gergely óta hat szd-ig tartó latinosítás indult meg, aminek eredménye folytán ma már nem sokan követik az O.-t. Az O. némi római elemeket vett fel, mint pl. a csendes mise szokását hétköznapiokon. Görög nyelven végzik. Az O. követői sohasem voltak schismaticusok. R. P.

Oltár (altare, ara). Templomaink legszentebb helye és felszerelése, középpontja az O., amelyen bemutatjuk a sz. miseáldozatot. Az őskeresztények O.-a egyszerű, fából való, hordozható asztal volt. Az első eh.-i előírás, amely megkívánja, hogy az O. kőből legyen, a 6. szd-ból való. Ennek a kőoltárnak is asztalformája volt. Nagyot lendült az O. kifejlődése attól a kortól kezdve, amikor sz.-k ereklyéit kezdték benne elhelyezni. Ez a szokás a Nagy Konstantin utáni időkre megy

vissza és a vértanúk nagy tiszteletéből fakadt. Az asztalalakú O.-k helyébe a szekrény- vagy a teljesen masszív tömbalakú O. lépett. A 16. szd-tól kezdve divatosak a koporsó alakú O.-k. Lit. szempontból kétféle O.-t különböztetünk meg: elmozdíthatatlan és hordozható O.-kat. Az elmozdíthatatlan O.-nak (altare fixum) ezek a feltételei vannak: az oltár felső lapja (¶ mensa) legyen egyetlenegy kőlapból; az oltár alépítményének (stipes) szintén kőből kell lennie; az oltárlap legyen úgy összekapcsolva az alépítménnyel, hogy a kettőt ne lehessen egymástól elválasztani és végül a mensa is, meg ezt a lapot a stipeshez erősítő kapcsa is legyen a püspök által krizmával fölkenve. A hordozható O. nem más, mint a püspöktől megszentelt oltárkő, amelyet vagy egy elmozdíthatatlan oltárépítménybe helyeznek (altare quasi fixum), vagy csak egy asztalra helyeznek, pl. tábori misék alkalmával, hogy azon misézzenek (altare portatile). Az oltárkőnek legalább is olyan nagynak kell lennie, hogy azon elférjen az ostya és a kehely nagyobb része. Minden oltárban, akár elmozdíthatatlan legyen, akár hordozható oltárkő, kell lennie legalább is 2 szt. csonterekléjének, kik közül az egyiknek vértanúnak kell lennie (¶ ereklye). Az oltárlapnak vagy oltárkőnek azt a jól lezárható mélyedését, üregét, amelybe a dobozba zárt ereklyéket elhelyezik, sírnak (sepulchrumnak) nevezzük. A sírt kőlappal kell lezárni, melyet lehet mésszel, gipsszel vagy cementtel az oltárral vagy oltárkővel összeforrasztani. Ha valamely templomban több O. van, akkor a szentélyben levő O.-t ¶ főoltárnak hívjuk, míg a többiekét, amelyeknek helye a ¶ hajó, mellékoltároknak. Szimbolikus magyarázat szerint az O. Krisztust jelképezi. Sz. Ágoston pedig az emberi szív jelképét is látja benne. T. i. az emberi test az Isten temploma és az O. ebben a templomban a szív. Továbbá az O.-ban sokan a bethlehemi jászol, a keresztt, Krisztus sírjának és az utolsó vacsora asztalának jelképét is

látják. A lit. szövegek szerint az O. Krisztusnak és az emberi szívnek a jelképe. A O. részei: az egy vagy több lépcsővel ellátott dobogó, oltárépítmény, az oltár lapja közepén az ereklyét tartalmazó oltárközvet, a ¶ szentségház (tabernakulum), a retrotabula ¶ (retable). Fölszerelése: a hármass ¶ oltárterítő; a chrismale, ¶ gyertyatartók, ¶ kereszt, portakaró, ¶ misekönyvtartó, ¶ kánotábla, ¶ antependium. — A chrismale viasszal átitatott vászon (viaszos vászon), amelylyel a rubrikák szerint oltárszentelés után a krizmával fölkent oltárlapot le kell takarni. Semmiféle törvény nem kívánja meg, hogy állandóan legyen az O.-on ez a chrismale; csak addig kell lenni, míg a szentelés után az olaj az oltárról fel nem száradt. A portakaró (vesperale) az istentiszteleteken kívül fődí el az oltárlapot, hogy a portól és piszoktól megóvjuk. Készülhet bármely anyagból és tetszésszerűn szíben. Még bőrt és viaszos vászont is alkalmaztak portakaró gyanánt, amelynek első nyomait a 13. szd. közepén találjuk meg. A középkorban az O. díszítésére szolgált még a sokszor gazdagon díszített és értékes anyagból készített keskenyebb függöny, (neve különböző volt, mint pl. aurifrigium, frontale, parura), amelyet az oltárlap mellső szélére helyeztek el, még pedig az oltárterítőre, majd később az antependiumra erősítve. F. M.

Oltárcím (titulus altaris). Az elmozdíthatatlan oltárokat mindig valamely hittitok vagy szentnek tiszteletére szenteli fel a püspök és erről kapja az illető oltár a nevét. Ha valamely titokról kapott az oltár nevet, akkor ezt oltárcímnek (titulus altaris) nevezzük, ha pedig szentről kapott nevet, akkor az oltár védőszentjének (patronus altaris) mondjuk. A ¶ főoltár címe vagy védőszentje mindig egyezik a templom címével vagy védőszentjével. Oltárcím lehet pl. sz. kereszt feltalálása és felmagasztalása, Szentháromság, Jézus Szíve; oltárpatrónus pedig bármely ka-

nonizált szent (holdog csak külön szentszéki engedéllyel). Amikor hordozható oltárokat is szentekről nevezünk el és szentek fiszteletére állítunk fel, ez csak tágabb értelemben mondható oltárcímnek. *F.M.*

Oltárcsókolás ¶ Csók.

Oltárfosztás ¶ Nagycsütörtök.

Oltárfüstölés ¶ Füstölés.

Oltárkendő ¶ Oltárterítő.

Oltárkép használatát semmiféle általános eh. i törvény nem parancsolja. A régi Eh.-ban az oltárok nem is lehettek képekkel díszítve, hisz a szentély elején voltak elhelyezve. Az ¶ apsis falai és teteje azonban már az ókorban freskó és mozaik képekkel voltak díszítve, és ezek a képek összefüggésben voltak az oltárral annyiban, amennyiben az oltár szimbolikus jelentését ábrázolták. Az oltárok fölé emelt ciboriumok oszlopai közt elhelyezett függönyökből fejlődött a kel. Eh.-ban a képekkel gazdagon ellátott ¶ ikonostasis; a nyug. Eh.-ban pedig az oltár hátlapjának (¶ retable) kifejlődésével az O. használata is. A retablet ugyanis vagy kifestették, vagy szobrokkal, domborművi faragványokkal látták el. Ma általános szokás az oltárokat képekkel díszíteni. Ez az O. azt a szentet vagy fitkot ábrázolja, amelynek fiszteletére szentelték fel vagy állították fel az oltárt. A főoltár képe egyúttal a templom címének vagy védőszentjének is a képe. Azt a képet, amely az oltár címét vagy védőszentjét ábrázolja, nem lehet eh.-hatósági engedély nélkül eltávolítani s helyébe más képet tenni. *F. M.*

Oltárkereszt ¶ Kereszt, feszület.

Oltárkiváltság (privilegium altaris, altare privilegium). Különösen a 16. szd.-tól kezdve a pápák egyes oltárokhöz azt a kiváltságot fűzték, hogy azon elhunytaknak a lelke, akikért az említett oltároknál miséznek, teljes búcsúban részesíthető. A 18. szd. elején XIII. Benedek pápa minden székesegyháznak en-

gedélyezett egy ilyen oltárt, XIII. Kelemen pedig e kiváltságot kiterjesztette az apátsági és a plebániái templomokra is. A mai jog szerint minden püspök és külön eh. megyével rendelkező apát minden templomában egy-egy oltárt örök időre ezzel a kiváltsággal ruházhat fel. Az elhunytért mondott misének nem kell gyászmisének lenni, ha pedig egy misét több elhunytért ajánlanak fel, az oltárkiváltság révén nyerhető teljes búcsút közülük csak egy elhunyt nyerheti el, az, akire a miséző alkalmazza. Halottak napján és a ¶ 40 órás szentségimádás ideje alatt minden oltár O. gal bír. Egyes papok — bizonyos feltételek teljesítése esetén — megkaphatják a személyes oltárkiváltságot, vagyis ezek, ha bármely oltárnál miséznek is, a teljes búcsút épenúgy alkalmazhatják a halottra, akiért miséznek, mintha az oltár kiváltságolt lenne. *F. M.*

Oltárkorlát. Már a legrégebbi idők óta szokásban van, hogy az oltárt elkülönítik a templom hajójától. Leginkább a főoltárt szokták ilyen korláttal körülvenni. Célja, hogy istentiszteletek idejére kiküszöböljenek minden rendzavarást. O. alkalmazása nem kötelező, nincs is mindenütt meg. *F. M.*

Oltárkő (petra sacra) négyszög alakú, közepén kő lappal elzárható és a szentek ereklyéinek befogadására szánt üreggel (sír, sepulchrum) ellátott márvány vagy kőlap, amely a püspöktől végzett ünnepies felszentelése után lényeges része minden ¶ hordozható oltárnak. *F. M.*

Oltárlépcső. Nincs tulajdonképpen előírás, amely megkívná az oltárlépcsőket, de vannak olyan eh. i rendelkezések, amelyek föltételezik az oltárra vezető lépcsőket. Az első 10 szd-ban O. k csak kivételesen fordulnak elő, a 11. szd-ban egyre jobban elterjedtek és a 12. szd-ban már általánosan meghonosodtak. Először egy lépcsőt alkalmaztak, de már a 13. szd-ban rendszeren két lépcső volt szokásban, sőt voltak négy és öt lépcsős oltárok is. A mellékoltárnak mindig ke-

vesebb lépcsőjének kell lennie, mint a főoltárnak. A páratlan szám az uralkodó a lépcsők számában. *F.M.*

Oltáriszentség (*sacramentum altaris*) az a szentség, melyben a kenyér és bor színe alatt Krisztus teste és vére van jelen valóban, állaga szerint, hogy az új szövetség áldozata legyen és a híveknek lelki táplálékul szolgáljon. 1. *Nevei:* Eucharistia, *fractio panis*, Úrvacsora, Krisztus teste, vére, *Communio* stb. Az Úr Jézus, miután a csodás kenyérszaporítás után megigérte (Ján. 6.), az utolsó vacsorán mint az új és örök szövetség szentségét alapította, vevén a kenyeret, megáldotta, megszegte, odanyújtotta tanítványainak, mondván: Ez az én testem. Hasonlóképen a kelyhet is. Ez az én vérem, a szövetségé, mely sokakért kiöntatik a bűnök bocsánatára (Mt. 26, 27.). Azon szavakkal: ezt cselekedjétek az én emlékezetemre: apostolait pappá szentelve, nekik hatalmat és parancsot adott arra, hogy a kenyeret és bort az ő testévé és vérévé változtassák át. Ezt a hatalmat az újszöv. papsága a **¶** szentmisében gyakorolja, midőn Krisztus parancsát követve, a **¶** consecratio szavaival a kenyeret és a bort átváltoztatja Krisztus testévé és vérévé. Az O. mélységes hittitok, melynek elfogadása az emberi értelmet az Úr igaz szavai előtt való hívő hódolatra készíti.

2. *Anyaga:* az átváltozás előtt természetes buza kenyér, mely a nyug.-i Eh.-ban **¶** kovásztalan lisztből készült ostya-alaku; továbbá természetes bor (**¶** misebor). *Alakja:* azok a szavak, melyeket Krisztus mondott a kenyér és bor fölött az utolsó vacsorán a kánonban megrögzített módon (**¶** Consecratio). A Consecratio szavainak hatása a kenyér és bor állagának átváltozása Krisztus testévé és vérévé. Ezt az átváltozást helyesen nevezi az Eh. *átlényegülésnek* (*transubstantiatio*). Az átlényegülésben a kenyér és bor állaga nem marad meg, hanem az isteni mindenhatóság ereje által átváltozik, úgyhogy a Consecratio után már

nem kenyér és bor, hanem Krisztus valóságos teste és vére. Mivel pedig a feltámadt, megdicsőült Krisztus teste vérétől, lelkétől már el nem választható, azért az O.-ben mindkét szín alatt az egész Krisztus van jelen, osztatlanul, állagával: istensége, embersége, emberi teste és lelke. Az Úr szentségi jelenlétének módja az, hogy egészen jelen van állagával az egész ostyában és annak minden részében, anélkül, hogy kiterjedése, nagysága, súlya, vagyis járulécai jelen volnának. A szentségi jelenlét sokban hasonlít ahhoz, ahogy az emberi lélek van jelen a testben osztatlanul, az egész testben és annak minden részében. De különbözik ettől annyiban, hogy Krisztus teste egyszerre jelen van megdicsőült módon az Atya jobbán az égben és ugyanakkor állagával ott van minden konszekrált ostyában és kehelyben. A kenyér és bor színei, azaz járulécai a konszekráció után is megmaradnak, anélkül, hogy állaguk megvolna. Krisztus testének állaga rejtőzik alattuk. Krisztus addig marad a szentségi színek alatt, míg azok meg nem romlanak.

3. Mivel az O.-ben maga Krisztus, az Istenember van jelen, az O.-t az Eh. ¶ *cultus latraie*-ben részesíti, a benne rejlő Krisztusnak az Istennek kijáró *imádást, hódolatot* nyújtja. Erről a *cultus*-ról tanuskodnak már az ősi Lit.-ák. A szerpap áldozás előtt ezt kiáltotta: „A Szentet a szenteknek!” A nép felelte: „Egy a szent, egy az Úr: Jézus Krisztus”. Az O. imáadásáról beszél sz. Ágoston is. Az a mód, ahogy a hívek áldozáskor tisztelték a szentséget, (¶ *Áldozás a kel. misében*) az a gond, amellyel őrizték otthonaikban, szintén az O. imáadására mutat. De ugyanezt bizonyítják a lit. imádságok, a Kánon, és az ősi *Secreta*-k, *Postcommunio*-k. Az O. imáadásában van ugyan némi fejlődés, főleg a középkorban. Az Úrfelmutatás szertartása, a szentségi körmenetek kialakulása, a szentségi áldások, ájtatosságok szentségkitétellel, a szentségimádás, örökimádás, mind az Úr valóságos jelenlétének

hitéből keletkeztek (¶ az egyes címszók alatt). Mindez azonban gyökerében megvan az apostoli Lit.-ban is, melynek mindig az eucharisztia a középpontja, mint az újszöv. áldozata. (¶ Szentmise.) Az O. nem csak *tárgya* az újszöv. istentiszteletének, hanem örök forrása is, végrehajtója is. Az O.-ben Krisztus, az újszöv. főpapja adja meg az Istennek az egész emberiségnek nevében, az ő titokzatos testének nevében mindazt, amit Liturgia néven összefoglalunk: az Isten magasztalását, az ő engesztelését, a neki való hálaadást a megváltás, megszentelés kegyelmeiért. Ő közvetíti azokat a kéréseket, melyeket a hívek általa küldenek az Istenhez. Megújítja az ő megváltó keresztségét. Az O.-ból árasztja a világra a megváltás kegyelmeit, melyek a szentségeken és szentelmenyeken át jutnak az emberekhez.

4. Az O. *közvetlen hatásai* az áldozásban, a szentmise bemutatásában és hallgatásában érik legfőképpen az embert. Szentségi hatása az, hogy az áldozásban legbensőbbben egyesíti a lelket a szeretet által Krisztussal; a hívő lelki életét megtartja, táplálja, gyarapítja; megadja a Krisztussal való egyesülés lelki örömét; záloga az örök boldogságnak; óv a napi hibáktól, bűnöktől, eltörli a bocsánatos bűnöket; csökkenti, gyengíti a rosszra való hajlandóságot, védelmez az érzékiség támadásaival szemben, hatása átárad a *testre* is, melyet a dicsőséges feltámadásra készít elő. Az O. az ¶ *élők szentsége*; vétele előtt a kegyelem állapotát gyógyással kell megszereznie annak, aki halálos bűnnek van tudatában.

5. *Alanyai*: a megkeresztelt hívők: csak ők vehetik szentségi módon; a nem-keresztények csak anyagilag veszik, nem szentségileg. Érvényesen vehetik a csecsemők is, de az Fh. szigorú parancsa folytán csak azok járulhatnak hozzá, akik eszüik használatára eljutottak. Isteni parancs alapján szükséges az üdvösségre. Ezt az isteni parancsot az Fh. úgy határozza

meg közelebből, hogy elrendeli a ¶ husvétii áldozást. A halálra való előkészülethez is hozzátartozik, mint Viaticum, ¶ Útravaló. Előkészület méltó vételére: a kegyelmi állapot, a helyes szándék és a szentségi bõjt (¶ áldozás).

6. *Létesítõje* a consecratio által az újszöv. minden érvényesen szentelt papja, ha az Eh. szándékával egyesülten érvényes anyagot consecrál a szentségi szavakkal. *Kiszolgáltatója* az áldoztatás által az áldozópap mint rendes, a szerpap mint rendkívüli kiszolgáltató. Az õs-Eh.-ban szükség esetén kisebb rendû klerikusok, sőt világiak is elvitték az O.-t a börtönökbe vagy a betegekhez. Az O. sz. Ágoston szerint a jámborság szentsége, az egység jele, a szeretet köteléke. — ¶ *Szentmise, áldozat, áldozás, szentségek.* K. F.

Oltáriszentség õrzése. Vajjon már az Eh. õskorában is õrizték-e az Oltáriszentséget az istentisztelekre szánt helyeken, nem lehet bizonyítani. A 2. szd.-ból már van intézkedés, amely elõírja, hogy a haldoklók részére az oltáriszentséget, vagy a hívek áldozásából megmaradt oltáriszentséget a templom egyik mellék-helyiségében (secretariumban) őrizzék. Az oltáriszentség õrzésére szánt hely a ¶ tabernákulum, a szentség-ház. A mai jog szerint a szentséget csak ott lehet õrizni, ahol van valaki, aki azt gondolja és ha az illetõ helyen hetenkint legalább egyszer van sz. mise. Őrizni kell a szentséget a székesegyházakban, a plébániatemplomokban, a kivett férfi és nõi szerzetek templomaiban. A püspök engedélyével lehet õrizni az Oltáriszentséget a nyilvános és félig nyilvános kápolnáknak, a magánkápolnáknak pedig csak a pápa különös engedélyével. Csak az oltáron elhelyezett, és az oltártól el nem mozdítható, jól zárható szentség-házban lehet ma az Oltáriszentséget õrizni, és a tabernákulum kulcsára a templom igazgatója vigyáz. Az O. helye általában a főoltár, székesegyházakban és

olyan templomokban, ahol a főoltár előtt végzik a karimát, valamelyik díszesebb mellékoltáron, lehetőleg a hajójában levő kápolnában. Ahol az Oltáriszentséget őrizzük, éjjel-nappal állandóan égnie kell legalább egy mécsnek, az **¶** öröklámpának. — **¶** Szentségház.

F. M.

Oltármosás a középkorban a **¶** nagycsütörtöki oltárfosztást követte sok helyütt, Rómában még ma is megvan. Csütörtökön este, az **¶** officium tenebrarum után az oltárokat borral, majd vízzel lemossák. *R. P.*

Oltárszentelés a püspököknek és egyes püspöki joghatósággal bíró áldozópapoknak fenntartott szertartás. Más az elmozdíthatatlan és más a hordozható O. e. A **¶** templomszenteléssel együtt történik egy elmozdíthatatlan O. e is. Más elmozdíthatatlan O. e az illető templomban történik, az ereklyék elhelyezésével, chrismával és katechumenok olajával való kenés által. Az ilyen oltár valamely titoknak vagy szentnek címét nyeri el. A hordozható O. e-t a püspök bárhol végezheti, a szertartás egyszerűbb, mint az elmozdíthatatlan oltáré. Mindkét szertartás a Pontificale Romanum szerint történik. *K. F.*

Oltárszolga (miniszter, ministráns) nélkül filos a misézés. A misénél mint ministráns szerepelhet minden katolikus fiú és férfi. Nő csak szükség esetén felelhet távolból a miséző papnak, az oltárhoz azonban ekkor sem térdelhet és a papnak nem segédkezhet az oltárnál. A ministrálás tulajdonképen klerikusi ténykedés, azért a legideálisabb az, ha kisebb rendben levő klerikus végzi az oltárszolga teendőit. Nagyon fontos okból lehet O. nélkül is misézni, pl. hogy a pap eleget tchessen a vasárnapi misehallgatási kötelezettségének. Ministránsok részére a 19. szd. közepén Berchmanns Sz. János védnöksége alatt egyesület is alakult, amelyet 1865-ben IX. Pius pápa jóváhagyott és búcsúkkal tüntetett ki. *F. M.*

Oltárterítő (oltárkendő, mappa, mensalia, tobalea). Minden oltáron az Eh. előírása szerint kell lennie három O.-nek, amelyeknek anyaga mindig len, vagy kendervászon. Az első biztos följegyzés az O.-ról a 4. szd.-ból származik. A két alsó O. lehet egy darab-ból is, amikor ugyanis kétrét terítjük az oltárra. E két terítőnek oly nagynak kell lennie, hogy az egész oltárlapot eltakarja. A harmadik terítőnek azonban az oltár két szélén a földig kell érnie. Ezt szokták a 11. szd.-tól kezdve himzésekkel és a 17. szd. elejétől kezdve csipkéekkel is díszíteni. Szimbolikusan e terítők azon gyolcskendőkre emlékeztetnek, amelyekkel Krisztus holtfestét takarták be, amikor a sírban pihent. Az O.-k megáldandók, amit a templom igazgatója is elvégezhet. F. M.

Olvasmányok a Lit.-ban. 1. Az ősker. ¶ *vigiliát* jellemzi a 12 olvasmány. A 12-es szám megmaradt a ¶ nagyszombati husvét (éjjeli) vigiliában (a prophetiák), és megvolt eredetileg a ¶ kántorbőjtök szombatjain. Megvolt a zsolozsmában is; Sz. Benedek Regulája is ünnepekre 12 olvasmányt ír elő és ezt a bencés és ciszterci breviáriumok a mai napig megtartják. 2. Az ¶ *előmisében* eredetileg 3 olvasmány volt: „propheta” (észövetségi, főképp prófétai O.), az „apostolus” (újszövetségi, főképp Sz. Pál leveleiből), végül az „evangelium”. A római ritusban már a 6. szd.-dal megszűnik a 3 olvasmány és marad az „apostolus” (sz. lecke) és az „evangélium”, hasonlóképpen a másik elterjedt ritusban, a bizánciban is. A mozarab és ambrozián ritus a 3 olvasmányt megtartotta; a gallikán csak részben. — ¶ Szentírás használata a Lit.-ban,

R. P.

Omoforion hosszú, 20 cm. széles stóla-szerű szalag, melyet a kel. püspökök vállukra vetve viselnek. Elöl és hátul a ¶ sakkos aljáig ér. Már az 5. szd. elején megvolt és a latinok ¶ palliumának felel meg. — ¶ Lit. ruhák a kel.-eknél.

R. P.

Opus dei = Isten dolga (ugyanaz, mint pl. az Úr dolga), istenszolgálat, Sz. Benedek Regulájában a Lit. elnevezése (6. szd.) *R. P.*

Orarion a kel. rítusokban a diakonus stólája, melyet épúgy, mint a nyug. rítusokban, bal vállra vetve visel, de ruháján kívül és nem ruha alatt, mint a nyug. rítusokban. — ¶ Lit. ruhák a kel.-eknél. *R. P.*

Orate fratres (imádkozzatok testvérek) a ¶ felajánlási szertartások után a pap által a hívekhez intézett felszólítás, hogy imádkozzanak, legyen a közös áldozat kedves az Úr előtt. A hívekhez kifordulva mondja a pap. Ez a felszólítás pótolja a ¶ Secretánál hiányzó: Oremus-t. *K. F.*

Oratio ¶ Collecta.

Oratio éneklése ¶ Collecta éneklése.

Oratio imperata (= parancsolt imádság) az eh.-i hatóságtól a lit. törvények által megkívánt könyörgések (¶ collecta). Két fajuk van: 1. az általános rubrika által előírt és 2. az eh.-i hatóságtól (pápa, püspök, főpásztor) elrendelt könyörgés. Az első csoportba tartozik az Oltáriszentségről vett könyörgés szentségkitételes misékben; a pápáért vett könyörgés megváltástása és megkoronázásának évfordulóján. Az eh.-i megye főpásztora is írhat elő bizonyos okokból O.-t, amelyet az illető eh.-megyében kivétel nélkül minden papnak el kell mondania; ily O. egyszerre kétfőnél több nem lehet és mindig a mise könyörgésétől külön befejezéssel végzendő. A főpásztor által rendelt O. lehet 1. egyszerűen vagy 2. súlyos okból parancsolt és még 3. első osztályú duplex napokon is mondandó könyörgés. Az O. mindig kifüggesztendő a sekrestyében. *F. M.*

Orationes sollemnes = ünnepélyes imádságok, ¶ Nagypéntek.

Oratio super populum (a népért mondott könyörgés) a nagybőjt hétköznapi miséiben a ¶ postcommu-

nio után következő könyörgés, melynek bekezdése ez: Imádkozzunk. Hajtsátok meg fejetekeket az Isten előtt. Tulajdonképen, mint szövegükből kitűnik, bűnbánókra vonatkozó áldást tartalmaznak a vezeklők elbocsátására. Csak a bűnbánati napokon volt szokásban.

K. F.

Oratorium ¶ Kápolna.

Ordalia ¶ Istenítélet.

Ordinandus (szentelendő) az a személy, aki az ¶ eh.-i rend valamely fokának felvételére készül. K. F.

Ordinarium v. =us liber = rendtartáskönyv, mely valamely Eh. szertartásainak rendjét az egész eh.-i évre előírta. A szertartást abban a konkrét formában tartalmazta, mely az illető Eh.-ban szokásos volt. *Ordo* v. *ordines* néven is előkerül (¶ *Ordines Romani*). Leghíresebb a Hittortól 1568-ban kiadott *Ordo Romanus antiquus* v. *vulgatus*, mely a 10. szd.-i németországi állapotokat tükrözi vissza. Szerzetes templomok sajátos szertartásai a *consuetudines*-ben voltak meg; leghíresebbek a monte-cassinoi, clugny, hirschaui, farfai *consuetudo*-k. — ¶ *Caeremoniale Episcoporum*. R. P.

Ordinarium missae ¶ Miserend.

Ordinarium officii a breviárium részei közt az első, amely leírja, hogy mikor, miként és milyen sorrendben kell végezni az egyes ¶ imaórákat és azoknak imádságait. Ezenkívül tartalmazza még a zsolozsmában naponként és az eh.-i év folyamán gyakrabban megismétlődő imádságokat is. F. M.

Ordinatio ¶ Papszentelés, egyházi rend.

Ordinator az a főpap, aki a hajkoronát és az ¶ egyházi rendet kiszolgáltatja. K. F.

Ordines Romani. *Ordo* = rendtartás; nagyobb templomok számára készített nyug. lit. könyv, mely a szertartások menetét szabályozta. A legrégebbi O. a 7. szd.-i szt. galleni *ordo* (Gerbert-féle). Leghíresebb egy Mabillontól 1689. kiadott 15 tagú O. sorozat, mely

az O. R. nevet nyerte. (Kiadás: Patr. Lat. 78, 973 — 1373). Az I. *Ordo Romanus* a 7. szd-ból ered; jelen alakjában 9—10. szd-i; főképp a pápai ¶ stációs istentiszteletet és a nagyböjti és a husvéfi szertartások ritusát írja le. — A II. a 10. szd-ból származik s a ¶ gallo-római főpapi misét írja le. — A III. az I.-nek 11. szd.-i átdolgozása: a pápai mise van benne. — A IV. a pápai misének részét tartalmazó töredék. — Az V. egy 9. szd.-i leírást tartalmaz a római lit. ruhákról s a főpapi misét ismerteti. — A VI. Németországban keletkezett s a 11. szd.-i főpapi misét írja le. — A VII. a 8. szd-ból ered és a keresztség és bérmlás rendjét és a scrufiniumokat tartalmazza. — A VIII. és IX. a 8. szd.-i római papszentelési ritust tartalmazza. — A X. a ¶ *Triduum sacrum* pápai Lit.-ját, a bűnbánat és utolsó kenet ritusát írja le a 13. szd-ból. — A XI. az egész eh.-i év pápai Lit.-ját ismerteti, 1140—1143 között írta Benedek római kanonok. — A XII. szerzője a későbbi III. Honorius pápa († 1227), ugyanazt tartalmazza és benn van még a pápaválasztás, koronázás és császárkoronázás. — A XIII.-at X. Gergely adatta ki († 1276), és ugyanaz az anyaga, mint a XII.-é. Címe: *Caeremoniale Romanum*. — A XIV.-et 1311 körül Stefaneschi bíboros írta, ugyanaz az anyaga, mint az előző kettőé. Címe: *Ordinarium S. Romanae Ecclesiae*. — A XV. Petrus Amelii, gradói pátriárka műve († 1403), ugyanoly tartalma van, mint a XII.—XIV.-nek. Címe: *Liber de Caeremoniis Ecclesiae Romanae*. — ¶ *Caeremoniale Episcoporum, — Romanum.* R. P.

Ordo ¶ Egyházi rend.

Ordo = rendtartás, ¶ *ordinarium*.

Ordo Romanus ¶ *Ordines Romani*.

Ordo Romanus antiquus, v. O. R. *vulgatus* = régi, v. elterjedt római rendtartás, ¶ *Ordinarium*. R. P.

Orgona. Az O.-nak kettős hivatása van a Lit.-ban. Az első vonatkozik a lit. ének kíséretére, a másik

pedig az önálló, független játékra az ú. n. preludi-
mozásra. Minthogy az ének a fő, azért az O. csak
támogatja az éneket és nem nyomja el azt. Ugyanez
áll a responsoriumok kíséretéről is. A gregorián ko-
rális kíséretének összhangosítása is diatonikus legyen,
továbbá a dallam ritmikus szerkezetéhez igazodjék.
Elhibázott dolog tehát minden egyes hang alá egy-
egy akkordot helyezni. Ehelyett csak az egyes ritmikus
csoportok kapjanak külön akkordokat. Tilos az orgo-
nálás a nagymiséen és az ünnepélyes vesperán ad-
ventben és nagybőjtben (hamvazószerdától a nagy-
szombati Glóriáig) és a gyászmisében. Kivétel advent
3. és nagybőjt 4. vasárnapja, továbbá azok a napok,
melyekre valamely szentnek ünnepe esik és nagycsü-
törtök Glóriája. A Bold. Szűz votiv miséiben szom-
bati napon, adventben és nagybőjtben (tehát a Rorate
vagy hajnali miséken) az orgonajáték meg van en-
gedve. G. G.

Oriskus ¶ Neumák.

Ornátus (paramentum) névvel jelöljük az ünnepies,
több-papos nagymiséhez szükséges lit. ruhák kész-
letét, úgy mint: ¶ pluviále, ¶ kazula, ¶ dalmatika, ¶
tunicella a megfelelő ¶ stólákkal, ¶ manipulusokkal,
¶ velummal és ¶ burzával. Főpapi misénél pedig
az eddigieken kívül hozzájárul még az ¶ infula és a
¶ gremiale is. — ¶ Lit. ruhák. F. M.

Orologion (horologion = óraskönyv, szláv časos-
lov, román orologiu) a bizánci rítusban a napi ima-
órák változatlan részeit tartalmazza. A változók a
¶ triodionban, ¶ oktoichosban, ¶ pentekostarionban
vannak. — ¶ Lit. könyvek a kel.-eknél. R. P.

Ó-római rítus. 1. *Eredete.* Ó., v. Róma-városi, v.
tisztá római rítus a neve annak a ¶ nyug., latinnyelvű
rítusnak, mely a konstantinusi béke után (313) Róma
városában és környékén virágzott. Gyökerei kétsége-
lenül a 3. szd-ra nyúlnak vissza: Hippolytus, az ostiai
Portus (katonai kikötőváros) püspöke 220 körül az

„Apostoli hagyomány“ c. művében az Ó. ősi formáját leírja. A 4. szd-ban Damasus pápa († 384) kétségtelenül szervező munkát végzett az Ó. körül, bár ennek terjedelmét nem ismerjük. I. Ince pápa († 417) az 5. szd. elején hangsúlyozta a középitáliai Eugubium püspökéhez, Decentiushoz írt levelében, hogy az Ó.-t kellene minden nyug. Eh.-nak követnie. A róm.-i kánon a 4. szd-ban nagyjában mai formájában már megvolt, mert a 4. szd-i „De Sacramentis“ (= a sz. titkokról) szóló könyv szerzője már bőven idézi. Az 5–6. szd. lit. szövegeit a Sacramentarium ¶ Leonianum-ban találjuk meg bőségesen. A 6. szd. végén N. sz. Gergely pápának volt nagy szerepe az Ó. újrendezésében, bár biztosan csak az ének-részek rendezéséről, a kánonban a „Hanc igitur“ imabotlásáról és a Pater nosternek a kánon végére való helyezéséről tudunk. Az Ó. a 7. szd-ban kelet.-i hatás alá kerül és terjedni kezd Európában és ezzel eredeti tisztasága megszűnik (¶ Római ritus).

2. *Tulajdonságai.* Az Ó. és a többi nyug. ritus közötti stíluskülönbségeket: ¶ Nyug. ritusok. Az Ó. és minden más ritus közötti legszembetűnőbb különbségek: a diakonus szerepének nagyfokú lecsökkentése, minden diakonus által mondott litánia hiánya, a békecsók az áldozás előtt van és nem a felajánlás közben, hiányzik teljesen a Szentlélek segítségül hívása: az ¶ epiklesis; a „nagy közbenjárás“ nem egyszerre történik, hanem az egész kánonra van elosztva: ¶ Te igiturban, ¶ Memento vivorum, Communicantes, Memento mortuorum, Nobis quoque. R.P.

Orthodox ritus. 1. O. = igazhívó, ezt az elnevezést az eretnekekkel szemben magukról eredetileg még a latin ritusúak is használták. 2. A lit. könyvekben minden ¶ keleti ritust követő és nem eretnek (pl. monophysita, nesztorianus stb.) keresztény akár egyesült, akár szakadár, ezt a jelzőt használja magáról. A

köznapi életben azonban O. csak a keleti ritust követő, de nem eretnek szakadárok ritusának a neve.

R. P.

Orthros szláv utrenye, a bizánci ritusú zsolozsma reggeli része, mely a római ¶ laudesnek felel meg; ezt végzik legnagyobb ünnepélyességgel. — ¶ Kanon, imos, ódé.

R. P.

Ostensorium ¶ Szentségmutató.

Ostiarus ¶ Ajtónálló.

Ostya az oltáriszentség anyaga; tiszta, finom buza lisztből és természetes víz keverékéből készült és tűzőn sült kovásztalan kenyér. Színe fehér, alakja kerek. Már a 12. szd-ban az O. a maihoz hasonlít és Krisztus képével van díszítve. Ez a kép ábrázolhatja vagy a fölfeszített Krisztust, vagy a Szentszivet, a Bárányt, vagy Krisztus nevének monogramját: I. H. S. Semmikép sem lehet az O.-t szentek képével díszíteni. Nagy gondot kell a templom igazgatójának az O.-ra fordítani, gondosan kell száraz helyen őrizni; az őrzésre szánt edény legyen tiszta és jól lezárható. — ¶ Kenyér.

F. M.

Ostyakészítés. Az Eh. őskorában a hívek áldozati adományaiból választották ki a sz. miséhez szükséges kovásztalan kenyeret. Amikor ez a szokás megszűnt, a papoknak és szerzeteseknek volt kötelességük az ostya sütése. A 11. szd-ból származó hirschaui kolostori szokásokból tudjuk, hogy az O.-t a szerzetesek a legnagyobb tisztelettel és áhitattal végezték. A buzaszemeket külön kiválogatták, megtisztították, nagy gonddal külön megőrölték, az ostyákat zsoltárok éneklése közben, vállkendőbe és miseingbe öltöztve megsüfötték. Az O.-hoz tiszta természetes víz és tiszta finom búzaliszten kívül semmi más anyagot használni nem szabad. A buzaliszt és víz lelkiismeretes és jó keveréséből készült híg tésztát a külön erre a célra készült ostyasütő vas segítségével sütik. Sok helyen a kántor vagy sekrestyés végzi az

O.st. Ilyenkor a templom igazgatójának kötelessége az eselleges lelkiismeretlenségek kiküszöbölése és megakadályozása. Manap azonban főbnyire apácák és újabban férfi szerzetek is vállalják az O.st. *F.M.*

Ószláv nyelv használatát a 9. szd-ban a morvák között térítő Sz. Cyrill és Metód kérésére Szvatopluk morva fejedelemnek VIII. János pápa kifejezetten megengedte 880-ban. Metód érseki tartományában a római ritust akkori szláv (ma már holt nyelv: ószláv, v. palaeoslav) nyelven végezték, csak az evangéliumot kellett latinul is énekelni. A szláv nyelvű római ritus a nyugati szlávoknál nem soká maradt meg. Annál fontosabb lett nem sokkal Cyrill és Metód után a bizánci ritusnak a ¶ bolgárok részére készült ószláv fordítása, melyet az oroszok, ¶ ruthének, ¶ szerbek, a 18. szd-ig a ¶ románok is használnak. Az ószláv nyelven végzett ritus írása a Sz. Cyrilltől feltalált „cyrillika“. Ószláv nyelvű római ritus a ¶ glagolit. *R. P.*

Oxyrhynchus papyrus. A legrégebb megfejtett keresztény dallamot tartalmazza a 3. szd-ból. A dallam óhellén alfabetikus lejegyzéssel (¶ Neumairás fejlődése) van megörökítve. Az Egypt. Exploration Society 1922-ben kiadott 15. kötetében jelent meg. *G. G.*

O, Ó.

Öblítés (ablutio, purificatio): a kehelynek és a ciboriumnak az Oltáriszentség vétele után való, továbbá a corporale, palla és purificatoriumnak a misében való használata utáni kimosása, tisztítása. A kehely kiöblítése és kitörlése, a pap ujjainak lemosása és a száj megtörlése a sz. misében az oltáriszentség vétele után és ennek szertartása a 11. szd. körüli időből származik; a mai szertartást V. Pius pápa rendelte el. A Lit.-ban egyszer használt purificatoriumot, corporalet és pallát mielőtt mosásba adnák előbb nagyobb rendben levő klerikusnak, tehát legalább is alszerpapnak ki kell mosnia, a vizet pedig a ☩ sacrariumba önteni. A kehely és ciborium öblítésénél, amely a sz. misében történik, először bort, majd ennek vétele után, bort és vizet öntenek a sz. edénybe, azt a kehely kiöblítése után a pap magához veszi, utána pedig a purificatoriummal jól kitörli a nevezett edényeket. F. M.

Öltözködési imádságok. A pap és a szerpapok, amikor miséhez öltözködnek, minden egyes ruhadarab felöltésénél a megfelelő imádságot mondják. A rubrikák ezen imádságok mondását a papok részére előírják, a szerpapoknál pedig az O. mondása illő és tanácsos. Sőt sokan azt állítják, hogy a papok öltözködésére vonatkozó rubrikák is csak irányítók (rubricae directivae) és nem parancsolók (rubricae praeceptivae). Öltözködés elején a keresztség nem köte-

lező, ha valaki keresztet vet, akkor tegye meg már olyankor, amikor még nem tart kezében ruhadarabot; a vállkendővel együtt keresztet vetni nem illik. F.M.

Órangyalok ünnepe ¶ Angyalok ünnepei.

Ördögűzés (exorcismus) a gonosz lélek káros hatalmának megtörése, elhárítása személyeken és tárgyakon. Mivel az ördög, mint Istennek és az emberi nemnek ellensége a kinyilatkoztatás tanúsága szerint sokféleképpen árt az embernek, az Isten tiszteletének, az ember lelkét a bűn által megrontja, a kísértés által veszélyezteti, egyes embereket a megszállás által különösen is hatalmába kerít; ártani törekszik az ember vagyonának: azért az Eh. Krisztus példájára gyakran alkalmaz O.-t. Ez lehet *magán*, melyet bárki végezhet szenteltvizzel, keresztvetéssel, imádsággal, paranccsal; lehet *nyilvános*, melyet az Eh. végez szolgái által. A nyilvános O. lehet *ünnepélyes*, melynek célja, hogy megszállottból űzze ki az ördögöt. Ezt a püspöktől nyert külön engedély alapján csak áldozópap végezheti. Lehet továbbá *egyszerű*, a Lit. egyes cselekményeihez kapcsolt, melyet azok végezhetnek, kiknek az illető cselekmények végzésére joguk van. Ilyen O. van a keresztségnél, keresztviz, viz, olajok, só stb. szentelésénél. Az O. szertartásának gyakori jelei: ráfúvás, kereszttel való megjelölés, szentelt vízzel való meghintés, füstölés, kézrátétel, parancs formájú imádságok. Az ős Eh. az O.-re kisebb rendet alapított. ¶ Ördögűző. K. F.

Ördögűző (exorcista) a kisebb rendhez tartozó klerikus, aki szentelésében az ördögűzésre nyer hatalmat az exorcismusokat tartalmazó könyv érintésével. Megszálltakon ördögűzést azonban csak az áldozópap végezhet külön püspöki engedéllyel. Az O. rendje már a 3. szd.-ban megvolt, főleg a keresztségi exorcismusokban való segédkezésre. K. F.

Ormény rítus. Orményországot Sz. Gergely, a Felvilágosító 350 k. térítette meg, és mivel kappado-

ciai volt, a ¶ kappadociai görög nyelvű ritust honosította meg. A születő örmény egyház azonban csak hamar a szír egyház hatása alá került, úgyhogy egy idejűleg szír nyelven a ¶ szír ritust is használták. Az Ö. 428 után születik meg, mikor a nemzeti királyságot megalapítják. Főmintaképe a kappadociai ritus szír elemekkel vegyítve, úgyhogy a ¶ bizánci ritusnak az Ö. testvére. Számos anaforája volt; máig megtartotta az ősi hármass olvasmányt. 551 óta az Eh.-tól elszakadtak és csak a 14. szd.-ban tértek sokan vissza; ezek az egyesültek az Ö.-t követik, de erősen rómaiastíva, pl. kovásztalan kenyeret használnak, a misében van utolsó evangélium. A nem egyesült örmények (gregoriánusok) teljesen az Ö.-t használják. *R. P.*

Örökimádás többféle van. Rómában a ¶ negyven órás szentségimádás fejlődött örökös szentségimádássá oly módon, hogy amikor az egyik templomban befejeződött a 40 órás szentségimádás, ugyanakkor megkezdődik egy másikban. Így Róma összes templomai be vannak osztva a szentségimádás ezen rendjébe és így nincsen olyan éjjel, nappal és óra, amelyben valamely templomban ne lenne szentségimádás. Ezt a szokást átvették az egyes eh.-megyék is oly változtatással, hogy mindennap más-más templomban tartanak szentségimádást, de csak reggeltől estig; éjjel nincsen kitéve az Oltáriszentség. Ez az Ö. második faja. Alakultak női szerzetek is, amelyeknek tagjai örökös szentségimádást végeznek; ezek templomában állandóan, éjjel és nappal ki van téve az Oltáriszentség imádásra. A szentségimádás Lit.-ját az ¶ Instructio Clementina szabályozza. *F. M.*

Öröklámpa a mai nyelvhasználat szerint az Oltáriszentség előtt állandóan égő mécses. Már a keresztény ókorban égtek lámpák a templomokban, pl. a sz. Sír templomban. Ezek azonban azok a lámpák voltak, amelyekről a püspökök szertartáskönyve is

említést tesz, hogy a fő- és mellékoltárokon égi-
enek. Csak a 13. szd-ból vannak az Oltáriszentség előtt
égő Ő-ről előírások. A mai lit. törvények szerint
azon oltár előtt, amelyben az Oltáriszentséget őrzik,
állandóan kell égnie legalább egy lámpának. Ahol
valamely templomban több oltárnál is ég mécses, ott
az Oltáriszentség előtt vagy nagyobb, vagy több lám-
pának kell égnie. Az elégetendő anyag vagy olajbo-
gyóbból sajtoló olaj, vagy viasz. *F. M.*

Őv (balteus, cingulum) a ¶ miseingnek (albának)
a testhez szorítására és felövezésére szolgál. Az Ő.
alkalmazását a miseing bővülése tette szükségessé;
a 7. szd. előtt nem említik. A középkorban színes
selyemből készült, a mai jog szerint lehet gyapjúból,
selyemből vagy vászonból készíteni; színe lehet fehér,
de viselheti az összes ¶ lit. színeket is. Fekete övet
nem szoktak használni, a fehér színű helyettesíti. Első
használat előtt megáldandó, amit a templom igazga-
tója is megtehet. Szimbolikus magyarázat és az Ő.
felöltésénél mondandó imádság szerint a tisztaságot,
papi önmegtartóztatást jelképezi. *F. M.*

P.

Pacificale (instrumentum pacis) a békecsók esz= köze. III. Ince idejéig (13. sz. elején) a sz. misé= ben szokásban volt a testvéri szeretet kifejezésére a valódi ¶ csók. Attól kezdve szokásba jött értékes ke= retbe foglalt képet vagy feszületet megcsókolni oly módon, hogy a miséző pap előbb megcsókolta az ol= tárt, majd a P.=t, miközben e szavakat mondta: „Pax tecum“ (béke veled), ezt a P.=t aztán a szerpap oda= vitte annak, akinck a miséző a „pax“=ot adni akarta, aki szintén megcsókolta a P.=t. Így használják még manap is a P.=t (amely ma rendesen ezüstből ké= szült ¶ feszület), amikor a segédkező papságon kívül másnak is adnak békecsókot. Nálunk sok esetben ak= kor is használják, amikor a rubrikák nem írják elő, pl. litániákon, temetéseken. F. M.

Paedobaptismus = ¶ Csecsemők keresztsége.

Paenitentia = ¶ Bűnbánat.

Paenitentiarius (bűnbánati pap). A kel.=i eh.= akban a 4. szd. végéig szokásos volt, hogy a nyilvá= nos bűnbánati fegyelem intézésére a püspök P.=t ál= litott, azaz oly papot, aki a bűnösöket felkutatta, ki= hallgatta, a vezeklést ellenőrizte. Főleg a konstantiná= polyi eh.=ban volt meg ez a szokás. A nyug.=i eh.= ban csak a plébániák kialakulásával nyernek az ál= dezópapok önállóbb jogkört a bűnbánat szentségénél a püspök mellett. *P. canonicus* (penitenciárius=kano= nok) a káptalannak az a tagja, akire rendes jogható=

sággal van az eh.-megyében a bűnbánat szentségének kiszolgáltatása ráruházva. Feloldozhat a püspököknek fenntartott esetekben is. A káptalan templomában határozott időben kell a hívek rendelkezésére állania. P.-nek nevezik a római bazilikák (pl. Sz. Péter) hivatalos gyóntatóit is. K. F.

Paenula ¶ Kazula.

Pál ünnepei ¶ Péter és Pál ünnepei.

Paléographie musicale. D. Mocquereau 1889-ben indította meg ezt a monumentális művet, mely a legrégibb kéziratok phototypiáit közli magyarázatokkal és tudományos alapon foglalkozik a korális történetével, ritmusával, esztétikájával és előadásával. Eddig 13 kötet jelent meg. G. G.

Palla a kehely lefödésére szolgál a sz. misében. Alakja vászonból készült négyszögű ruhadarab. Valamikor a ¶ corporáléhoz tartozott; ennek egyik sarkát hajtották fel a kehely lefödésére. A 12. szd-ban azonban kényelem szempontjából kezdik a kelyhet külön összehajtott corporáléval lefödni és ebből lett a mai P., amely első használat előtt megáldandó a corporale megáldási formulájával. A P.-t lehet díszíteni is, de kerülendő a díszítésnél a fekete szín. Mielőtt mosásba adják, nagyobb eh.-i rendben levő klerikusnak kell előbb kimosnia. — ¶ Kehely. F. M.

Pallium az érsekeknek díszjelvénye, amelyet az újonnan kinevezett érseknek 3 hónapon belül a pápától kell kérnie. A 6. szd. óta használatos; mai alakja három újj széles, a vállakat körben körülvevő hófehér gyapjúból készült szalag; elől és hátul lecsüngő része van, amelybe hat fekete kereszt van beleszőve. A gyapjút, amelyből a P. készül, azon bárányoktól nyerik, amelyeket a pápa minden évben Sz. Ágnes napján (jan. 21.) megáld; a kész P.-kat pedig Péter-Pál napjának előestéjén áldja meg a pápa vagy helyettese, Sz. Péter sírja fölött helyezi el és itt maradnak mindaddig, míg valamely érseknek el nem

küldik. Amíg az érsek meg nem kapta a P.-t, addig érseki megyéjében főpapi szertartásokat nem végezhet, érseki joghatóságát nem gyakorolhatja, sőt az érseki címet sem használhatja. A P.-t csak egyes nagyobb ünnepeken viselheti az érsek az összes lit. ruhák felett érseki tartományában. Halálakor vele együtt eltemetik a P.-át is. *F. M.*

Pálmászentelés ¶ Virágvasárnap.

Panagia == „teljesen szent“ 1. Szűz Mária rendes lit. neve a kel.-eknél s ezért 2. a Máriáról elnevezett része a ¶ prosforának (áldozati kenyér). *R. P.*

Pannychis az ünnepélyes vigilia neve a bizánci ritusban, amelyen egy nagy ünnep előestéjén egész éjjel istentiszteletet tartanak. *R. P.*

Pap az a személy, aki emberek közül vétetik és az ő szolgálatukra adatik Istenhez tartozó ügyekben, hogy adományokat és áldozatokat mutasson be a bűnökért — a zsidókhoz írt levél meghatározása szerint. Ő a közvetítő imádsággal, áldozattal, a szertartások végzésével Isten és emberek közt. Papsága volt a pogány vallásoknak is; a primitív népeknél a P. feladatait a családfő végzi. Az ószöv.-ben Isten rendelt P.-okat, akik Lévi törzsehez tartoztak. Az újszöv.-ben Krisztus, a Melchizedek rendje szerint való főpap az ő papi hatalmát átadta az apostoloknak, hogy ők azt az Eh. szolgálatára a papszentelésben és püspökszentelésben továbbadják. Az újszöv. papsága az eucharisztikus áldozat bemutatására, a szentségek kiszolgáltatására, az evangélium hirdetésére, az istentisztelet végzésére, hívek kormányzására szolgál. A papi hatalom, mint az egyházi rendben nyert szentségi hatalom két fokra oszlik: teljességét bírja a püspök; bizonyos megszorítással (mely főleg a papi hatalom továbbadását zárja ki), részesül benne az áldozópap. A P. Krisztus helyettese, akinek erkölcsiével is folyton Krisztushoz kell hasonlóná válnia. Tőle nyeri a szentségi hatatmat, melyben Krisztus isten-

emberi ereje működik, mint consecráló (a kenyeret és bort átváltoztató), bűnbocsátó, kegyelmet közlő, áldó, szentelő hatalom. Az újszöv. i papi hatalom csúcspontja, lényege: Krisztus eucharisztikus testének consecrálása; a papi hatalom többi ága: Krisztus misztikus testének, az Eh.-nak építését szolgálja. A többi rendi fokok (szerpap stb.) csak előkészítő fokai a papságnak. Csak tágabb értelemben tartoznak tehát hozzá. ¶ Püspök, áldozópap, papszentelés, egyházi rend.

K. F.

Pápa Róma püspöke, Krisztus földi helytartója, az Eh. látható feje és így a legfőbb eh.-i hatalom birtokosa, a legfőbb törvényhozó (¶ lit. törvényhozás szervei). Az ő joga többek közt az istentisztelet és a Lit. rendjének megállapítása, a boldoggá- és szenttéavatás, az ereklyék hitelesítése, búcsúk engedélyezése, püspökségek és szerzetek felállítása, jóváhagyása vagy megszüntetése, főpapok és püspökök kinevezése stb. Címe szentséges atya, apostoli Szentszék. Leiratokban Nagy sz. Gergely óta „servus servorum Dei“ (= Isten szolgáinak szolgája) címet is használja. Rendes ruhája a fehér reverenda, fehér selyem ¶ pileolus, mellkereszt aranyláncon, biborselyem szandálók, amelyeknek díszé aranyhimzésű kereszt, lakásán kívül piros köpenyvet visel és kalapot. Ünnepeyes alkalmakkor karinget és hermelinnel szegélyezett piros ¶ mozzettát hord széles arannyal himezett stólával. Istentiszteletek alkalmával a rendes ¶ főpapi jelvényeken és lit. ruhákon kívül ¶ fanont és ¶ subcinctoriumot is használ. Jelvényei még a ¶ tiara, a ¶ halászgyűrű, a keresztben végződő ¶ pásztorbot. Ha utazik, mindig magával viszi az Oltáriszentséget is.

F. M.

Pápai áldás ¶ Articulus mortis.

Pápai oltár ¶ Bazilika.

Papi rend ¶ Egyházi rend, pap.

Papszentelés az ¶ áldozópapi rendnek szentségi

jellegű kiszolgáltatása. 1. *Kiszolgáltatója* a püspök. *Alanya* az egyházi rend fokain a szerpapságig érkezett ¶ klerikus. Megengedett föl vételéhez szükséges, hogy a szentelő legyen a római Eh. közösségében, ment legyen eh.-i fenyítékektől, legyen illetékes a szentelésre és tartsa be a P.-re vonatkozó törvényeket. A felvevőben pedig szükségesek a kánoni kor, kényszertől való mentesség, megfelelő tudományos és erkölcsi képzettség, a bér málás felvétele, a szentelési időköz megtartása, a megfelelő ellátás biztosítása, szabálytalanságoktól, akadályoktól való mentesség.

2. A P. *szertartása* Hippolytus-nál (Const. Aeg.) még jórészt hasonló a ¶ püspökszenteléshez; a kézrátétel és az imádság ősi lényege, melyhez hozzájárult a patena (ostyával), kehely (borral) átadása, a kezeknek olajjal való megkenése, a papi ruhákba való felöltöztetés, a bűnbe csátó hatalom átadásának jelzése az áldozás utáni kézrátétellel, a ¶ hűségeskü. A P. a szentelő miséjében történik, melyet a szenteltek a szerrek átadása után együtt mondanak a püspökkel és vele együtt consecrálnak.

3. *Hatása*: a Szentlélek kegyelme, mely a meg-szentelő kegyelmet gyarapítja, segítő kegyelmeket ad a papi hivatás méltó végzéséhez; a szentségi hatalom átadása, továbbá a szentségi jegy közlése. A P. mai szertartása a római és gallikán ritusokból való. Cselekményei közül az olajjal való kenés valószínűleg az ószövetségi szentelés hasonlóságára keletkezett; a ruhák és szerek átadása ősi vallásos, hivatalbaiktató jelkép, nem pusztán a germán jog sajátja. A kel.-i eh.-akban a szertartás egyes mozzanatai korábbi fejlődési fokon álltak meg.

4. A P. *ideje* a kisebb rendeknél bármely vasárnap és duplex ünnep délelőtti; a nagyobb rendeknél a kántorböjtök szombatja, a feketevasárnap előtti szombat és nagyszombat. Súlyos okból végezhető a P. vasárnap vagy külsőleg megüendő ünnepnapon. A

püspökszentelés ideje: vasárnap és az apostolok ünnepei. A kántorszombati Lit. felépítése mutatja, hogy az ősehb. ban is ezen a napon volt a P. (¶ Kántorböjtek.)

5. *Papszentelési időköz* (interstitium) az az idő, melynek az egyes, főleg nagyobb rendek felvétele közt el kell mulnia. Az alszerpapságra a kisebb rendek után egy évig, a szerpapságra 3 hónapig, az áldozópapságra szintén 3 hónapig kell legalább várni az előző rend felvétele után. — ¶ Egyházi rend. K. F.

Parakletikos = a Vigasztaló (Szentlélek) könyve, az ¶ Oktoichos újabb, bővített kiadása. R. P.

Paramentum ¶ Ornátus és lit. ruhák.

Parancsolt ünnepek ¶ Festum fori.

Parasceve = előkészület: 1. az evangéliumokban a zsidóktól átvett kifejezés: készületnap a husvét előtt, ekkor kellett ugyanis a husvét bárányt előkészíteni. Mivel e nap Jézus halálakor véletlenül péntekre esett; 2. a bizánci rítusban ez minden pénteknek a neve; 3. a nyug. rítusokban a nagypénteké. R. P.

Parimia = példakép, a bizánci rítus zsolozsmájában az ószövetségi olvasmányok neve. R. P.

Parochiale = plébánia-könyv, a ¶ Rituale régi neve.

Pascha = ¶ Husvét. A héber *pesach* = átmenet, transitus, arámul *pascha*; a husvét ünnepének ószövetségi neve, mely onnan származik, hogy az öldöklő vész Izrael elsőszülötteit a kivonulás éjjelén megkímélte, csak „átment“ közöttük. Az 1. szd. végén a ker. ek már e néven nevezik a husvétot. R. P.

Pascha annotinum = a husvét évfordulója, amikor ugyanis naptári nap szerint az előző évi husvét emlékét megülik. Az óker. korban e napon főleg az előző évben megkeresztelték köszönték meg Istennek a keresztség kegyelmét. A 11. szd. után a P. el. tünik. R. P.

Pascha floridum = virágos husvét, a ¶ virágvasárnap középkori neve.

Passio = szenvedés, Krisztus szenvedésének története az evangéliumokban, melyet virágvasárnapon Máté szerint, a nagyhét keddjén Márk, szerdáján Lukács szerint, nagypénteken János szerint olvasnak. A P. olvasása nagyhéten már sz. Ágoston korában (4. szd.) szokás volt. A gallikán ritushoz a 4 evangéliumból összeállított szöveget (diatessaront) olvastak. A 10. szd óta szokás, hogy 3 diakonus éneklje a P.-t: Krisztus szavai $\dagger$ jelével vannak jelölve (T = trahe, lassan énekeld), az evangelista szerepét C (C = cito, gyorsan énekeld), a főbbi szereplőét S jelzi (S = sonoriter, magas hangon énekeld). Meg van engedve, hogy többeknek szavát (turba = főmeg) kar énekelje. A magyar nyelvterületen a hitújítás kora óta a P.-t a kóruson magyarul laikus énekesek énekelik, mialatt a pap csendesen latinul olvassa. R. P.

Passionale = $\P$ Passionarium.

Passionarium a szentek életét tartalmazó nyug. lit. könyv, $\P$ Legendarium.

Pásztorbot (baculus, pedum, ferula, pastorale) a püspökök és apátok joghatóságát jelképező körülbelül 2 méter hosszú, a végén meggörbülő bot, főpapi lit. jelvény. P.-t rendszerint csak azok használhatnak, akiknek valóságos eh.-i joghatóságuk van mások felett. A P. használatáról szóló első biztos történeti följegyzésünk a 6. szd-ból való. A 8. szd-ban a pápák jogar alakú botot használtak. Kezdetben fából vagy csontból készült és egyenes bot volt, a 11. szd-tól kezdve pedig felső részét meggörbítik és idővel nemes fémből készítik. A pápák a 12. szd-tól kezdve nem használják P.-t, mert a legenda szerint sz. Péter az ő P.-jét elküldte volna Trier első püspökének. A P. alsó vége hegyes, ennek neve stimulus (ösztöke) és jelzi, hogy a püspöknek szükség esetén buzdítani és büntetni is kell. F. M.

Pásztorjátékok eredete visszamegy a korai középkor

korba. Már a 11. szd-ban vannak ilyenek; ebből a korból származik a freisingi pásztorjáték. Céljuk az volt, hogy ily módon drámailag szemléltessék az ünnep titkát vagy az ünnepnek alapját alkotó eseményt. Ma már csak mint népszokás fordul elő egyes helyeken. F. M.

Pastoforion a ¶ clementinus Lit. szerint az a sekrestyeszerű helyiség v. fülke, melyben a megmaradt Oltáriszentséget tették el. R. P.

Pastorale 1. = pásztor(könyv), a ¶ Rituale középkori neve; 2. = pásztor(bot), püspökök és szerzetes apátok lit. botja; ¶ Pásztorbot. R. P.

Patena = kehelytányérka. ¶ Kehely.

Pater noster (Miatyánk) az Úr imádságának kezdete. 1. A *szentmisében* a régi kánont befejező nagy doxologia után mondja a pap a P.-t ünnepélyes bevezetéssel énekelve, vagy kismisében fennhangon. N. Sz. Gergely helyezte át a római misében a kánon végére, hogy az Úr áldozatának bemutatását az Úr imádsága zárja le és az áldozatbemutatót összekapcsolja az áldozással. — A kel. misében ¶ bizánci ritus. 2. *P. a keresztségi szertartások közt.* Az őseh.-ban nagyböjt 4. vasárnapját követő szerdán volt a ¶ *traditio symboli et orationis dominicae*; a hitvallást és a Miatyánkot közölték a katechumenokkal. Nagyszombaton volt mindkettő felmondása (*redditio*). Ennek emléke ma is megvan a keresztségi szertartások közt. 3. *P. a zsolozsmában* az egész napi zsolozsma csendben mondott kezdő imádsága és a *Completerium* végén záróimádsága (Pater, Ave, Credo); az egyes imaórák kezdő imádsága (Pater, Ave); az imaórák lezárásában is mondják a rövid litánia után a *collecta* előtt. A *Laudes*ban és a *Vesperás*ban recitálják vagy éneklük egészen, a többi óra végén csak a két első szót recitálják, a többi az utolsó előtti könyörgésig (*et ne nos*) csendben mondják. A temetési szertartásban is azért van, mert az rövidített officium.

Sz. Benedek Regulája (529) adja meg először használatának szabályait. — ¶ Miatyánk záradéka. *K. F.*

Patrocinium ecclesiae ¶ Búcsúnap.

Patronus ¶ Védőszentek.

Pax = békecsók. ¶ Csók.

Pax tecum (Béke veled). Az ünnepélyes misében a békecsók alkalmával mondott köszöntés. Felelet rá: *Et cum spiritu tuo* (És a te lelkeddel). Bérnálásnál ¶ arculütéskor mondja a püspök. *K. F.*

Pax vobis (Béke nektek) a főpapi (püspöki, apáti) misében a ¶ Collecta előtt való köszöntése a népnek a miséző részéről *Dominus vobiscum* helyett. *K. F.*

Pectorale ¶ Mellkereszt.

Pedum ¶ Pásztorbot.

Pelvicula = kézmosótálca. ¶ Kézmosás.

Pentecoste = ¶ Pünkösöd.

Péntek megülése. A Krisztus korabeli szigorúbb felfogású zsidók hetenként kétszer: hétfőn és csütörtökön böjtöltek. A keresztények tudatosan szembehelyezkedve a zsidó szokással, szerdán és pénteken böjtöltek, mert szerdán árulta el az Urat Judás és mert pénteken halt meg. E napok megtartása már az 1. szd. végéről származó Didachében megvan. ¶ *Semijejuniummal* (= félböjt) ünnepelték meg. P. napjaig megmaradt, a szerdái hamarosan eltűnt. *R. P.*

Pentekostarion = 50 napos könyv, a husvétii időnek változó zsoltosma és miseréseit (szóval a ¶ *proprium de tempore*-t) tartalmazó szerkönyv. Kiadása: P., Romae 1884. — ¶ *Oktoichos, Triodion.* *R. P.*

Perikópa = körülhatárolt rész, a Szentírás egy része, melyet az istentiszteletre kijelöltek és olvastak. 1. A bizánci rítusban ennek P. a neve, a latinban ¶ *capitulum*. 2. P. manap tudományos műszó is, mely bármely rítus lit. olvasmányszakaszát jelenti. — ¶ Szentírás olvasása a Lit.-ban; *lectionarium.* *R. P.*

Perikóparendszer ¶ Szentírás olvasása a Lit.-ban.

Peristylum a régi, klasszikus róm. háznak má-

sodik, oszlopcsarnokkal körülvelt és sokszor tetővel is befödött udvara, amelyben az üldözések korában (az első 3 szd-ban) a keresztények összejöttek a Lit. végzésére, a sz. misére. Ezek a P.-k ősei mai templomainknak. *F. M.*

Per quem haec omnia (aki által mindezeket megáldod) a kánon végén a nagy doxologia előtt álló áldóimádság. Alatta hajdan megáldották a hívek által a sz. misére hozott dolgokat, olajat, kenyeret sajtot stb. (Hippolytus Lit.) a 3 keresztvetés erre utal. Nagycsüförtökön a betegek ☩ olaját szenteli meg itt a püspök. ☩ Kánon. *K. F.*

Perzsa ritus a ☩ nesztorian ritus egy elnevezése.
Pes (podatus) ☩ Neumák.

Péter és Pál, sz., ünnepei 1. A legnagyobb köztük P. és P. közös ünnepe jún. 29-én. A ☩ Kalend. Bucherianum már 354-ben ezen a napon említi. Együtt ünnepelték őket, mert a hagyomány szerint egy naptári napon haltak meg, de nem egy évben, mint azt sz. Ágoston határozottan kifejti. A dátum talán a halál napja, ami nem lehetetlen; viszont az üldözés alatt, 258-ban ezen a napon vitték „ad catacumbas” P. és P. testeit és lehet, hogy ezért a Translatio (ereklyeátvitel) napja. A 4. szd-ban Milanóban ünneplik sz. Ambrus és Afrikában sz. Ágoston tanúsága szerint. Az 5. szd-ban már mindenütt elterjed, 491-ben Festus római szenátor Anastasius bizánci császárt is ráveszi, hogy birodalmában dec. 28. helyett e napon ünnepeltesse (☩ István első vértanú ünnepe). Ebben az időben Rómában már vigiliája és oktavája van. — 2. Sz. Pál ünnepei: jún. 30. megemlékezés sz. Pálról; ezt az ünnepet a szükség hozta létre, mert az óker. szokás szerint az ünnepi Lit.-át a sír fölött végezték és sz. Pálnak az ostiai út mentén fekvő sírja messze volt sz. Péter vatikáni sírjától s így sz. Pál sírja fölött az istentiszteletet következő napon tartották. Jan. 25. Sz. Pál megtérése. Galliá-

ban ünnepelték először ezt az ünnepet (¶ Missale Gothicum 7. szd) épen a jan. 18.-i galliai sz. Péter ünnep oktaváján. A gallo-római ritusba is bekerült: a fuzionált Gregorianumban (¶ Miskönyv története) jelenik meg először. — 3. Sz. Péter ünnepei a két ¶ Cathedra ünnepen kívül még a negyedik ünnep: Péter láncainak ünnepe (Vasas sz. Péter, Petri ad vincula) aug. 1-én; ez az ünnep az Esquilinuson épült ó-római bazilikának szentelési évfordulója, ahol már a 6. szd óta tisztelték sz. Péter láncait. *R. P.*

Péter székünnepe ¶ Cathedra Petri ünnepek.

Péter Lit.-ja a görög nyelvű bizánci misébe görögre fordított s az anafora helyébe iktatott római kánon Lit.-ja. Egyes délitáliai görög kolostorok próbálkoztak ezzel a latinositással (¶ olasz-görög ritus). *R. P.*

Phryg hangnem ¶ Egyházi hangnemek.

Pileolus. Püspökök, megyésapátok állandóan fejükön viselnek egy kis violaszínű, a bíborosok vörösszínű, a pápa pedig fehérszínű kerek sapkát, amelynek neve *P.*, vagy mivel a 14. és 15. szd-tól kezdve a 19. szd-ig csak az ¶ infula (mitra) alatt viselték, biretum submitrale. A szerzetesapátok *P.*-a rendi ruhájuk színével egyezik. A *P.* nem viselhető a misében a kánon alatt és kitett Oltáriszentség előtt, egyébként mindig viselik és a magánéletben sohasenki előtt, még uralkodók előtt sem veszik le, ezért még a „Soli Deo” („csak az Istennek”) nevet is kapta. *F. M.*

Piscina többféle jelentésben fordul elő. Jelenti a régi ¶ keresztelő kápolnák medencéjét, amely a vizet oda- és levezető csővel volt ellátva. Jelenti továbbá a mai ¶ keresztkúthoz hasonló levezető csővel ellátott ¶ sacrariumot is, amelynek rendes helye a főoltár közelében volt. *F. M.*

Plagális hangnemek ¶ Egyházi hangnemek.

Planeta ¶ Kazula.

Planeta plicata ¶ Casula plicata.

Plébániai mise ¶ Szentmise felosztása.

Plébániatemplom ¶ Mater.

Plébános (plebanus — a nép embere; parochus) az a pap, akit a plébánia élére állítanak, hogy benne a lelkek gondozását rendes jogkörrel végezze a főpásztor főhatósága alatt. Jogkörükben részesednek azok is, akik káptalanokkal, szerzetházakkal egybekapcsolt plébániákat vezetnek és akik üresedésben levő plébániát adminisztrálnak. A P.-nak egyes lit. cselekmények fenn vannak tartva (¶ Illetékesség): az ünnepélyes keresztség, az Oltáriszentség nyilvános vitele a betegekhez; utavaló, utolsó kenet kiszolgáltatása; a hirdetések végzése, húsáldás nagyszombaton, keresztségvisszentelés, esketés. K. F.

Plenarium 1. a mai misekönyvnek középkori neve: Missale plenum (¶ Misekönyv története). 2. A misében előforduló olvasmányokat (leckéket és evangéliumokat) teljes egészében tartalmazó könyvek, míg az ú. n. ¶ comes az olvasmánynak csak kezdő szavait tartalmazza. F. M.

Pluviale, vecsernyeköpeny (cappa), amely minden valószínűség szerint a régi rómaiak paenulájából származott. A 11. szd-tól kezdve a P. már elől teljesen nyitott ruha és csattokkal van ellátva. A 13. szd-ig csuklyája is volt a P.-nak, amely azóta pajzsszerű lappá vedlett át. Ugyanolyan anyagból készül, mint a ¶ kazula és a lit. színeket viseli. Nem kizárólag papi vagy püspöki ruhadarab, alsóbbrendű klerikusok is viselhetik. Nagy szerepet játszik a zsolozsma ünnepies végzésénél is, amint hogy régebben is ¶ cappa choralis formájában a karimánál használandó hivatalos lit. öltözet volt. Ezenkívül használják a P.-t körmenetekben, szentséggel adott áldásoknál, temetésekénél. F. M.

Podatus ¶ Neumák.

Polyfónia többszólamú zene, melyben az egyes szólamok önállóak. G. G.

Polyliturgikus napok, amelyeken két-három misét is mondtak. A mai jog szerint csak karácsony ünnepe és a halottak napja P. nap. A 7.—13. szd-okban gyakori eset volt a naponkinti többszöri misézés. Így pl. Walafriid Strabo szerint III. Leó pápa néha 7, sőt 9 misét is mondott. Sz. Ágoston szerint Afrikában nagycsütörtökön két misét mondtak, az egyiket reggel, a másikat este. Ha egy napra több szentnek ünnepe esett, mindegyikről lehetett misét mondani. *F. M.*

Polystavrión (= sok keresztű) a 11. szd. óta a kel. püspökök számos kereszttel telehintett miseruhája (☩ felonion, sakkos). *R. P.*

Pontificale a misén kívüli főpapi funkciókat tartalmazó nyug. ☩ lit. könyv. Ebben van a bérmlás, papszentelés, püspökszentelés, templom- és harangszentelés stb. szertartása. Eleinte a ☩ sacramentariumokban voltak ezen funkciók imái is. A 8. szd. óta, mikor a szertartások, imák, újabb szentelmények a gallikán hatás alatt szaporodni kezdtek (☩ római ritus), jelennek meg az első P.-k; legrégibb Egbert, yorki püspöknek († 766) P.-ja. Bő P.-k keletkeztek Németországban a 11. szd.-ban; ezek hatása a 13. szd. elejéig Rómába is eljutott. Ilyen németországi P. alapján írta Durandus († 1296) a maga P.-ját; ezen alapszik a VIII. Kelemtől 1596-ban az egész Eh. számára kiadott P. Romanum. Újabb kiadása XIII. Leó alatt 1888-ban jelent meg. *R. P.*

Pontifikáliák ☩ Főpapi jelvények.

Pontifikális mise ☩ Szentmise felosztása.

Porrectus ☩ Neumák.

Portiuncula Assisi melletti kápolna, amelyet benécek adtak Sz. Ferencnek. Ez a kápolna volt a nagy szentnek kedves helye és a Sz. Ferenc-rend bölcsője. Sz. Ferenc kérésére III. Honorius pápa teljes búcsút engedélyezett azoknak, akik ezt a kápolnát meglátogatják. IV. Sixtus pápa ezt a búcsút a Ferenc-rend-

diek részére kiterjesztette az összes Ferenc-rendi templomokra, XV. Gergely pedig 1622-ben az összes híveknek aug. 2-án annyszor elnyerhető teljes bűcsút engedélyezett, ahányszor e napon Sz. Ferenc három rendjének bármely templomát meglátogatják, itt a pápa szándékára imádkoznak, ha meggyóntak és megáldoztak. *F. M.*

Postcommunio (áldozás utáni imádság) a neve annak a könyörgésnek, melyben a pap a ¶ Communio után a szentáldozás gyümölcseiben való részesedést kéri a maga és a hívek számára. Felépítése, száma, jellege teljesen az, mint a ¶ Collectaé és a ¶ Secretaé. Más neve Complenda, ad Complendum. Az ősi római ritusban alakult ki; szövegei általában ugyanazok ma is, mint a Leonianumban és Gelasianumban. *K. F.*

Postcommunio ¶ Collecták éneklése.

Postpianus ritus ¶ Antepianus ritusnál.

Potérion a kehely neve a bizánci ritusban. Fel szerelése: a fányérka ¶ diskos, az ¶ asteriskos és 3 kehelyfedő; egy a kelyhet fedi, egy a diskost és egy nagyobb az egészet (¶ Aérion). *R. P.*

Praeconium paschale = husvéti ünnepi ének, ¶ Exsultet.

Praefatio = ünnepélyes hálaadás s bevezetése a kánonnak. A P. apostoli eredetű, minden ritusban megvan. A róm. szertartás P.-ja három részből áll: bevezetés, maga a P. és a befejező trisagion. A bevezetés és befejezés mindig ugyanaz, míg a P. szövege idők és ünnepek szerint változik. Régen a legtöbb misének külön P.-ja volt, úgy annyira, hogy 267 P.-t számláltak. A Gelasianum már csak 54-et tartalmaz. A kijavított római misekönyvbe V. Pius pápa 11 P.-t vett fel. Így van külön P. 1. karácsony napjától vízkeresztig, 2. vízkereszt napjára és egész nyolcadára; 3. hamvazószerdától feketevasárnapig a böjti; 4. feketevasárnaptól nagycsüförtökig bezárólag

a sz. keresztről; 5. husvét P.-ja nagyszombattól a mennybemenetel vigiliájáig; 6. mennybemenetelé pünkösdi vigiliájáig; 7. pünkösdi és nyolcadára a Szentlélekről; 8. pünkösdi utáni vasárnapokon és ádventben a Szentháromságról szóló P.-t mondjuk, kivéve, ha saját P.-val bíró ünnep esik rájuk; 9. van azután Szűz Mária ünnepeire külön, 10. és az apostolokéra, 11. majd Sz. Józsefről és 12. halottakról szóló újabb P. következik; 13. a hétköznapiaknak is van külön P.-ja; 14. a nemrég elrendelt Krisztus Király ünnepének és 15. Jézus Szentséges Szíve ünnepének saját P.-ja. A sz. misében a P. mondásánál a szabály az, hogy mindig az illető ünnep vétessék tekintetbe, ha több ünnep esnék össze, akkor a lit. szabályok szerint első helyen említett, a méltóbb ünnep P.-ja mondassék. ¶ Eucharistia, mint imádságfaj. Sz. F.

Praefatio éneklése. Szerkezele zoltárszerű. Háromféle dallama van: Tonus sollemnis, amelyet duplex és semiduplex napokon, tonus ferialis, amelyet a többi napokon és tonus solemnior, amelyet ad libitum (tetszés szerint) használhatunk. G. G.

Praeludium ¶ Előjáték.

Praeparatio ad missam előkészület a sz. miséhez. Ez áll először is imádságból (¶ accessus), aztán a misekönyv, kehely előkészítéséből és a lit. ruhák felöltéséből (¶ öltözködési imádságok). F. M.

Praesentatio B. M. V. = ¶ Mária bemutatása.

Preces feriales. A Kyrie eleisonnal kezdődő, Miatyánkból és többkevesebb versusból és feleletből álló könyörgéseket hívjuk precesnek, amelyeket meghatározott napokon az egyes ¶ imaórákban a napi könyörgés előtt kell mondani, mint bizonyos fokú előkészületi imádságot a napi könyörgéshez. Sz. Benedek regulájában litániának nevezi a P.-t. Preces a neve sok helyen a zsolozsmán kívüli esti imádságnak. F. M.

Preces canonicae ¶ Zsolozsma.

Predella olasz szó, amely annyit jelent, mint zsámoly. Ezzel a szóval jelezzük egyrészt az oltárpadlózatot (dobogót), amelyen mise közben a pap áll (¶ suppedaneum). P.-nak hívjuk még az oltár hátlapjának (retablenek) az oltár asztallapjához közel eső részét, amelyre tulajdonképpen az egész oltár-hátlap támaszkodik és amelynek célja, hogy ily módon a retable; magasabb helyen lévén, jobban érvényesüljön. Ezt a P.-t is a különféle építési stílusok szerint gazdagon szokták díszíteni. F. M.

Prédikáció ¶ Szentbeszéd, homília.

Presbyter ¶ Áldozópap.

Presbyter assistens 1. = ¶ Archipresbyter; 2. Újmiséknél ¶ Manuductor.

Presbyteratus ¶ Áldozópap, pap.

Presbyterium a papság helye a szentélyben. Az őskeresztény bazilikákban és még a középkori román stílus templomokban is sok helyen a főoltár a szentély (illetve ¶ apsis) elején áll, mögötte van a falak mentén a papság helye. Ma, amikor az oltár a szentély végén a fal mellett áll, a P. helye az oltár és hajó közt van a szentély falai mellett (¶ kórus). A kel. Eh.-ban a P. az ¶ ikonostasis előtt van. F. M.

Pressus ¶ Neumák.

Prex (imádság) I. Ince pápa az eucharisztikus imádságot, a mai ¶ kánont nevezi P.-nek. Nagy sz. Gergely is használja a kánon jelzésére. A János, syracusai püspökhöz írt levelében említett P. (P. quam scholasticus composuerat), melynek helyére a Pater nostert tette, nem a mai kánon, hanem más, előtünk ismeretlen imádság. K. F.

Prima a zsolozsma első nappali kis ¶ imaórája. Eredete a 4. szd.-ba megy vissza és reggeli imádság volt, amelyet napkeltekor mondtak. Cassianus idejében a betlehemi kolostorban kezdték azt a szokást, hogy az éjjeli matutinum és laudes elmondása után a szerzetesek újra lepihentek. Ebből a szokásból

visszaélések fejlődtek ki, hogy ezeket megszüntessék és hogy a nappali munkát imádsággal kezdjék, a szerzetesek újra összejöttek 3 zsoltárból, rövid olvasmányból és könyörgésből álló reggeli imádságra, amelynek neve P., mert a nappal első órájában (kb. reggel 6 óra) végezték. Ezen imádság elmondása után a középkor elején egy külön teremben következett a napi munka kiosztása az ¶ officium capituli szertartásával. — ¶ Breviárium szerkezete, Br. története, zsolozsma. *F. M.*

Primicia ¶ Újmise.

Privilegium altaris ¶ Oltárkiváltság.

Processio ¶ Körmenet.

Processionale lit. könyv, amely a római ritus szerint tartandó körmeneteknek szertartásait és a körmenetekkel kapcsolatos és elmondandó imádságokat és énekeket tartalmazza. *F. M.*

Proclamatio ¶ Hirdetés.

Proörtia a bizánci ritusban az Úr és a Panagia (Mária) állandó ünnepei előtt tartott ötnapi lit. előkészületi idő neve. *R. P.*

Prokimenon a bizánci ritus előmiséjében 2—3 zsoltársorokból álló ének, mely a római ritus ¶ graduáléjának felel meg. A szentlecke előtt énekli a kar. *R. P.*

Prophetia — prófétai olvasmány. 1. Az előmisében az ószöv.-ből, rendszerint a prófétai könyvekből vett olvasmánynak neve (¶ olvasmányok a Lit.-ban). 2. Husvét és pünkösd vigiliáján az ószöv.-ből a kereszttelen-dők okulására vett olvasmányok (¶ nagyszombat). A 7. és 8. szd.-ban a római ritus 12 P.-t olvasat nagyszombaton (Gelasianum és a frank Gelasianum, ¶ Misekönyv története), épúgy a XI. Ordo romanus. Hadrianus Gregorianumában már csak 4 P. van; a középkor missaléi 4, 6, 12 v. 14 P.-át hoznak. A római Missale az ősi 12 P.-t tartotta meg. Pünkösdkor csak 6-at olvasnak. *R. P.*

Prophetiák éneklése ¶ Lectiók és prophetiák éneklése.

Proprium de tempore ¶ Breviarium szerkezete, misekönyv részei.

Proprium dioeceseos ¶ Breviarium szerkezete és misekönyv részei.

Proprium Sanctorum ¶ Breviarium szerkezete és misekönyv részei.

Prosfora = áldozat, a bizánci ritusban az a kerek, lapos kovászos kenyér, mely három részre van osztva. Az egyik rész négyszögletes; ez a *sphragis* (= pecsét, v. sz. bárány), melyen keresztalakban a IS-XS-NI-KA (Jesus Christos nika = Jézus Krisztus győz) betűk vannak, ezt konsekrálják a misében; a másik mellette levő négyszögletes rész a *panagia*, melyet a pap az „egészen szent“ (panagia) Szűznek ajánl fel; a harmadik darabot kilenc háromszögletes részecskére (*merides*) osztják, hogy a hívek áldozására szolgáljon.

R. P.

Proskomidi a kel. misében a kenyérnek és bornak előkészítése az áldozathoz. A 8–9. szd óta van az előmise előtt a P. Addig sokkal rövidebb alakban a felajánláskor a nagy ¶ isodos után tartották meg. Ha több pap ¶ együtt misézik, a hetes áldozópap (*efimerios*) végzi. A P. imái nagyjából nem régiek; egészen a 14. szd-ig csatoltak újabbakat hozzá. Leírását ¶ Bizánci ritus, 3.

R. P.

Prostratio, leborulás a legmélyebb megalázkodás, gyász és szívből fakadó könyörgés jele és mint ilyen, a korai középkorban mehetett át lit. szertartássá. A teljes földreborulás ma a nagyobb eh.-i rendek feladásánál, fontosabb személyi áldásoknál, a nagypénteki Lit. elején, továbbá nagyszombaton és pünkösdi vigiliáján az ünnepies nagymise előtt fordul elő. P.-nak hívjuk még azt a lit. testtartást is, amikor kitett Oltáriszentség előtt két térdre ereszkedve mély fejhajtást végzünk. ¶ Adoratio, metania.

F. M.

Prothesis az előkészület asztala. ¶ Templom a keletiéknél.

Provecserie az ¶ apodipnon szláv neve.

Psalmista = zoltáréneklő a 4. szd. óta Keleten egy kisebb rendű klerikus neve, aki a zsolozsma és mise szólóénekeit adta elő. Jelenleg a bizánci ritusban összeolvadt a ¶ lector rendjével; a maronita és jakobita ritusokban önálló rend; a főbbiben teljesen eltűnt. *R. P.*

Psalmodia a zsolozsmát és zsolozsmázást jelenti, mivel a zoltárok imádkozása vagy eléneklése kezdetül fogva a karimának lényeges és alapvető része volt. *F. M.*

Psalterion = zoltároskönyv (szláv psaltyr, román psaltire) a bizánci ritusban használt zoltároskönyv, melyben a zoltárok a Biblia sorrendjében következnek és 20 részre (¶ kathisma) vannak osztva. Naponként 3 kathismát végeznek el, úgyhogy egy héten belül az egész zoltároskönyvet elmondják. *R. P.*

Psalterium = zoltároskönyv, a 150 zoltárt tartalmazó lit. könyv, amely rendszerint két-háromszorosa volt a folio-formátumnak, mert a középkorban a 12. szd-ig a kórus közepén álló állványon volt és onnan olvasták a kórustagok közösen a zoltárokat. *R. P.*

Psalterium B. M. V. = Szűz Mária zoltároskönyve, a rózsafűzér neve, amely a zoltároskönyv pótlására annyi ¶ Ave Mariából áll, ahányból a zoltároskönyv: 150-ből. Sz. Domonkos († 1221) előtt a 12. szd-ban már megvolt az ima, amelyet fűzérre font golyócskákkal ellenőriztek, amit a keresztések Keleten a mohamedánoknál láttak. A rózsafűzérhez font elmélkedéseket a dominikánusok a 13. szd-ban kezdik Jézus és Mária életéből hozzáfűzni s így keletkezik az 50 Ave Mariás, v. 5 tizedes hármias olvasó: az öröndetes, fájdalmas és dicsőséges, mindegyik öt titkokkal 10—10 Ave Marián keresztül. A titkokat a tized előtt egyszer mondták, így van ez ma is a

latin országokban: Francia-, Spanyol-, Olaszországban. Az északi országokban a titkokat Jézus neve után minden Aveba belefűzik. Ezen említett olvasón kívül van még számos másfajta, a pápáktól szintén jóváhagyott és búcsúkkal ellátott olvasó is, mint a Sz. Brigitta olvasója, a Hétfájdalmú Szűzanya olvasója. *R. P.*

Psalterium Gallicanum = gallikán zsoltároskönyv, Sz. Jeromos által 392-ben Origenes nagy tudományos műve, a Hexapla alapján kijavított latin nyelvű zsoltároskönyv, melyet a Lit.-ban először a gallikán rítus használt a 6. szd-ban és a ¶ gallo-román rítus a 8. sz. után az Alpeseektől északra eső országokban. Jelenleg az egész római rítus a zsolozsmában a P.-t használja. — ¶ Ps. Romanum. *R. P.*

Psalterium Romanum = római zsoltároskönyv az ó-latin zsoltároskönyvnek javított kiadása, melyet Sz. Jeromos 383-ban a régi görög fordítás alapján végzett (a Septuaginta koiné recenziója után). Ezt mindjárt kezdetben sokfelé kezdték használni, de a 6. szd-ban az Alpeseektől északra fekvő vidékeken Sz. Jeromos későbbi zsoltárművét, a P. Gallicanumot fogadták el. A római Misekönyv karénekrészeiben megmaradt a mai napig a P. szövege. A P. egészen a 16. szd-ig: V. Pius lit. reformjáig maradt Itáliában használatban (¶ római rítus); ekkor ott is a P. Gallicanumot vették át; azóta csak a lateráni kanonokok használják a P.-t. *R. P.*

Psychosabbaton = lelkek szombatja, a pünkösd előtti szombat, melyen, mint a latin ¶ halottak napján, az elholtakért imádkoznak. *R. P.*

Pulpitus: 1. ¶ misekönyvtartó, továbbá 2. hordozható állvány (könyvtartó), amelyre a keresztség szentelésekor, husvétli gyertya megszentelésekor, pünkösd vigiliáján és nagyszombaton a prophetiák (prófétai olvasmányok), valamint karácsony vigiliáján a martyrologium olvasásakor a könyvet helyezzük. Rendesen le

kell takarni fehér vagy violaszínű takaróval (¶ velummal). 3. A kel. ritusu templomokban az evangélium olvasásánál használják az ¶ ikonostasis előtt. *F. M.*

Punctum ¶ Hangjegyek.

Purificatio ¶ Oblítés.

Purificatio B. M. V. = Mária tisztulása, ¶ Gyertyaszentelő.

Purificatorium = kehelytörő. ¶ Kehely.

Pünkösöd = Dominica Pentecostes, görög Pentekosté = az ötvenedik nap vasárnapja, a Szentlélek eljövetelének és az Eh. születésének emlékünnepe. A zsidók az ő husvétjuk után az ötvenedik napon a he-
tek ünnepét (Sabuoth) ülték. Ez arató ünnep volt. Ezen a napon, vagyis Jézus mennybemenetele után (¶ Áldozócsüörtörök) a tizedik napon jött le a Szentlélek. Természetes, hogy P. husvétal együtt az apostolok óta megült ünnepekhez tartozik. A 4. szd-ban már nyolcada van, legalább is Kel.-en (Apostoli konstitúciók). A nyolcad és ¶ P. vigiliája husvét mintájára fejlődött ki. — ¶ Veni Sancte Spiritus. *R. P.*

Pünkösdi ünnepkör tulajdonképpen nincsen, ¶ ünnepekörök.

Pünkösöd vigiliája a ker. ókorban ¶ keresztelési nap volt és ezért P. vasárnap előtti éjjel a husvét vigiliájának mintájára ülték meg (¶ Nagyszombat). Nincs meg P.-án a tűzszentelés, husvét gyertya szentelése és csak 6 ¶ prophetia van. A keresztvíz megszentelése e napon is szigorúan kötelező. Magánmiseket szabad mondani P.-n. Mivel e nappal husvét vigiliáját utánozták, az ó-ker. gyakorlat ellenére bőjti nappá változott, bár a ¶ Quinquagesimában = husvét időben bőjtölni nem volt szabad. *R. P.*

Püspök (episcopus a. m. felügyelő) az apostolok utóda, aki isteni intézkedés folytán egyházmegye élére állítatik, hogy azt rendes hatalommal kormányozza a római pápa főhatósága alatt. A P.-t a római pápa nevezi ki (329 can. 1. 2.) A P. szentelésével a krisz-

tusi papság teljességét nyeri el, azért érvényesen szolgáltatja ki az összes szentségeket, a bérnialást, az egyházi rendet is bárhol; megengedett módon azonban csak a jog által megszabott kereteken belül. A P.ök egy része tényleg fennálló egyházmegye élén áll, ezek a *megyésp.ök*; mások címként valamely elenyészett megyét kapnak, melynek címére szenteltetnek, az illető cím fölött való joghatóság nélkül. Ezek a *címzetes P.ök*. A megyésp. egyházmegyéjének kánoni birtokbavétele után annak rendes főpásztora és kormányzója; illetékes egyházmegyei törvények hozására, megtartásuk ellenőrzésére, bíraskodásra, büntetésre. Ő a megye igehirdetésének, lelkipásztorkodásának a feje; ő az ált. törvények keretén belül a Lit. főirányítója, aki megyéje minden templomában ¶ főpapi misét mondhat és főpapi szertartásokat végezhet. Bármely templomában baldachinos trónust állíttathat fel. Az előírt napokon köteles híveiért misézni. A címzetes P.ök rendszerint a megyésp.ök segédei. A P.ök fő lit. előjogai: hordozható oltárokon misézhetnek; misézhetnek a tengeren; mindenütt saját naptárukat követik, személyes oltárkiváltságuk van mindennap; főpapi áldást adhatnak bárhol; viselhetik a főpapi jelvényeket. A megyésp. ezeken kívül 50 napos búcsút adhat joghatósága területén. A megyésp. fenntarthat bizonyos bűnöket úgy, hogy azok alól csak ő oldozhat fel. Vannak a P.öknek fenntartott ¶ szentelések, áldások, ¶ avatások. — ¶ Püspökszentelés. K. F.

Püspöki áldás. A püspöki áldás mise közben három, ezenkívül egy kereszttel történik. Püspökök felvannak hatalmazva évenként kétszer, és pedig husvétkor és egy általuk választott napon, ¶ pápai áldást adni. Sz. F.

Püspöki mise = pontificalis mise. — ¶ Szentmise felosztása.

Püspöksüveg ¶ Infula.

Püspökszentelés a Krisztustól alapított papság teljességének közlése. Említi már Sz. Pál (I. II. Tim.); **kézzátétellel és imádsággal** történt, ma is ez a lényeg. Legrégibb P.-i szöveg Hippolytus Paradosis apostolikéjében (Const. Aegypt.; Can. Hipp.) A nép közül kiválasztván, a nép imádkozik érte, aztán egy püspök és egy presbyter kézzátétele következik hivatását, annak kegyelmeit felláró imádsággal. Ezután bemutatja a szentmisét (3. szd. eleje). A 3. szd. közepén már három püspök végzi a P.-t (Novatianus szentelése). A szentelési szertartások később bővülnek. A mai jog szerint az Ordinatort a pápa nevezi ki, aki két más püspökkel (hacsak ez alól felmentés nincs), végzi a P.-t. A szertartás elején felolvassák a pápai megbízást, a szentelendő esküt tesz, majd életét, erkölcsait vizsgálják (examen). A szentmise lépcsőimája után a szentelendő felöltözködik főpapi ruhákba. A Tractus után a mindenszentek litániáját énekelik, aztán az evangeliumos könyvet ráteszik nyitva a szentelendő nyakszirtjére és vállára. A szentelő imádságot és praefatiót mond kitárt karral; megkeni krizmával a szentelendő fejét, utána kezeit: átadja a pásztorbotot, gyűrűt, evangeliumot neki. Utána fejére teszik a mitrát, megszentelik a keztyűket, énekelik a Tedeumot, az új püspök főpapi áldást ad és az „Ad multos annos“ ¶ akklamációval köszönti a főszentelőt. Az evangeliumos könyv rátétele megtalálható már a Const. Ap.-ban (4. szd.), a többi szertartás újabb.

K. F.

Püspök szertartáskönyve = ¶ Caeremoniale Episcoporum.

Pyxis ¶ Szelence.'

Q.

Quadragesima = ¶ Nagyböjt.

Quadratus ¶ Biretum.

Quam oblationem (ezt az áldozati adományt) a kánon utolsó imádsága a ¶ Consecratio előtt, melyben a pap az áldozati adomány elfogadásáért és Krisztus testévé való átváltoztatásáért könyörög és közben őt keresztvetéssel megáldja a kelyhet és az ostyát. Az elfogadást róm. jogi műszavakkal fejezi ki; *benedictam* (áldott) *adscriptam* (hivatalosan bejegyzett), *ratam* (érvényes) *rationabilem* (a gör. logiké thysiára utal: szellemi, Istenhez méltó áldozat) *acceptabilem* (elfogadható, alkalmas, Istennek kedves). Ezek jelentése tehát: „tedd ezen áldozati adományt áldottá, tulajdonoddá, érvényessé, szellemivé, neked kedvessé“. A következő rész (mely még Sz. Ambrusnál, de Sacram. hiányzik) az átváltoztatást eszközölő isteni személy lehvása. *K. F.*

Quartodecimánusok = 14-hez ragaszkodók, akik a niceai zsinat döntése után is Nizán 14-én ülték meg az Úr halálát, ¶ Egyházi év. *R. P.*

Quasimodo vasárnap ¶ Fehérvasárnapnak az introitus kezdőszavaitól vett neve.

Quatuor tempora = Kántorböjt.

Quicumque ¶ Athanáz hitvallás.

Quilisma ¶ Hangjegyek.

Quinquagesima 1. = ¶ Ötvened vasárnap. — 2. Az ősi Eh.-ban jelentette a husvétől pünkösdig tartó 50 napos időt. Közepe a 25. nap: a ¶ mesopentekosté. *R. P.*

R.

Ráfúvás (exsufflatio) a keresztségi ¶ ördögűzés elején alkalmazott szertartás, melynek jelképes célja, az ördögnek mintegy kifúvása, kiűzése (A kísérő imádság: menj ki belőle tisztátalan lélek). Hajdan helyenkint ki is köptek az ördögre. A ¶ keresztségvizesztelésnél a víznek kézzel való érintése, keresztalakban való szétválasztása pótolja. *K. F.*

Rálehelés (insufflatio) az Úr példájára, ki tanítványaira lehelt, végzett szertartás, melynek célja áldás, szentelés; a Szentlélek közlése szimbolikus módon. A felnőttek keresztségében a ráfúvás után következik („Vedd a jó lelket és Isten áldását!”) A keresztségvizesztelésnél a husvéti gyertya bemártása előtt is áldást jelent; utána a ¶ (a görög psyché, lélek kezdőbetűje) alakban történik és a Szentlélek közlését jelképezi, a keresztseltek ugyanis a Szentlélekből születnek újjá a vízben. *K. F.*

Rationale az érseki ¶ palliumhoz hasonló lit. dísz, amelyet ma csak az eichstätti és paderborni (Németország), a toul-nancy (Franciaország) és krakói (Lengyelország) püspökök viselnek egyes (külön meghatározott) nagyobb ünnepeken a kazula fölött. *F. M.*

Recessus ¶ Gratiarum actio.

Recitálás. A R. ünnepélyesen vontatott olvasás (éneklés) ugyanazon hangmagasságban (recto tonocanere). Ügyeljünk a szólóhangsúlyokra, különösen emeljük ki a logikai hangsúlyt. Ne mulasszunk el

többszótagú szavaknál a ¶ mellékhangsúlyokat alkalmazni. Ha dallammal ellátott szöveget recitálunk, akkor nem a dallam szünetjeleinél, hanem a szöveg pontozási jeleinél kell lélekzési szünetet tartanunk. Ilyenkor az utolsó hangsúlyos szótagot nagyobb nyomatékka! ejtjük ki s ha nagyobb szünet előtt vagyunk, ezt az utolsó hangsúlyos szótagot egy kis ritardandóval készítsük elő. G. G.

Reconciliatio. 1. *R. ecclesiae, coemeterii* (Templom vagy temető kiengesztelése). Megfertőztetett templom azonnal bezárandó és zárva tartandó, míg ki nem engesztelik. Ha fertőzés mise közben történt, a kánon megkezdése előtt a misét azonnal abba kell hagyni; ha később történt, akkor a misét be kell fejezni. A *R.* szertartása kétféle, más a főlshentelt és más a megáldott templomok kiengesztelési szertartása. A főlshentelt templomot csak a püspök vagy az erre külön felhatalmazott pap engesztelheti ki, sürgős esetben a templom igazgatója is; a megáldott templom *R.*-ját az illető templom igazgatója és az általa megfahatalmazott pap végezheti a ritualeban levő szertartás szerint. — Ugyanezen szabályok állnak a megfertőztetett temetőkre is, amelyekben a kiengesztelés előtt nem szabad senkit sem eltemetni. A *R.*-t ugyanaz végzi, mint a templomokét. 2. *Reconciliatio paenitentium* (a bűnbánók kiengesztelése az Egyházzal) az az ősehb.-ban a bűnbánati vezeklés után való visszavétele a bűnösnek az Eh.-ba. Hermas feltételezi, Tertullián ismeri, Sz. Ciprián többször ír róla. Szertartását nagycsütörtök napján a Gelasianum és Gregorianum őrzik. A diakonus előterjesztése, a püspök intése, kézrátétele, imádsága adja a *R.* elemeit. Hatása ugyanaz, mint a szentségi feloldozásé; nem pusztán az eh.-ba való visszafogadás, hanem, mint Sz. Cipriánnál világosan kitűnik: bűnbocsátás, a károhozat és büntetések elengedése. ¶ *Violatio eccl.* F. M.

Reconditio ¶ Erekllyeeltevés.

Redditio symboli (et orationis dominicae) — a hitvallásnak és az Úr imádságának visszaadása, azaz felmondása a keresztelendők által. Az őseh. ¶ katechumenatusában a keresztségi előkészület végén, nagyszombaton történt. A jelöltek hallomásból tanulták meg a hitvallást és anyanyelvükön, latinul vagy görögül felmondták észak (vagy nyugat) felé fordulva, kitárt karokkal. A csecsemők keresztségében ma a hitvallásra vonatkozó kérdések és feleletek pótolják. A felnőttek keresztségében a templomba való belépés után a pap a keresztelővel együtt mondja el a Credo-t és a Pater noster-t. Itt a ¶ traditio és redditio összeolvadt. K. F.

Redemptio (a. m. megváltás), a kora középkorban a 8. szd-tól kezdődő szokás: a ¶ bűnbánati könyvekben megállapított vezeklési cselekedeteknek pénzadománnyal, anyagi alamsnával való megváltása. Ősmagában véve helyes alapeszméből indult ki, mert az alamizsnának a Szentírás is tulajdonít részt a bűntörlésben, de túlzásba vitele veszélyeztette a bűnbánat szellemét. Ezért már a 11. szd-ban hangsúlyozzák vele szemben a megtörődöttség szükségét. Alapjául szolgált annak a gyakorlatnak, mely a ¶ búcsúk elnyerésének feltételeként kívánt alamizsnát. Ezt a búcsúföltételt V. Sz. Pius szüntette meg. K. F.

Regina caeli ¶ Antiphonae B. M. V.

Reliquarium ¶ Erekllyetartó.

Rendek ¶ Kisebb és Nagyobb rendek; Egyházi rend.

Repercussio. Az alaphang és a tenor összekötetéséből származik a hangnem fő-repercussiója. G. G.

Requiem ¶ Gyászmise.

Requiescant in pace (nyugodjanak békében) a gyászmisének az Ite missa est helyett mondott elbocsátó, áldó szövege. Ez zárja be a temetési beszertelést, a halotti officium Vesperását és Laudes-ét. K. F.

Responsoriale a trienti zsinat előtti lit. könyv, amely

a zsolozsmában mondandó ¶ responsoriumokat tartalmazta. Tulajdonképen az ¶ antiphonariusnak volt a része. Sok helyen nem is választották ketté a kettőt.

F. M.

Responsoriális énekmod = felelgető énekmod. Az előénekes ¶ melizmás dallamaira a nép egyszerűbb dallamokkal felelt. Ezt az énekmodot sz. Ambrus (340—397) ültette át a nyugati Eh.-ba.

G. G.

Responsorium a zsolozsma imaóráiban előforduló, a ¶ nocturnusok olvasmányait, a kis imaórák, valamint a ¶ Laudes és ¶ Vecsernye ¶ Capitulumait követő felelet és ¶ Versus. A nocturnusokban levő R-t kivéve a többieket rövid R.-nek (R. breve) hívjuk.

F. M.

Retable (retrotabula) az oltárnak hátsó építménye. A 10. szd-tól kezdik alkalmazni. Addig mást nem helyeztek az oltárra, csak a miséhez szükséges edényeket. A 10. szd-tól azonban ereklyék és ahol ilyenek nem voltak, szentek képei is kerültek az oltárra. Ezeket tartókba, keretekbe foglalták, amelyekben a R. őseit kell látnunk. Különösen nagy gondot fordított a R.-re a gót-stílusú építkezés, amely a szárnyas-oltárookban a R.-t remekművé fejlesztette. A barok kor szintén szereti a hatalmas oltárépítményeket, amelyek még a 29 méteres magasságot is elérik.

F. M.

Retrofrontale a 13., 14. és 15. szd-beli leginkább angol, németalföldi és francia leltárakban fordul elő és az ¶ antependiumhoz hasonlóan kidolgozott függönyfélét értettek alatta, amelyet oltárkép vagy az oltár hátsó építménye (¶ Retable) helyett helyeztek el az oltár mögött. Arany, ezüst vagy selyemszövetből készült és így sokszor alig lehet megkülönböztetni az antependiumtól.

F. M.

Reverenda (a. m. tiszteletreméltó) a papok hosszú, bokáig érő ruhája; a róm. tógából fejlődött. Színe a világi papságnál fekete, a legtöbb szerzetnél is. Miseszésnél viselete kötelező.

K. F.

Rhabdos a kel. püspök T alakú pásztorbotja, melyen a T felső szárát két egymással szemben csavarodó kígyó alkotja. Az egyesültek rendszerint a nyug. ¶ Pásztorbotot viselik. *R. P.*

Rhipidion v. exapterygon, a bizánci és örmény rítusban használatos rúdra erősített lit. legyező. Fém-ből készül és szeráfok képe ékesíti. Vele a diákonus, ha nincs elfoglalva a hívők miséje alatt, az áldozati adományokat legyezi. *R. P.*

Rimes officiumok ¶ Verses officiumok.

Ritmikai hangsúly ¶ Ritmus.

Ritmus. A korális R. a szabad R., azaz a hangsúlyos részek szabálytalan időközökben térnek vissza ép úgy, mint a beszédben. A korális dallamokat ilyen kettes vagy hármas ritmikus egységekre (1 hangsúlyos és 1 hangsúlytalan, vagy pedig 1 hangsúlyos és 2 hangsúlytalan hang csoportja) bonthatjuk fel (Bencés ritmus). A főbb hangsúlyozási, ritmizálási szabályok a következők: A ¶ szillabás énekeknél kétféle a gyakorlat. Az egyik szerint a szóhangsúly az irányadó s így minden hangsúlyos szótagra eső hangjegy hangsúlyos. Természetesen a ¶ mellékhangsúlyok is számítanak. A másik gyakorlatot a solesmesi iskola képviseli (az újabb Graduale kiadások is így vannak ritmizálva). A mondat utolsó szótagjából indul ki és visszafelé haladva körülbelül minden második szótag hangjegyére hangsúlyt helyez, tekintet nélkül arra, hogy az összeesik-e a szóhangsúllyal vagy nem. A nem-szillabás énekeknél minden ¶ neuma első hangjegye hangsúlyos. A quilismát megelőző hangot hangsúlyozni kell. ¶ Nyújtások. Négyhangjegyű neumák két hangsúlyt kapnak, mégpedig az 1. és a 3. hangjegyre. Ötjegyű neumák két hangsúlyt kapnak, mégpedig az 1. és 3., vagy az 1. és 4. hangjegyre. Ha a neumák között levő különálló hangjegy hangsúlytalan szótagon van, akkor harmadiknak beolvasszjuk a megelőző kéttagu neumába, negyediknek a megelőző

háromtagú neumába úgy, hogy ennek harmadik tagja hangsúlyt kap, ötödiknek a megelőző négytagú neumába úgy, hogy ennek utolsó tagja hangsúlyt kap. Ha ez a különálló hangjegy hangsúlyos szótagon van, akkor ritmikailag úgy kell tekinteni, mint az előbbi esetben, csak hogy a szóhangsúlyt azért ki kell fejezni. A ritmusra hatással van a pressus, a szünetek (¶ Szünetjelek, Nyújtások) és a mora vocis.

A himnuszokat R. szempontjából 3 csoportba osztjuk: 1. Egészen a versmérték szerint hangsúlyozzuk azokat a himnuszokat, amelyeknek versei jambikus és trochaikus lejtésűek. 2. Az ének ritmusát nagyrészt a szóhangsúly szabja meg. Így kell előadnunk az asklepiadesi versszakban írt himnuszokat. 3. Teljesen a szóhangsúly szerint énekeljük a sapphói versalakban írt himnuszokat.

G. G.

Rituale nyug. lit. könyv, mely a misén kívüli papi funkciókat tartalmazza; a szentségek, szentelmények (temetés), körmenetek szertartásait. Sokáig a ¶ sacramentariumokban volt mindez benn, és a papok legfeljebb magánhasználatukra szánt kivonatokat készítettek belőlük. A 12. szd.-ban jelentek meg *agenda* néven az első kimondott R.-ék, melyek monostorok és azok papjai számára készültek, a legrégebbek közé tartozik az ausztriai St. Florian R.-ja. A 13. szd.-ban a világi papság is a szerzetesi agendák nyomán állított össze eh.-megyénként R.-t, ezeket rendszerint *manualé*-knak nevezték, ilyen az ermlandi R., melyet Anzelm, az első püspök (1250–1277) adott ki. Híresek a münsteri, breslaui, salisbury-i 14. szd. R.-ék. Olaszországi 1537-ben kiadott *sacerdotale* és Sanctorio bíboros kézírásos R.-ja alapján jelent meg az V. Pál pápától kötelezőleg elő nem írt, de melegen ajánlott R. *Romanum* 1614-ben. — ¶ Esztergomi, egri, veszprémi R.

R. P.

Rituale Agriense, Romanum, Strigoniense, Vespriense ¶ Egri, esztergomi, római, veszprémi rituale.

Ritus 1. jelenti a módot és azokat a szokásokat, amelyekkel a lit. ténykedéseket végzik, azokat a lit. szövegeket, ruhákat, eszközöket, stílust, melyek egy meghatározott területen belül érvényben vannak. Így beszélünk pl. kel. v. nyug. R.-okról, bizánci R.-ról, római R.-ról. — 2. Jelentheti valamely lit. cselekménynek összes szertartásait, pl. a keresztség ritusa (a keresztség kiszolgáltatásának összes szertartásai) vagy a sz. mise ritusa: a sz. mise összes szertartásai. — 3. Jelentheti végül egy magában álló szertartást, pl. a füstölés, meghajlás ritusa. F. M.

Ritus-kongregáció ¶ Lit. törvényhozás szervei.

Rochettum hosszú és szűk ujjakkal ellátott ¶ kar-
ing, amelyet a püspökök és preláthusok viselhetnek csak. Nálunk alig különbözik a rendes karingtól (a superpelliceumtól). F. M.

Rogationes = Könyörgések, ¶ Keresztjáró napok.

Román-görög ritus. A románok eredetileg az ¶ ószlávra fordított ¶ bizánci ritust használták. A 16—17. sz.-ban a kálvinista erdélyi fejedelmek sürgetésére, hogy ezzel megkönnyítsék a románok protestantizálását, nemzeti nyelvre kezdték a szerkönyveket fordítani. A román schismaticusok a 18. szd.-ban már teljesen bevezették a R.-t. Az erdélyi románok nagy része 1697-ben visszatért a schismából; 1756 és 1800 között a Szentszék engedélyével ezek is a R.-ra tértek át. R. P.

Rombus ¶ Hangjegyek.

Rorate ¶ Hajnali mise.

Római énekiskola ¶ Énekiskolák.

Római misekönyv ¶ Misekönyv története.

Római rituale ¶ Rituale, ¶ római ritus.

Római ritus a Róma városából kiinduló latin nyelvű nyug. ritus, mely az egész nyug. Eh.-at meghódította. Ot korszakra oszthatjuk kifejlődését.

1. A konstantinusi béke után (313) csak Rómában és környékén virágzik az ¶ órómai, v. Róma-

városi, v. tiszta római ritus. (Jellemzése ¶ nyug. ritusok): 4—6. szd.

2. A kezdődő terjeszkedés kora: 7—8. szd. — Galliában, a brit szigeteken, Hispaniában, és Felsőolaszországban az eredeti különleges ritusok: a gallikán, a kelta, a mozarab és az ambrozián ritus sorra vesz fel a R.-ból imákat, szertartásokat. A R. e két szd.-ban bizánci elemeket vett magába, mert Róma a bizánci császárok uralma alatt állt. 642—752 között csaknem minden pápát a császár helytartója választott és ezek mind kel.-ek: görögök, szírek voltak. A 7. szd.-ban tűrhetetlen volt a kel. szerzetesek uralma Rómában. Ekkor kerültek kel. szentek (pl. Cosmas és Damjan), ünnepek (¶ Máriaünnepek, kereszt ünnepei), görög szövegek (kyrie eleison, ¶ trisagion a prophetiák görög éneklése nagyszombaton, sok görög antifóna latinra fordítva) a R.-ba. Ha a karoling császárok nem vetnek véget a bizánci uralomnak, a R. egészen elkeletiesedett volna.

3. Azzal a ténnyel, hogy N. Károly Galliában megszüntette a gallikán ritust és a R.-t bevezette (784—791 között), a R.-nak új és nagyon fontos korszaka kezdődik, a gallorómai, v. frank-római ritus kora: 8—11. szd. A R.-nak enged ugyan a gallikán, de a 9. szd. legelejétől kezdve az ó-római ritus nagyon sok gallikán elemet vesz fel. (A mise Lit.-ra nézve ¶ Misekönyv története). De nemcsak a sacramentarium lesz gallo-római: a szentírási olvasmányok rendszerét is átalakítja Alkuinus (Comes ab Alcuino emendatus). Alkuin tanítványa, Amalarius trieri püspök 831 körül új antifonáriumot állít össze a rómaiból és sok gallikán elemből. A gallo-római ritus ekkor bővül számos gallikán nagy szertartással: hamuszentelés, gyertyaszentelés, pálmasantelés, ekkor kerül a papszentelés ritusába végleg a szerek átadása, kenés stb. A gallo-római ritus a 9. szd.-ban csak a frank birodalom területén virágzott, de a 10.

sztól kezdve az Alpeseken túl is terjed, és a 11. szd. végéig magában Rómában is kiszorítja a órómai ritust.

4. A 11–16. szd. a *helyi változatokkal egyetemesen elterjedt R. kora*. VII. Gergely (1073–1085.) és a clugny-i szerzetesrend mindenfelé a R.-t kezdte terjesztetni és a 12. szd.-ig el is érték, hogy a mozarab és kelta ritus helyét a R. foglalta el. Nyugaton most megvolt a lit. egység, de az egyes egyházmegyéknak még joguk volt ünnepeket elrendelni, szentelményeket, szertartásokat, imákat a R.-hoz fűzni. (A misére nézve ¶ Miskönyv története).

5. A protestantizmus nagy aposztáziája után egészen szoros lit. egységre volt szükség. A könyvnyomtatás felhasználása a másolás útján történő változásokat küszöbölte ki. A ¶ trienti zsinat elrendelte a teljes lit. egységet és a pápára bízta annak megvalósítását. Az új és (némi kivétellel, ¶ antepianus ritus) mindenkit kötelező lit. könyvek: Breviarium Romanum 1568, Missale Romanum 1570, Martyrologium Romanum 1584, Pontificale Romanum 1596, Caeremoniale Episcoporum 1600, a csupán ajánlott Rituale Romanum 1614, a *rk. ritus korszakának* (16–20. szd.) kezdetét jelentették. A szigorú lit. egység öreként a Rítuskongregációt rendelték 1588-ban. — ¶ Nyug. ritusok. R. P.

Rózsafüzér ¶ Psalterium B. M. V.

Rózsafüzér ünnepe a 16. szd.-ban a török elleni harcok idején keletkezett, amikor a lepantoi fényes győzelmet 1571. okt. 7-én a római Rózsafüzér-Társulatok buzgó imájának tulajdonították. XIII. Gergely a Rózsafüzér Társulatoknak a lepantoi ütközet napján megengedte a R.-nek megülését, amit XI. Kelemen a pétervárad-i törökverés után 1716-ban az egész Eh.-ra kiterjesztett. R. P.

Rubricisták a lit. törvények magyarázásában tekintéllyel bíró tudósok. Ezeknek tanítása és véleménye akkor fontos, amikor a róm. Szentszék valamely pont-

ban nem döntött. Sokszor meg éppen a Szentszék utasítására is vitás kérdéseket a R. tekintélye alapján kell megoldani. Ilyen tekintéllyel bíró tudósok lit. kérdésekben: Gavantus, Merati, Baldeschi, Martinucci, De Herdt, Al. a Carpo, Hartmann, Van der Stappen, Kunz, Erker, Gatterer Mihály, Aertnys, Kieffer, De Amicis, Klinda Teofil, Huszár Elemér, Mihályfi Ákos, Czapik Gyula. *F. M.*

Rubricisztika az a tudomány, amely az Eh. szer-tartásainak és ritusainak szabályszerű végzéséhez ismerteti és magyarázza mindazon előírásokat és lit. törvényeket, amelyek a sz. cselekményeket szabályoz-zák. Tárgya az Eh. Lit.-ja, vagyis az istentisztelet külső, nyilvános végzése. Forrásai a lit. könyvek, mint a ¶ Missale, Breviarium, Rituale, Pontificale, Caeremoniale Episcoporum, Memoriale Rituum, Octavarium, Instructio Clementina; továbbá a másod-rangú források, úgymint a rituskongregáció rendeletei (¶ lit. törvények) és a szokásjog. — Legkiválóbb képviselőit ¶ „Rubricisták”. *F. M.*

Rubrika ¶ Lit. törvények.

Ruhák ¶ Lit. ruhák.

Ruthén-görög ritus a bizánciaktól a 9. szd.-ban megtérített ruthén népnek ószláv nyelven végzett ¶ bizánci ritusa. A ruthén nép nagyrésze 1595-ben egyesült az Egyházzal. 1720 óta latin elemek kerültek az egyesültek R.-ba (csendes mise, Úrnap meg-ülése). A 18. szd.-ig sokan latin ritusra tértek át, különösen a jezsuiták biztatására, míg 1755-ben ezt a Szentszék meg nem tiltotta. Manap ötmillió egyesült ruthén van, akik 6 egyházmegyében élnek Galiciában, Szlovenszkóban, Ruszinszkóban és Horvátországban, továbbá Amerikában. *R. P.*

S.

Sabbatum == ¶ Szombat.

Sabbatum sanctum ¶ Nagyszombat.

Sacerdos szóval a rómaiak áldozatot bemutató papot jelöltek. A névnek pogány vonatkozása miatt csak lassan kezdik használni a keresztény írók; az újszövetségi Szentírás inkább más neveket használ (*episcopus, presbyter*). Keresztény alkalmazásában először majdnem kizárólag a püspököt jelentette; a papnak neve sokáig *presbyter* (innét az olasz *prete*, a francia *prêtre*, a német *Priester*); a 4. szd.-ban a pap. *S. minor*, vagy *S. secundi ordinis*. Később majdnem kizárólag az ¶ áldozópap jelzésére foglalja le a műnyelv. K. F.

Sacerdotale == papi könyv, a ¶ *Rituale* közép-kori neve. R. P.

Sacramentarium v. *Liber sacramentorum* == „a titkok könyve“, a neve a nyug. rítusokban ama lit. könyvnek, amelyben a pap által mondandó változó miseimádságok és más lit. papi imák voltak. A S.-ok a 13. szd.-ig maradtak használatban (¶ *Misekönyv története*). A leghíresebb S.-ok: a ¶ *Leonianum*, *Gelasianum*, *Gregorianum*. — A S. kéziratoknak jegyzékei: L. Delisle, *Mémoire sur d'anciens sacr.*, Paris 1886, A. Ebner, *Iter italicum*, Freiburg 1896; V. Leroquais, *Les sacr. et missels ms. des bibliothèques publiques de France*, Paris 1924. R. P.

Sacramentarium Gelasianum, Gregorianum, Leonianum ¶ Gelasianum, stb. — Gallicanum ¶ Misale Bobiense. *R. P.*

Sacramentarium Mozarabicum 9. szd.-i, de a 7. szd.-ra visszamenő mozarab sacramentarium Toledoából (kiadta M. Férotin, Mon. Eccl. Lit. 6. kt, Paris 1912), a ¶ mozarab ritus legnagyobb emléke. *R. P.*

Sacramentum (eskü, szentség) az őseh. íróinál jáideig változó jelentésű szó, mely lassankint a mai „szentség”-fogalom jelzésére rögzítődött. Két okból: a) mert a pogány katonaavatásban megvolt a S. mint felesküvés a zászlóra, a ¶ mysteriumokban pedig a titoktartásra. Ezért Tertullianus és Arnobius a keresztséget mondják S.-nak, mert a megkeresztelt mintegy Krisztus zászlájára esküszik. b) A görög Szentírás gyakran használja mysterium szót tág és kötött jelentéssel. Már a Szentírás ólatin fordítása (2. szd.) a mysteriumot fordítja S.-mal. Mivel pedig a mysterium kötött jelentésében külső hasonlóságot mutat a krisztusi szentségekkel, azért a S. lassan ezek jelzésére szolgál. A 12. szd. közepéig szentelményeknek is neve, azóta csak a hét szentséget mondjuk S.-nak. *K. F.*

Sacrarium az a hely, ahová a lit. mosások után a vizet, továbbá a használhatatlanná vált és ezért elégetett eh.-i szerek hamuját öntik. A S., ha lehetséges, a főoltár mögött legyen. Lehet a keresztkúthoz hasonló és levezető csővel ellátott medence (¶ piscina) is, de rendszeren a földbe ástott körülbelül egy méter mély és fél méter széles medence, amelynek oldalait kifalazzatják, a fenéke laza föld (esetleg behintve homokkal), tetejét pedig kőlappal fődik le. *F. M.*

Sacrificium = ¶ Áldozat.

Sacrilegium ¶ Szentségtörés.

Sacristia ¶ Sekrestye.

Sakkos a kel. püspökök újjas miseruhája, mely na-

gyon hasonlít a latin ¶ dalmatikához. A 11. szd. óta a bizánci császárok ezzel tüntették ki a pátriárkákat, de a középkor vége óta minden metropolita és a görögök kivételével minden rítus püspöke hordja. —

¶ Felonion, Polystavrion.

R. P.

Salicus ¶ Neumák.

Salve Regina ¶ Antiphonae B. M. V.

Sanctuarium ¶ Szentély.

Sanctus (a. m. szent) a Praefatiót és a kántont (Te igitur) összekötő miserész és egyuttal ének-rész. Folytatása a ¶ Benedictus, mely mint ének különvált tőle és Úrfelmutatás után éneklik. Neve: hymnus seraphicus, gloriae; gör. theologia. Is. 6. 1. sk. égi látomásából van véve, némi ki-egészítéssel. A róm. Lit.-ban 220 táján még hiányzik (Hippolytus). Sz. Hilarius említi először. A kel.-i Lit.-ákban korábban is megvolt. Mint utólagosan beiktatott szöveg okozza, hogy a kánon kezdete Te igitur (Téged tehát) nem mutat rá közvetlenül a Praefatio elején megszólított Atyára. Az Isten imádásának legméltóbb módját fejezi ki az Isten szentségének hódolatos magasztalásával. K. F.

Sanctus éneklése. A S. természetes folytatása a Praefatio-nak s ezért előjáték nélkül kezdjék el az előénekesek. Folytatja az egész kar, majd a Pleni sunt-ot megint az előénekesek s a Hosanna-t az egész kar énekli. G. G.

Sanctus-gyertya. A misekönyvnek rubrikái szerint a misében a kánon alatt, tehát sanctustól áldozásig, az oltár leckeoldalán a padozaton, vagy az alsó lépcsőn álló másfélméter magas fából vagy ércből készült tartóra (kandeláberre) helyezett viaszgyertyának kell égnie a rendes gyertyákon kívül. Ez a S., amely nálunk nincsen igen szokásban. F. M.

Sandalia ¶ Cipő.

Sarlós Boldogasszony magyar neve Sz. Mária látogatása ünnepének (Visitatio B. M. V.) júl. 2-án, mert ekkor kezdődik az aratás, melyet régente sarlós-

val végeztek. Tárgya Mária látogatása Erzsébetnél. Keleten nincs meg: júl. 2-án a Panagia (Mária) ruhája letévesének ünnepe van, amelyet 469 júl. 2. a bizánci Blachernai városrész templomában helyeztek el. Lehet, hogy erre való tekintettel rendeltette el Sz. Bonaventura az 1263-as pisai nagykáptalannal (¶ Szeplőtelen Fogantatás ünnepe) a S. ünnepét, mely a 14. és 15. szd.-ban tovább terjedt, míg V. Pius reformált Missaléjában és Breviáriumban általánosan el nem rendelte. — ¶ Mária ünnepek. *R. P.*

Scamnum (sedile, sedilia, sedes) hosszúkas pad vagy támla és karok nélküli faszék, amelynek helye a szentélyben a leckeoldalon van és amelyet ünnepies misében a miséző pap és a segédkező papság használ. A S. a padozaton áll, nem lehet tehát dobogója és lehetőleg posztóval legyen letakarva. Nálunk nem igen tesznek különbséget ¶ faldistorium és S. között. *F. M.*

Scandicus ¶ Neumák.

Schola cantorum ¶ Énekiskolák.

Scrutinium (= vizsgálat) 1. a ¶ katechumenatus idején a jelölteket a keresztségre előkészítő jelentkezések neve, melyek száma helyenkint hét volt és a nagybőjt folyamán történtek. Mindegyik exorcismus-sal, áldásokkal, jelképes cselekményekkel volt összekapcsolva. 2. A szerpap, pap, püspökszentelést megelőző vizsgálat (examen) a róm. Lit.-ban. A gallikán Lit.-val való keveredésből a püspökszentelést két S. előzte meg, az egyik a szentelés előtt este (serotinum), a másik a szentelés kezdetén. Tárgya a vizsgálatnak a jelölt alkalmassága, erkölcsi tudása. A mai S. szerpap-, és papszentelésnél az a kérdés, méltók-e a jelöltek, melyre az archidiaconus felel. A többbit a hittudományi vizsgák és bizonyítványok pótolják. A püspökszentelés S.-a hosszabb, felöleli a szentelendő erkölcsére és hitére vonatkozó kérdéseket. *K. F.*

Secreta. A felajánlási könyörgéseket az egyik vélemény szerint azért nevezzük S.-nak, mert ezeket a pap halk hangon mondja, míg a nekik megfelelő collectákat és postcommuniókat hangosan mondja vagy éneкли. Hogy halkán mondja, két okból származtatják. Régen a kar az offertorium énekét, egész a praefatioig kinyújtotta, s így a papnak halkán kellett az offertoriumot követő könyörgéseket mondani, amíg a kar énekelt. A másik ok az, hogy ezen könyörgés már kizárólag a pap imája, melyekben mint az Úr fölszentelt szolgálja kéri Istent, hogy ezen áldozatot elfogadja és megszentelje. Más vélemény szerint: oratio super dona secreta (a kiválasztott adomány felett mondott imádság) kifejezés elkopásából maradt meg ez a szó és az eredeti értelem ekkor változott át. Ma valóban csendes imádság ez. A S.-k áldozati imádságok, melyekben az áldozat elfogadását, megszentelését kérjük, s ennek kapcsán — vonatkozással az egyes ünnepekre — mintegy az áldozat gyümölcse gyanánt Isten kegyelmeit. — A S.-ban rövid tömörséggel benn vannak a később keletkezett felajánlási imádságok. Kezdetben ugyanis a miséző nem végzett semmi imádságot a felajánlási körmenet alatt, csak ennek befejezése után mondotta el a S.-t. Vannak, akik a S.-ban találják az ¶ epiklesis nyomait. Az utolsó S. befejezését hangosan mondja vagy éneкли a pap a ¶ Praefatio bekezdése gyanánt. — ¶ Szentmise szertartásai. Sz. F.

Secretarium ¶ Sekrestye.

Sedes ¶ Scamnum; sedes confessionalis ¶ gyónatószek.

Sedile ¶ Scamnum.

Sekrestye a templomnak a szentélyhez épített mellékhelyisége, ahol az eh.-i ruhákat és szereket őrzik és az eh.-i személyek öltözködnek. Nevei a történelem folyamán: pastoforion, secretarium, sacrarium, salutatorium és sacristia. Fölszerelése: szekrény, ima-

zsámoly (az ¶ accessus és ¶ recessus szövegével), asztal vagy asztalalakú szekrény (amelynél a pap öltözködik), mosdómedence törülközővel; egy tábla, amely felünteti a templom címét, a megyéspüspök nevét, az oratio imperatákat; egy másik tábla az alapítványi misék jegyzékével és esetleg egy vagy több gyóntatószék is. F. M.

Selyem. A mai lit. törvények szerint a lit. felső ruhák anyaga, ha a templom nagyon szegény, fél-selyem, különben pedig legalább is selyem vagy a selyem különböző fajtái, mint pl. damaszk-selyem, atlasz-selyem, selyem-bársony, brokát. Ezekből kell lennie a ¶ kazulának, pluviálének, dalmatikának, stb. F. M.

Sématikus énekek. Ugyanazon dallamra a legkülönbözőbb szótagmennyiségű és hangsúlyelrendezésű szövegeket kell énekelni. Ilyenek a ¶ zsoltárok, a ¶ praefatio, a Pater noster, az ¶ epistola, a ¶ lectionák és prophetiák, az ¶ evangélium és a ¶ könyörgések. G. G.

Semiduplex, az eh. i ünnep rangját jelző kifejezés. A S. a duplexnél kisebb rangú ünnep. ¶ Duplex, ¶ festum. F. M.

Semijejunium = félböjt, a ker. ókorban és középkorban Nyugaton szerdán és pénteken böjtöltek, azaz nem ettek, „usque ad nonam“, a 9. azaz d. u. 3 óráig. R. P.

Septuagesima = ¶ Hetvened vasárnap.

Septuagesima ideje ¶ Böjtelő.

Sepulchrum ¶ Oltárkö.

Sequentia a ¶ Graduale és ¶ Alleluja után következő ének egyes misékben. Régi szokás volt az Allelujának utolsó hangját hosszan kiénekelni ¶ melismákkal. Ezen dallam eredetileg szövegtelen volt, a 9. szd.-tól a dallam jegyeihez költemény-szövegeket kezdtek énekelni, melyek szabályos verssorokból állottak. Így keletkezett a S. úgylátszik Galliában. Fej-

lesztéséhez St. Gallen, Reichenau járult hozzá (Notker Balbulus († 912), a két Ekkehard, Hermannus Contractus). A 12. szd-ban himnusz-jellegű műfajjá válik, Adam a S. Victore legkiválóbb művelője. Számuk nagyon meggyarapszik, egyes misekönyvekben 100 S. is található. A trienti zsinat után (1570) kiadott római missale ötöt tart meg közülük: ¶ Victimae paschali, Veni Sancte, Stabat mater, Lauda Sion, Dies irae: husvét, pünkösöd, hétfájdalmú Boldogasszony, Úrnapja ünnepein és a gyászmisékben. Egyes régebbi szerzetek missale-iban ma is több van. A magyarországi S.-t kiadta Dankó: Vetus Hymnarium (Budapest 1893). A világirodalom S.-it is tartalmazza: Dreves-Blume: Analecta hymnica medii aevi. 55 kt. Jó szemelvények Babits: Amor sanctus-kötetében. (Bp. 1932). K. F.

Sequentia sancti Evangelii (a szent evangélium szakasza) a szentmisében és a zsolozsmában felolvasott ¶ evangélium bevezető, cím-jellegű szavai. A perikopák kialakulása előtt folytatólagosan (sequentia) olvasták az evangéliumot. Erre utal a ma is megmaradt S. K. F.

Serapion Lit.-ja az ¶ alexandriai ritus kezdetleges formáját mutatja. Wobbernin adta ki 1898-ban. Serapion, az egyiptomi Thmuis püspöke (355 k.) a szerzője. Egy ¶ anaforát tartalmaz, melyben a Logost, Isten igéjét és nem a Szentlelket hívja le az áldozati adományokra (¶ epiklesis). Nagyfontosságú áldások, papszentelési és egyéb imák vannak még benne. R. P.

Sessio ¶ Ülés.

Sexagesima = ¶ Hatvanad vasárnap.

Sexta a zsolozsma harmadik nappali kis imaórája. Kezdetben a ¶ tertiával és ¶ nonával együtt magánajtatosság volt, csak vasárnapokon és a ¶ stációs napokon végezték nyilvánosan. A S. a déli óráknak megszentelése, a 4. szd. felfogása szerint a hatodik órában (déli 12) azért mondandó, mert ekkor

szegezték keresztre Krisztust, és ekkor volt Joppében egy Simon nevű ember házának tetején sz. Péter apostolnak a pogányoknak a katolikus Eh.-ba való meghívására vonatkozó látomása. A kel. szerzetesek a tertiával és nonával együtt legkésőbb már a 4. szd.-ban mondják a S.-t, amely a 6. szd.-ban Nyugaton is nyilvános és hivatalos imaóra. Beosztása ugyanolyan mint a tertiáé. — ¶ Breviárium szerkezete, Br. története, Zsolozsma. *F. M.*

Simantron (= jel), négyszögletes fa-, vagy érclap, melyet kalapáccsal vernek. A régi török birodalom területén élő kel. rítusok ezzel hívják a híveket az istentiszteletre, nem harangokkal. Megfelel a nyug. ¶ kereplőnek. *R. P.*

Simon és Judás ünnepe ¶ Apostolok ünnepei.

Simonia, szentségárulás. Kétféle lehet: isteni parancs, és eh.-i parancs által tiltott S. Isteni parancs miatt tilos lelki dolgokat vagy lelkiekhez kötött anyagi dolgokat pénzért és általában anyagi dolgokért venni, eladni vagy elcserélni. Pl. ha valaki ereklyét vesz; pénzt ad annak, akitől eh.-i javadalmat nyert. Ez a S. mindig halálos bűn, amellyel velejár a pápának egyszerűen fenntartott kiközösítés, a klerikus pedig felfüggesztéssel is büntetendő. Eh.-i parancs alapján tilos az eh.-i szabályok ellenére lelki dolgokat elcserélni lelkiekkel. Ez az utóbbi S. lehet bocsánatos bűn is. *F. M.*

Simplex (festum), egyszerű ünnep, az ünnep rangját jelző kifejezés; a S. a semiduplex után következik. ¶ Duplex, ¶ Festum. *F. M.*

Siralmak ¶ Officium tenebrarum.

Só a Lit.-ban. Sót használunk a vízszentelésnél, a keresztelésnél. A S.-nak már a rómaiak bizonyos természetfölötti erőt: a betegséget és az alvilág hatalmát legyőző erőt tulajdonítottak. Ezért vették át a S.-t az Eh.-ba is, mint ama áldó hatalom jelképét, amely

megtöri a gonosz lélek támadásait, és diadalmaskodik felette. *F. M.*

Sol invictus = a győzhetetlen Nap, ☩ Karácsony.

Solea a kel. ritusu templomokban van, amely az ☩ ikonostasis előtt (tehát a szentély és hajó között) levő félköralakú magaslát. A hajóból egy-két lépcső vezet hozzá. Itt járulnak a hívek a sz. áldozáshoz. Innen a hely neve: S., amely egyesek szerint annyit jelent, mint trón (Krisztus trónusa). *F. M.*

Soli-Deo ☩ Pileolus.

Sphragis (bélyeg, jegy, pecsét) a keresztség, bér-málás, eh. i rend által a lélekre nyomott eltörölhetetlen jegynek görög neve. Sz. Pál többször beszél a Szentlélek által való megjelöléséről (S.) a léleknek. (2. Kor. 1, 21–22; Ef. 1, 13; 4, 30.) Hermas a keresztséget mondja S.-nak. A görög szentatyák a bér-málást. A görögöknél a bér-málás alakját alkotó szavakban is ott van. Latin neve: signum, signaculum, sigillum, character. A S. az alapja annak, hogy a három jegyadó szentség ismételtetetlen. — A pogányságban a katonákra égetett bélyeget, továbbá a mystériumokban szintén külsőleg látható módon adott bélyeget nevezték S.-nak. Ettől a szentségi S. lényegesen különbözik; nem a test kapja, hanem a lélek.

K. F.

Spongos = spongya, melyet a bizánci ritusban a consecrált kenyérmorzsák összeszedésére használnak.

R. P.

Stabat mater a 14. szd. elején készült, szerzője Jacopone da Todi ferences. Ezt a sequentiát a ☩ hétfájdalmú Szűz ünnepére XIII. Benedek pápa vette föl a Misekönyvbe 1727-ben. *Sz. F.*

Stáció ☩ Statio.

Stációs böjt ☩ Statio.

Stációs istentisztelet ☩ Stációs templom.

Stációs napok ☩ Statio.

Stációs templom. A konstantinusi béke után (313)

Rómában hamarosan sok templom épült, mely egy-
úttal plébánia templom (titulus) is volt; a középkor-
ban e templomok papjaiból lettek a biborosok. A
4. szd.-tól fogva minden jelesebb ünnepen, továbbá a
böjti napokon stációs istentisztelet volt. Ez abból ál-
lott, hogy a pápa és udvari papsága és a ker. nép
nagy tömege valamelyik titulus-templomba vonult és
ott végezte az istentiszteletet. Ezek a S.-ok azóta is
fel vannak jegyezve a róm.-i Misekönyvben. A S.-
ban végzett istentiszteletek a 14. szd.-ig maradtak
meg. A pápák avignoni fogsága alatt szüneteltek és
Rómába való visszatérésük után már többé nem
éledtek fel. VI. Pius pápa 1777-ben a S.-ok láto-
gatását a stáció napján számos búcsúval látta el,
úgyhogy ez Rómában manap nagyon szokásos. *R.P.*

Stallum névvel jelölik a 12. szd. óta a káptalani
és szerzetesi templomokban, valamint a székesegy-
házakban (rendesen a szentélyben) levő azon padokat,
ahol a kanonokok és szerzetesek a karimádságot vég-
zik. *F.M.*

Statio 1. az ősker. Eh.-ban szokásos heti böjt régi
neve: szerdán és pénteken, Nyug.-on még ¶ szom-
baton is. E napokon csak olvasmányokból, imákból
és zsoltárokból álló istentisztelet volt, mise nélkül. Az
5. szd.-ban ez a fajta stációs böjt megszűnik. — 2.
A titulus-templomokban tartott Lit. neve (stációs is-
tentisztelet) ¶ stációs-templom. — 3. Mindenféle —
nem titulus-templomban végzett lit. összegyövel neve.
— 4. Szerzetes templomokban ünnepi napokon a
szerzetesek istentisztelet előtti összegyűlése, ahonnan
körmenetben vonulnak a templomba. — 5. A körme-
netnek megszakítása keresztnél, szentképnél, temp-
lomnál, ahol ilyenkor imádság szokott lenni. — 6.
A ¶ keresztúti ájtatosság magyar népies neve. *R.P.*

Sticharion a kel. rítusokban a latin ¶ albának meg-
felelő miseing, melyet minden segédkező visel, de

szabály szerint csak a papok és az alszerpapok kötik át övvel. (Zóné). R. P.

Stichologia a bizánci rítusban a zsoltárok ¶ an tifóna=szerű éneklési módja. R. P.

Stilus a liturgiában ¶ Nyugati rítusok: 2. Keleti rítusok: 2.

Stipendium ¶ Misepénz.

Stóla (orarium) a papi rend hatalmának jele és így az alszerpap, pap és püspök kb. 2.50 m. hosszú, szalag alakú, jellegzetes lit. ruhája, amelyet a szerpap bal vállon és jobb váll alatt keresztezve, a pap két vállán és a mellen keresztezve, a püspök pedig két vállán és a mellen szabadon leengedve visel. A S. a papi rend gyakorlásánál mindig kell hordani, tehát a misénél, az Oltáriszentség érintésénél, szentségek és szentelmények kiszolgáltatásánál. Eredetéről nagyon eltérő vélemények vannak. Annyi biztos, hogy Nyugaton már a 6. szd-ban mint lit. jelvényt használták nagyjában a mai szalagformájában; kezdetben orariumnak hívták (Keleten a 4. szd-ban); a S. nevet Galliában kapta, amely név csak a 10. szd-ban lett általánossá. Ebből nyilvánvaló, hogy e ruha és neve nem a róm. matrónáknak hasonlónevű ruhájából származott, hanem hogy a Szentírásból vették a nevet, amelyben a S. kiváló, értékes ruhát jelent. Anyaga, színe ugyanaz, mint a ¶ kazuláé. Első használat előtt mindig megáldandó, amit a templom igazgatója is végezhet. A lit. imádságok szerint jelképezi Krisztus igáját és az első emberpár által elvesztett halhatatlanságot. A középen és két végén keresztekkel kell díszíteni. — ¶ Orarion. F. M.

Stola latior nem stóla, hanem a ¶ „casula plicata”-t helyettesítő és a rendes stólánál rövidebb és jóval szélesebb viola vagy feketeszínű szalag. Az ünnepies misében ugyanis és nagypénteken a diákonus az evangélium éneklése előtt leteszi az elől felgöngyölt miseruhát. Ezt aztán régebben összehajtogatták és oly

módon, mint a stólát, vállukra vették. A misekönyv rubrikái megengedik, hogy helyett a S.-t viselje a diakonus. Mivel nem igazi stóla, azért nem szabad keresztekkel díszíteni. *F. M.*

Stowe Missale ¶ Kelta ritus.

Strophicus ¶ Neumák.

Subcinctorium a 14. szd.-tól kezdve a pápának fenntartott lit. dísz, amelyet baloldalán az övön visel. Alakja a manipuluséhoz hasonlít. Ezzel erősítették a stólát az övhöz. A S. egyik alsó vége aranyhímzésű báránnyal, a másik pedig ugyanolyan kereszttel van díszítve. A 12. szd.-tól a 14. szd.-ig a püspökök is használták. — ¶ Pápa. *F. M.*

Subdiaconus ¶ Alszerpap.

Sudarium ¶ Manipulus.

Suffragium Sanctorum antifónából, versusból és könyörgésből álló imádság, amelyben az összes szentek közbenjárását kérik. A S.-t vízkeresztől fekete vasárnapig és Szentháromság vasárnapjától adventig a zsoltosmában mondják, még pedig a laudesben és vecsernyében a napi könyörgés után. A directorium mindig jelzi, hogy mely napokon kell mondani. *F. M.*

Superfrontale ¶ Retrofrontale és Retable.

Superpelliceum ¶ Karing.

Suppedaneum (predella) oltárpadiózat, az oltár legfelső lépcsője, amelyen az oltárnál végzendő szertartások alatt a pap áll. Legyen legalább is 1.10 méter széles, hogy a miséző pap jól végezhesse a térdhajtásokat. *F. M.*

Supplices te rogamus (Esdve kérünk) a kánonnak a consecratio után harmadik imádsága, melyben a pap az áldozat elfogadását és kegyelmeinek közlését kéri Istentől. A S. kifejezi, hogy az áldozatot az oltár angyala viszi Isten égi oltárára. Ez egyrészt metafora, mely azon alapszik, hogy Krisztus, az áldozat igazi bemutatója és áldozati tárgya ugyanaz az eucha-

risztiában, mint az égben, az Atya jobbán. Másrészt pedig azt fejezi ki, hogy az Eh.-nak (papnak, híveknek) imádságát, áldozatát angyal viszi az égbe. A Jel. 8, 3-ban említett angyal a szentek imádságát helyezi az Úr trónusa előtt való aranyoltárra. Sz. Ambrus (De sacram.) angyalokról beszél. Első jelentésében az „oltár angyala“ maga Krisztus, az újszövetség „angyala“, második jelentésben valódi angyal, aki közvetíti az imádságot és áldozatot az égbe. K. F.

Supra quae propitio (Nézz reá kegyesen) a consecratio és ¶ anamnesis után következő imádsága a kánonnak, melyben a pap kéri az Atyát, fogadjá kegyesen a bemutatott áldozatot, mint Ábel, Ábrahám, Melkizedek áldozatát. A három előkép közül Ábel az Úr halálát, Ábrahám feltámadását (Zsid. 11, 4), Melkizedek mennybemenetelét (109. Zs. 4. v.) jelzi: azt a három mozzanatot, melyre az anamnesis utal. A kánonnak ősi része, melyben a „summus sacerdos“ kifejezés görög szöveg hibás fordítására mutat. A „sanctum sacrificium, immaculatam hostiam“ N. sz. Leótól származó betoldás a manichaeusok ellen, kik a bortól még az áldozatban is tartózkodtak, mert azt rossznak tartották. K. F.

Sursum corda (fel a szivekkel) a mise praefatiojának és más praefatio-jellegű imádságoknak (pl. keresztvízszentelés stb.) bevezető verse, mely a nép szívét, lelkét az Istenhez akarja emelni. Felelet rá: Habemus ad Dominum (Felemeltük az Úrhoz). Már sz. Ciprián ismeri, megvan a kel.-i Lit.-ákban is. Valószínűleg Thren. (Siralmak) 3, 41 és Kol. 3, 1. 2-re utal. K. F.

Suspensio ¶ Felfüggesztés.

Symbolum görög eredetű latin műszó, mely a Lit.-ában a hitvallást jelenti. — ¶ Hitvallás, Apostoli hitvallás, Credo, Atanáz-féle hitvallás. K. F.

Synapti a bizánci rítusban a diakonus által mondott litániák neve. Ezeket a diakonus, fején a ¶ kalymmavkionnal, az ¶ ikonostasis „szent kapuja“ előtt

állva, jobbkezában az **¶** orariont tartva énekeli; a kar rendszerint Kyrie eleison-nal felel. *R. P.*

Synaxarion = gyülekezés-könyv, a bizánci rítus egyik szerkönyve, mely az ünnepekre a szentek rövidobb életrajzait, legendáit tartalmazza. — **¶** Menaeum, menologion. *R. P.*

Synaxis = összejövetel, a bizánci rítusban minden lit. istentiszteletnek, de leginkább a mise Lit.-nak neve. *R. P.*

Sz.

Szabadban való misézés ¶ Misézés helye.

Szakramentárium ¶ Sacramentarium.

Szakramentum ¶ Sacramentum.

Szamárünnepek a korai középkori ¶ pásztorjátékok egyik faja, amelyek különösen Délfranciaországban voltak szokásban. Így pl. Rouenben körmenetből állott ez az ünnepség, amelyben több ó- és néhány újszövetségi bibliai személy szerepelt és vonult fel a templomba, köztük Balaam is szamáron ülve. Az ismeretes bibliai eseményt (Balaam szamarának megszólalását) a szamár alatt levő gyermek megszólalásával mutatták be. Beauvaisban pedig jan. 14-én a város egyik legszebb hajadona karján egy kisdeddal szamáron ülve körmenetileg vonult be a sz. István plébánia templomba, ahol a sz. mise alatt az evangélium oldalán volt a helye. F. M.

Szándék (intentio) az akarat elhatározása valaminek megtevésére vagy elhagyására és az elhatározásból származó akaratirány. Az elhatározás ténye maga: a tevőleges, *actualis* Sz. A belőle származó, közvetlenül nem tudatos, de erejével ható akaratirány az erőbeli, *virtualis* Sz. A vissza nem vont, közvetlenül nem tudatos, de erejét már ki nem fejtő Sz.-t *habitualisnak* elaludt Sz.-nak nevezzük. Habitualis Sz.-a lehet pl. az utolsó kenet föl vételére az ájultnak is. A szentiségek kiszolgáltatójának vagy tevőleges, vagy erőbeli Sz.-ának kell lenni. A felvevőnek (alanynak), ha eszé-

nek használatára eljutott, a bűnbánatnál (mert az anya-
got ő végzi) és házasságnál (mert itt kiszolgáltató is)
legalább erőbeli Sz.-a, a többi szentségnél legalább
habitualis Sz.-a kell, hogy legyen. K. F.

Szárnyas oltár a gót stílus építkezés remekműve.
Az oltárnak olyan hátsó építményét (¶ Retable-jét)
értjük ezen, amely két oldalán összezárható szárnyaj-
tókkal van ellátva. A Sz.-ok hazája Németország,
Belgium, Ausztria, Svájc, Skandinávia és a Szepesség.
Vannak Sz.-k két, sőt három pár szárnyal is. Az
oltárépítményen kívül a szárnyak belső és külső ol-
dalát is gazdagon díszítették, úgyhogy ezen szárnyak
becsukásával vagy kinyitásával különböző oltárképeket
nyertek. A szárnyak célja lit. volt. Így akartak az ol-
tárnak ünnepi vagy köznapi külsőt adni. V. i. a bűn-
bánat idején és köznapokon becsukták a szárnyakat,
ünnepeken pedig kinyitották. F. M.

Székesegyház (katedrális) a megyéspüspök szé-
kének, az egész eh.-megyének főtemploma. Leg-
főbb dísz az oltárok után a püspöknek ¶ trónusa,
cathedraja. Innen kapta a nevét is. A Sz. egyúttal
a püspöki székváros fő ¶ plébánia-temploma is. A
lit. törvények szerint a Sz.-t ünnepélyesen fel kell
szentelni. Lehet primási, patriarkai, érseki, püspöki,
vagy megyésapáti Sz. aszerint, amint a templom fő-
pásztorá primás, patriarka, érsek vagy püspök. F. M.

Szelence (pyxis) kisebb edény, amelyben az Ol-
táriszentséget viszik betegekhez. A lit. könyvek oly-
kor-olykor a ¶ ciboriumot is ezzel a névvel jelölik
meg. A sz. olajokat tartalmazó edényeket szintén ez-
zel a névvel jelzik. F. M.

Szem fölemelése és lesütése a Lit.-ban. A mai
jog szerint a papnak a sz. misében egyes imádságok
elején szemét ég felé kell emelni és utána azonnal le-
sütnie, így pl. az evangelium előtti imádságnál az
ostya felajánlásánál, az átváltozásnál, míg a bor fel-
ajánlásánál az imádság egész tartama alatt felfelé kell

nézni. A rubrikák ezt az Istenhez való föltekintésnek minősítik. Általános emberi elgondolás szerint Isten ugyanis felettünk trónol, tehát az embernek Istent kereső lelke önkéntelenül is az égre néz. Ezzel a gesztussal az Isten jelenlétének a gondolatát akarja az Eh. ébren tartani, hogy ezáltal az imádság minél bensőségesebb legyen. Ezért kell egyes imáknál az átváltás után a sz. ostyát nézni, mint pl. a holtakról való megemlékezésnél és a Miatyánk alatt. F. M.

„Szent” jelzésű címszavak, hacsak nincsenek egybeírva a „szent” jelzővel (mint szentbeszéd, Szentháromság, szentlecke, szentmise), az illető címszó alatt találhatók; pl. Szent Család ünnepe, ¶ Család, sz. ünnepe.

Szentbeszéd (prédikáció) az istentisztelet egyik alkotó eleme. A 14. szd-ig a mise evangéliuma után mondtak Sz.-t, amely rendszeren a felolvasott evangélium magyarázata (homilia) volt. Az első szd-okban a püspök mondta a Sz.-t, még pedig ¶ cathedráján ülve; majd amikor mások is prédikáltak, akkor az ¶ ambó, a 13. szd-tól pedig a ¶ szószék volt a prédikálás helye. A 16. szd-tól kezdve a Sz.-t elválasztották a sz. misétől és vagy előtte, vagy utána mondták. A mai jog azonban nagyon óhajtja, hogy viszatérjenek a régi szokásra. — ¶ Homilia. F. M.

Szentelés (consecratio) az az egyházi áldás, amely megáldott személyt vagy dolgot megszenteltté avat, neki új jelleget ad. A víz, só, olaj a szentelés által szenteltvíz, só, olajjá lesz, melyeket profán célokra használni többé nem szabad. Épígy, ha kelyhet, templomot, oltárt szentelnek. Személyszentelések, pl. királykoronázás, apátavatás, kisebb rendek az illető személyeket egy magasabb rendbe emelik, nekik bizonyos megszentelt jelleget adnak. Aki az ily módon megszentelt személyeket, tárgyakat megsérti, szentségtörést, sacrilegiumot követ el. A szentelő áldások nagy

része olajjal vagy krizmával való megkenéssel kapcsolatos. Sz. F.

Szentelési idő ¶ Papszentelés.

Szentelmények 1. az Egyház által, a szentségek mintájára alapított látható jelek, amelyek bizonyos, főleg természetfölötti hatásokat hoznak létre. ¶ Avatás, szentelés, áldás.

2. *Felosztásuk.* Tárgyukat tekintve, vagy cselekmények (actiones), vagy tárgyak (res), aszerint, amint hatásukat vagy közvetlenül a cselekmény, azaz megáldás által, vagy közvetve a megáldott tárgy útján (szenteltvíz, érem) hozzák létre.

Céljukat tekintve vagy áldások (¶ áldások felosztása), vagy ¶ ördögűzések, aszerint, amint vagy Isten áldását, vagy a gonosz szellem erejének megtörését célozzák. Vannak fenntartott és fenn nem tartott szentelmények; pl. a pápának fenntartott szentelmények: az érseki ¶ pallium, aranyrózsa, Agnus Dei. A püspököknek fenntartott szentelmények részben átruházhatók, részben pedig más papra át nem ruházhatók. Utóbbiakhoz tartozik a templom-, oltár-, kehelyszentelés, szóval a consecratio. Vannak egyes szerzetesrendeknek fenntartott szentelmények, pl. a skapuláre megáldása a karmelitáknak, keresztút a ferenceseknek, Sz. Ignác vize a jezsuitáknak stb. Vannak szentelmények, melyeknek végzése bizonyos állások és hivatalok jogát képezi, pl. a magyar király koronázása az esztergomi érsek joga, a királyné koronázása a veszprémi püspöké. Plébánosok joga a ¶ keresztvízszentelés, egyházkelő, házak, földek körmenettel kapcsolatos ünnepélyes megáldása, temetés.

3. *Hatásuk* épűgy, mint a szentségeké, természetfölötti, de megszentelő malasztot nem adnak. Ezek a hatások négy csoportba oszthatók: 1. segítő malasztot adnak az embernek; 2. eltörlik a bocsánatos bűnöket azon esetben, ha az, aki a szentelményt használja, némi bánatot indít bocsánatos bűnei fölött;

3. védelmet nyújtanak a gonosz szellem támadásaival szemben; 4. földi javak: mikor szentelmények által Istentől földi javakat, egészséget, jó termést, viharok távoltartását eszközöljük ki.

4. *Kiszolgáltatójuk* általában csak felszentelt pap lehet. Szerpapok és lectorok csak az egyházi törvény által nekik egyenest megengedett szentelményeket vehetnek érvényesen. Laikusok szentelményeket nem szolgáltathatnak ki.

5. A Sz. szertartásait a *Rituale* és a *Pontificale* adja meg. A legtöbbnél a pap összetett kezekkel, állva, födetlen fővel egy vagy több könyörgést mond el, melyek után szenteltvízzel meghinti az illető tárgyat. A könyörgések bevezetése mindig: *Adjutorium nostrum in nomine Domini. Dominus vobiscum.* Vannak szentelmények, amelyeknél elég, ha a pap kezével keresztet vet a megáldandó tárgy felett.

Sz. F.

Szenteltvíz az Eh.-tól rendelt szentelmény, amelynek használata által az emberek mindazon kegyelmekben részesülnek, amelyekért az Eh. a víz megszentelésénél imádkozott. Ezek közül a legfontosabbak a léleknek megtisztulása a bocsánatos bűnöktől, a sátán támadásainak legyőzése, a testi betegségek ellen az Isten oltalmának és a Szentlélek Isten különös segítő jelenlétének kikérése. Kezdetben a keresztvizet, vagy a sz. misénél felajánlott vizet használták a hívek, vagy természetes vizet. Ezért voltak kutak az Atriumban. A Sz.-t régen a keresztények házainak meghintésére, megáldására használták, azért itt végezték a vízszentelést is, a templomban csak a 7. szd.-tól kezdve szentelnek vizet. A Királyok 4. könyvének 2. fejezetében leírt esemény miatt szentelt Atrium sót is kever a pap a vízhez a vízszentelésnél. T. i. Elizeus próféta Isten meghagyásából sót öntött Jerikó városának küljába, hogy azt egészségessé és termékennyé tegye. Ma szenteltvíztartókban tartják a temp-

lomokban a Sz.-t. Ilyen tartókat már a román stílusú építkezés idejéből (11—13. szd.) alkalmaztak a templom bejáratai mellett. Alakjuk a mai keresztkúthoz hasonlító pohárforma, vagy a falhoz erősített kagyló. A Sz.-tartók eredete arra a szokásra vezethető vissza, hogy már a középkor elejétől kezdve minden vasárnap meghintették a híveket Sz.-zel. Ezt a vasárnapi szertartást nem lehetett a hétköznapiakra is kiterjeszteni, viszont az Eh. eme szentelményét nem akarták nélkülözni hétköznapi sem, így hát szokásba jött, hogy hétköznapi a hívek önmagukat hintették meg Sz.-zel. Továbbá már régebbi idő óta a magánházakban volt állandóan Sz., ezért azt akarták, hogy a templomban se hiányozzék soha. Az elmozdíthatatlan szenteltvíztartók mellett használnak már a 11—13. szd.-ban hordozható szenteltvíztartókat is, amelyeket ércből készítettek. A meghintést ¶ aspersionummal, szenteltvízzel hintővel végezték. — ¶ Vízszentelés. *F. M.*

Szentek képei oltáron. E képek eredete a vértanúk ereklyéinek tiszteletére vezethető vissza. Ahol ugyanis nem tudtak az oltárookra (a gyertyatartók közé) ereklyetartókban ereklyét helyezni, ott ezt szentek képeivel pótolták. Különösen föllendült a képek használata az oltár- ¶ retablek fejlődésével. Ma leginkább annak a szentnek képével díszítjük oltárainkat, akinek tiszteletére az oltárt felállították és felszentelték. Ezt a képet nem lehet a mai jog szerint az eh.-i hatóság engedélye nélkül az oltárról eltávolítani és helyébe más képet tenni. Lehet azonban ünnepélyes alkalmakkor az oltáron más szentek képeit is elhelyezni, de csak a gyertyatartók közé és az eh.-i hatóság által jóváhagyott képeket, amelyeket feketevasárnaptól husvétig és gyászsztentiszteleteknél az oltárról el kell távolítani. *F. M.*

Szentek ünnepei. Az egyes ünnepek keletkezésére és történetére vonatkozóan l. a megfelelő címszavakat. Már az üldözések ideje alatt virágzásnak indult

a sz. vértanúk tisztelete, majd az üldözések megszűnése után megkezdődött a **¶** hitvallók tisztelete is. Ez a körülmény okozta a Sz.-nek felszaporodását. Az ember tehetetlenségének tudatában önkéntelenül is magasabb hatalom segítségét keresi; továbbá hogy a mindennapi élet egyformaságát és a köznapok gondjait, munkáját könnyebben elbirja, szüksége van közben-közben nemcsak pihenőre, hanem öröme is; és végül a társadalmi összetartozás, az egymásra utaltság érzése és tudata is veleszületett tulajdonsága az embereknek. Ugyancsak az ember természetéből fakad, hogy a hősokeket megcsodalja és ha családjához tartozott ez a hős, azt tiszteletben tartja, arra büszke, róla szeret beszélni. Mindezek a körülmények forrásai az eh.-i év ünnepeinek is. Az ünneplés módja mindig abból áll, hogy a zsolozsmában és a sz. misében az olvasmányok, imádságok az ünnepelt szentire vonatkoznak. A zsolozsma olvasmányai a szentnek életét, csodáit mondják el, a könyörgésekben pedig az ő közbenjárását kérjük. Egyes ünnepeknél hozzájárul még az ünneplés ezen módjához a munkától való tartózkodás és a kötelező misehallgatás is. Ezek a parancsolt ünnepek, vagy külsőleg is megüendő ünnepek (**¶** festum fori); míg a többiek a nem kötelező, vagy nem parancsolt ünnepek (**¶** festum chori). *F. M.*

Szentély (sanctuarium, presbyterium) a templomnak az a része, ahol a főoltár áll, ahol az istentiszteletet, a zsolozsmát és a sz. misét végzik. Itt van a papságnak a helye (presbyterium). A **¶** hajótól rácsot szokta elválasztani. Kíváncsú még, hogy néhány lépcsővel magasabban is fekszenek, mint a hajó. Helye rendesen a hajó keleti végében van, úgyhogy a hívek, amikor istentiszteleten részt vesznek, kelet felé néznek. (A fölkelő nap Krisztusnak, a világ világosságának jelképe.) *F. M.*

Szentév **¶** Jubileumi év.

Szentháromság ünnepe a pünkösd utáni első va-

sárnapon a Szentháromság tiszteletére az egész Eh.-ban megült 1. osztályú duplex ünnep. Eredete viszsza megy a 11. szd.-ba, amikor e vasárnapon, vagy a pünkösdi utáni utolsó vasárnapon mint ú. n. szünetelő vasárnapon (¶ dominica vacans) a Szentháromság tiszteletére mondtak votivmisét és zsoltosmát. II. Sándor (12. szd.) ezt fölöslegesnek tartotta. Magyarországon Kálmán király rendeletére pünkösdi utáni első vasárnapon ünnepelték meg ezt az ünnepet, amelyet később XXII. János 1334-ben az egész Eh.-ra kötelezővé tett. X. Pius pápa 1. osztályú ünnep rangjára emelte. F. M.

Szent idők ¶ Egyházi év, ünnepkörök.

Szentírás olvasása a Lit.-ban. A ker. ókorban az ószövetséget és a prófétai könyveket sorjában olvasták (lectio continua) a misében is, meg az éjjeli officiumban is. Kivétel csak kevés ünnepen volt, főleg nagyhéten és husvétkor, amikor az újszövetségből az Úr szenvedéséről és megdicsőüléséről szóló részeket olvasták fel. Jeremiás próféta, Izajás egyes részletei, Jóbb könyve szintén illettek a szenvedés idejéhez (Origenes és sz. Ámbrus). Az eh.-i év kialakulása idején, tehát a konstantinusi béke után (313), a 4. és 7. szd. között az eh.-i év keretébe osztották be lassanként a Szentírást. Ez a beosztás lényegében máig megmaradt a római ritusban és a következő:

A sz. misénél: 1. Advent, karácsony, böjtelő: sz. Pál levelei. 2. Nagyböjt: sz. Pál, Izajás, Ezekiel, Királyok könyvei, Eszter, Pentateuchus, Jónás, Dániel. 3. Husvét: Apostolok Cselekedetei. 4. Husvétidő: János, Péter, Jakab levelei. 5. Pünkösdi utáni idő: Pál levelei.

A zsoltosmánál: 1. Advent: Izajás és Pál. 2. Karácsony, Vízkereszt: Pál levelei az ősi sorrendben: Róm., Kor., Gal., Ef., Fil., Kol., Tessz., Tim., Tit., Zsid. 3. Böjtelő és nagyböjt: Pentateuchus. 4. Fe-

ketevasárnap után: Jeremiás. 5. Husvét és husvétí idő: Apostolok Cselekedetei, Jelenések könyve, Jakab, Péter és János levelei. 6. Pünkösöd után: Királyok könyvei. 7. Augusztus: Példabeszédek, Prédikátor, Bölcsesség, Sirák fia könyve. 8. Szeptember: Jób, Tóbiás, Judit, Eszter. 9. Október: Makkabeusok könyvei. 10. November: Ezekiel, Dániel, a 12 kis próféta.

A zsolozsmában a lectio continua elve nagyjából megmaradt, csak a lectiók rövidek. A misében ellenben már az 5. szd. végétől kezdve elkezdődik a lectio continua fokozatos elhagyása. Ehelyett Eh.anként szakaszokat (¶ perikópákat) válogatnak ki, ezeknek összessége a *perikópa=rendszer*, amelyet a ¶ lectionariumok, capitularék, comesek mutatnak, s melyek a Lit.ra nagyon jellemzők. R. P.

Szentlecke (Lectio, a. m. olvasmány; epistola, a. m. levél), az ¶ előmisének a könyörgés után következő része, melyben a pap (ünnepélyes misében az alszerpap) a négy evangéliumtól különböző ó és ujszövetségi könyvek valamelyikéből olvas egy szakaszt. Leggyakrabban sz. Pál leveleiből (ezért: epistola). A cím így kezdődik: Lectio — és következik a szentírási könyv megnevezése. Az Én. én.; Péld., Préd., Eccli (Jéz. Sir.) Bölcs. könyveit összefoglaló cím: Lectio libri Sapientiae. Az alszerpap a leckeoldalon a lépcső előtt az oltár felé fordulva olvassa. Olvasás után a könyvet átnyújtja a misézőnek, aki kezét rája téve jelzi, hogy az olvasás az ő nevében történt. Történetileg a lit. olvasmányok a zsidók szombati zsinagógai istentiszteletében végzett olvasmányok utánzata a keresztény Lit.-ban. Már sz. Jusztin említi a próféták olvasását a misében. A Sz. eredetileg egy könyvnek folytatólagos felolvasása volt több misén keresztül. Az ős Eh.-ban a lector véggezte. Célja, hogy a katechumenok és a hívők erkölcsi oktatásban részesedjenek. A szentírási szaka-

szok kiválogatása (¶ perikópák) az 5. szd-től kezdődik. Sok eltérés volt a trienti zsinatig. Az V. Pius által kiadott Missale vetett véget az eltéréseknek, azóta a róm. Eh.-ban egyöntetűek a Sz. szakaszai. ¶ Olvasmányok a Lit.-ban, Szentírás olvasása a Lit.-ban. K. F.

Szentmihály-lova népies neve annak a hordozható állványnak, amelyre a temetési szertartás alatt (a halottas háznál történő beszentelés alatt) a koporsót helyezik és amelyen halottas kocsi hiányában a koporsót a temetőbe viszik. Általános hagyomány szerint az elhunytak lelkét sz. Mihály főangyal kíséri Isten ítélőszéke elé. Az Eh. imádsága szerint pedig a halálközlemben ő a haldokló pártfogója és védője a sátánnal szemben; és a nálunk meglevő temetési szertartás imádsága szerint a „mennyei örömébe az angyalok viszik” a halottnak a lelkét és ennek a helynek, a paradicsomnak legfőbb angyala („praepositus paradisi”) sz. Mihály. F. M.

Szentmise (Missa, Sacrificium Missae, eucharisticum) az újszöv.-nek Krisztus Urunktól az utolsó vacsorán alapított áldozata, melyben Krisztus a kenyér és bor színe alatt saját testét és véréit feláldozza a mennyei Atyának, hogy a kereszti vérontásos áldozatát vérontás nélkül *megjelenítse* és annak *emlékét* a világ végezetéig látható módon fenntartsa. Ez a meghatározás a trienti zsinat 22. s.-ának meghatározása.

1. Sz.-t Krisztus az utolsó vacsorán alapította, midőn elvégezve az ószöv.-i husvét szertartását, mely az Egyiptomból való menekülés emléke volt, *új husvéti áldozatot alapított*, melyben ő, az igazi Bárány megváltó halálának, a sötétség birodalmából való szabadulásnak emlékéit hagyta Egyházára. Az Oltári szentség szerzése egyúttal a Sz. megalapítása volt. Ezt bizonyítják az alapítás szavai, melyekben az „értetek adatik; értetek és sokakért kiontatik a bűnök bocsánatára” szavak ószövetségi emlékeztető utalásukkal,

a kereszthalálra való rámutatásukkal a jelenben történő áldozatbemutató jelzik. Krisztus az utolsó vacsorán testét áldozatként adja, vérének áldozati vértként ontja, mint az újszöv. vére, mely az ószöv. vérről való meghintésének helyébe lép. Az ószöv. vérről való meghintését Mózes végezte a „szövetség vérével“. Krisztus a kehely alapító szavaival erre utal. Ezen áldozatát: „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre“ szavakkal apostolai útján Eh.-ának hagyta. Ez a parancs szintén a Sz. áldozat jellegét bizonyítja. A görög poiein (eis) anamnésin a görög szakrális feliratok tanúsága szerint emléküláldozatbemutatót jelent. Az ós-Eh. írói is, Lit.-i is világosan bizonyítják azt, hogy a Sz. valóban az újszöv. áldozata. Már a Didaché, Róm. sz. Kelemen, sz. Ignác, sz. Juszlin erről tanuskodnak. Az ószöv. áldozatai előképei neki, köztük legközelebb Melkizedek áldozata és a vére nélküli áldozatok. Minden más áldozat, a pogány áldozatok is úgy utalnak rá, mint a kép, az árnyék a valóságra. Malakiás jóvendőlése (1, 10) a minden helyen bemutatandó tiszta áldozatról benne teljessé válik.

2. A Sz. valóságos áldozat, tehát az áldozat lényegéhez tartozó jegyek benne is megvannak. (¶ Áldozat). Az áldozati tárgy benne: Krisztus teste és vére, ez a tárgyi értelemben vett áldozat (hostia). Ezt Krisztus, a Sz. főbemutatója a szentségi színek alatt maga mutatja be az Atyának (oblatio), azzal a szándékkal, mellyel a világba lépve az apostol szerint önmagát Atyjának felajánlotta. Ez a szándék működött a keresztdozatban, ez az utolsó vacsora és a Sz. áldozatában. Krisztus áldozatbemutató szándékával szenteltettünk meg (Zsid. 10, 5 sk.). Az áldozat harmadik eleme: a jelképes átadó cselekmény: a Sz.-ben ugyanaz, mint az utolsó vacsorán: a kenyér és bor együttes consecratiója Krisztus szavaival, melyek a jelképnek áldozati jelentést adnak. A Sz. jelképes cselekménye szentségi jelkép, mely azt, amit jelent, valóban létre is hozza, tehát hatékony jelkép. Ez a cse-

lekmény valóban drámai, mely emlékeztet a ¶ mysteriumok cselekményeire, de azokat végtelenül felülmúlja, mert amit a jelek képében mutat, azt létre is hozza: megjeleníti, jelenvalóvá teszi Krisztus keresztdozatát. A Sz.-t ezen jelképes cselekmény teszi emlékdozattá (¶ Anamnesis, Memoria).

3. Ebből származik a Sz.-nek mint áldozatnak lényeges viszonya a keresztdozathoz. A Sz. megjelenítése reális, hatékony szentségi cselekménnyel létrehozott emléke a keresztdozatnak. Mivel benne az áldozat lényeges benső elemei azonosak a keresztdozatával, ugyanaz Krisztus, aki itt főpap is, áldozat is, ugyanaz az ő áldozatbemutató szándéka, mely erőbelileg, virtualisan működik minden Sz.-ben, a Sz. számbelileg, benső tartalma, lényege szerint épügy nem különbözik a keresztdozattól, mint ahogy a kenyérszínben millió helyen jelenlevő Krisztus nem különbözik a történelmi és megdicsőült Krisztustól. A járulékok, a szentségi jelek mások; ezek számbelileg is különböznek; sok ostya, de egy Krisztus; sok Sz., de lényegében egy krisztusi áldozat. A Sz.-t Krisztus az ő Eh.-a papjainak szolgálatával mutatja be, akik a szentségi, áldozati jelképes cselekményt végzik s ebben Krisztus eszközei; az ő erejével hozzák létre a Sz.-t, mint áldozatot. A Sz. jelképes cselekményének jelentése, benső tartalma: Krisztus önátadása az Atyának „sokakért“, a bűnök bocsánatára. Ez az ő szeretete, melyben minden áldozat „beteljesedik“, mert ennél nagyobb szeretete senkinek sincsen. A másodbemutatók, a pap, az Egyház, a hívek ezzel a szándékkal egyesülnek és mivel Krisztus feje az Egyháznak, az ő reális testével együtt bemutatják az ő misztikus testének áldozatát.

Sz. hatásai: a megváltásra való emlékezésből származó hálaadás (eucharistia) és istenmagasztalás, imádás; továbbá könyörgés és engesztelés. Azokat a hatásokat, melyekben az emberek részesülnek, nevezzük a Sz. gyümölcseinek (fructus missae.) Ezen gyü-

mölcsök érdemeiket szereznek a kegyelem állapotában miséző papnak és a résztvevő híveknek; kiesdeklik az Isten természetfölötti és természetes adományait; engesztelést nyújtanak az élő és meghalt hívek bűneiért és elégtételül szolgálnak a megbocsátott bűnökért járó büntetésekért. Ezért lehet a Sz.-t élőkért és holtakért bemutatni. A Sz. gyümölcseiben *részesülnek*: a) az egész Eh. és általa az egész emberiség (fructus generalis); b) azok, akik a Sz.-t hallgatják, benne segédkeznek vagy Sz.-t mondatnak (fr. specialis, különleges gyümölcs. ¶ Applicatio, miseszándék); c) maga a miséző pap (legkülönlegesebb gyümölcs; fr. specialissimus). A Sz. *hatásmódja* egyrészt szentségi, a cselekmény elvégzéséből származó (ex opere operato); másrészt az Eh. imádságaiból fakadó; végül a bemutató pap és hívek áhitata is közreműködik a Sz. hatásainak gyarapításában. A szentségi hatás minden misében egyenlő, a másik két forrásból eredő különböző lehet.

5. A Sz. *lényege* tehát a két szín ¶ consecratioja; kiegészítő része a bemutató pap ¶ áldozása. *Anyaga*: a kenyér és bor. *Alakja*: az alapítás szavai. A Sz. Lit.-jának felépítése az utolsó vacsorán történt cselekmény elemeiből való; ebből a lit. szempontból a Sz.-nek három főrésze van; a felajánlás, az átváltoztatás (consecratio) és áldozás. A Lit. ehhez adja bővítéskép az ¶ előmisét és az áldozás után való befejező részt. A Sz. Lit.-jának végzői szerint van pápai, főpapi és áldozópapi Sz.; a bemutatás módja, szertartásai szerint is lehet a Sz.-t osztályozni (ünnepeles, csendes, énekes mise). A cél szerint lehet napi, ünnepi, votiv és gyászmise. L. még azokat a címszókat, melyekre utalás történt; továbbá: a miszésés helye, ideje, misepénz, kánon. — ¶ a köv. címszavakat! K. F.

Szentmise felosztása: 1. Missa privata (*magánmise*), amelyet a pap elvégez tekintet nélkül arra,

hogy résztvesz-e azon a nép vagy valamely közösség, vagy nem. Ezzel szemben a Missa publicat (*nyilvános mise*) mindig valamely közösség, vagy a nép számára végezzük, vagy szerzetesrendekben a szerzetes szabályzatának rendelkezésére; ilyenek pl. a plébániai mise, a ¶ konventmise, vagy a temetési ¶ gyászmise. Plébániai mise elsősorban az, amelyet minden plébánosnak minden vásár és ünnepnap (tehát évenként körülbelül 80-szor) híveiért kell felajánlania. Rendesen a vásár és ünnepnapi nagymise szokott lenni, amelyen a hívek is ott vannak. Ha azonban ezt a nagymisét nem a plébános végezné és nem a hívekért mondanák, akkor ez a nagymise tágabb értelemben vett plébániai mise lenne, és szintén nyilvános mise. Missa sollemnis (*ünnepies mise*) az a mise, amelyet a köznép nyelvén hárompapos misének hívnak, tehát amelyen alszertpap és szertpap is segédkezik. Ha ezt a misét a főpapi jelvények viselésére feljogosított főpap végzi ezen jelvények használatával, akkor főpapi misének (missa pontificalis) nevezzük. Missa cantata (*énekes mise* vagy nagymise) a neve annak a misének, amelyet a pap segédlet nélkül végez és amelyben az egyes részeket a miséző pap énekli. Ha minden imádságot csendesen mond, akkor a mise ¶ csendes vagy kismise.

2. A magánmisék mondása a mai jog szerint a nagyhét három utolsó napjának kivételével minden nap meg van engedve. Ezért hívjuk e magánmiséket még „missae quotidianae”-nek (mindennapi miséknek) is. Ma azonban „missa quotidiana” elnevezés a lit. nyelvhasználat szerint a gyászmisék egyik osztályára van lefoglalva. Azokat a gyászmiséket hívjuk így, amelyeknek semmiféle lit. kiváltságuk nincsen és amelyeket a temetéstől vagy halálozási évfordulótól függetlenül Lit.-ilag szabad napokon szoktak mondani. Missa ferialis (*köznapi misét*) azon köznapokon mondják, amelyeknek van saját miséjük, mint pl. a nagy-

bőjt minden hétköznapijának, a ¶ kántorbőjtök napjainak, az összes ¶ vigiliáknak, a ¶ keresztyári napok kétfőjének. A ferialis miséknek megvan az a kiváltságuk, hogy a pap azokon a napokon, ha saját misével rendelkező köznapra duplex maius vagy ennél kisebbrangú ünnep esik, tetszés szerint mondhatja vagy a köznap (feria), vagy az ünnep miséjét. Végül a mise lehet a napi zsolozsmának megfelelő (pl. a zsolozsma is meg a mise is sz. Mihály tiszteletére van), vagy a zsolozsmától eltérő mise (pl. a zsolozsma a Bold. Szűz tiszteletére szól valamely szombaton és a misét más sz.-nek tiszteletére mondják). Ez utóbbi miséket fogadalmi vagy ¶ *votív miséknek*, míg az előbbieket *napi miséknek* is hívjuk. F. M.

Szentmishallgatás a híveknek részvétele a szentmisén. Kötelező súlyos bűn terhe alatt a vasárnapokon és a parancsolt ünnepeken legalább egy szentmisének becsületes meghallgatása. Ajánlatos a gyakoribbi Sz. A szentmise az Eh. istentiszteletének középpontja, egész valója, imádságai, fölépítése kívánja azt, hogy a hívek résztvegyenek benne, mint áldozatokban, önmaguknak lelki felajánlása által. A felajánlott kenyér és a bor az Eh.-at, Krisztus misztikus testét jelképezi, tehát az összes híveket; a mise dramatikus, párbeszédes jellege a pap és a hívek együttes közreműködését mutatják, a legtöbb imádságot a pap többes számban, a hívek nevében is mondja. A szentáldozásban az Úr a maga asztalának közösségébe akarja vonni a híveket. Ezek a mozzanatok maguk mutatják, melyik a helyes, gyümölcsös Sz. Nagyön kívánatos, hogy a hívő a) úgy vegyen részt a szentmisén, hogy annak cselekményeit, imádságait megértse, az imádságokat lélekben kövesse, a cselekmények által kifejezett hittitkokat hittel elfogadja. Erre szolgálnak a ¶ kétnyelvű misekönyvek és a szentmisét magyarázó munkák. b) A híveknek bele kell kapcsolódniuk külsőleg is a szentmisébe. Ennek esz-

köze egyrészt, hogy a vidékenként különböző tiszteletadási formákat megadják; amikor a pap az oltárhoz megy, állva fogadják, egyes részek (¶ evangélium, utolsó evangélium) alatt állnak, ¶ Ürfelmutatás, Áldozás alatt térdelnek, ¶ Áldásra letérdelnek, más részek alatt ülnek vagy térdelnek. c) Az énekes misékben éneklük a ¶ népénekeket, vagy ha korális ének van, annak szövegét olvassák. A hívek szorosabb bekapcsolásánál a szentmise szövegeibe és cselekményeibe, alkalmazkodni kell a fennálló dicséretes szokásokhoz és az egyházmegyei főhatóság útmutatásaihoz. K. F.

Szentmise szertartása imádság-, tanítás-szövegekből és cselekményekből áll. A szövegek közül az állandókat a Miserend, a változókat a Proprium és a Commune tartalmazza a Missaleban. A cselekmények: az accessus és recessus, állás, térdhajtás, meghajlás, keresztvetések; szemek felemelése, határozott kéztartás, a felajánlási gesztusok, úrfelmutatás, kenyérszegés, áldás, füstölés. Ezek a szentmise egészére vannak beosztva.

A sz. misét három nagy részre oszthatjuk; az előmise (katechumenok miséje), az áldozat, az áldozati lakoma. 1. Az *előmise*, amely egyúttal az áldozati cselekményeket vezeti be, imádságokból és tanításokból áll. A hívek és a pap és velük együtt az Eh. imádkozik, szól az Istenhez. Ezt az imádságot keresztvetéssel kezdjük, majd következik a ¶ Lépcsőimádság, amelynek első része a 42. zsoltár. Ez a zsoltár az oltár után való vágyat és a bűnbocsánat reményét fejezi ki. Ezt követi a lépcsőimádság második része, a bűnbánat az általános (köz-) gyónással (a „Confiteor“-ral) és a feloldozás az Istenhez intézett könyörgéssel, hogy a szentek közbenjárására tiszta szívvel léphessünk be az Úr szentélyébe. Majd az ¶ Introitus, a Kyrie és Glória után a napi ¶ Könyörgést mondja el a pap, amelyet követ a tanítás. A ¶ Szentleckében, majd az ¶ Evangéliumban az Isten szól a

hívekhez. Mindezek után az előmise befejezéseként a **¶** Hitvallás (**¶** Credo) következik, amellyel a hallott tanításban való hitünkről teszünk tanúságot.

2. A sz. mise második része a *hívők miséje*, azaz maga az áldozat bemutatása, amelynek ismét több része van, úgymint az áldozat előkészítése: a felajánlás a praefatioig, az áldozati tárgyak megszentelése: praefatiótól az átváltozásig, és az áldozat bemutatása: az átváltoztatás az úrfelmutatással a Miatyánkig. a) *A felajánlaskor* az ostyát és a kevés vízzel vegyített bort Istennek ajánljuk és szenteljük azzal a kéréssel, hogy fogadja kegyesen ezen áldozati tárgyakat. A felajánlás szertartását a csendes imádság (**¶** Secreta) fejezi be, amelyben hasonló kegyelmeket kérünk, mint az előmise könyörgésében. b) *Az áldozat megszentelése és bemutatása* (átváltozás) imádságait bevezeti az előének a praefatio a keruboknak „Sanctus”-énekével. Az áldozati tárgyak megszentelésére vonatkozó imádságokban megemlékezünk az Eh.-ről (**¶** Te igitur), majd az **¶** előkről és a szentek egyességéről (**¶** Communicantes). Az átváltozás szertartása pedig megismétlése mindannak, amit Krisztus az utolsó vacsorán tett. Úrfelmutatás után az Eh. kéri Istent, fogadja kegyesen ezen emléküláldozatot (**¶** Anamnesis), imádkozik elhalt tagjaiért (**¶** Holtakról megemlékezés) és élő hívei számára a szentek egyességének kegyelmeiért esdekel. c) A sz. mise harmadik része az *áldozati lakoma*, a sz. **¶** Áldozás, amelyhez az asztali áldás a Miatyánk, az előkészület pedig a **¶** Kenyér megszegése, imádság az Eh. békéjeért, a jóban való állhatatosságért. A sz. áldozást pedig követi a hálaadó imádság az előmise könyörgéséhez hasonló imádság alakjában (**¶** Communio, Postcommunio), majd a híveknek ünnepies **¶** Elbocsátása az Eh. **¶** Áldásával és sz. János evangéliuma bevezető fejezetének elmondásával. Egész terjedelmükben tárgyalja e szertartásokat a Kü-

hár—Radó: Kis Miskönyv, amely megjelent Komáromban, 1932-ben. F. M.

Szentmise története. A Sz. az utolsó vacsorával kezdődik. Az apostoli idők miséje az utolsó vacsora iáldozatnak és áldozásnak pontos ismétlése volt, amit igazol az a tény, hogy három evangelista (Mt, Mk, Lk) és Sz. Pál (I. Kor. 11, 23 sk) leírja az alapítást. Sz. Pál külön hivatkozik arra, hogy az eucharisztia végzésének módját úgy tanította térítő útjain, ahogy ő maga tanulta. Az alapítás történetében levő változat mutatja, hogy az apostolok emlékezetből mondták az Úr átváltoztató szavait és ennek az alapján írták meg az evangelisták, akik közül Lk. (és Sz. Pál) kifejezetten hangsúlyozták az Úr parancsát: *Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre.* A szentmisét rendszerint este, éjjel végezték, az agapéval, a közösszeretetlalomával kapcsolatban. Ebből visszaélések származtak, ezért inti Sz. Pál a korinthusiakat az Eucharisztia helyes végzésére. Az áldozat bemutatását követte az Úr testének és vérének vétele. Az Eucharisztia asztalát (trapeza) oltárnak tekintették (I. Kor. 10, 21). Már az apostoli időkben kialakul az Eucharisziára vonatkozó műszóhasználat (Eucharisztia, eulogia, liturgia, mensa Domini, caena Domini, fractio panis), amiről az Apcsel. és Sz. Pál levelei tanuskodnak. A szertartások közül a kenyérszegés is meg volt valamilyen formában. A consecratio az Úr szavaival történt és ezt követte az anamnesis, az Úr halálának hirdetése (I. Kor. 11, 26); a kísérő imádságok — az alapítás szavait kivéve — a szertartást végzőnek rögtönzése, szabad imádságai voltak. Ezeknek tartalmi és alaki kialakulására hatottak 1. az Úr példája, aki „hálát adva“, vagyis eucharisztia-imádságot mondvá végezte a consecratiót; 2. a zsidóknál és a hellén világban is szokásos asztali áldások. Az eucharisziát ugyanis az agapéval kapcsolták össze, így az étkezési imádságok

és szertartások hatottak az Eucharisziára is, mint ezt a Didaché 9. és 10. fejezete mutatja; 3. a zsidók szombati zsinagógiai istentisztelete főleg az előmise olvasmányaira és énekeire volt befolyással. Bizonyos törekvés a szentmise rendjének megállapítására látható Sz. Pálnál (I. Kor.) és római Sz. Kelemennél (I. Kor. 40, 1.), aki határozott időt és órát kíván az áldozatra. Ant. Sz. Ignác hangoztatja, hogy a püspök nélkül az Eucharisztia végzése ne történjék. Már az apostoli időkben a vasárnap lesz az áldozatbemutató fő ideje; kezdetben estefelé van a szentmise, Sz. Jusz-
tin (2. szd. közepe) idején már valószínűleg hajnal-
ban. Tertullian (2. szd. vége) szintén hajnali óráról
beszél. Plinius Trajanus császárhoz írt levelében (2.
szd. eleje) a bithyniai keresztényeknek napi két isten-
tiszteléséről beszél. Az első, hajnal előtt szent éne-
keket énekeltek Krisztusról mint Istenről (himnusz
vagy hitvallás?), a másikon (este) ártatlan eledelt
vettek magukhoz. Sz. Jusz-
tin idejében már a kereszt-
séget is misével kapcsolatban szolgáltatták ki. A ke-
resztsegi misében nem volt szentírási olvasmány
és homília. A vasárnapi misében van már elő-
mise: próféták, evangelium olvasása, az „előjáró”
homília; majd általános könyörgések mindenki-
ért, utánuk békecsók. A hívek átadják az áldo-
zathoz szükséges kenyeret és bort, a borhoz vizet.
Az előjáró az Atyához, Fiúhoz, Szentlélekhez te-
hetsége szerint hálaadó imádságot végzett (¶ Eucha-
risztia, Kánon, Praefatio). Ezután a ¶ szerpapok ki-
osztották a „már nem közönséges kenyeret és bort,”
hanem Krisztos testét és vérének a híveknek áldozására.
Sz. Jusz-
tin szerint az átváltoztatás az „Úr szavaival”
történik. Az Eucharisztia végzése tehát nem volt tel-
jesen szabad; az Úr szavait úgy kellett mondani,
mint az utolsó vacsorán történt. Az egyes püspökök
ezután már kezdték feljegyezni a szentmisénél mon-
dott szövegeket. Első ily szöveg ¶ Hippolytus Lit.

jában. Hippolytus a ¶ püspökszentelés és a keresztség után következő misét írja le. Az elsőnek szövegét is közli. Eszerint a diakonusok által eléje tett kenyér és bor fölött kezét rája téve Eucharisztia-imádságot mond, melynek bevezető versei is megvannak (Dominus vobiscum. Sursum corda!). Halát ad az Atyának a Fiú elküldéséért, megtestesüléséért, a megváltásért. (Praefatio). Aztán közvetlen átmenettel (Sanctus nincs) elmondja az utolsó vacsora alapítását, majd az ¶ Anamnesist és ¶ Epiklesis-alakú imádságot, melyben azonban nem az átváltoztatást kéri. A ¶ doxológiával zárul ez az imádság. Azután a Const. Aegypt. szerint olajat is szentel a püspök. Majd az áldozás következik. A keresztelési misében a kenyér mellett három kelyhet hoznak az oltárra. Az elsőben víz (¶ vízszentelés), a másodikban ¶ méz és tej, a harmadikban vízzel kevert bor van. Ez utóbbi az Eucharisztia kelyhe.

Amint a patriarchai székhelyek (Róma, Antiochia, Alexandria, Bizánc, Jeruzsálem) kialakulnak, a Lit. szervezésében nekik jut a döntő szó. Így alakulnak ki az üldözések után a különböző Lit.-ák (¶ róm. stb. Lit.) Legtöbbjük ¶ anaforája, ¶ kánonja lényegileg már a 3. szd.-ban határozott alakú volt. A róm. kanon görög eredetűnek fordítása kb. a 3. szd. második felében. A további fejlődésre az egyes Lit.-ák története ad felvilágosítást: ¶ Nyug.-i ritusok, keleti ritusok.

K. F.

Szentség (lat. sacramentum, gör. mysterion) Krisztus Urunktól rendelt látható jel, mely által Isten megadja vagy gyarapítja a megszentelő kegyelmet és a szentség céljának megfelelő segítő kegyelmet is közöl a felvevővel. Krisztusz Urunk hét szentséget alapított, a keresztséget, bérmlást, oltáriszentséget, bűnbocsánatot, utolsó kenetet, egyházi rendet, házasságot, hogy az ember lelkiéletét az egyéni és társas életben megszentelje, a bűntől megszabadítsa, erősítse,

táplálja, az örök boldogságra segítse. A szentségi jel két részből áll: anyagból és alakból. (¶ szentségek alakja, anyaga). A szentségek hatásukat a szentségi jelnek az Eh. szándéka szerint történő alkalmazásával, ezen alkalmazás elvégzésével (ex opere operato) közlik a felvevővel (¶ szentségek alanya), ha akadályt nem vet eléjük. A szentségi hatás *akadálya* a ¶ holtak szentségeinél: a hit, remény, a kevésbbé tökéletes bánat (attritio) hiánya; az ¶ élők szentségeinél: a kegyelemállapot hiánya. Három Sz. a kegyelemközlésen kívül szentségi jegyet (character, ¶ sphragis) nyom a lélekre, mely eltörölhetetlen. A jegyadó szentséget nem lehet ismételni. A Sz. kiszolgáltatását Krisztus az Eh.-ra bízta, mely ezen hatalmat az egyházi rendben átadja papjainak. (¶ Szentségek kiszolgáltatója.) A Sz.-ek lényege az Eh.-ban mindig ugyanaz, mint ahogy Krisztus alapította. Kiszolgáltatásuk Lit.-ban azonban nagy fejlődés tapasztalható. K.F.

Szentségek alakja (forma sacramenti) a szentségi jelnek szavakból álló meghatározó része. A szentségi anyag, pl. a vízzel való leöntés — sokjelentésű szimbólum lehetne; de ha hozzájárul a szó, pl. én téged megkeresztellek . . . , akkor a szentségi jel már hatásos, egyjelentésű. A Sz. mind a hét szentségben más, rendszerint kijelentő módon kifejezett mondat; az utolsó kenetben könyörgés. A Sz.-t változtatás nélkül kell mondani. Az értelmet lényegesen módosító változtatás, kihagyás, hozzátoldás a szentség érvényét veszti el. A Sz. bármely nyelven mondható érvényesen, de a megengedettséghoz az előírt lit. nyelv használata kötelező. K.F.

Szentségek alanya (subjectum) az a személy, aki a szentséget felveszi. Az egyes szentségeknél más-más föltételei vannak, hogy valaki a Sz. lehessen. Általában Sz. csak világrajött, élő ember lehet; halála után nem vehet fel senki szentséget. A tényleges halál és a látszólagos halál közt azonban lehetsé-

ges bizonyos különbség, úgyhogy pl. az utolsó kenetet a látszólagos halál után is feladják rövid idő múlva feltételesen. Az egyházi rendet csak férfi; a házasságot csak egy férfi és egy nő veheti fel. Az érvényes fölvételnek azoknál, akik már esziük használatára eljutottak, feltétele a lappangó, habitualis **¶** szándék; a bűnbánatnál, házasságnál pedig legalább virtualis, erőbeli szándék kell. Ugyanezeknél még a kellő előkészület (*dispositio*) is szükséges a megengedett fölvételhez. K.F.

Szentségek anyaga (*materia*) a szentségi jelnek az alak által meghatározott része, mely a **¶** bűnbánatot és a házasságot kivéve tényleg anyagi elemnek — víznek, olajnak, kenyér és bornak — alkalmazása. A bűnbánat anyagát a gyónó bánatos bűnvallomása, erősfogadása alkotja, a házasságot pedig a házasulók beleegyezésének kifejezése. A Sz.-nak igazinak, romlatlannak, biztosnak kell lennie. Nem lehet pl. olajnak petroléumot alkalmazni, bornak ecetet. A közelebbi meghatározások az egyes szentségek természetéből származnak. Az anyag és alak egy szentségi jelet alkotnak, azért a kettő közt oly időbeli vagy szándékbeli összefüggésnek kell lennie, mely a kettőt tényleg egyggyé kapcsolja. K.F.

Szentségek kiszolgáltatója (*minister*) az a személy, aki szentségi anyagot és alakot vagy csak az alakot alkalmazza a felvevőre és így a szentségi jelet az Eh. szándékával egyesülten (*intentio faciendi quod facit ecclesia*) létrehozza. A szentségi jel létrehozását jelenti az: *opus operatum*. *Ex opere operato* — annyit jelent, hogy a létrehozott szentségi jel ereje (és nem a felvevő, vagy kiszolgáltató munkája, érdeme) közli a szentségi kegyelmet. Nem-szentségi kegyelmet azonban a felvevő előkészülete, a Sz.-nak buzgóssága is közölhet. A Sz. rendszerint a pap; a házasságnál maguk a házasfelek; a magán-keresztséget bárki is kiszolgáltathatja. A bérnálás és eh.-i rend rendes kiszolgáltatója a püspök; az ünnepélyes keresztség és az áldozás rendkívüli kiszolgáltatója a szerpap. **¶** Szándék; figyelem. K.F.

Szentséges mise. A szentségkitétel egyik formája, amikor mise előtt a trónra teszik az Oltáriszentséget és a kitett Oltáriszentség előtt végzik a sz. misét, mise végen a szentséggel áldást adnak, aztán újra be-teszik a szentségházba. A szentségkitételnek ez a módja különösen a 16. szd-beli reformáció idején terjedt el nagyon. Sok helyen minden vásár- és ünnep-napi nagymise Sz. A rubrikák általában nem kedveznek a szentségkitétel ezen formájának. Igen kedvelt népszerűség volt az újhold vasárnapi szentséges mise. A rubrikák Úrnap nyolcadára engedélyezik csak e misét, máskor mindig csak a megyéspüspök engedélyével mondható a mise szentségkitétellel. *F. M.*

Szentséggel adott áldás. A szentségkitétel alkalmával az ostensoriumba tett szentséget felteszi a pap az oltár felett lévő trónra s megtömjénezi. A kitétel szer-
tartása csak ennyi. Ezután következik a **¶ szentség-imádás**, vagy valamely ajtatosság. A betételnél el-
énekli a kar vagy a nép a Tantum ergo és Genitori verseket, mely után a pap a Panem de coelo verset s a szentségről szóló könyörgést énekli. Ezután ma-
gára véve a velumot, a szentséggel áldást ad és a szentséget visszahelyezi a szentségházba. E római szertartás szerint a szentséggel egyszer adnak áldást. Hazánkban (a Pázmány szertartási könyv szerint is) a szentségkitétel alkalmával a pap megfűstöli és velummal a vállán, kezében tartva a szentséget a nép felé fordulva intonálja a Tantum ergo-t, majd áldást ad. Áldás után a szentséget ismét megtömjénezi és a trónra helyezi. A betétel alkalmával a trónról leveszi a szentséget, megtömjénezi és a nép felé fordulva in-
tonálja a Genitori genitoque verset, ennek elhangzása után a szentséggel áldást ad és megtömjénezés után elzárja a szentségházba. Nálunk úgy a római, mint a Pázmány-féle szertartás használatos. Ez azonban némi zűrzavart okozott. Bár az esztergomi szertartási könyv megtartja az ősi magyar szokást, de már az

esztergomi egyházmegyében előírt szentségimádást szabályozó főpásztori körlevél a római szokásokat írja elő. Mivel a szentségkitétel és szentségi áldás szertartásait a rituale szabályozza, püspökeinknek, akik megtartották a rómainál eltérő magyar ritualékat, joguk volt megtartani, illetve a magyar ritualék szelleme szerint szabályozni a szentségkitételt és az áldás szertartásait. Sz. F.

Szentségház (tabernaculum) helye a mai jog szerint a főoltár. Csak székesegyházakban és szerzetesek templomaiban illő a főoltár előtt végzett karima miatt az Oltáriszentséget más oltáron levő oltárszekrényben őrizni. Nem lehet egy templomban az Oltáriszentséget állandóan két helyen is őrizni. A ¶ Rituale Romanum szerint méltó módon díszíteni kell a Sz.-t és ¶ konopeummal lefedni. Belseje legyen megaranyozva vagy fehér selyemmel kibélelve; benne az Oltáriszentséget tartalmazó edényeken kívül mást tartani nem szabad; tilos a belsejét villanylámpákkal kivilágítani vagy villanylámpákból álló koszorúval körülvenni. Első használata előtti megáldandó. — ¶ Fali Sz., Függő Sz.; Forgatható Sz.; Galamb, eucharisztikus. Oltáriszentség őrzése. F. M.

Szentségi böjt ¶ Böjt.

Szentségi körmenet ¶ Körmenetek.

Szentségimádás különböző fajait különböztetjük meg:

1. ¶ negyven órai Sz., 2. ¶ örökimádás; 3. éjjeli Sz., amikor este teszik ki az Oltáriszentséget és a betételt másnap reggel tartják meg. Ennek végzésére 1810-ben külön testvérület keletkezett, amelyet XII. Leó pápa azzal tüntetett ki, hogy főtestvérületté tette. A nagyvárosi éjjeli élet büneinek kiengesztelésére szoktak egyes nagyvárosokban, különösen férfiak részére éjjeli Sz.-t rendezni (pl. Páris, Budapest). 4. A 13 órás Sz. abban áll, hogy az Oltáriszentség reggeltől estig, tehát egész napon át ki van téve a trónusra a hívek imadására. Az eh.-i törvénykönyv ezt

a szokást törvényerőre emelte, amennyiben óhajtja, hogy ahol nem valósítható meg a 40 órás Sz., ott legalább több órára tegyék ki nyilvánosan az Oltári-szentséget. (¶ Szentségkitétel.) Erre a Sz.-ra nem vonatkoznak az ¶ Instructio Clementinának kiváltságai, amellyel a 40 órás Sz.-t tüntette ki. A kel. Eh.-ban még nem terjedt el a Sz. A munkácsi eh.-megyében azonban már több év óta meghonosodott a szentség-kitétel és Sz. F. M.

Szentségkitétel a 15. szd.-ból eredő szertartás az Eh.-ban. Kétféle Sz.-t különböztet meg a szertartás-jog: nyilvános és magán ájtatosságból származó kitétel. Nyilvános kitételnél az Oltáriszentséget a szentségmutatóban az oltáron levő szentségi trónra helyezik. A magánkitételnél pedig kinyitják a szentség-ház ajtaját, de az Oltáriszentséget tartalmazó ciboriumot nem veszik ki a szentségházból. Magánkitétel minden megfelelő okból, a nyilvános kitétel pedig csak Úrnapján és nyolcada alatt, máskor pedig csak a püspöknek fontos okból adott engedélyével van megengedve. A Sz. vagy misével, vagy valamely ájtatossággal, vagy pedig ¶ Szentségimádással van kapcsolatban és mindig a szentséggel adott áldással végződik. ¶ Áldás, Szentségi áldás. F. M.

Szentségmutató (ostensorium, monstrantia) az a lit. edény, amelyet szentségkitételnél, szentséges körmenetekenél, szentségimádásnál, szentséggel adott áldásoknál használnak, amikor a hívek az Oltáriszentséget magát is láthatják. Legelőször a 14. szd.-ban használják az úrnapi körmenet elterjedésével. Alakját az ereklyetartóktól nyerte és a különböző építészeti stílusokhoz alkalmazkodik. A mai lit. törvények szerint a Sz. te-tején keresztnek kell lenni; anyaga aranyozott réz is lehet, de kívánatosabb, hogy nemesebb fémből készüljön. Legalább is a ¶ Lunula megáldandó, amit a templom igazgatója is megtehet. F. M.

Szentségtörés (sacrilegium) Istennek szentelt helyek,

tárgyak és személyek ellen elkövetett bűn. Így pl. a Sz. bűnét követi el, aki az istentiszteletre fölszentelt vagy megáldott helyeket (¶ templomok és temetők) megfertőzi, azokban a hely szentsége ellen irányuló és séríthetlenségüket támadó cselekedeteket követ el, mint pl. betörés a templomba, annak felgyújtása. Továbbá ugyancsak a Sz. bűnét követi el, aki valamely szentséget méltatlanul vesz fel, vagy szolgálat ki; aki megszentelt tárgyakkal méltatlanul bánik (pl. sz. olajokkal, kelyhekkel), azokat ellopja, a Szentírásból gúnyt űz; aki Istennek szentelt személyt tetleg bántalmaz, azt az eh.-i hatóság engedélye nélkül világi bíróság előtt bepörli, vagy vele a testiség bűnét elköveti. *F. M.*

Szentsír: Német- Lengyel- Magyar- Csehország és Ausztria legkedveltebb ¶ népiátotossága. A 10. szd.-tól kezdve terjedt e szokás, hogy nagypénteken az Oltáriszentséget sírhoz hasonló üregbe tették, amelyet kövel zártak le. A 14. szd.-ban előbb a feszületet tették a sírba, azután az Oltáriszentséget. Sok templomban pedig csak a feszületet vitték ünnepies körmenetben a sz. sírhoz és helyezték el ott, miközben már a 15. szd.-ban az „Ecce quomodo moritur justus — Ime, miként hal meg az igaz...” éneket énekelték. Ezek a sz. sírok abban különböznek a maiól, hogy akkor még az Oltáriszentséget elzárva tartották a sz. sírban, míg a 16. szd. végétől kezdve fátyollal letakart szentségmutatóban teszik ki nyilvános imádásra. Ez a szentségkitétel csak a 17. szd. végén lett az előbb említeti országokban általánossá. — ¶ Feltámadási szertartás. *F. M.*

Szent szív ünnepe ¶ Jézus szentséges szívének ünnepe.

Szenttéavatás (canonisatio) a ¶ boldoggáavatási eljárástól való különválasztás után (VIII. Orbán, 1634) az a Szentszéktől lefolytatott vizsgálat és ítélet, melyben egy már boldoggáavatott személynek „szent” címet ad és a szenteknek járó tisztelet minden formáját meg-

engedi az Eh. Feltételként szükséges hozzá a boldoggáavatás után történt és igazolt 2 csoda; akik 1634 előtt, nem formális eljárással lettek boldoggáavatva, azoknál 3 csoda. A Sz.-t pápai consistorium tárgyalja le, a pápa hozza a döntést, mely után a szt.-ról mondott pápai misében történik rendszerint a Sz. nagy ünnepélyességgel. K. F.

Szent vér ünnepe. = Jézus sz. vérének ünnepe.

Szeplőtelen fogantatás ünnepe (Conceptio immaculata B.M.V.) dec. 8-án van annak ünneplésére, hogy Mária fogantatásának első pillanatától kezdve ment volt az eredeti bűntől és következményeitől. Az ünnep dátuma Mária születésétől, szept. 8-tól 9 hónap visszaszámításával adódott. Az első nyom, mint más Máriaünnepéknél, itt is Keletre vezet. A 8. szd-ban Eubolai János püspök már ismer egy „Syllepsis” = Mária fogantatása nevű ünnepet. A 11. szd. elején már általános dec. 9-én (nem 8-án) az ünnep, mely Komnenos Manuel alatt 1166-ban polgári ünnepné is lesz. De csak a fogantatás, nem a szeplőtelen fogantatás az ünnep tárgya. Már a 9. szd.-ban elkerült a bizánci hatás és uralom alatt álló Déltáliába (olasz-görög rítus), s mikor a 11. szd folyamán a normannok Déltáliát elfoglalták, ők voltak, akik a Sz.-t továbbvitték. Először hazájukba, Normandiába került, ahol már lehet, hogy sz. Anzelm bec-i apát, 1093 előtt bevezette (1093—1109 Canterbury érseke). Mivel a normannok 1066-ban (hastingsi csata) Angliát is leigázták, nem csoda, hogy 1128-ban már biztos adat van rá, hogy az angol kolostorokban a Sz.-t ünnepelték. A dogmatikus gondolatnak először kifejezetten a normann Eadmerus († 1124), Anzelm tanítványa adott kifejezést. Angliából a 12. szd-ban a kontinensre került a Sz. ünnepe és gondolata, de sz. Bernát és Aquinoi sz. Tamás ellene nyilatkoztak. Döntő a kisebb testvérek (ferencesek) állásfoglalása volt, akik rendtársukat, Duns Scotust követve a pisai

nagykáptalanon (1263) az egész nagy rendnek előírták az ünnepet, mely aztán a 13. és 14. szd-ban széles körökben terjedt. A ferences származású IV. Sixtus 1477-ben a római Eh. ünnepei közé is belevette. IX. Pius 1854. dec. 8-án kihirdette a Sz. dogmáját és ezzel az ünnepnek is új fényt kölcsönzött. — ¶ Mária ünnepek.

Szerda megülése ¶ Péntek megülése.

Szeretetlakoma ¶ Agapé.

Szerkezeti képlet a dallamok szerkezetét feltüntető schéma, amelyben a visszatérő dallam-részleteket (frázisokat) ugyanazzal a betűvel tüntetjük fel. G. G.

Szerkönyvek ¶ Lit. könyvek.

Szerpap (diaconus, szolga), az ¶ áldozópapság alatt álló nagyobb rendű klerikus, akit rendje zsolozsma-mondásra, nőtlenségre kötelez. Az Apcsel. hét szerpapjának (köztük sz. István, első vt.) utódai. Számuk az ősi eh.-akban, Rómában is századokig hét volt; e szám gyarapítása helyett történt az alszerpapság és a kisebb rendek felállítása. Hivataluk az Apcsel. szerint az „asztal” szolgálata és az Eh. jótekonyságának gyakorlása. Az „asztal” szolgálata egyúttal oltárszolgálat is a szentírási értelemben. A Sz. a mai jog szerint az ünnepélyes keresztség és az áldoztatás rendkívüli kiszolgáltatója, résztvehet az igehirdetésben elöljárója megbízásából, a főpapi misében éneklí az evangéliumot, az elbocsátó szavakat (Ite...), előkészíti az áldozati kenyeret és bort a felajánlásra és purifikálja a kelyhet a pap áldozása után. *Szentelése* jórészt egyezik a ¶ papszenteléssel, van benne kézrátétel a Szentlélek közlését kifejező szavakkal; stólát kap hivatalának jelzésére és dalmatikát, majd érinti az evangéliumos könyvet. K. F.

Szertartás régi magyarossággal = rendtartás. A Sz. szó teljesen fedi a ¶ ritus szó jelentéseit; de használják a ¶ caeremonia kifejezésére is. A ¶ Liturgia tartalmát a Sz. szó nem fedi egészen. R. P.

Szertartásjog ¶ lit. törvények és a lit. törvényho-
zás szervei.

Szertartástan (liturgika) az a tudomány, mely az Eh.
Lit.-jával foglalkozik. Tárgyalja a Lit. fogalmát, fel-
osztását, forrásait, a szent helyeket, idöket, a szent
cselekményeket, köztük főleg a szentmisét, szentsé-
geket, szentelményeket. Egyes tárgyköreiből külön
tudományágak alakultak, pl. ¶ Rubricisztika, ¶ Heor-
tologia. Iránya kettős: 1. *leíró Sz.*, mely a Lit. mai
állapotát ismerteti, főleg a ma érvényes lit. könyvek és
törvények, rubrikák szerint; 2. *történeti Sz.*, másként
Liturgiátörténet, mely a Lit. kialakulását kutatja mai
fejlődése fokáig. A Sz. tárgya szerint a teológiához,
hittudományhoz tartozik, hisz az a tárgy, mellyel foglal-
kozik, az Istenre vonatkozik, az ő kultuszát foglalja
magában. Lényeges anyagát pedig a kinyilatkoztatás-
ból veszi. A Sz.-nak a hittudomány egészében a többi
ágakétól (dogmatika, erkölcstan stb.) jól megkülön-
böztetett tárgya van és ezért önálló tudományág. Hely-
telenül olvasztotta be a jozefinus tanmenet alkotója,
Rautenstrauch apát a pasztorálisba, mert annak más
a tárgyköre és célja. A leíró Sz.-nak forrása a mai
lit. könyvek: Missale, Rituale, Pontificale, Breviarium
stb. — A történeti Sz.-nak a régi Lit. emlékei, a
Didaché, az ősi lit. könyvek, Euchologiumok, Sacra-
mentariumok, Ordok stb. A legrégebbiek kiadása ¶
Monumenta Liturgica.

A Sz. mint külön tudományág az őseh.-i leírások,
magyarázatok (Sz. Jusztin, Sz. Ambrus, Ps. Dio-
nysius) után a középkor elején fejlődött ki Sevillei
Isidorus, Alkuin és főleg metzi Amalarius munkái-
val. A Rubricisztikának művelőit ¶ ott. A humaniz-
mus és a trienti zsinat után nagy lendületet vett a
Liturgiátörténet is: Morinus, Menard, Mabillon.
Marténe, Muratori, Gerbert a nyug.-i Lit. forrásait
kutatták; Goar, Renaudot, Assemani a kel.-ét. A
19. szd. második felében a solesmesi bencések (Gué-

ranger, Cabrol, Leclercq.) mellett kiváló német, francia, olasz, angol tudósok végeztek nagyszabású kutató munkát: Batiffol, Duchesne, Andrieu; Morin, Wilmart, De Bruyne, Berlière, De Meester; Ed. Bishop, Conybeare, Feltoe, Brightman; Mercati, Ratti (XI. Pius), Schuster (bíboros); J. Braun S. I., Kraus, Grisar, Dreves, Blume, Lietzmann; Casel, Mohlberg, Herwegen, Dold, a magyarok közül Dankó, Zalán M. — Összefoglaló, az egész anyagot rendszeresen tárgyaló művek, bő irodalommal: *Cabrol*, *Introduction aux études liturgiques*, Paris 1907; *Thalhofer-Eisenhofer*: *Handbuch der Kath. Liturgik*. 2 kt. Freiburg. 1912. — *Mihályfi*: *A nyilvános istentisztelet. Az emberek megszentelése*. Bp. 1925. — *Eisenhofer*: *Handbuch der Liturgik*. 2 kt. Freiburg. 1932. — *Braun*: *Lit. Handlexikon*. Freiburg 1922. — *Cabrol-Leclercq*: *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*. Paris. — ¶ Lit. folyóiratok. *K.F.*

Szerzetes templomok-nak azokat a templomokat hívjuk, amelyeket valamely férfi vagy női szerzet épített részint a szerzet használatára, részint a hívek összességének használatára is. Sz.-nak hívjuk továbbá azokat is, amelyek a szerzet tulajdonát alkotják és a szerzetesek felügyelete alatt állnak. *F. M.*

Szillabás ének. Az olyan korális énekdarab neve, amelyben kevés kivétellel minden szótagra csak egy hangjegy esik. *G. G.*

Szilveszter napja a polgári évnek utolsó napja. Sz. Szilveszter pápa volt Rómában az első hitvalló, akinek ünnepét megülték, az 5. szd-ban már templomot is építettek tiszteletére. Ünnepe a VIII. Orbán pápának 1642-ben kiadott és az ünnepeket rendező bullájában mint kötelező ünnep szerepel, amelyet az egész Eh. területére a 18. szd-ban szüntettek meg. Szilveszter estjén minden plébániatemplomban ünnepies hálaadó istentiszteletet tartanak az évek szerencsés befejezéséért. *F. M.*

Szimbolizmus a Lit.-ban. Az ősker. időktől kezdve van bizonyos Sz. A jelképek lehetnek *reális*, tárgyi jelképek, pl. a fény, víz, hamu, és lehetnek *dinamikus*, cselekedeti jelképek, pl. a kézrátétel, leborulás, térdhajtás. A jelképek egyrészét az Eh. a zsinagógától kapta (Olajjal kenés, hamvazás, vízbe mártás), másrészét a hellén misztérium vallásokból (☩ méz és tej, menyasszonyi korona: ☩ bizánci ritus) és általános vallási szimbolizmusból (vízhintés, csengetés stb.) A 9. szd.-ban kezdődik a túlzó *szimbolizmus*, amikor mindent, amiben eredetileg nem is volt jelkép, jelképesen magyaráznak (*expositio mystica, symbolica*). Fő megindítója, Amalarius, metzi diakonus, majd trieri püspök († 850 k.), kit Agabodus lyoni püspök és Florus lyoni diakonus hevesen támadtak, de iránya mégis az egész középkoron át uralkodott. Az újkorban a racionalizmus a 18. szd.-ban a Lit. magyarázatába is beférkőzött, és ez az irányzat minden szimbolizmus tagadásával járó szélső *historicismust* képviselt. Fő hirdetője a maurinus Claude de Vert: szerinte gyertyák használatát az okozta, hogy a katakombákban sötét volt, a tömjént a rossz illatok elűzésére használták stb. R. P.

Színek ☩ Lit. színek.

Szír ritus a gyűjtőneve a részben az ☩ antiochiai ritusokból fejlődött szír nyelvű ritusoknak. Két családra oszthatók a Sz.-k. A *kel.-i Sz.* a ☩ nesztorian ☩ káld és ☩ malabár ritusok. Ezen ritusok klaszikus miseformulája az ☩ Addai és Mar Lit.-ja. A *kel.-i Sz.* Antiochiából származott, az efezusi zsinat (431) után elszakadt az Eh.-tól és Nestorius követője lett. A kel. Sz. feje 498 óta a „keleti Egyház pátriárkája“, kinek misszionáriusai a Sz.-t a tatárok és mongolok közé, sőt Kinába és Indiába is elvitték. — 2. A *nyug.-i Sz.*, nyelve szintén szír, néhány a görögökből átvett kifejezéssel; válfajai a ☩ jakobita, antiochiai szír keresztény és ☩ maronita ritus. A nyug.

Sz. klasszikus miseformulája a ¶ Jakab Lit. — ¶ Kel. ritusok. R. P.

Szláv nyelvű ritusok 1. az ¶ ószláv nyelven végzett bolgár, ruthén, orosz, szerb, bizánci ritus; 2. az ószláv nyelven végzett ú. n. ¶ glagolit római ritus; 3. a ¶ grajdanka nyelven végzett római ritus. R. P.

Szolmizációs elnevezés Arezzoi Guidótól származik, aki Ker. sz. János vespera-himnuszához:

„Ut queant laxis resonare fibris
Mira gestorum famuli tuorum,
Solve polluti labii reatum,
Sancte Joannes“

olyan dallamot szerzett, amelyben minden sormetszet első szótagja fölé mindig egy fokkal magasabb hang került. Az egyes verssorok kezdő szótagjai szolgálták a velük összeeső hangok megjelölésére: c = ut (vagy do), d = re, e = mi, f = fa, g = sol, a = la. G. G.

Szombat megülése Kel.-en és Nyug.-on különböző volt. Nyug.-on már a 3. szd.-ban Sz. böjttel történik, amely szokást sz. Pétertől származtatták. Misét sem tartottak e napon. Kel.-en éppen ellenkezőleg a szombat félünnepnek számított, böjtot nem tartottak e napon, csak nagyszombaton. A ¶ nagyböjten, bár többi napjain nem miséztek, szombaton mégis volt mise. R. P.

Szószerk. Az Eh. ókorában a püspökök az ¶ apsisban levő ¶ cathedrájukról prédikáltak; a 4. szd.-tól kezdve az ¶ amboról is. A késői középkorban a templom hajójában állítottak fel emelvényt, ahonnan Isten igéjét hirdették. A középkor vége felé hangfogó menyezettel is ellátták a Sz.-t, amely a barokk-korig lehetőleg a templom evangélium oldalán kis oszlopon állt valamely pillérhez erősítve. A barokk-korban dívatba jöttek a fecskéfészekhez hasonlóan a templom falához erősített Sz.-k. A 14. szd.-tól kezdve a Sz.-nek igen érdekes dísze a sasokról mintázott és a szószerk

pereméhez erősített ¶ pulpitus az evangéliumos könyv részére. A sas alakját azért választották, mivel sassal szimbolizálták sz. János evangélistát. A Sz. peremét a püspökök szertartáskönyve szerint nagyobb ünnepeken a lit. színeknek megfelelő selyem drapériával kell díszíteni. — ¶ Ambo. *F. M.*

Szőnyeg. A templomok díszítését nagyon elősegítik a Sz.-k, amelyekkel az oltárlépcsőket, a szentély padlóját, a püspöki trónt, vagy a karimádság helyét díszítik. Az Eh. ókorában nem igen használták őket, mert a templomok padlóját sokszor a legszebb és legművészibb mozaikokkal díszítették. A 11. szd-tól kezdve azonban a leltárakban sokat szerepelnek a Sz.-k is. *F. M.*

Szörnyszülöttek keresztelése. Mivel embertől csak ember származhatik, a nem emberi alakú szülöttet is legalább föltételesen meg kell keresztelni. A kettős Sz. közül azokat, akiknek két fejük és mellük van, feltétel nélkül; ha bizonytalan, hogy az illető két személy-e, az egyiket feltétel nélkül, a másikat föltételesen kell megkeresztelni. — ¶ Keresztség. *K. F.*

Szünetelő vasárnap = ¶ Dominica vacans.

Szünetjelek. A korálisban négyféle szünetjel van: 1. Függőleges vonás a negyedik vonalon (divisio minima). 2. Függőleges vonal, mely a 2. és 3. vonalat vágja át (divisio minor). 3. Függőleges vonal, mely mind a négy vonalat átvágja (divisio major). 4. Kettős függőleges vonal (divisio finalis) jelzi a darabnak vagy egy főrészének végét; ez zárja le a két változó karra írt darabok (Gloria, Credo) minden mondatának végét. *G. G.*

Szűzavatás (consecratio virginum) a püspöknek fenntartott avatás a Pontificale Romanumban. Már a katakombák Eh.-ában is megvolt, lényeges része a *velatio*, a lefátyolozás volt. A szertartás azon szimbolizmuson épül fel, hogy a szűzek Krisztus arái. Megelőzi a vizsgálat (scrutinium). A püspök hívja a

jelöltek: Venite. A szűzesség fogadalmának letétele után a Mindenszentek litániája, a ¶ Veni Creator-himnusz, a ruhák és a fátyol megáldása, fönségesen szép Praefatio, a lefátyolozás, elgyűrűzés, megkoszorúzás következik. A püspök áldása fejezi be a Sz.-t.

K. F.

Szűzek ünnepei. Az Eh. mindig nagy tiszteletben tartotta és sokra értékelte a szűzességet. Épen ezért a szűzek külön kart, csoportot alkotnak a szentek nagy birodalmában. Az ünnepek sorrendjében a vértanuk után következtek a Sz. ünnepei. Azokat a szűzeket, akik vértanuk is voltak, a vértanuk közt ünnepelték és említették a sz. misében, mint ahogy még ma is látjuk ezt az átváltozás utáni kánonban. Hamarosan ezen vértanu-szűzekhez sorolták azokat a szűzeket is, akik nem voltak vértanuk. A szentek mai sorrendjében a férfiszentek után következnek, de megelőzik a sz. asszonyokat. Az Eh. tanítása szerint a vértanukkal és eh.-tanítókkal együtt őket is az égben külön dicsfény (gloriola) ékesíti.

F. M.

Szűz Mária antifónái ¶ Antiphonae B. M. V.

Szűz Mária kis officiuma ¶ Officium B. M. V.

T.

Tabernaculum ¶ Szentségház.

Tabula néven a Lit.-ban többféle dolgot érthetünk. Régebbi időben az ¶ antependiumot hívták T.-nak. Továbbá T.-nak hívták még a régi (és még sok 9. szd.-beli) kolostorokban levő azt a fatáblát, amelyet a kolostor elöljárója fakalapáccsal megütött, hogy ezzel jelezze az egyes kolostori közös gyakorlatok kezdetét vagy végét, amely tehát a hárangok és kereplők öse. — ¶ Simantron. *F. M.*

Tamás ünnepe ¶ Apostolok ünnepei.

Tantum ergo Aquinói Sz. Tamás „Pange lingua gloriosi Corporis mysterium“ kezdetű és az Oltáriszentségről szóló himnusza utolsó előtti versszakának kezdőszavai. A Pázmány Péter-féle ritus szerint (¶ Esztergomi ritualé) a pap szentségkitételnél énekli, amikor is a szentségmutatóval kezében a nép felé fordulva intonálja a versszakot. Az Oltáriszentségnek minden nyilvános kitételénél az Oltáriszentségről szóló könyörgés előtt el kell énekelni a T.-t is. *F. M.*

Te Deum kezdőszaváról (Te Deum laudamus = Téged áldunk Istenünk) elnevezett óker. hálaadó himnusz, zsoltárformában. Egy középkori legenda Sz. Ágostont és Sz. Ambrust mondta szerzőjének. Ők a legenda szerint versről versre, felváltva költötték. Az újabb kutatás Nicetast, a dáciai Remesiana püspökét jelölte meg (5. szd.) szerzőként. — Használatos a zsolozsmában és hálaadó istentiszteletek alkalmával. *R. P.*

Te igitur (téged tehát) a kánon első imádsága, melynek első része az áldozati adományok elfogadását, megáldását kéri az Atyától, a második része pedig a nagypénteki általános könyörgések mintájára (¶Ek-ténia) kér az Eh.-nak egységet, békét, könyörög a pápáért, a püspökért, (a királyért, ¶király a misében) és az összes hívekért (fidei cultores: a. m. vallásunk hívei). Az első rész az ősi eucharisztikus imádság maradványa, mely a Praefatioval kapcsolódott, mielőtt a ¶Sanctust közbeiktatták volna (ezért: Te igitur!); a második későbbi, tán a ¶Mementók beiktatásával egyidejű. Az ¶ambrosianus Lit.-ban nagyszombaton ez a második rész hiányzik. K. F.

Temetés a holttesteknek az egyes idők szokásai, vallásos felfogásai szerint történő eltakarítása. Az Eh.-ban kezdetől fogva a holttesteket vagy sírfülkébe vagy pedig a földbe temették. Már a 2. szd.-ban említik eh.-i írók és sz. atyák a T.-sel kapcsolatban a sz. miseáldozat bemutatását, a papnak imádságát. A róm. Lit. szerint felnőttek temetése abban áll, hogy a pap a holttestet elkíséri a halottasházból a templomba; útközben az 50. zsoltárt éneklik. A templomban a halotti zsoltósmát mondják el a holttest felett, majd a temetési misét, melyet követ a ¶libera. Innen a pap elkíséri a holttestet a temetőbe, ahol imádságok közt a sírba teszik. A legtöbb helyen azonban hosszú jogszokás folytán a róm.-tól eltérő temetési szertartás fejlődött ki. A nálunk elterjedt rítus a halotti zsoltósmának rövid foglalata, melynek legjellegzetesebb része az ¶invitatoriumra emlékeztető 94. zsoltár, a „Circumdederunt me“ kezdetű antifónával, melyet követ a ¶laudesből vett „Benedictus“ kezdetű ének és a megfelelő könyörgés. A holttest megfűstölése tömjénfűsttel ősrégi szokás. A temetőben végzett imádságok megismérlése a halott beszentalésénél már elmondott ¶versiculusként és könyörgésnek. Kisdedek temetésére külön imák vannak, amelyekben azért kö-

nyörgünk, hogy miként e kised, úgy a felnőttek is jussanak el Isten látására. A lit. szín felnőtteknél fekete, gyermekeknél fehér. A mai jog szerint eh.-i temetésben nem részesülhetnek: 1. akik nyíltan is elpártoltak a kath. hitfől, eretnekek és szakadárok, nyilvános bűnösök (szabadkőművesek s hasonló), bírói ítélettel kiközösítettek, öngyilkosok, párbajban elesettek, kik holttestük elhamvasztását rendelték el, eh.-ilag érvénytelen házasságban élők, mindezek, ha haláluk előtt nem tértek meg vagy a bűnbánat külső jelét nem adták; 2. akik nincsenek megkeresztelve. *F. M.*

Temető. A keresztény közösség és összetartás gondolata, a szentek egyességéről szóló tan, amely szerint az Eh. élő és elhalt tagjai összetartoznak, hozta létre már az első szd.-okban a közös temetkezési helyeket. Már a 3. szd.-ban ezek a „coemeterium”-ok az egyes eh.-közösségek tulajdonában voltak. E görög szó jelentése „alvók helye”; keresztény felfogás szerint a halál csak alvás. Amikor a keresztények száma erősen megnövekedett és a szabad ég alatt levő temetőket megfelelő helyhiánya miatt nem lehetett megnagyobbitani, kénytelenek voltak mélyen leásni a földbe és így keletkeztek a földalatti folyosók, a katakombák, mint temetkezési helyek. Ezek a folyosók több emeletet alkottak egymás felett, a sírok a folyosó két oldalára vájt üregekből állottak. A vértanúk nagy tisztelte következtében e katakombák istentiszteletra szánt helyek is voltak, míg a híresebb vértanúk holttestét bazilikákba át nem vitték. Így a 8. szd.-tól kezdve lassan teljesen feledésbe mentek. Rómán kívül még az üldözések korában is a szabad ég alatt levő T.-be temetkeztek. Ezenkívül már a 4. szd.-tól kezdve egyeseket a templomokban vagy azok előcsarnokában temettek el. Ennek a szokásnak alapja az, hogy a hívek közel akartak lenni valamely vértanú sírjához. Ma is még sok helyen a T. a templom körül van. Ma a T. az Eh.-tól megáldott és így sz. hely, amelyet, ha

megszentségtelenítettek (megfertőztek, ¶ violatio ecclesiae), újra ki kell engesztelni a Rituálében előírt szertartás szerint (¶ reconciliatio). F.M.

Temető kiengesztelése ¶ Reconciliatio.

Temető megfertőzése ¶ Violatio ecclesiae.

Templom a nyilvános istentiszteletre szánt hely, amelyet azon célból emeltek, hogy az összes híveknek vallásuk gyakorlására rendelkezésére álljon. Az Eh. ókorában, Nagy Konstantin idejében, gyakran ¶ „memoria” vagy „martyrium” névvel jelölték a templomokat, a „templum” név sohase honosodott meg. „Martyrium” jelentette a vértanúk sírját, majd a föléjük emelt templomokat. A 4. szd-tól kezdve egyúttal a *bazilika* elnevezés is divatba jön. Jogi és lit. használatban ma a legelterjedtebb elnevezés az „ecclesia.” — Templomot csak a megyés főpásztornak írásban adott engedélye után lehet építeni, aki ezt az engedélyt mindaddig nem adhatja meg, míg meg nem győződött arról, hogy az építéshez szükséges fedezet megvan és míg a szomszéd templomok vezetőségét meg nem kérdezte, hogy vajjon az új templom építésével nem származik-e nagyobb kár a már meglevő szomszéd templomokra. A kész templomokat meg kell áldani, amit a püspök vagy meghatalmazott papja végezhet. A székesegyházakat azonban föl kell szentelni, a plébániatemplomokat pedig illő fölszentelni. — ¶ Bazilika, Memoria, Székesegyház, Plébániatemplom, Kápolna. F. M.

Templom a kel.-eknél. A templom hajója előtt van a *narthex* pitvar, előcsarnok: ebben van a keresztút és a szenteltvíz; itt tartják az esti ájtatosságok utáni körmeneteket, itt szokás gyóntatni. A narthexből a „királyi kapukon” át lehet a templom hajójába (*naos*) lépni; a kel.-eknél a hajóból a szentély nem látható, mert egy magas fal az ¶ ikonostasis elföldi. Baloldalt a hajó közepe táján van az ¶ ambo. Rendszerint a hajó két oldalán erkélyeken vannak a

nők, akik a férfiaktól mindig el vannak különítve. Az ikonostasis mögött van a „szent és félelmes“ *vima* (béma) = ítélőszék, a félköralakú szentély. Lai-kusok nem léphetnek ide be. Középen van a sz. asztal: a trapeza agia, az oltár, mely asztalalakú s négy oszlopon nyugvó Kibóron = baldachin van fölötté. A félkör mélyén van a püspöki trón. Balról és jobbról két kis oltár van a fal mellett: a baloldali a prothesis, mely fölött egy Pieta kép szokott lenni: itt készítik elő az áldozathoz a kenyeret és a bort (¶ proskomidi); a jobboldali a diakonikon, melyen a sz. ruhák vannak, tehát ez a sekrestyeasztal. *R. P.*

Templom-búcsú ¶ Búcsúnap.

Templom címe (titulus, titolare) az a hittitok vagy szent, akinek tiszteletére a templomot fõlszentelték. Ha valamely szentnek tiszteletére építették a templomot, akkor ezt a szentet a templom patronusának is nevezzük, („Patronus titularis“), ünnepe a „patrocinium.“ A hittitok, mint pl. Krisztus mennybemenetele, a Szentháromság, nem mondható patronusnak, ezért hívják ezt az ünnepet a templom címe ünnepének. — A T. ünnepe 1. osztályú duplex ünnep közönséges nyolcaddal. Ezt az ünnepet az illető templomhoz tartozó papság tartozik megülni. A székesegyház címének ünnepét az egész eh.-megyének kell megünnepelni. A lateráni templom címének ünnepét pedig (Urunk színeváltozása; aug. 6.) az egész katolikus világ papjainak kell megülni. *F. M.*

Templom felszentelése és szertartása. Az őskereszténység nem ismerte a T.-t, hisz abban az időben magánházakban végezték az istentiszteletet. Első biztos adatunk a 4. szd-ból van. 314-ben Paulinus püspök ünnepélyesen felavatta az általa épített székesegyházat Tyrusban. A templomszentelést előmozdította kettő: az egyik az, hogy pogány és zsidó templomokat tesznek keresztény templomokká, a másik, hogy vértanuk holttestét vagy ereklyéit helyezték el a templomokban.

Ez utóbbinál ünnepélyes körmenetben, égő gyertyákkal, zsoltáréneklés mellett az ereklyét az új templomba vitték, az oltárba helyezték, mire nagymise következett. A mai lit. jog szerint az istentiszteletre szánt helyeket szertartással kell felszentelni, v. megáldani. A templomszentelés a püspöknek fenntartott oly szertartás, melyet a püspök másra át nem ruházhat. Végezhetik a megyésapátok is. Mielőtt egy templomot felépítenének, a főoltár helyén egy fakeresztet megáld a püspök és leteszi a négyszögletes alapkövet. Ez alkalommal az építendő templom nevet nyer. A templomszentelést megelőző napon a püspök és akik a felszentelést kérték, böjtölni tartoznak. A felszenteléssel egyidejűleg legalább egy oltárt is fel kell szentelni. A templomban elhelyezendő ereklyét egy díszes sátorban vagy más megfelelő helyen tartják, hol vigilia tartandó. A templomszentelés szertartása a következő: A kitett ereklye előtt elmondják a 7 bűnbánati zsoltárt s egy antifonát s könyörgést, mely után következik a mindenszentek litániája. A püspök vizet szentel s a papsággal kívülről körüljárja a templomot háromszor s a falakat keresztalakban meghinti. Valahányszor a főajtóhoz ér, a pásztorbottal megüti azt. Harmadszor a botjával a küszöböt kereszttel megjelöli, mire megnyílik a templomajtó. A templom közepén térdelve elkezdi a **¶** Veni Creator Spiritus himnusz. Majd befejezik a mindenszentek litániáját. A főoltárnál az Úr segítségéért könyörög, majd a főajtót pásztorbotjával kereszttel jelöli meg. A püspök az oltártól kiindulva belülről is körüljárja a templomot háromszor. Ezután következik az ereklye ünnepélyes behozatala a templomba, s az oltár felszentelése s az ereklyének belé való helyezése. A felszentelés lényeges szertartása következik ezután. A templom négy falához megy, ezeket megkeni azon tizenkét helyen, melyek kereszttel vannak jelölve, a kenés után megfűsöli a falakat. Az oltáron kereszt alakban öt helyen

tömjén van felrakva, ezekre viaszgyertyát gyújtanak és elégetik a tömjént. Egy-két antifóna után a felszentelés praefatiója kezdődik. Ezután megáldja a ruhákat, az oltárt felszerelik és következik a szentmise. Sz. F.

Templom kiengesztelése ¶ Reconciliatio.

Templom megáldása. A templomokat és a nyilvános kápolnákat rendszerint először ünnepélyesen megáldja egy, a püspök által erre felhatalmazott pap, majd, ha erre alkalom van, a püspök a templomot ünnepélyesen felszenteli. Az egyház eredetileg csak a templomszentelést ismerte s csak később szükségből, a templomszentelés ideiglenes pótlása gyanánt hozták be a templommegáldás egyszerűbb szertartását, melyet azonban követnie kellett alkalmas időben a templomszentelésnek. A templommegáldás szertartása főn van tartva a püspöknek, aki azonban ennek végzésével bármely papot megbizhat. Nálunk kerületi espereseknek is van felhatalmazásuk templomok ünnepélyes megáldására, szerzetes rendekben a rendfőnököknek van joga, aki ezt másra is ruházhatja. A templom megáldása nagyon egyszerű szertartás. A pap kívülről a templomot körüljárja, meghinti a falakat szentelt vízzel, miközben a Míserere zsoltárt mondja. Bent az oltár előtt elmondja a Mindenszentek litániáját, megáldja az oltárt és a templomot, a falakat meghinti szentelt vízzel és a 119, 120, 121-ik zsoltárt mondja. Majd a megáldott templomban szent misét mond. Sz. F.

Templom megfertőzése ¶ Violatio Ecclesiae.

Templomszentelés ¶ Templom felszentelése.

Templomszentelés hatásának megszűnése ¶ Exsecratio.

Tempo. A korális darab éneklésének gyorsaságát meghatározza a dallamnak, szövegének és lit. helyzetének jellege, az énekesek száma, hangjuk jellege s a templom akusztikája. A T.-t pontosan meghatározni lehetetlen. Általában mondhatjuk, hogy a ¶ szil-

labás énekeket az artikuláció miatt lassabban kell előadni, mint a ¶ melizmásokat. Ugyanazon darabban is változtathatjuk a T.-t tételről-tételre. ¶ Graduale, Alleluja, és Tractus T.-ja élénkebb, az ¶ Introitusé inkább kimért, ünnepélyes, az ¶ Offertoriumé nyugodt, a ¶ Communioé majd élénk, majd nyugodtabb.
G. G.

Tenor ¶ Egyházi hangnemek.

Terminatio ¶ Zsoltáréneklés.

Tertia a zsolozsmának második nappali kis imaórája. Jeruzsálemben a 4. szd végén még nem mondták mindennap a T.-t. Nagy sz. Vazul az első, aki ennek az imaórának elmondását azért sürgeti, mert a nap harmadik órájában jött el a Szentlélek Isten az apostolokra. Az apostoli constitutiók Krisztus szenvedésével kapcsolják össze ezt az imaórát: Pilátus ekkor ítélte halálra Krisztust. A 6. szd-ban már Nyug.-on is nyilvános és hivatalos imaóra a T., amely — mint ma is — 3 zsoltárból, rövid olvasmányból, versusból és könyörgésből állott és amely kezdettől fogva a nap első szakának megszentelését szolgálta. — ¶ Breviarium szerkezete, Br. története, Zsolozsma. F. M.

Térdfajtás a kel.-i ritusoknál ismeretlen, Nyug.-on is csak az újkor elején terjedt el, addig a mély meghajlás volt szokásban. A T. az imádás jele vagy tisztelet kifejezése. Imádás jele a T. az Úrfelmutatásnál és általában a sz. misében, az oltáriszentség előtt; tisztelet kifejezése pedig, amikor a trónusán ülő püspök előtt hajtanak térdet klerikusai és papjai. F. M.

Tetravela = négy függöny, a ¶ cibórium oltár négy oldalát az áldozati cselekmény alatt sok helyütt a korai középkorban függönyökkel takarták el; ¶ ikonostasis. R. P.

Theophania = Isten megjelenése; ¶ Vízkereszt.

Theophorikus körmenet ¶ Körmenetek.

Thuribulum ¶ Füstölő.

Thurifer az ünnepies nagymiséknél segédkező azon

klerikus (sok helyen két klerikus), aki a füstölőt és tömjéntartó navikulát kezeli és viszi az oltárhoz, amikor a szertartások rendje szerint azokra szükség van. Lit. öltözeke a karing. — ¶ Füstölés. *F. M.*

Tiara a római pápának koronája, amely egymás fölött levő három aranykoronának összetételéből keletkezett. A 12. szd. eleje óta szerepel a T. név; mai formája azonban a renaissance korából való. A 13. szd.-ban még csak egy aranykoronából állott, a 14. szd. elején hozzácsatolták a második koronát is, amelyhez azonban néhány évvel később a harmadik is került. A T. nem lit. fejdísz; csak koronázásakor, továbbá a templomba való ünnepies bevonulásakor és a templomból való távozásakor viseli a pápa, máskor mindig ¶ infulát visel. *F. M.*

Tiltott idő (Tempus clausum) kettő van az eh. évi év folyamán: ádvent első vasárnapjától karácsony napjáig bezáróan és hamvazószerdától husvétvasárnapjáig bezáróan. Ekkor tilos a ¶ nászmise mondása és az esküvők ünnepies megáldása. A püspök azonban megfelelő, elegendő okból megengedheti a tiltott időben is a nászmisét és a nászáldást. *F. M.*

Tintinnabulum ¶ Csengő.

Tiszta szír ritus ¶ Antiochiai szír ritus.

Titokfegyelem = ¶ Disciplina arcani.

Titulare ¶ Templom címe.

Titulus vagy **Titulus Ecclesiae** ¶ Templom címe.

Titulus templom a Rómában a 4–7. szd. között épült plébánia templomok, tiszteletre méltó ősi bazilikák neve. E T.-ok voltak egyúttal a ¶ stációstemplomok. Papjaik a középkor folyamán a pápát választották, utódaik a bíborosok, akiknek mindegyike most is egy-egy T.-nak a papja. *R. P.*

Tizenháromórás szentségimádás ¶ Szentségimádás.

Tobalea ¶ Oltárterítő.

Tonarium. Amikor az énekeket még csak neumák-

kal, vonalrendszer nélkül jegyezték, nehéz volt megállapítani a darab hangnemét. Ezen a hiányon segítettek a T.-ok. Ezekben az énekdarabok hangnemük és lit. műfajuk szerint (miseénekek, officiuménekek, zsoltárok, antiphonák, responsoriumok) voltak csoportosítva. G. G.

Tonica ¶ Egyházi hangnemek.

Tonsura ¶ Hajkorona.

Tonus ¶ Hangközök, Zsoltáréneklés.

Tonus imperfectus ¶ Ambitus.

Tonus in directum. Különleges zsoltártonus. Dalama mindjárt a tenorral kezdődik. Innen a neve: T. in directum (sc. tenorem). Olyan zsoltároknál használjuk, amelyeknek nincs antifónájuk, amelyeknek tehát nincs szükségük az átvezető initiumra sem. G. G.

Tonus mixtus ¶ Ambitus.

Tonus peregrinus. Jellemzőes zsoltártonus. Ezt használjuk az In exitu Israel zsoltár éneklésekor a vasárnapi vesperán és mindenkor a Laudate pueri zsoltárhoz. E tonus jellemző sajátosságai: a zsoltár első versében mindkét félversnek külön initiuma van, a második verstől fogva minden félvers a tenoron kezdődik. Mindkét félversben más a tenor. A mediatio az utolsó hangsúlyos szótag előtt két szótaggal, vagy pedig az ad libitum változatban három szótaggal kezdődik. G. G.

Tonus perfectus ¶ Ambitus.

Torculus ¶ Neumák.

Torony ¶ Harangtorony.

Toronyóra. A lit. imaórák pontos megtartására már a 12. szd.-ban használtak a templomokban főbb kerékből összeállított órát. Durandus ugyanis említ már ilyent, amelyre két harangot is szereltek. Az első órát, amelyet toronyban helyeztek el, állítólag Augsburg kapta 1364-ben. A 16. szd.-ig a T. számlapját 24 órára osztották be. Sokáig a templom falán elhelyezett napóra póloolta a kerek es órát. Az első ütő

órát állítólag Szaladin szultán ajándékozta II. Frigyes császárnak. F. M.

Több mise naponként ¶ Binatio, polyliturgikus napok.

Tömjén használata megvolt az ószövetségi zsidó istentiszteletnél, de használták a pogányok is. A keresztények az első szd.-ban, különösen az öldözések idején az istentiszteletnél nem használták, mert a pogányoknál nagyon el volt terjedve a tömjénezés, és a keresztényeket is kényszeríteni akarták, hogy a bálványok előtt tömjént égessenek el. Az Eh. felszabadulása óta azonban nagyon kedvelt eszköz a tömjénezés az áhitat és imádás kifejezésére. — ¶ Füstölés. F. M.

Tömjénszentelés a nagyszombati szertartáshoz tartozik. A tűznek megszentelése után a pap megszenteli azt az öt tömjéngolyócskát is, amelyet a husvétii gyertyába illeszt később a szerpap, és amelyek így Krisztus öt nagy sebhelyét jelképezik. — A középkor óta szokásban van még sok helyen vízkereszt előtt való napon is tömjént, aranyat és mirrhát, a 14. szd. óta pedig Sz. Mihály ünnepén (szept. 29.) tömjént szentelni. — ¶ Füstölés. F. M.

Törvények, törvényhozás ¶ Lit. törvények.

Tractus (a gör. irmosnak megfelelő egyenletes éneklési mód) a Hetvenedvasárnaptól Husvétig terjedő idő, a kántorbőjtök, vigiliák miséiben és a gyászmisékben az ¶ Alleluját pótló énekes miserész a Graduale után. Tartalmilag: néhány zsoltárversből áll, melyek legtöbbször bűnbánatot lehelnek, de vannak örömet kifejező T.-ok is. Eredete: a régi Lit.-ákban nemcsak egy, hanem több szentlecke is volt; ezek közét töltötte ki a ¶ Graduale és a T.-ban fennmaradt második zsoltár. Helyét a nem-bőjti misékben az Alleluja foglalta el. K. F.

Tractus éneklése ¶ Graduale éneklése.

Traditio symboli (a hitvallás átadása) az őseh.

¶ katechumenatusban a Gregorianum szerint a nagybőjt 4. vasárnapját követő szerdának szertartásai közé tartozott. A ¶ fülnyitás után a 4. evangélium elejét olvasa 4 diaconus, majd egy akolythus először görögül, aztán latinul elmondta az apostoli hitvallást, aztán a Miatyánkot. Ezeket a jelölteknek nem volt szabad leírniok, hanem hallomásból kellett megtanulniok. A mai keresztelési szertartások közt a hitvallásra vonatkozó kérdések és a hitvallás elmondása — ennek és a ¶ Redditio symboli-nak emléke. — ¶ Keresztsg. *K.F.*

Transfiguratio = ¶ Urunk színeváltozása.

Translatio = ¶ Átvitel.

Trapeza agia = sz. asztal, a kel.-ek oltára, ¶ temp-
lom a kel.-eknél. *R. P.*

Triangulare az ¶ officium tenebrarum alatt használatos háromszögalakú gyertyatartó, amelyet az oltár leckeoldalán állítanak fel, de az oltár előtt és rája 15 gyertyát tesznek. Miközben az officium tenebrarum zsoltárait mondják, minden egyes zsoltár végén a T. gyertyái közül egyet-egyet eloltanak, csak a T. csúcsán levő gyertyát nem. *F. M.*

Triduum sacrum = három szent nap, a nagyhét három utolsó napja: ¶ nagycsütörtök, nagypéntek, nagyszombat. *R. P.*

Trienti hitvallás ¶ Hitvallás.

Trienti zsinat nemcsak az eh.-ias szellem, a hit és erkölcs tan és eh.-i fegyelem szempontjából az újkornak legkimagaslóbb eseménye, hanem lit. szempontból is. III. Pál pápa hívta össze ezt az egyetemes zsinatot 1542-ben; megnyitó ülése 1545. dec. 3—4-én volt. A zsinat határozatait, előírásait és parancsait IV. Pius pápa 1564-ben hagyta jóvá „Benedictus Deus” kezdetű bullájával. Lit. szempontból döntő elvként hirdeti e zsinat, hogy a szertartásjog már természeténél fogva is annyira belső ügye az Eh.-nak, hogy az a világi hatalom joghatóságához soha semmi körülmény közt nem tartozhatik, még kevésbé

a nép egyetemességének hatáskörébe. Ezzel már eleve elítélte a gallikanizmus, jozefinizmus és hasonló irányzatok főrekvéseit, még mielőtt ezek megszülettek volna. Ugyancsak e zsinat fölkérésére a pápák átnézték és átjavították a lit. könyveket, a kiadott könyveket a Rituale Romanum kivételével mindenütt kötelezően előírták, rajtuk az összes változtatások eszközését szigorúan megtiltották. Így jelentek meg egymásután a zsinat határozatának megfelelően V. Pius pápa rendeletére a Breviarium Romanum 1568-ban és a misekönyv 1570-ben. Ezen könyvek megjelenésével megszűnt a püspökök, érsekek és tartományi zsinatoknak a Lit. terén való főrvényhozó joga, a rubrikákon, lit. szövegeken semmit nem változtathatnak. A szer-tartásjogot egyedül a pápa gyakorolhatja (személyesen vagy a rituskongregáció útján). *F. M.*

Triodion = 3 ódés könyv (szláv Trypisnec, román Triodu), a nagybőjti időnek változó zsoltosma- és miserészeit (szóval a proprium de temporé-t) tartalmazó bizánci ritusú szerkönyv. (Kiadása: T., Romae 1879.) ¶ Oktoichos, pentékostarion. — ¶ Lit. könyvek a kel.-eknél. *R. P.*

Tripudium a késői középkorban különösen Franciaországban elterjedt szokás, amellyel sz. István vértanu, sz. János apostol és aprószentek ünnepét megülték. Karácsony 2. vecsernyében a kórusban a kanonokok helyét a diákonusok foglalták el és az egyik diákonus püspöki díszben vezette a sz. István-napi egész officiumot, sz. János napján a papok vették át a diákonusok szerepét, aprószentek napján pedig a káptalani iskolák diákjai. Itt-ott még a 18. szd. elején is szokásban voltak a T.-ok. *F. M.*

Triptychon három összehajlítható tábla, melynek szerkezete, rendeltetése ugyanaz volt, mint a ¶ diptychoné. *F. M.*

Triregnum ¶ Tiara.

Trisagion = háromszor szent, a bizánci előmisében

az 5. szd. közepén már említett háromszoros ének. Szövege: „Szent Isten, szent erős Isten, szent halhatatlan Isten, könyörülj meg rajtunk!” A nagypénteki római istentiszteletbe és a gallikán misébe is felvették.

Tristropa ¶ Neumák.

R. P.

Tritonius ¶ Hangközők.

Trón. Templomainkban és a Lit.-ban két T. szerepel. 1. Az Oltáriszentség trónusa, 2. a püspök trónusa. A szentségi T. az Oltáriszentség nyilvános kitételének a helye. Ennek a T.-nak a róm. ritus szerint mennyezettel ellátott elmozdítható emelvénynek kell lennie, amelyet a szentségház fölött helyeznek el és szentségbetétel után az oltárról eltávolítanak. A középkori templomokban még nem volt meg, mivel a szentségkitétel csak újabban jött szokásba. A 18. szd.-ban a szentségi T. kérdését úgy oldották meg, hogy ¶ forgatható szentségházakat alkalmaztak. Ez a szentségi T. ellenkezik a jelenlegi eh.-i előírásokkal. A püspöki trón a szentély evangélium oldalán több lépcsős talapzaton álló selyemmel bevont, támlával ellátott díszes karosszék, amely fölött a templom falába erősített mennyezet (¶ baldachin) van. T.-t használhatnak eh.-megyék területén a püspökök, a bíborosok Rómán kívül mindenütt, a szerzetes apátok pedig saját templomaikban. Cathedrának is nevezük, amiért a püspöki templomokat ¶ Székesegyházaknak hívjuk. Ha a püspök mondja a sz. beszédet, joga van a T.-on ülve prédikálni. ¶ Szentségkitétel, szentségház, cathedra.

F. M.

Troparion 1. a bizánci ritus miséjében rövid változó énekek (versusok) az ünnepi titok kifejezésére; 2. a reggeli istentisztelet (¶ orthros) ¶ odéinak versszakai.

R. P.

Tropusok. Kétféle értelemben használjuk. Lehetnek szöveg-kibővítések. Ilyenkor a miseénekek (Kyrie, Gloria stb.) dallama megmarad, csakhogy így a melizmás énekből szillabás ének lesz, mert minden egyes

hangra külön szótag került. Pl. Kyrie eleison helyett ezt énekelték: Kyrie (rex genitor ingenite) eleison. T.=on továbbá olyan dallamokat értünk, amelyeknek szabadabb (nem pontos bibliai) szövegük van s amelyek a lit. főénekek közé illesztettek. G. G.

Tumba a templom hajójában (és sohasem a szentélyben) felállított és fekete bársonnyal letakari korporsó, amely a holttestet helyettesíti a gyászmisek után szokásos ¶ absolutio esetén. Neve még tumulus, castrum doloris. A T.-t helyettesítheti fekete posztó is, amelyet a hajó padlóján terítenek ki. Ha pedig a püspök végzi a gyászmisét, akkor ez a posztó a szentélyben, a püspöki trón előtt is kiteríthető, hogy ez előtt végezze a püspök az absolutiót. A T.-n el lehet helyezni az elhunytak címerét, rendjeleit, díszjelvényeit (mint pl. korona, infula, kehely), de sohasem a fényképét. A T. felállítható vasár- és ünnepnapokon is az ünnepi mise után, hogy elvégezzék a ¶ libera szertartásait F. M.

Tumulus ¶ **Tumba.**

Tunica (tunicella) az alszerpapnak lit. felsőruhája, amely annyiban különbözik a szerpapok ¶ dalmatikájától, hogy szűkebb és hosszabb ujjai vannak, mint a dalmatikának. Ma azonban a T. egészen olyan, mint a dalmatika: két név ugyanazon ruhadarab jelölésére. Anyaga nincs meghatározva; de illő, hogy olyan anyagból készüljön, mint a ¶ kazula. Színe egyezik a kazula színével. A 6. szd.-ban az alszerpapok már használták a T.-t, Nagy sz. Gergely azonban ezt megtiltotta, így csak a 9. szd.-tól kezdve lesz általánossá. Addig az alszerpapok a kazulát hordták. A pápa főpapi díszei közé a 8. szd.-tól kezdve tartozik a T.; amelyet „dalmatica minor”-nak, vagy „dalmatica linea”-nak hívtak; a püspökök pedig a 12. szd.-tól kezdve viselik a T.-t is, meg a dalmatikát is a kazula alatt. A 9. szd.-ban a T. fehér, eléggé testhez álló, fel nem övezett és bokáig érő, a mai ¶ mise-

inghez hasonló vászonruha volt. Első használat előtt megáldandó, amit a templom igazgatója is megtehet.

¶ Lit. ruhák, ornátus.

F. M.

Tunicella ¶ *Tunica*.

Tűzszentelés. Husvét vigiliája jelenleg T.-sel kezdődik, ezzel az új tűzzel gyújtják meg a husvéti gyertyát és a templom lámpásait. A T.-t a gallo-román ritus hozta létre a 8. szd-ban; kezdetől fogva az volt a célja, hogy a szentelt tűzzel a pogány germán tavaszi tüzek, Wotan tüzek kultuszát kiszorítsák. A T. a templom előtt történt, mint ma és a nép a hatalmas máglyát széjjelhordta és mindenütt a szent tűzzel rakott tüzet; a máglya fáját a földbe tűzdelték, hamuját ráhintették, hogy termékeny legyen; ami német vidékeken itt-ott most is még szokás. *R. P.*

Typikon 1. = szabálykönyv. (szláv ustav, román tipicu), a bizánci ritusban használt könyv, mely az istentisztelet s a böjtök végzésének rendjét a latin ¶ directoriumhoz hasonlóan, de nála bővebben tartalmazza. — ¶ Lit. könyvek a kel.-eknél. 2. T. még a neve a bizánci ritus előmiséjében egy a kartól énekelt betétnek, mely a 102., 145. zsoltárból és a 8 boldogságból (makarismos) áll, s mely a 14. szd. óta a vasárnapokon és szentek ünnepein használatos. *R. P.*

U.

Újév, Circumcisio Domini = az Úr körülmetélése, v. Kiskarácsony, Karácsonynak nyolcadnapja jan. 1-én, mely egybeesik a germán=frank újévvel (a római újév márc. 1. volt). A római rítusban még a 9. szd-ban is karácsony nyolcada volt csupán, amelyen különleges módon emlékeztek meg Máriáról, ki az Úr Jézust adta a világnak. Ezért a stáció a Tiberisen túli Mária=templomban volt, a mise karének részei a karácsonyi 3. miséből vannak átvéve; Máriát ünnepli a három miseimádság. A zsolozsma költői antifónái (vesp. laud.) 7.—8. szd-ban fordított bizánci görög szövegek. Galliában e napon az Úr körülmetéltetését ünnepelték, melyet a zsidó rítus szerint valóban a 8. napon kellett végezni. Ez az ünnepi eszme a **¶** gallo=román rítusba is belejutott (evangelium). Az újévet (calendae) a germán népek ősi pogány mulatozásokkal, kicsapongásokkal ülték meg. A római Lit. erről nem vesz tudomást, a gallikán rítus területén sok imádság, homília ez ellen fordul; sőt volt e napon „missa contra idola” is. *R. P.*

Újmise (primicia) az újonnan fölszentelt papnak a fölszentelés után való első sz. miséje. Semmiféle lit. kiváltsága nincsen, tehát duplex ünneptől fölfelé nem mondható **¶** votivmise. Szokásjog alapján az újmisés mellett **¶** manuductor, miseingbe öltözött pap stórával és pluvialeval segédkezik. Mise után az újmisés megáldja a jelenlevő hiveket. XIII. Leó pápa az új-

misésnek és harmadízig terjedő rokonainak, ha az újmisén jelen vannak, meggyóntak és megáldoztak s a pápa szándékára imádkoztak, teljes bűcsút, minden más jelenlevő hívőnek 7 évi és 7-szer negyvennapi bűcsút engedélyezett. *F. M.*

Umbella egy rudra erősített és esőernyőhöz hasonló fehér selyem mennyezet, amelynek széle aranyrojtokkal van díszítve. Ha az Oltáriszentséget valahová vinni kell és nincs baldachin, az U. helyettesíti. *F. M.*

Umbraculum ☞ Ciborium az oltár felett.

Unde et memores (Ime ezért megemlékezünk) a kánonnak a ☞ consecratio után következő imádsága, mely az anamnesist és az eucharisztikus áldozat Istennek való felajánlását tartalmazza. — ☞ Anamnesis, memoria. *K. F.*

Úrangyala 3 Udvozlégyből és ugyanannyi a Fiúisten megtestesülésének rövid történetét kifejező szövegből és egy könyörgésből álló imádság, amelyet mai szokás szerint a hajnali, déli és esti harangszókor imádkoznak a hívek. Husvétii időben a 16. szd-tól kezdve Szűz Mária nagy antifónáját mondják helyette. Az U. története még nincsen tisztázva. Az esti harangozás a 13. szd. óta fejlődött ki lassankint, a 14. szd.-ban szokásba jön a hajnali és a 15. szd.-ban a déli harangozás is. A déli harangozást 1456-ban III. Kalixtus pápa rendelte el, hogy az emberek a törökveszedelem leküzdéséért imádkozzanak. *F. M.*

Urbis et Orbis a Városnak (Rómának) és a Földkerekségnek felírást viselnek egyes fontos és az egész Eh.-ra kötelező pápai vagy kongregációi leiratok. — ☞ Lit törvények. *F. M.*

Urceolus ☞ Miskanna.

Úrfelmutatás (elevatio) a konszekrált ostyának és kehelynek az átváltoztatás után való felmutatása a sz. misében. A pap elmondván a szentségi szavakat az ostya fölött, letérdel, magasra emeli imádás céljából

a szentostyát, megint letérdel. A kehelynél ugyanezt teszi. Eredetileg a bevezető szavaknál („kezébe vette”) emelte fel a pap az ostyát. Ez áldozatbemutató gesztus volt. Később a consecratio szavainak mondása közben (13–15. szd.) tartották magasra az ostyát. Sully Odo, párisi püspök († 1208) rendelte el, hogy csak az átváltozás után szabad az Úr testét felmutatni. Ez a szokás a 13. szd.-ban hamarosan elterjedt. A kehely felmutatása későbbi (13. szd. végén kezdődik); sz. Tamás még nem ismeri. A kettős felmutatáshoz kapcsolódtak a térdelések és a füstölés a 14. szd.-ban. Az U. szertartása lit.-ilag is a sz. mise legkiemelkedőbb részévé teszi a ¶ Consecratio. Célja, hogy a hívek és a pap imádják a jelenvaló Úr Jézust. Ez az imádó rápillantás a szentségre sok kegyelmet közöl az Eh. hite szerint. Előképe a visio beatificanának, melyben színről-színre látjuk majd az Urat. A szentségkitétel mintegy állandósítása az U.-nak. — ¶ Elevatio; a kel. misében ¶ Ypsosis.

K. F.

Úrjövét ¶ Advent.

Úrnap (Commemoratio SS. Corporis D. N. Jesu Christi) Szentháromság vasárnapjára következő csüförtökön az Oltáriszentség rendelésének emlékére és e szentség különös tiszteletére. Ennek az ünnepnek kezdeményezője Julianna, mont-cornilloni kolostor (Lüttich mellett) ágostonrendi apáca a 13. szd. közepén. 1209 körül látomása volt; a teli holdat látta, amelyből egy darab hiányzott. Belső kinyilatkoztatásból megtudta, hogy a hold az eh.-i évet jelenti, amelyből még hiányzik valami; hiányzik az Oltáriszentségnek ünnepe. Látomását 1230-ban merete csak elmondani a lüttichi papoknak, köztük Pantaleon Jakabnak is. Ennek eredménye az volt, hogy a püspök az Oltáriszentség ünnepét 1246-ban elrendelte a lüttichi eh.-megye területére. Így ünnepelték ebben az eh.-megyében az U.-t 1247-ben először. Innen lassan

elterjedt másutt is. Pantaleon Jakab 1261-ben IV. Orbán néven pápa lett. Mint pápa 1264-ben Úrját az egész Eh.-ra kötelezően elrendelte, zsolozsmájának és az ünnepi misének megszerkesztésével pedig Aquinói sz. Tamást bízta meg. V. Kelemen az 1311-i viennei zsinaton megújította IV. Orbán rendeletét. A szentséges körmenet csak később és lassan fejlődött ki (¶ Ünnapi körmenet). Már IV. Orbán nyolcadot rendelt Úrjának megünneplésére, amelyet X. Pius pápa II.-rendű kiváltsággal ruházott fel és így vízkészítési ünnepnek rangjára emelte. Ú. X. Pius pápa koráig parancsolt ünnep volt, X. Pius pápa törülte a parancsolt ünnepek sorából, a körmenetet pedig vásárnapra helyezte át. A mai jog azonban számos püspök kérésére újra parancsolt ünneppé tette. F. M.

Ünnapi körmenet nem pápai rendelet alapján terjedt el, hanem lassan terjedő szokás révén. Így pl. Kölnben már a 13. szd vége felé ismerték e körmenetet, Prágában a 14. szd közepén, Magyarországon pedig még csak a 15. szd elejéről van adatunk, az ünnepet magát pedig már a 13. szd-ban, majd a 14. szd. elején rendelték el. A szentségmutató csak a 16. szd. elején terjed el, addig az únnapi körmenetet az Oltáriszentséget kehelyben vitték körül. A ¶ Rituale Romanum szerint az Ünnapi körmenet szertartása a következő: az ünnepi nagymisén két ostyát változtat át Krisztus testévé a pap, ezek közül az egyiket a szentségmutatóba teszik, melyet a mise végéig fátyollal födnek le. Mise után elindul a körmenet, amelyen a pap az Oltáriszentséget viszi, közben a szentségről énekeket énekelnek, míg a körmenet vissza nem tér a templomba. Sátorakat és oltárokat a római szertartáskönyv nem ismer. A körmenetet a szentséggel adott áldás fejezi be. A püspökök szertartáskönyve megengedi, hogy hosszabb ideig tartó körmenet esetén a körmenet betérhet közbeeső templomba és ott az oltárnál áldást adhat a pap a szentséggel. Való-

színű hogy ebből fejlődött ki a négy sátor és négy oltár alkalmazása a mi úrnapi körmenetünkön, amikor is egy evangéliumi részlet és az Oltáriszentségről szóló könyörgés elénekzése után az Oltáriszentséggel áldást ad a pap. *F. M.*

Urunk körülmetéltetése ¶ Újév.

Urunk színeváltozása: (Transfiguratio Domini) aug. 6-án nem kötelező ünnep Krisztus Urunknak tábor-hegyi megdicsőülésének emlékére. Az egész Eh.-ban 2. osztályú duplex ünnep, mert a laterani bazilikának címünnepe. A kel. Eh.-ból, (ahol még ma is nagyobb ünnep, mint nálunk) terjedt át Nyug.-ra. Kel.-en egyesek szerint már a 7. szd-ban megvolt, míg Nyug.-on 12–14. szd-ban terjedt el. III. Kalixt pápa Hunyadi Jánosnak és Kapisztrán sz. Jánosnak Nándorfehérvárnál a törökökön kivívt győzelme miatt halálból 1457-ben az egész Eh.-ra kötelezővé tette. Nálunk 1493. óta kötelező ünnep volt, de a VIII. Orbán-féle 17. szd-beli kötelező ünnepek jegyzékében nem szerepel. *F. M.*

Úr ünnepei. Természettörvényen és tételes isteni törvényen alapszik, hogy a teremtmény rója le hódolatát és imádását a Teremtővel szemben. Ennek a kötelességnek fokozott módon való teljesítésére maga az Isten is jelölt meg napokat. Így az ószöv.-ben minden héten a hét utolsó napját, a szombatot Istennek kellett szentelni a világ teremtésének emlékére. Az újszöv.-ben a megváltás isteni műve lépett előtérbe, a megváltás emlékét ünnepelte az Eh. elsősorban. Ezért már az apostolok idejében a hetenkint megismétlődő ünnep, az Úr legősibb ünnepe a hét első napja, a vasárnap lett Krisztus feltámadásának és a Szentlélek eljövetelének emlékére, amely események vasárnapon történtek (¶ vasárnap), ugyancsak már az apostolok idejében ünnepelték meg az Eh.-ban minden évben a megváltás emlékünnepeként a ¶ husvétot is, amely így az egész eh.-i évnek, az összes ünnepeknek

középpontja lett. Az eh.-i évnek és az év folyamán megünnepeelt Ürünnepeknek történeti kifejlődését és megünneplésüknél előforduló esetleges lit. különlegeségeket ¶ az egyes ünnepek neve alatt. Ezen ünnepek célja nemcsak az Isten imádása, a vett jókért való hálaadás, vagy Istennek segítségül hívása, hanem egyúttal az is, amire sz. Pál inti a híveket: „Öltsétek magatokra az Úr Jézus Krisztust.” (Rom. 13, 14.)

F. M.

„Ürvacsora” („uri vacsora”) a protestánsok által használt kifejezés a náluk szokásos áldozás jelzésére, melyben, mivel apostoli papságuk nincsen a consecrálásra, közönséges kenyeret és bort vesznek magukhoz.

K. F.

Utolsó evangélium a szentmisének az áldás után következő, a szentmisét befejező része. V. Pius rendelte el, de helyenkint korábban is mondták. Rendszerint sz. János evangéliumának kezdete (Ján. 1, 1—14), mely az örök Igéről, annak megtestesüléséről szól. Ez a rész a hit legmélyebb összefoglalása. A végén Deo gratias mond a minister. Ha a napi misében oly miséről van ¶ megemlékezés, melynek igazán saját evangéliuma van (vasárnap, nagyobb feria, vigilia stb.) akkor ez az evangélium kerül a Ján.-evangélium kezdetének helyére. — ¶ Szentmise szertartásai.

K. F.

Utolsó kenet (extrema uncio; uncio infirmorum, a betegek kenete) Krisztus Urunktól alapított szentség, melyben az olajjal való megkenés és a pap imádsága által Isten a nagybeteget megerősíti kegyelmével a halálharcra, megbánt bűneit, ha már gyónni nem tud, eltörli és ha üdvösségére szolgál, testi egészségét is visszaadja. 1. Az U.-re utal már sz. Márk evangéliuma (6, 13); alakját, anyagát, hatásait ismereti sz. Jakab levele (5, 14—15), amelynek szavai (az „Úr nevében”) szerint ez a szentség erejét az Úrtól, tehát az ő alapításából nyeri. *Kiszolgáltatója* e szerint és az Eh. változatlan gyakorlata szerint az

áldozópap. Régente Nyug.^{on}, a kel.^{eknél} rendsze-
rint ma is több pap végzi. A róm. Eh.^{ban} illetékes
rá a plébános, akinek engedélyével más pap is ki-
szolgáltathatja.

2. *Anyaga:* a püspök által a nagycsüförtöki mi-
sében megszentelt olaj (¶ Olajok), mellyel a beteg-
nek szemét, fülét, orrát, száját, kezét, lábát és ágyé-
kát megkenik a Rituale szerint. Az ágyék kenése a
947. K. szerint elhagyandó mindig, a lábkenést bár-
mely észszerű ok alapján el lehet hagyni. A meg-
kent testrészek száma, minősége a régi szertartások-
ban sokat változott. Az öt érzékszerv megkenését
már a Sacramentarium ¶ Gregorianum említi, de
emellett a beteg testrész kenését is. Végszükség ese-
tén elég a homlok megkenése az előírt rövid imádsággal.
Az Ű. olaját mint szentelményt a középkorig hasz-
nálták a hívek maguk és mások betegségeinek gyógyítá-
sára. Szentelésére vonatkozólag ¶ Olajszentelés. *Alakja:*
a Ritualékban a kenés közben előírt imádság. (Ezen
szent kenet és kegyes irgalma által bocsássa meg
neked az Űr, amit a látás (stb.) által vétkeztél). Ezt
a könyörgést bővíti ki az Eh. Jakab ap. intése sze-
rint a kenést megelőző és rákövetkező imádságokkal.
Legrégibb alakját tartalmazza a mozarab Liber Ordí-
num.

3. *Hatásai:* „A Szentlélek kegyelme, melynek ke-
nete 1. a még esetleg engesztelendő bűnöket és 2.
a bűn maradványait eltörli, 3. a beteg lelkét meg-
könnyebbíti és megerősíti s 4. néha visszaadja a be-
teg testi egészségét, ha lelke üdvösségére szolgál.“
(Trienti zsinat 14. s. 2. c. és 2. can.) A főhatás, melyre
a többi szolgál: a beteg lelkének a kegyelemmel való
megerősítése a testi betegségből, a lélek büntudatából
és halálfélelméből, a Sátán kísértéseiből eredő gyön-
gesége ellen. Ezt szolgálja a büntörlés, mely akkor
esedékes, ha a beteg gyónni már nem tud, de még
van meg nem bocsátott halálos bűne, mely fölött leg-

alább is kevésbé tökéletes bánatot indított. Ily esetben az U.-t feltétel nélkül kell kiszolgáltatni; feltételes adandó, ha kétes, eljutott-e a beteg már eszének használatára és hogy él-e még. A büntetések elengedése és az egészség esetleges visszaállítása is a léleknek megerősítését szolgálják a betegségben.

4. *Alanya*: az eszének használatára már eljutott nagybeteg megkeresztelt hívő. Gyermek is fölvehetik, még ha nem is gyóntak volna még, de csecsemők és kezdettől fogva örültek nem. Egy súlyos betegségben egyszer vehető fel. Ha az a betegség elmúlik és újra támad, vagy más betegség jön helyébe, újra is felvehető. Egészségesek nem vehetik fel haláluk előtt (pl. a kivégzés előtt állók). Az U.-t nem szabad senkinek elhanyagolni. Helytelen és veszélyes ezt a halál pillanatáig halogatni. A beteg hozzátartozóit ebben súlyos felelősség terheli.

5. *Szertartása*: rendszerint a gyónás és az útravaló előzi meg. Ha erre nem volna szükség, a pap a szent olajat magával viszi, a beteg házába érve, azt megáldja, szenteltvízzel meghinti a beteget és a körülállókat (asperges), imádságot mond a beteg anyanyelvén. Aztán a **¶** Confiteor, általános feloldozás után jobb hüvelykét olajba mártván elvégzi a kenéseket, elmondja a szentség imádságát (I. alak). Megtisztítja kezét, folytatja az imádságokat. Utána feladja a pápai áldást. Az U.-nél violaszín stólát használ. Eltávozás előtt a beteget megáldja. A betegek látogatását már a Canones Hippolyti említi. Az U. szertartása Kel.-en lehetőleg a templomban történik, 7 pap végzi, de lehetnek kevesebben is — **¶** Szentség, olajok, olajszentelés. *K. F.*

Útravaló (Viaticum) az Oltáriszentségnek kiszolgáltatása a halálveszedelemben állók számára, hogy őket a végső útra előkészítse. Az apostoli időktől kezdve szokásos. Az U. föl vételére kötelesek nemcsak a nagy betegségben synylődők, hanem mindazok, akik valószínű vagy biztos halálveszedelemben vannak (*ka-*

tonák ütközet előtt, súlyos operáció előtt állók stb.) Az Ű. ugyanazon halálveszedelemben különböző napokon többször is vehető. A szentségi bűjt az Ű. előtt nem kötelez. Aki aznap reggel megáldozott és utána halálveszedelembbe kerül, ajánlatos neki az Ű. vétele is. Szertartása: a pap ciboriumban viszi a beteghez (ha csak nem ajánlatosabb fitokban vinni). Megáldja a házat, szentelt vízzel meghintí a beteget (Asperges), meggyóntatja, ha szükséges. Ezután ¶ Confiteor, általános feloldozás, az áldoztató imádságok, a szentség átnyújtása e szavakkal : Vedd testvér a szent Ű.-t, hogy megőrizzen a gonosz ellenségtől és elvezessen az örök életbe. Amen. Imádsággal fejeződik be. Utána az ¶ utolsó kenet következik rendesen. K. F.

Útrenye az ¶ orthros szláv neve.

Ü.

Üdvözlégy ¶ Ave Maria

Ülés (sessio) a Lit.-ban. Több lit. cselekménynél szokásba jött az ülés (már a római pogány szertartásokban is meglevő mintára és bizonyára az emberi gyöngeségre való tekintetből). Ülve hallgatják a karimádságon az olvasmányokat, a sz. misében a papság a Gloria és Credo éneklését; ugyancsak ülve keresztel a püspök és végzi a papszentelésnél a harmadik kézfeltételt. A gyóntatásnál szintén ül a pap, mert a bűnbánat szentségét bírói ítélkezés alakjában szolgáltatják ki, a ¶ gyóntatószék pedig bírói ítélőszék. F. M.

Ülőhelyek a Lit.-ban ¶ Cathedra, faldistorium, scamnum.

Ünnep ¶ Festum, szentek ünnepei, Úr ünnepei.

Ünnepek összeesése és találkozása. Ha két ünnep esik egy napra (occurentia), mivel egy napon csak egy ünnepről vehető zsolozsma és sz. mise, azért a másik átteendő, vagy róla megemlékezés véendő. Nem lehet áttenni későbbi napra az 1. és 2. osztályú duplex ünnepek kivételével az ünnepeket, vasárnapokat, feriakat, vigiliákat és nyolcadokat. A legtöbb ünnepnek két (1. és 2.) ¶ vecsernyéje van, így megtörténhetik, hogy az egyik ünnep második vecsernyéje összeesik a következő ünnep első vecsernyéjével (pl. 1933-ban jún. 23-án Jézus Szíve ünnepén délután ennek az ünnepnek 2. vecsernyéje és sz. Ivánnak 1. vecsernyéje),

ezt a lit. jelenséget hívjuk az ünnepek találkozásának (concurrentia festorum). Itt is az a szabály, hogy csak egy vecsernyét kell mondani. Ha mindkét ünnep lit. szempontból teljesen egyrangú, akkor a vecsernyéket megfelezik: az első ünnep 2. vecsernyéről vétetnek a zsoltárok, a főbbi rész pedig a másnapi ünnep 1. vecsernyéjéből („vesperae a capitulo de sequenti”) és az első ünnep vecsernyéjéből még egy megemlékezés veendő. Az concurrentia és concurrentia eseteinek eligazításához a Rituskongregáció két táblázatot adott ki, amelyek megtalálhatók a ¶ Breviarium Romanum általános rubrikái közt. *F. M.*

Ünnephirdetés vízkeresztkor a püspökök szertartáskönyve által székesegyházak részére előírt, de a legtöbb helyen a szokásjog alapján meg nem tartott szertartás, amikor ugyanis vízkereszt napján a főpapi nagymisének evangéliuma után az egyik segédkező kánonok vagy más valaki (az u. n. archidiákonus) az ¶ Exsultet dallamára énekelve ünnepiesen kihirdeti a hetvenedvasárnaptól ádvent első vasárnapjáig terjedő időbe eső mozgó (változó) ünnepeket. *F. M.*

Ünnepies mise ¶ Szentmise felosztása.

Ünnepkörök. A polgári év évszakokra, az eh. i év U. re oszlik. Két U. t különböztetünk meg: 1. a ¶ karácsonyi ünnepkör, amely az eh. i év téli ünnepköre; kezdődik ádvent első vasárnapjával és végződik vízkereszt nyolcadával. 2. A husvéti ünnepkör, amely az eh. i év tavaszi ünnepköre; kezdődik hetvenedvasárnapján és végződik pünkösd után való szombat. Lit. kialakulásukat tekintve régibb és rangra nézve első a husvéti ünnepkör. Mindkettőnek beosztása egyenlő: mindkettőben van előkészület a megünneplendő hittitok főünnepére (ádvent, böjt); mindkettőben van két-két főünnep (karácsony és vízkereszt; husvét és pünkösd); mindkettőben a főünnepet utóünnepelés követi (karácsony és vízkereszt nyolcada; husvéti idő). Mindkettőt befejezi az ú. n. közbeeső

idő (tempus intermedium), amelynek nincsen jellegzetes lit. eseménye (vízkereszt utáni 2—6, és pünkösd utáni 24 vasárnap). Ez az „anni circulus”, az évnek körforgása, mely U.-körnek nem nevezhető. Régebben a pünkösd utáni időt ádventig pünkösdi ünnepkörnek nevezték. Ez helytelen volt, mivel ez időnek, 24 vasárnapjának kiemelkedő, középponti lit. gondolata nincsen és főünnepe, a Pünkösd a rubrikák szerint a husvéti ünnepkörhöz tartozik nyolcadával együtt. — ¶ Husvét U., Karácsonyi U. F.M.

V.

Vacans ¶ Dominica vacans.

Vágykereszttség-nek (baptismus flaminis, votum baptismi) nevezzük a tökéletes bánatban és a tökéletes istenszeretet tényében benne foglalt azon vágyat, mellyel a még meg nem keresztelt elhatározza, hogy a keresztiséget felveszi, ha ezt a kötelességet fölmervén, a keresztiség fölvételére alkalom kínálkozik. A V. pótolja a vízkeresztiséget, megadja a megszentelő kegyelmet, eltörli az eredeti és cselekedeti bűnök; de nem ad szentségi jegyet és az illetőt nem teszi a látható Egyház tagjává. Latin nevei: baptismus in voto; b. flaminis, b. spiritus. A Szentírás tanítása a tökéletes szeretetről (és az ezt magába foglaló tökéletes bánatról) igazolja a V. üdvötadó hatását. Cornelius százados (Ápcsel. 10, 44—47) vette a Szentlelket a keresztiség előtt. Tanát Sz. Ágoston és Sz. Ambrus fejtik ki. A V. nem gátolja a vízkeresztiség eszközszerű szükségét, mert a V. is csak ezzel való összefüggéséből nyeri kegyelemadó erejét. — ¶ Keresztiség. K. F.

Vállkendő (amictus, humerale) használatát a 8. szd.-ban a pápa kezdi meg, de már a 9. szd.-ban általánossá lesz. Némelyek eredetét azzal magyarázzák, hogy ezzel a kendővel akarták magukat és torukukat, hangjukat védeni a téli hidegtől, erre utal az alszerpapszentelésnél mondandó imádság is. A mai jog szerint a V., két szalaggal ellátott négyszögű vászon

kendő, amellyel a pap eltakarja vállát és nyakát mindazon esetekben, ha miseinget is fel kell vennie. A V. közepébe keresztet kell himezni. *F. M.*

Változó miseénekek az Introitus, Graduale, Alleluja, Tractus, Sequentia, Offertorium és Communio. Ezek ünnepnaponként változnak. Az ú. n. tipikus melódiák változó szöveggel megismétlődhetnek. *G. G.*

Változó miserészek a róm. misében: az introitus, graduale és alleluja vers, v. tractus, v. a nagy alleluja, az offertorium s a communio, mint karénekek. A pap imádságai közül mindössze a collecta, secreta, praefatio, postcommunio V. — ¶ Szentmise szer-tartásai, s az egyes címszavakat. *R. P.*

Vándorló vasárnapok ¶ Dominicae vagae.

Vánkos. A 13. szd-tól kezdve jött szokásba a misekönyv értékes kötésének megkímélésére (és az evangéliumos könyv védésére az ¶ ambón már az ókor végén) a V. használata. Oltárainkon a misekönyv-tartó helyett ma is használható a V., esetleg kettő is, amelyeknek színe a miseruha lit. színéhez igazodik. *F. M.*

Vasárnap. 1. Már az apostoli időben, az 1. szd-ban, a ker.-ek az Úr napjának isteni parancsból történő heti megülnését szombatról vasárnapra tették át, mert e napon támadt fel az Úr és jött el a Szentlélek. Eredeti neve a „prima sabbati” = a hét első napja, mert az Eh. zsidó mintára szombattól szombattig számította a hetet. E név csak a ¶ szír és ¶ abesszinai rítusban maradt meg. Már az 1. szd. végén (Jel. 1, 9) meg van a „kyriake hémera” = Dominica dies = az Úr napja elnevezés, mely csak hamar általános lesz. 2. Már az Apost. cselek. könyvéből látjuk (20, 7), hogy a V. sz. gyülekezettel, az Eucharistia ünneplésével történt: Sz. Pál Troasban szombat éjjel vasárnap hajnalig tartja a gyülekezetet. Ugyanúgy az 1. szd. végén a Didaché mint magától értetődő dolgot tételezi ezt fel. A kötelező rész-

vétel felnőttek számára már a konstantinusi kor előtt meg volt (elvírai zsinat 306). 3. Vasárnap véteknek tartották *bőjtölni*: Tertullianus említi már (jejunium nefas ducimus) és 4–5. szdi iratok és zsinatok kifejezetten tiltakoznak ellene (Didaskalia, Apost. konstitúciók, Syntagma, Testament. Dom., Conc. Gangrense), mert a priscillianisták ez időben V.ön bőjtöltek. 4. Vasárnap *állva*, nem térdelve imádkoztak, mint már a 3. szd. elején Tertullianus hirdeti; az ¶ Űrangyalát ma is állva végezzük e napon. 5. A *munkaszünet* a konstantinusi időig (313) nem volt kimondva, csak amennyiben lehetetlenné tette volna az istentiszteletet; bizonyos munkaszünetet Konstantinus császár rendelt el. 6. A vasárnapi mise előtt a 9. szd. óta szokásos a *vízhintés* (¶ Asperges). A mai lit. jog szerint a következőképen *osztályozzuk* a V.akat. Vannak: *vándorló* (¶ dominicae vagae) és *mozgó* (dominicae mobiles) vasárnapok; ha dec. 25–28. vagy jan. 1–6. vasárnapra esik, akkor annak az évnek van ¶ „dominica vacans”-a is. Lit. szempontból lehetnek a V.ók: kiváltságolt vagy *nagyobb* (dominicae majores, privilegatae) és *kisebb* (dom. minores) vasárnapok. A nagyobb V.ók ismét lehetnek 1. és 2. osztályu V.ók. Első osztályu kiváltságolt vasárnapok a következők: ádvent első vasárnapja, nagybőjt összes vasárnapjai, fekete-*virág-
husvét-fehér-pünkösdi* és Szentháromság vasárnapja (összesen 11). Ezeknek lit. kiváltságuk az, hogy soha semmiféle ünnepnek nem engednek, tehát mindig az illető vasárnapról van a zsolozsma és sz. mise; ezek „az eh.í év oszlopai.” Másodosztályu nagyobb vasárnap hat van: ádvent 2–4. vasárnapja, hetvened-
hatvanad- és ötvenedvasárnap; ezek csak az 1. osztályu ünnepeknek engednek. A többi vasárnap mind kisebb V., amelyek csak az 1. és 2. osztályu és az Űr minden ünnepének engednek. X. Pius óta (¶ Divino afflatu), valamely ünnep nem eshetik állan-

dóan vasárnapra, csak a következő négy: Szentháromság vasárnapja, Jézus sz. nevének ünnepe a jan. 2—5-ig előforduló vasárnapon, a Sz. Család ünnepe vízkereszt utáni első vasárnapon és Jézus Király ünnepe okt. utolsó vasárnapján ünneplendő meg. *F.M.*

Vasárnapi betű ¶ *Littera dominicalis.*

Vasárnapi böjt ¶ *Vasárnap.*

Vaticana editio ¶ *Énekes könyvek.*

Vazul Lit.-ja ¶ *Basilius Lit.*

Vecsernye (*vesperae*) az első szd-okban a napi zsolozsma (*officium*) befejező imaórája volt, a ¶ *lucernarium*, amelyet este 6-kor, napnyugtakor mondtak el és zsoltárokból, olvasmányból meg könyörgésből állott, hogy ezzel megszenteljék a nap utolsó szakát is. Ezt az imaórát az apostolok a zsidó templomban este bemutatandó áldozatból vették át. Kezdetben — úgy látszik — csak egyes napokon végezték ezt az imádságot közösen, amikor összekapcsolták az ¶ *agapé*vel, a 4. szd. közepe táján azonban már az Eh.-ban mindenütt nyilvános mindennapi istentisztelet volt, hogy hálát adjanak Istennek a nap folyamán kapott ajándékokért. Mai beosztása sz. Benedek műve, aki az ő koráig elég hosszú estiimát megrövidítette, a zsoltárok számát 12-ről 4-re csökkentette, a szentírási olvasmányok helyébe egy rövid ¶ *capitulumot* tett és bevette a Bold. Szűz hálaéneket, a „Magnificat“-ot. Ezt a beosztást átvette sz. Benedektől († 543) az egész Eh. — ¶ *Breviárium* szerkezete, Br. története, Zsolozsma. *F. M.*

Védőszentek. A szentek egyességének hitcikkelye alapján egyes személyek, hivatások, egyesületek, templomok, városok, eh.-megyék vagy államok oltalmára és bizonyos életkörülmények közt különös pártfogóként segítségül hívott és pártfogókként ünnepelt szenteket hívjuk V.-nek. Az Eh. első 3 szd.-ában csupán vértanukat tisztelték V.-ként azon a helyen, ahol az illetőnek sírja volt. Később a templom vagy kolostor

alapítója vagy építője jelölhetett meg V.-t az illető intézmény számára. A késői középkorban különböző címeken, de leginkább a szentek életében megtörtént, vagy csak legendáris események alapján is nagyon elterjedt a V. tisztelete. Így voltak és vannak ma is nagyon népszerű V. A keresztségben és bérálásban mindenki kap V.-t az őrangyalon kívül. Maga az Eh. is jelölt meg intézmények, társulatok és korok részére pártfogókat. Így pl. a missiók V.-je lisieuxi Kis sz. Teréz, az Eh. V.-je: sz. Mihály főangyal és sz. József, a karitatív egyesületeknek paulai sz. Vince, az Oltáriszentség egyesületeinek Baylon sz. Paskál, a serdülő és tanuló ifjúság V.-je sz. Ála-jos. Valamely helység pártfogója egyúttal az ott levő templomnak is V.-je. — ¶ Patronus. *F. M.*

Velamen megszentelt ¶ fátyol, amelyet a szűzek megáldásánál a megáldandó szűz kap a velatio szertartásával. *F. M.*

Velatio nuptialis ¶ Fátyol.

Velatio virginum ¶ Fátyol, szűzavatás.

Velum. Kétféle V. van a Lit.-ban használatban: a kehelyt takaró V. és a „V. humerale“. A kehelykendő (velum calicis) használatát a 16. szd.-ban kiadott V. Pius-féle misekönyv teszi kötelezővé. Ugyanolyan szövethől készül, mint a kazula; vele takarjuk le a kelyhet a sz.-misében felajánlásig és az áldozás után. — Ünnepies nagymisékben az alszerpap felajánlástól a Miatyánkig a napi színnek megfelelő és a vállról lecsüngő V.-mal fűdi el és tartja a kehelytányérkát (¶ kehely); úgyszintén, amikor az Oltáriszentséget körmenetben viszik, vele áldást adnak, a pap sohasem nyúl pusztá kézzel az Oltáriszentséget tartalmazó lit. edényhez, hanem ugyancsak a válláról lecsüngő fehér V.-mat elfűdött kézzel. — ¶ Fátyol. *F. M.*

Veni Sancte mise a Szentlélek Isten segítségül hívására mondott votivmise. Ezt a misét mint ünnepestes votivmisét lehet mondani egyetemes zsinat,

katholikus egyetem, rendfőnök választó és egyéb szerzetesi nagykáptalanok megnyitása előtt; de csak mint magán votívumise mondható az iskolai év elején. *F. M.*

Veni Sancte Spiritus, a Pünkösöd hetében mondott sequentia, amely a 11. vagy 12. szd.-ból származik. Némelyek szerint Róbert francia király a szerzője, mások szerint III. Ince pápa vagy Langton István canterburyi érsek, de egyik nézetet sem lehet kellő érvekkel támogatni. *Sz. F.*

Vérkereszttség (baptismus sanguinis) a vértanúságnak, martyriumnak először Tertullianustól használt neve. A vértanúság haláltokozó szenvedésnek Krisztus ügyéért való elviselése. Vele a vértanú Krisztus halálának valóságos hasonmását nyeri el. A háborúban küzdők és elesettek nem szoros értelemben vértanúk, még ha szent ügyért viselik is a háborút. A Krisztus halálához való fizikai hasonulás adja a vértanúságnak azt az erőt, hogy a még meg nem keresztelteknél pótolja a vízkeresztiséget, számukra a szentségi jegy kivételével annak hatásait biztosítja. Az ősz Eh. a vértanúk kultuszát kiterjesztette a katechumen vértanúkra is. Erről már sz. Irenaeus, sz. Ciprián tanuskodnak. Az aprószentek tisztelete is ezt bizonyítja. Lelki előkészület rá: azoknál, kik eszük használatára eljutottak: a hit, remény, bánat. *K. F.*

Vértanúk ünnepei. Az Eh. kezdettől fogva gondoskodott arról, hogy azon gyermekeinek emléke fennmaradjon, akik Krisztusért és az Eh.-ért életüket is feláldozták. Épen ezért a legősibb ünnepek a szentek ünnepei közül a vértanúk ünnepei. A legrégebbi irodalmi nyoma a V.-nek a szmirnai Eh. levele püspökének, sz. Polikárpnak vértanúságáról, amely említi az évforduló közös megülését. Az Eh.-t nemcsak a kegyelet vezette, hanem az élő tagokról való gondoskodás is: erőt akart önteni gyermekeibe a kitartásra, hősi példaképet akart szemük elé állítani. A V. kezdetben csak helyi ünnepek voltak, a szentek sírjához kapcsolódtak. A római

Eh. a római vértanukat, az alexandriai Eh. pedig az alexandriai vértanukat ünnepelte. De emellett természetesen más vértanukat is megünnepeltek; pl. az apostolokat az egész Eh., a római Eh. a karthágói Eh. vértanúját, sz. Cipriánt. Az első templomokat vértanuk tiszteletére emelték, vértanuk sírja fölé, vagy ünnepies körmenettel vitték a templomokba és helyezték itt nyugalomra a vértanuk ereklyéit. Az első szd-okban általában csak azokat tisztelték szentekként, akikről hivatalosan is megállapították vértanúságukat. A római Lit. terjedésével az egyes vértanuknak ünneplése kiterjedt az egész Eh. területére, amit különösen sz. Benedek, majd sz. Ferenc fiai is nagyban elősegítettek. *F. M.*

Verses officiumok a középkornak sajátos és érdekes zsolozsma-imádságai. Ezekben az O.-kban a zsoltárok és olvasmányok kivételével minden más imádságot a himnuszok mintájára ritmikus és rimes versekbe foglaltak. Körülbelül 600 ilyen V.-t ismernek, amelyeket egyes kolostorok és templomok védőszentjeinek tiszteletére szerkesztettek. Speieri Julián állította össze a 13. szd-ban sz. Ferenc és páduai sz. Antal tiszteletére az első teljes V.-t. Ma a ferencrendiek és domonkosok breviáriumban vannak ilyen officiumok és legújabbban XV. Benedek pápa is engedélyezett Bajorország számára verses officiumot a „Patrona Bavariae“, Szűz Mária, Bajorország Védőasszonya tiszteletére. *F. M.*

Versiculus (versus) a zsolozsmában, sz. misében és más eh.-i imádságoknál előforduló rövid fohászok és kérések, amelyek legtöbbször a zsoltárból vett egyes versek (innen a neve „versus“ rövidsége miatt kicsinyítő formában „versiculus“). Céljuk, hogyha az imádkozó esetleg elszórakozott, figyelmét ráirányítsák a következő olvasmányra és könyörgésre; vagy hogy rövid fohászában kérjünk segítséget Istentől. Külső alakja szerint két részből áll. Az első maga a vers

és ezt mondja a pap vagy előimádkozó, erre következik a hívek vagy a kar felelete (responsorium). Pl. Vers: „Uram, hallgasd meg könyörgésemet!”, amelyre a felelet (a responsorium): „És kiáltásom jusson Te eléd!” *F. M.*

Vesperae ¶ Vecsernye.

Vesperale 1. az oltárokon istentiszteleteken kívül levő portakaró. ¶ Oltár. — 2. Lit. könyv, amely a vecsernye és completorium összes éneklendő részeit tartalmazza. — ¶ Énekeskönyvek. *F. M.*

Vesperás ¶ Vecsernye.

Veszprémi rituale a Hornig Károly bíboros által 1900-ban újra kiadott veszprémi egyházmegyei rituále, melynek kiadására a Szentszék jóváhagyását is kérte, bár abban az időben még nem volt szükséges. *R. P.*

Versus ¶ Versiculus.

Vexillum ¶ Zászló.

Viasz és olajbogyóból sajtolt olaj már kezdetől fogva a lit. világítás anyaga. A 4. szd.-tól kezdve írott emlékeink is vannak erről. A Lit.-ban használt összes gyertyáknak tiszta és hamisítatlan méhviaszból kell lenniök. Kivételt csak szükség esetén lehet tenni. De megtűri az Eh. a stearin-gyertyát akkor, ha a kellőszámu viaszgyertyán kívül a külső dísz és fény kedvéért több gyertyát alkalmaznak. *F. M.*

Viatikum ¶ Útravaló.

Victimae paschali kezdetű sequentiát husvétvasárnapján és hetében mondjuk a szentmisében. Ennek szerzője Wipo, II. Konrád és III. Henrik udvari káplánja, a 11. szd. első felében. Ez ünnepi ének örömmel zengi, hogy Krisztus, mint áldozati bárány, kiengesztelte a mennyei Atyát bűneinkért; diadalmaskodott a halálon, feltámadván. Él az életnek vezére, ki meghalt, él uralkodik örök diadallal. *Sz. F.*

Vigilia története. A mai V.-k, egyes nagyobb ünnepeket megelőző előkészítő napok, az Eh. ókorá-

ban még éjjel végzett zsolozsmából (vigilia ¶ matutinum) fejlődtek. Nevüket a római katonák éjjeli őrzárataiból, őrváltásaiból vették át. Ezeket hívták ugyanis V-nak. A legrégebbi ilyen virrasztással és bőjtöléssel egybekötött V.-t a nagyszombat és husvét között, valamint a pünkösdöt megelőző éjjelen tartották, majd a vértanúk ünnepei előtt is. Sok nehézséggel jártak, majd visszaélések is fordultak elő, azért már a 9. sz.-ban ezeket az éjjeli istentiszteleteket (V.-kat) előretették az előző nap délutánjára, a 12. sz.-ban már a déli órákra, míg a 14. sz.-tól kezdve az ünnepet megelőző nap délelőttjén és reggelén végezték, és így ezt a napot avatták előkészítő ünnepé.

Felosztásuk. Összesen 18 V. van: öt Úr ünnepe előtt: dec. 25., jan. 6., husvét, áldozócsüförtök és Pünkösd előtt; kettő Szűz Mária ünnepe előtt: dec. 8. és aug. 15. előtt; nyolc apostolok ünnepe előtt: sz. János és Fülöp-Jakab kivételével mindegyik apostol ünnepe előtt; és három más sz.-k ünnepe előtt: Ker. sz. János (jún. 24.), sz. Lőrinc (aug. 10.) és Mindenszentek (nov. 1.) előtt. Ezek közül négy V. kiváltságolt, még pedig: karácsony, husvét és pünkösd V.-ja, amelyek semmiféle ünnepnek nem engednek; és vízkereszt V.-ja, amely enged ugyan a duplex ünnepnek, de mindig kell róla megemlékezést venni a zsolozsmában és misében. A többi V. nem kiváltságolt és ezért engednek a semiduplex napoknak is, de az 1. osztályú duplex ünnepek kivételével kell róluk megemlékezést venni. Ezeken a V.-kon lehet mondani énekes gyászmiséket is. F. M.

Vihar elé harangozás. Sok helyen szokásban van, hogy harangoznak, ha veszedelmesnek ígérkező vihar közeledik. Az Eh. szertartáskönyvében (¶ Rituale Romanum és Rit. Strigoniense) óhajtja, hogy ilyen alkalmakkor harangozzanak. A harangozás célja, hogy a hívek imádságára és méginkább az Eh. szentelése és könyörgése által Isten tartsa távol a veszedelmeket

és károkat. A harangszentelésnél az Eh. külön imádkozik erre a célra is.

F. M.

Világosság ¶ Fény.

Villanyvilágítás a templomban ¶ Lámpák.

Viola szín ¶ Lit. színek.

Violatio Ecclesiae. A templomszentelés hatályát nem szünteti meg, hanem felfüggeszti a templom megfertőzése (= Violatio Ecclesiae). Ezt a következő bűntények okozzák: a templomban elkövetett gyilkosság, súlyos megsebzés vagy súlyosan vétkes vérontás; a templomnak rossz és aljas célokra való felhasználása és a névleg kiközösítettnek vagy pogánynak a templomban való eltemetése. Ezeknek a bűnöknek azonban teljesen biztosaknak és nyilvánosan tudottaknak s magában a templomban elkövetetteknek kell lenniük. A temetőt ugyanazok a bűntények fertőzik meg, mint a templomot. A kiengesztelésig tilos az ilyen templomban az istentisztelet végzése, a templom maga zárva tartandó, a megfertőztetett temetőben pedig tilos a temetés.

F. M.

Virág az oltáron. A püspökök szertartáskönyve (¶ Caeremoniale Episcoporum) az oltár díszítésénél említi a virágokat is. Leghelyesebb, ha élő virágokat használnak az oltárok díszítésére; az mindegy, hogy cserépben vagy vázában levő, kerti vagy mezei virágokat használunk-e. A mesterséges virágok közül csak a selyemből készítek vannak megengedve. Nem illenek az oltárra a papírból készült virágok. Az oltár méltóságának nem felelnek meg. Tilos a virágokat a szentségház tetejére, a szentségi trónra vagy a szentségház ajtaja elé állítani; úgyszintén el kell tiltatni az oltárról a virágokat, ha violában vagy fekete színben van az istentisztelet.

F. M.

Virágvasárnap, Dominica in ramis palmarum = pálmaágak vasárnapja, Dominica competentium = keresztiséget kérők vasárnapja, mert a ¶ gallikán rítusban e napon volt a ¶ traditio symboli, Pascha flo-

ridum = virágos husvét (innét a V. elnevezés), a husvét előtti vasárnap neve. Annak az emlékünnepe, hogy e vasárnapon a jeruzsálemi nép Krisztust, mint királyt ünnepiesen, pálma- és olajágakkal fogadta. Jellegzetes a mai Lit.-ban először a ¶ missa sicca (száraz mise) keretében történő palmaszentelés, azután a körmenet a pálmaágakkal; a templom ajtaján kívül megállanak és eléneklik a ¶ „Gloria, laus et honor“ kezdetű himnuszt, majd a subdiakonus megkopogtatja a körmeneti kereszt nyelével az ajtót és bevonulnak. Ezután a ¶ passioval bővített ünnepi mise következik. A pálma- és olajágakkal való körmenet a ¶ jeruzsálemi ritisban már a 4. szd. végén megvolt, mint azt Aetheria leírja. A pálmaág antik szimbolikája szerint „a győzelmet jelenti, mert az Úr a halált halálával legyőzte“ (Sz. Ágoston). Az olajág antik jelképe a békés szándéknak: Krisztus a princeps pacis, a béke fejedelme. A pálmaágak körmenete Galliába került és onnan terjedt tovább; a pálmaágak (az északi országokban a 9. szd. óta barkaágak) előzetes megszentelését a gallikán rítus már a 7. szd.-ban ismeri; teljes kifejlődése a 10.-re esik, amint a sokfelé használt Ordo romanus antiquus-ból láthatjuk (¶ ordinarium). A palmaszentelés a főtemplomon kívül egy másik, ú. n. ¶ stációtemplomban történt. Ott introitus gyanánt a „Hosanna filio David“ (= h. Dávid fiának) kezdetű éneket mondják, azután az „Isten, kit igaz szívvel szeretni maga a megigazulás“ könyörgés következik, majd az Exodusból (15. és 16. fejr.) vett szentlecke, mely a zsidóknak az Elim oázisán történt pihenőjét írja le, ahol 12 forrás és 70 pálma volt, a középkor szimbolikája szerint a 12 apostol és a 70 tanítvány, akik Krisztust jeruzsálemi bevonulásakor kísérték. Graduale gyanánt a „Collegerunt“ (= egybegyűjték a főpapok és farizeusok a főtanácsot) kezdetű ének, majd a sz. evangélium (Mt. 21, 1–9) Jézus bevonulásáról következett. Eddig a szertartás a

mai római missalében így maradt meg. A 10. szd. ordo-ja szerint most 9 könyörgést mondott a pap, a mai szerint csak egyet; következett a barkaszentelés praefatioja, mely az olajfa jelentőségét fejtegette, a mi missalénkban helyett egy gallikán (¶ Missale Gothi-
cumból vett) vértanú praefatio áll. Utána az ordo szerint 3 (a mai missale szerint 6) könyörgés után kiosztják a pálmaágakat és a körmenet a stációstemplomból a város felé vonul, antifónákat énekelve. A város kapuja előtt megálltak és a „Gloria, laus et honor“ énekkel az egész nép leborult a kereszt előtt; a város kapuján belépve énekelték az „Ingrediente Domino“ (= amint az Úr a sz. városba belépett) antifónát. A középkor vége óta nincs stációstemplom s így a szentelés a főtemplomban van, a körmenet elhagyja a templomot, a „Gloria, laus et honor“-t a templom ajtaja előtt éneklék s a bevonuláskor az „Ingrediente Domino“ antifónát. R. P.

Virga ¶ Hangjegyek.

Visitatio B. M. V. ¶ Sárlos Boldogasszony.

Víz a miseborhoz a kehely ¶ felajánlása előtt járul, midőn a pap a „Deus qui humanae“ könyörgés közben keresztet vetvén a vizes ampolnára, pár csepp vizet önt a kehelybe (modicissimum aquae). Gyász-
misében a keresztelés elmarad. Általános korszokás szerint Krisztus az utolsó vacsorán vízzel kevert bort használt, bár ezt a szentírás nem említi. Erre utal Péld. 11, 5. Az eucharisztikus borba az apostoli időktől kezdve öntöttek vizet, mint sz. Jusztin (Apol. I. 65), sz. Hippolytus bizonyítja. Jelenti sz. Ciprián szerint: a híveknek (víz) Krisztussal (bor) való egyesülését. A „Deus, qui“ oratio szerint Krisztus isteni (bor) és emberi (víz) természetének egyesülését. Ez az oratio megvan már a Leonianumban, de más helyen. Em-
lékeztet a Krisztus oldalából kifolyó vérré és vízre. Nem kevernek V.-et a borhoz az örmény monofiziták. Luther is elvetette. K. F.

Vízkereszt Epiphania Domini, az Úr megjelenése, v. Theophania = Isten megjelenése, v. Háromkirályok napja, január 6.-án. V. először a 3. szd. elején tűnik fel, mégpedig Alexandriában. Alexandriai Kelemen († 215) mondja, hogy a basilidianusok, (gnosztikus szekta) jan. 6.-án ünnepelték Krisztus keresztségét. Szerintük az Istenember születésnapja volt egyúttal e nap, mert az isteni aion a keresztségkor szállt Jézusba s így lett istenember. Hogy a basilidianusok miért tették Krisztus keresztelésének és az ő rendszerükben születése napjának jan. 6.-át, azt megmagyarázza az a tény, hogy Alexandriában, továbbá Petra és Elusa városokban a jan. 6.-ára virradó éjjel vigiliával, éjjeli misztérium=istentisztelettel ünnepelték meg Aion születését, akit Koré, a szűz szült (Epiphanius Salamis püspöke, 315—403 között). A basilidianusok alkalmazzák az ünnepgondolatot Krisztusra és az ő keresztségét ülték e napon. A 3. szd. közepén az igazhívők még nem vették át az ünnepet, Origenes († 255) ünneplistájában még nem említi. Nemsokkal ezután azonban az alexandriai igazhívők szintén Jézus születését ünnepelték e napon és egyúttal Jézus keresztségét is, mert 304-ben már Thráciában is megülik az ünnepet, 361-ben Galliában, Lugdunumban (Lyon) Ammianus Marcellinus pogány író szerint, 363-ban Rómában is megvan (Liberius pápa beszéde), 380-ban Hispaniában. Kétségtelen tehát, hogy a 3. szd. második felében már ker. ünnep volt, még pedig kezdetől fogva *kollektív* ünnep, azaz több tárgyat egyesített magában. Hozzájárult még tárgyköréhez a 4. szd.-ban: a *kánai csoda* emléke. Ez szintén antik ünnepléshez kapcsolódik. E napon ugyanis Dionysost, a boristent is tisztelték és borcsodákat is regéltek, hogy pl. Andros szigetén jan. 6.-án borizú a forrás vize, írja Plinius (N. H. II, 103). A ker. Eh. méltán tehetette e kollektív ünnepre Jézus igazi borcsodáját. A 4. szd.-ban megtaláljuk még újabb ünnepi téma-

ként: a *napkeleti bölcsek* imádását, mert ezáltal Krisztus a pogányvilág előtt nyilvánult meg (epiphania) először. Innen a Háromkirályok elnevezés. Néhol még a csodálatos *kenyérszaporítás* is V. témája, már Liberius beszédében (Ambros., de virg. III, 1). A 4. és 5. szd. folyamán, mikor rohamosan terjedt dec. 25-én, mint Jézus születésnapjának ünnepe a **¶** karácsony, V. egyidejűleg elvesztette az Úr születésnapjának jellegét. Megmaradt azonban: a napkeleti bölcsek, Krisztus keresztsége és a kánai borcsoda ünnepi tárgyköre. Keleten inkább a keresztség áll első helyen. Keleten a 4. szd. óta nagy **¶** agiasmos, vízszentelés van e napon, mely egyúttal **¶** kereszteleési nap is volt. Ez a 6. szd.-ban Galliába és Hispaniába is eljutott. Nyugaton vízszentelést V. vigiliáján (vesperás után) csak a középkor vége felé kezdték tartani; innen a V. elnevezés. Ugyanez idő tájban kezdik az újonnan szentelt vízzel a házakat megáldani nagyszombat analogiájára; megáldják továbbá a krétát. — **¶** Krétaszentelés, házáldás. R. P.

Vízkereszt utáni vasárnapok **¶** Dominicae vagae.

Vízszentelés természetes víznek az Eh. által való megáldása, hogy mint szentelmény büntisztító, áldásokat közvetítő célra szolgáljon a hívek magánéletében és a Lit.-ban. A víz a tisztaságnak, tisztulásnak jelképe, mit már a pogányok is felismertek. Krisztus a vizet tette meg a legelső szentségnek anyagává. A **¶** keresztvíz szentelése ősrégi az Eh.-ban. Az ős Eh. hívei a keresztvizet áldó, szentelő, ördögűző céllal használták magánéletükben is, miről már Hippolytus tanuskodik. A keresztvíz mellett, annak mintegy emlékére más vizet is szenteltek. Sz. Jusztin említi, hogy a keresztelest követő misében a püspök egy kehelyben vizet is szentelt, ezt a szokást Hippolytus is bizonyítja. Ebből ittak a megkeresztelték. A V.-nek több szertartása van. a) **¶** Keresztvízszentelés, b) közönséges szenteltvíz. Szentelése bármikor történhetik,

(vasárnap, Asperges előtt). Violaszín stólával exorcizálja a pap először a sót, majd a vizet, a sót belehinti a vízbe és egy orafiót mond, mely a szentelt víz hatásait sorolja fel. c) Az esztergomi rituale is tartalmazza a vízkeresztnapi V.-t, mely a kel.-i Eh.-ak keresztvízszentelésének utánzásából keletkezett és néhány latin eh.-megyébe is bebocsátást nyert. A C. Rituum 1890-ben hagyta jóvá. Szertartásában a Mindenszentek litániája, több zsoltár, hosszú exorcismusok kísérik a sónak a vízhez való keverését. d) ¶ Gergely víz, e) Ignác víz. *K. F.*

Votivmise a napi zsolozsmától és misétől eltérő mise, amely nem gyászmise, tehát ú. n. „színben mondott mise”. V.-t mondhatunk szentekről, valamely titokról és különböző szükségletekért. Vannak ünnepestélyes, kiváltságolt és magán V.-k. Ünnepestélyes V.-k azok, amelyeket súlyos, az egész közösséget érdeklő okból mondanak (pl. esőért, beteg pápáért), mégpedig a nép részvételével külső ünnepestélyességgel, az eh.-i hatóság rendeletére vagy engedélyével. Kiváltságolt V.-k: a templom címének, főlszentelésének évforduló, a párfogónak vagy alapítónak akadályozott ünnepén egy énekes mise; a 40 órai szentségimádás votivmiséi; a püspök kinevezésének és püspökkészentelésének évfordulóján a káptalanokban a püspökért mondott mise; a templomszentelés napján mondott mise; a hónap első péntekén a Jézus Szívéről való mise; a ¶ hajnali mise ott, ahol a Szentszéktől megkapták a kiváltságot; s mások. Magán V.-ék lehetnek csendes v. énekes misék, mondásukhoz észszerű ok kell. Kiváltságuk nincsen. — ¶ Szentmise felosztása. *F. M.*

Vörös szín ¶ Lit. színek.

Vulgata a főbb részeiben sz. Jeromos által a 4. szd vége felé készített latin szentírásfordítás, melyet a római ritus alkalmaz, kivéve a Missale zsoltárrészeit (¶ psalterium Romanum). *R. P.*

X, Y.

Xerofagia a kel. ritusok szigorú böjtfajtája, mikor csak kenyeret, bizonyos zöldségfélét ehetnek és vizet ihatnak. Ez nagyhétfőtől nagycsütörtökig tart. *R. P.*

Ypapanti (Hypapanté) a bizánci ritusban a febr. 2-iki ¶ Gyertyaszentelő ünnepének neve. **Y.** = találkozás, t. i. Szűz Mária és az agg Simeon találkozása. *R. P.*

Ypsosis (Hypsosis = felemelés) 1. az Úrfelmutatás a ¶ bizánci ritusban; 2. a szept. 14. ¶ kereszt-felmagasztalás ünnepének görög neve. *R. P.*

Z, Zs.

Zárlatok ¶ Zsoltáréneklés.

Zárókadencia ¶ Zsoltáréneklés.

Zászló (vexillum) használatáról már a 11. szd-ban többször történik említés. A ¶ *Rituale Romanum* szerint körmeneteken lehet Z.-kat vinni, de ezeknek különbözniök kell a katonai és egyéb világi lobogók alakjától. Az eh.-i zászlók rendes alakja az, hogy a szövetet vízszintes tartóra varrják rá és ezt a tartót erősítik a zászlórudra; a rud csúcsát kereszttel szokták díszíteni. A Z. színe, szövete és alakja nincsen meghatározva, lehetnek rajta hímzések és szentek képei is. F. M.

Zona a kel. ritusok miseöve, ¶ Sticharion.

Zöld szín ¶ Lit. színek.

Zöldcsütörtök ¶ Nagycsütörtök németből fordított neve (Gründonnerstag). „Zöldnek“ nevezték a középkorban a bűntelen embert: „Viridis ein grunder, der da on sunde ist, grun“ (Eychman, Vocabularius praedicanum 1483). Nagycsütörtök volt ugyanis a bűnösök visszavételének napja s a visszavétel miséjét sok helyütt zöld színű miseruhákban végezték. R. P.

Zucchetto ¶ Pileolus.

Zsolozsma (karima) az Eh.-nak nyilvános imádása, amelyet minden eh.-i férfinak, aki szerzetesi fogadalmat tett, vagy az ¶ alszerpapi rendet fölvette vagy eh.-i javadalmat élvez, mindennap el kell

végeznie. Ezt az imádságot mindig és mindenütt az Eh. nevében mondják és így nyilvános imádság marad akkor is, ha nem is karban mondják, hanem egyedül. A Zs. gyümölcsei részint az Eh. érdemből („ex opere operantis ecclesiae”), részint pedig magának az imádkozónak érdemből („ex opere operantis”) fakadnak, amiért is bennük a következők részesülnek: maga az imádkozó, akiért az imádkozó felajánlja, akik oly eh.-i javadalmat alapítottak, amellyel velejár a Zs. elmondásának kötelezettsége, végül az Eh. összes tagjai. A szerzetesi fogadalom azokban a szerzetesrendekben kötelezi a tagokat a karimára, amelyek a Zs.-t karban (¶ kórusban) kötelesek végezni, mint pl. a bencések, ciszterciták. Ezeknél a szerzetesrendeknél már az egyszerű fogadalom is kötelez a Zs. elvégzésére, de csak a karban. Ha az egyszerű fogadalmas a kórusról távol maradt, magánosan nem kell elvégezni; erre csak az ünnepélyes fogadalom letételétől kezdve van kötelezve. Az egész Zs.-nak és minden egyes ¶ imaórájának elmondása ma súlyos bűn terhe alatt kötelező. Az Eh. ókorában úgy látszik a ¶ laudes a hívekre is kötelező volt mint a sz. mise bevezető része, míg a vigilia (az éjjeli imaóra) csak egyszer, nagyszombat és husvét közti éjjel volt kötelező. A vecsernyét is egyes napokon közösen mondták. Egyébként az összes imaórák mondanása csak a szerzetesekre volt kötelező. A világi pap-ság templomaiban a laudest, vesperást s a vigiliát tartották meg. Mindennap csak az arra a napra kijelölt Zs.-részt (officiumot) lehet elmondani, kivéve az éjjeli imaórát, az ú. n. officium matutinumot és a laudest, amelyet már előtte való nap délután is el lehet mondani. ¶ Anticipálás. A szerzetesek már a 4. szd.-ban nagyjában kifejlesztették a Zs. mai imaóráit. A 6. szd.-ban Jusztinián császár is sürgeti a köteleességet. Az ő rendeletét felvették a „Corpus juris civilis”-be is. A Zs.-nak érvényes elmondása-

hoz hozzátartozik, hogy latin nyelven mondják annak minden részét és hogy ki-ki saját breviáriumát használja. A római breviárium az Eh. hivatalos breviárium; egyes szerzetesrendeknek az Eh.-tól külön engedélyezett saját breviáriumuk van. Latin nyelven kell mondani sz. Márk napján, valamint a keresztyáró napokon a mindenszentek litániáját is a hozzátartozó könyörgésekkel együtt, amint a X. Pius pápa reformja előtt még kötelező 7 bűnbánati zsoltárt is ezen a nyelven kellett mondani. Hogy melyik nap milyen Zs. mondandó, azt a ¶ directorium jelzi. — ¶ Breviárium története, szerkezete, Horae canonicae. F. M.

Zsolozsma a keletiéknél. Az 5. szd. elején a keleti kolostorokban a Zs.-nak (karimádságnak) már ugyanaz a szerkezete van, mint ma; ez szerkezetében a nyug.-val egyezik (¶ Breviárium szerkezete). Részének neve a bizánci ritus szerint: az éjjeli officium a mesonyktikon (= éjközepi Zs.), a laudesnek felel meg az orthos (= hajnali Zs.), megvannak három óránként a kis imaórák, az ora proci (= első; azaz 6 órára való Zs.), triti (= harmadik, azaz 9 órai Zs.), ekti (= hatodik, azaz 12 órai Zs.), ennati (= kilencedik, azaz 3 órai Zs.); ezek a nyug. prima, tertia, sexta, nonának felelnek meg. A vecsernye neve Esperinos (= esti Zs.), a completoriumé apodipnon (= vacsora utáni Zs.). — (¶ az egyes címszavak alatt.) A kóruson manap már nem mondják külön az egyes imaórákat, hanem három csoportba foglalva: 1. a mesonyktikon-t, orthos-t és proci-t, 2. a triti-t és az ekti-t a Lit.-val kapcsolatban, 3. az ennati-t, esperinos-t és apodipnon-t együtt.

A Zs. kötelezettsége keleten nem világos. A szerzetesek tartoznak kóruson elvégezni. Egyesek szerint az egyesült világi papságnak súlyos bűn terhe alatt el kell végeznie; mások úgy vélik, hogy csak akkor kell elmondani, ha a Lit.-át (sz. misét) végzik; végül vannak, akik semmiféle kötelezettséget sem ál-

lapítanak meg. A ¶ maronitákra a Zs. kötelező voltát XIII. Gergely állapította meg, a ¶ ruthén ritusban ezt az 1891-iki leMBERGI tartományi zsinat mondogta ki. De ezek nem általános érvényű szabályok; a római Propaganda (hitterjesztési) Kongregáció felelete szerint a kel. papok vidékük példás papjainak (pius sacerdos) gyakorlatát kövessék. *R. P.*

Zsolozsma története ¶ Zsolozsma, imaórák, Matulinum, Laudes, Prima, Tertia, Sexta, Nona, Vacsernye, Completorium, Breviárium és Officium capituli. *F. M.*

Zsoltáréneklés. A zsoltárok verseit két kar váltakozva énekli. Az ¶ asteriscus ezenkívül minden verset két, körülbelül egyenlő részre oszt. Az ú. n. canticumokat (Magnificat, Benedictus, Nunc dimittis) ugyanolyan szabályok szerint énekeljük, mint a zsoltárokat. 8 zsoltártonust különböztetünk meg a nyolc hangnemnek megfelelően. Ezekhez járul még a ritkábban használt ¶ tonus peregrinus és a ¶ tonus in directum. A zsoltár hangnemét a hozzátartozó antifona elején levő szám (illetve tonus pereg.) jelzi. A számjegy mellett e betűk egyikét láthatjuk: a b c d e f g, A B C D E F G (a b vagy B a h helyett áll). A skálának e hangjai az antifona elején azt jelzik, hogy a zsoltárdallam zárókadenciája milyen hangon végződik. A hangjegyszám mellett levő nagybetű annyit jelent, hogy a zsoltárdallam utolsó hangjegye egybeesik a kérdéses hangnem finaliséval. 1 a 3 pedig annyit jelent, hogy az első tonusnak a-ra végződő terminatioi közül a harmadikat kell választani. A zsoltárdallamok a következő részekből állanak: 1. Az initium, amely a zsoltároknak csak az első versénél, a Magnificat, a Benedictus és a Nunc dimittisnek minden versénél éneklendő. Ha két vagy több zsoltárhoz, vagy pedig egy zsoltárnak több részéhez csak egy antifona tartozik, de mindegyikük Gloria Patríval végződik, akkor minden doxologia után újra kell initiumot éne-

kelni. 2. A tenor, a recitálás hangja, mely az illető hangnem tenorjával megegyezik. 3. A flexa. Ha az első félvers hosszú, akkor szünetjel osztja ketté. Ennél énekelhetjük a flexát, ami azonban nem kötelező. 4. A fölös szótag (syllaba superveniens), mely akkor fordul elő, amikor a verssor harmadéles szóval végződik. 5. A középzárlat (mediatio). A zsoltárvers második felének recitációja ismét ugyanazon a tenoron történik s 6. a zárókadenciával (terminatio vagy differentia) végződik, melynek dallama gazdagabb, mint a középzárlaté.

A zsoltárszövegeket a zárlatok alá a következő két szabály szerint kell elrendezni: 1. Ha a zárlatnak csak egy hangsúlyos hangjegye van, akkor a félversnek hátulról számított harmadik szótagja kerül a zárlat hangsúlyos hangjegye alá, ha hangsúlyos, máskülönben mindig a hátulról számított második szótag. 2. Ha a félvers hátulról számított harmadik szótagja hangsúlyos, az kerül a zárlat második hangsúlyos hangjegye alá, egyébként azonban mindig a hátulról számított második szótag. Ha most visszafelé tovább számított harmadik legközelebbi szótag hangsúlyos, ez jut a zárlat első hangsúlyos hangjegye alá, különben pedig mindig a második legközelebbi szótag.

A zsoltár éneklésének tempója legyen eleven, körülbelül M. M. 140—150. G. G.

Zsoltárok használata a Lit.-ban. Az Eh. kezdetétől fogva népi közös imádság, ének gyanánt a 150 zsoltárt használta, melyet a zsidó néptől vett át. A zsidók a jeruzsálemi templomban és a zsinagógákban használták. A zsolozsmában az volt az óker. elv, hogy egy héten el kell mondani az egész zsoltároskönyvet. A beosztás mechanikusan történt: a világi papság templomaiban végzett éjjeli officium, laudes és vesperás között úgy osztották el a Zs.-kat, hogy az 1—108. Zsoltár az officiumra és a laudesre jutott, a 109—147. a vesperásokra. Ez az ősi, legalább 4. szd-i be-

osztás nagyjából napjainkig megmaradt. Ezenkívül a vigiliából kifejlődött ¶ Előmisénél eredetileg egész zsoltárokat énekeltek: egész zsoltár volt az introitus, az olvasmányok közötti graduale, tractus, mint a ¶ hívők miséjében az offertorium és Communio karéneke. R. P.

Helyreigazítás.

29. oldalon alulról a 16. és köv. sor helyett a következő a helyes: „a zsolozsmába valószínűen IX. sz. Lajos udvari kápolnájában került, ahol minden nap a Completorium végén elénekelték ezt az antifónát is.“

Nihil obstat. Dr. Emericus Mayer, censor dioecesanus.
No. 2864/1933. Imprimatur. Thyrnaviae, d. 29. martii 1933.
Carolus Nečasalek, vicarius generalis.

Nihil obstat. Job Bánhegyi dr. censor dioecesanus.
N. 317/1933. Imprimatur. In S. Monte Pannoniae d. 23. Martii 1933. Chrysostomus Kelemen, Archiabbas electus et Ordinarius.